

Central Asian Economic Review

Журнал Қазақстан Республикасының
Ақпарат және коммуникация
министрлігінде тіркелген
ISSN 2224 – 5561



№1 (130) 2020
1996 жылдан бастап
шыға бастады

Негізін қалаушы
«Нархоз Университеті» АҚ

«Нархоз Университеті» АҚ Central Asian Economic Review ғылыми-редакциялық кеңесі

Бас редактор

С.А. Святков – *э.э.д., профессор, «Нархоз Университеті» АҚ*

Редактордың орынбасары

С.С. Арыстанбаева – *э.э.д., профессор, «Нархоз Университеті» АҚ*

Редакциялық Алқа

- А.А. Адамбекова** – *э.э.д., профессор, «Нархоз Университеті» АҚ*
Л.М. Байтенова – *э.э.д., профессор «Нархоз Университеті» АҚ*
Ш.М. Қантарбаева – *э.э.д., профессор «Нархоз Университеті» АҚ*
А.М. Сейітқазиева – *э.э.д., профессор «Нархоз Университеті» АҚ*
Ж. Симанавичене – *э.э.д., профессор Муколас Ромерис Университеті, Вильнюс қаласы, Литва*
Ш.А. Смағұлова – *э.э.д., профессор «Нархоз Университеті» АҚ*
Ұ.А. Текенов – *э.э.д., профессор «Нархоз Университеті» АҚ*
С.Ы. Өмірзақов – *э.э.д., профессор «Нархоз Университеті» АҚ*
Е.А. Абенова – *п.э.к., доцент «Нархоз Университеті» АҚ*
А. Акимов – *PhD, Гриффит Университетінің профессоры, Брисбен қаласы, Австралия*
Л.Қ. Баймағамбетова – *э.э.к., профессор «Нархоз Университеті» АҚ*
Л.А. Байбөлекова – *э.э.к., «Нархоз Университеті» АҚ*
К. Браувайлер – *PhD, профессор, Қолданбалы зерттеулер университеті, Германия*
Ж.М. Дюсембекова – *э.э.к., «Нархоз Университеті» АҚ*
М.Ж. Жарылқасынова – *э.э.к., доцент «Нархоз Университеті» АҚ*
Р. Елшібаев – *э.э.к., доцент «Нархоз Университеті» АҚ*
Д. Ким – *PhD, профессор-зерттеуші «Нархоз Университеті» АҚ*
Т. Медени – *PhD, профессор Yildirim Beazit University, Анкара қаласы, Турция*
Е. Өскенбаев – *PhD, профессор-зерттеуші СДУ*
М.М. Рысқұлова – *э.э.к., доцент «Нархоз Университеті» АҚ*
А.Ж. Сарсенбаева – *«Фортуна Полиграф» баспасы ЖШС-нің бас директоры, журналдың жауапты редакторы*
А.К. Танкиева – *э.э.к., доцент «Нархоз Университеті» АҚ*
Н. Усенбаев – *PhD, профессор-зерттеуші «Нархоз Университеті» АҚ*

Central Asian Economic Review

Журнал зарегистрирован в
Министерстве информации и
коммуникаций Республики Казахстан
ISSN 2224 – 5561



№1 (130) 2020
Издается с 1996 года
Учредитель
АО «Университет Нархоз»

Редакционный совет Central Asian Economic Review АО «Университет Нархоз»

Главный редактор
С.А. Святков

д.э.н., профессор, АО «Университет Нархоз»

Заместитель редактора
С.С. Арыстанбаева

д.э.н., профессор, АО «Университет Нархоз»

Редакционная коллегия

А.А.Адамбекова	–	<i>д.э.н., профессор, АО «Университет Нархоз»</i>
Л.М.Байтенова	–	<i>д.э.н., профессор АО «Университет Нархоз»</i>
Ш.М.Кантарбаева	–	<i>д.э.н., профессор АО «Университет Нархоз»</i>
А.М.Сейткадиева	–	<i>д.э.н., профессор АО «Университет Нархоз»</i>
Ж. Симанавичене	–	<i>д.э.н., профессор Университета Муколас Ромерис г.Вильнюс, Литва</i>
Ш.А.Смагулова	–	<i>д.э.н., профессор АО «Университет Нархоз»</i>
У.А.Текенов	–	<i>д.э.н., профессор АО «Университет Нархоз»</i>
С.И.Умирзаков	–	<i>д.э.н., профессор АО «Университет Нархоз»</i>
Е.А.Абенова	–	<i>к.п.н., доцент АО «Университет Нархоз»</i>
А.Акимов	–	<i>PhD, профессор университета Гриффит, г.Брисбен, Австралия</i>
Л.К.Баймагамбетова	–	<i>к.э.н., профессор АО «Университет Нархоз»</i>
Л.А.Байбулекова	–	<i>к.э.н., АО «Университет Нархоз»</i>
К.Браувайлер	–	<i>PhD, профессор Университета прикладных исследований (Германия)</i>
Ж.М.Дюсембекова	–	<i>к.э.н., АО «Университет Нархоз»</i>
М.Ж.Жарылқасинова	–	<i>к.э.н., доцент АО «Университет Нархоз»</i>
Р.Елшибаев	–	<i>к.э.н., доцент АО «Университет Нархоз»</i>
Д.Ким	–	<i>PhD, профессор-исследователь АО «Университет Нархоз»</i>
Т.Медени	–	<i>PhD, профессор Yildirim Beazit University г. Анкара, Турция</i>
Е. Оскенбаев	–	<i>PhD, профессор-исследователь СДУ</i>
М.М.Рыскулова	–	<i>к.э.н., доцент АО «Университет Нархоз»</i>
А.Ж.Сарсенбаева	–	<i>ген. директор ТОО «Издательство «Фортуна Полиграф», ответственный редактор журнала</i>
А.К. Танкиева	–	<i>к.э.н., доцент АО «Университет Нархоз»</i>
Н.Усенбаев	–	<i>PhD, профессор-исследователь АО «Университет Нархоз»</i>

Central Asian Economic Review

This Journal is Registered in the Ministry
of Information and Communication of
The Republic of
Kazakhstan

ISSN 2224 – 5561



Volume 1 No. 130, 2020

*The journal has been published
since 1996*

The Founder
JSC «Narxoz University»

Editorial Board Central Asian Economic Review JSC «Narxoz University»

Chief Editor

S.A. Svyatov

Doctor of Economic Sciences, Professor, JSC «Narxoz University»

Deputy Editor

S.S. Arystanbayeva

Doctor of Economic Sciences, Professor, JSC «Narxoz University»

Editorial Board

A.A. Adambekova	–	<i>Doctor of Economic Sciences, Professor, JSC «Narxoz University»</i>
L.M. Baitenova	–	<i>Doctor of Economic Sciences, Professor, JSC «Narxoz University»</i>
Sh.M. Kantarbayeva	–	<i>Doctor of Economic Sciences, Professor, JSC «Narxoz University»</i>
A.M. Seitkaziyeva	–	<i>Doctor of Economic Sciences, Professor, JSC «Narxoz University»</i>
Z. Simanaviciene	–	<i>Doctor of Economic Sciences, Professor, Mykolas Romeris University, Vilnius, Lithuania</i>
Sh.A. Smagulova	–	<i>Doctor of Economic Sciences, Professor, JSC «Narxoz University»</i>
U.A. Tekenov	–	<i>Doctor of Economic Sciences, Professor, JSC «Narxoz University»</i>
S.Y. Umirzakov	–	<i>Doctor of Economic Sciences, Professor, JSC «Narxoz University»</i>
E.A. Abenova	–	<i>Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, JSC «Narxoz University»</i>
A. Akimov	–	<i>PhD, Professor, Griffith University, Brisbane, Australia</i>
L.K. Baimagambetova	–	<i>Doctor of Economic Sciences, Professor, JSC «Narxoz University»</i>
L.A. Baibulekova	–	<i>Doctor of Economic Sciences, Professor, JSC «Narxoz University»</i>
C. Brauweiler	–	<i>PhD, Professor, University of Applied Sciences (Germany)</i>
Zh. M. Dyussebekova	–	<i>Candidate of Economic Sciences, JSC «Narxoz University»</i>
M.Zh. Zharylkasinova	–	<i>Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, JSC «Narxoz University»</i>
R. Elshibayev	–	<i>Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, JSC «Narxoz University»</i>
D. Kim	–	<i>Professor Researcher, JSC «Narxoz University»</i>
T. Medeni	–	<i>PhD, Professor, Yildirim Beyazit University, Ankara, Turkey</i>
E. Oskembayev	–	<i>Professor Researcher, JSC «Narxoz University»</i>
M.M. Ryskulova	–	<i>Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, JSC «Narxoz University»</i>
A.Zh. Sarsenbayeva	–	<i>Executive editor, Director of “Fortuna Polygraph” Publishing house</i>
A.K. Tankiyeva	–	<i>Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, JSC «Narxoz University»</i>
N. Usenbayev	–	<i>Professor Researcher, JSC «Narxoz University»</i>

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ

БИЗНЕСТІ МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ БИЗНЕСА

STATE SUPPORT AND REGULATION OF ENTREPRENEURSHIP AS FACTORS OF EMPLOYMENT DEVELOPMEN	
A. Jussibaliyeva, G. Akhmetova, B. Saubetova, N. Baikadamov	8
ТРАНСФЕРТНОЕ ЦЕНООБРАЗОВАНИЕ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ И КОНТРОЛЯ	
З.Г. Заурбекова	21
QUALITY CULTURE AS A PREREQUISITE FOR EFFECTIVE QUALITY MANAGEMENT	
G. Manarbek, S. Kondybaeva, S. Handke	33

ӘЛЕУМЕТТІК ЭКОНОМИКА
СОЦИАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА

ЭФФЕКТИВНОСТЬ УПРАВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ИНФРАСТРУКТУРОЙ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ	
Ш.И. Косымбаева, А.Ж. Нукешева, Ж.С. Булхайрова	44
ДОСТОЙНЫЙ ТРУД ЛИЦ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СТРАНЫ	
Т.С. Сокира, З.Т. Мышбаева	55
ЖҰМЫССЫЗДАРДЫ КӘСІБИ ҚАЙТА ДАЙЫНДАУ САЛАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ	
Р. Нуранова	65
ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫ ХАЛҚЫНЫҢ АҚШАЛАЙ КІРІСТЕРІ МЕН ШЫҒЫСТАРЫН ТАЛДАУ	
Г.Т. Кунафина, Л.И. Сорокина, М.У. Рахимбердинова	73
APPLICATION OF THE CLUSTER ANALYSIS METHOD IN ASSESSMENT OF THE RATE OF UNEMPLOYMENT IN KAZAKHSTAN	
Е.К. Buitek, S.A. Kaliyeva	87
АДАМ РЕСУРСТАРЫН БАСҚАРУ ТӘЖІРИБЕЛЕРІНІҢ ҚЫЗМЕТКЕР-ҰЙЫМ СӘЙКЕСТІГІНЕ ӘСЕРІ	
Ж.Б. Кудайбергенов, Д.Н. Келесбаев, Б.С. Изатуллаева	100

ИНВЕСТИЦИЯЛАР, ҚАРЖЫ ЖӘНЕ ЕСЕП
ИНВЕСТИЦИИ, ФИНАНСЫ И УЧЕТ

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИНТЕГРИРОВАННОЙ ОТЧЕТНОСТИ	
Р.Е. Джаншанло, О.Ю. Когут	111
ТІКЕЛЕЙ ШЕТЕЛДІК ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫ ТАРТУДА ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ ФАКТОРЛАРДЫҢ ӘСЕРІ	
Л.Ж. Аширбекова, Т.Т. Жұмағұл	123
НОВЫЕ ФИНАНСОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ НА КАЗАХСТАНСКОМ РЫНКЕ: ВОЗМОЖНОСТИ И ОЖИДАНИЯ	
Е.С. Паташкова	135

АУРУХАНАЛАРДАҒЫ ШЫҒЫНДАРДЫҢ БАСҚАРУ ЕСЕБІНҢ ӨДІСТЕМЕСІН ЖЕТІЛДІРУ БАҒЫТТАРЫ Н.Н. Бескемпіров	146
11. БАНК ТӘУЕКЕЛДЕРІН БАҒАЛАУ МЕН БАСҚАРУДЫҢ ӨДІСНАМАЛЫҚ ТӘСІЛДЕРІН ЖЕТІЛДІРУ Қ.М. Қазбекова, З.У. Джубалиева	156
СТРАТЕГИЧЕСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ БАНКАМИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В СИСТЕМЕ ГЛОБАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ В.Н. Непшина, Ю.В. Трофимова	172
ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ САЛАЛЫҚ НАРЫҚТАРДЫ БАСҚАРУ ЭКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ ОТРАСЛЕВЫМИ РЫНКАМИ	
УСТОЙЧИВОСТЬ ПРОДОВОЛЬСТВЕННЫХ СИСТЕМ И ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА В КАЗАХСТАНЕ Г.К. Муханова, Н.П. Чернявская, Ж.А. Назикова, Е.Е. Джоланов	189
АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН М. Чемирбаева	201
НАРХОЗ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ҒЫЛЫМИ ӨМІРІ	215
НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ УНИВЕРСИТЕТА НАРХОЗ	218

CONTENT

STATE REGULATION OF BUSINESS

STATE SUPPORT AND REGULATION OF ENTREPRENEURSHIP AS FACTORS OF EMPLOYMENT DEVELOPMENT A. Jussibaliyeva, G. Akhmetova, B. Saubetova, N. Baikadamov	8
TRANSFER PRICING IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: MAIN PROBLEMS OF STATE REGULATION AND CONTROL Z. Zaurbekova	21
QUALITY CULTURE AS A PREREQUISITE FOR EFFECTIVE QUALITY MANAGEMENT G. Manarbek, S. Kondybaeva, S. Handke	33

SOCIAL ECONOMY

EFFECTIVE MANAGEMENT OF SOCIAL INFRASTRUCTURE IN RURAL AREAS S.I. Kossymbayeva, A.Z. Nukesheva, Z.S. Bulkhairova	44
DECENT WORK OF PERSONS WITH DISABILITIES AS A FACTOR OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE COUNTRY T.S. Sokira, Z.T. Myshbayeva	55
WAYS TO IMPROVE PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF PROFESSIONAL RETRAINING OF THE UNEMPLOYED R. Nuranova	65
ANALYSIS OF MONETARY INCOMES AND EXPENDITURES OF THE POPULATION OF THE EAST KAZAKHSTAN REGION G.T. Kunafina, L.I. Sorokina, M.U. Rakhimberdinova	73
APPLICATION OF THE CLUSTER ANALYSIS METHOD IN ASSESSMENT OF THE RATE OF UNEMPLOYMENT IN KAZAKHSTAN E.K. Buitek, S.A. Kaliyeva	87
IMPACT OF HUMAN RESOURCES MANAGEMENT PRACTICES ON PERSON-ORGANIZATION FIT Zh. Kudaibergenov, D. Kelesbayev, B. Izatullayeva	100

INVESTMENTS, FINANCE AND ACCOUNTING

CONCEPTUAL BASES OF FORMATION INTEGRATED REPORTING R.E. Janshanlo, O.Yu. Kogut	111
IMPACT OF INSTITUTIONAL FACTORS ON ATTRACTING FOREIGN DIRECT INVESTMENT L.Zh. Ashirbekova, T.T. Zhumagul	123
NEW FINANCIAL TECHNOLOGIES IN THE KAZAKHSTAN MARKET: OPPORTUNITIES AND EXPECTATIONS E. S. Patashkova	135
DIRECTIONS FOR IMPROVING THE METHODOLOGY OF MANAGEMENT ACCOUNTING COST ACCOUNTING IN HOSPITALS N.N. Beskempirov	146

СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

IMPROVING OF METHODOLOGICAL APPROACHES TO ASSESSING AND MANAGING BANK RISKS K.M. Kazbekova, Z.U. Dzhubalieva.....	156
STRATEGIC BANK MANAGEMENT OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN THE GLOBAL ECONOMY V.N. Nepshina, Yu. V. Trofimova.....	172
ECONOMY AND MANAGEMENT OF INDUSTRIAL MARKETS	
SUSTAINABILITY OF FOOD SYSTEMS AND INFLUENCE ON THE DEVELOPMENT OF TOURISM IN KAZAKHSTAN G. Mukhanova, N. Chernyavskaya, Zh. Nazikova, E. Zholanov	189
ANALYSIS OF THE MODERN STATE OF THE FOOD INDUSTRY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN M. Chemirbayeva.....	201
SCIENTIFIC LIFE OF THE UNIVERSITY OF NARXOZ	217

MPHTH 06.56.81
JEL Classification: G38

**STATE SUPPORT AND REGULATION OF ENTREPRENEURSHIP
AS FACTORS OF EMPLOYMENT DEVELOPMENT**

A. Jussibaliyeva¹, G. Akhmetova², B. Saubetova³, N. Baikadamov⁴

¹S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University, Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan,

²K. Zhubanov Aktobe Regional State University, Aktobe, Republic of Kazakhstan

³Sh. Yessenov Caspian State University of Technologies and Engineering,
Aktau, Republic of Kazakhstan

⁴Academician Z. Aldamzhar Kostanay Social-Technical University,
Kostanay, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose is to study the issues and main directions of state support and regulation of entrepreneurship in terms of factors affecting the development of productive and rational employment of the population in Kazakhstan, the study of some aspects of entrepreneurial education.

Research methodology. Used methods of macroeconomic analysis, statistical and graphical methods of economic research, a institutional analysis are used. The methodological basis of the study was the Concept of state regulation of entrepreneurship until 2020, State programs in the field of support and development of entrepreneurship and SMEs, in the field of employment, data from the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan.

Originality /value of research. The research focus was on the consideration of topical issues and directions of state support and regulation of entrepreneurship, from the point of view of exogenous factors of the macroeconomic policy of the state, affecting the development of entrepreneurship, employment and solving unemployment problems.

Research results. State support of entrepreneurship has a powerful regulatory impact not only on the development of entrepreneurship and its business activity, but, above all, it is a necessary tool for maintaining and developing productive employment of people, rational employment of the population of both macroregions and the country as a whole.

Keywords: entrepreneurship, state regulation, regulatory impact, state support, small and medium business, small and medium business, state program, productive employment.

КӘСІПКЕРЛІКТІ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ ЖӘНЕ РЕТТЕУ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУДЫ ДАМУДЫҢ ФАКТОРЛАРЫ РЕТІНДЕ

А. Джусибалиева¹, Г. Ахметова², Б. Саубетова³, Н. Байкадамов⁴

¹С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Нұр-Сұлтан,
Қазақстан Республикасы

²Қ. Жубанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, Ақтөбе,
Қазақстан Республикасы

³Ш. Есенов атындағы технологиялар және инжиниринг Каспий мемлекеттік университеті, Ақтау,
Қазақстан Республикасы

⁴Академик З. Алдамжар атындағы Қостанай әлеуметтік-техникалық университеті,
Қостанай, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеудің мақсаты. Қазақстанда халықты нәтижелі және ұтымды және жұмыспен қамтудың дамуына әсер ететін факторлар тұрғысынан кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау мен реттеудің мәселелері мен негізгі бағыттарын зерттеу, кәсіпкерлік оқытудың кейбір аспектілерін қарастыру.

Зерттеу әдіснамасы. Макроэкономикалық талдау әдістері, экономикалық зерттеулердің статистикалық және графикалық әдістері, институционалдық талдау әдістері қолданылды. Зерттеудің әдістемелік негізін 2020 жылға дейінгі кәсіпкерлік қызметті мемлекеттік реттеу Тұжырымдамасы, кәсіпкерлікті және ШОБ қолдау мен дамыту саласындағы, халықты жұмыспен қамту саласындағы мемлекеттік бағдарламалар және ҚР Статистика комитетінің деректері құрады.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Зерттеушілік фокус макроэкономикалық саясатының экзогендік факторлары тұрғысынан кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау мен реттеудің өзекті мәселелері мен бағыттарын қарастыруға шоғырланды, яғни кәсіпкерлікті дамытуға, халықтың жұмыспен қамтылуына және жұмыссыздық проблемаларын шешуге әсер ететін мемлекеттің саясаты.

Зерттеу нәтижелері. Кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау кәсіпкерлікті дамытуға және оның іскерлік белсенділігіне қуатты реттеушілік ықпалға ие, бірақ ең алдымен адамдарды нәтижелі жұмыспен қамтуды қолдау мен дамытудың, халықты ұтымды жұмысқа орналастырудың қажетті құралы болып табылады, макроөңірлерде де, бүкіл елде де.

Түйін сөздер: кәсіпкерлік, мемлекеттік реттеу, реттеуші ықпал, мемлекеттік қолдау, ШОБ, мемлекеттік бағдарлама, нәтижелі жұмыспен қамту.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА И РЕГУЛИРОВАНИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА КАК ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ ЗАНЯТОСТИ

А. Джусибалиева¹, Г. Ахметова², Б. Саубетова³, Н. Байкадамов⁴

¹Казахский агротехнический университет имени С. Сейфуллина, Нур-Султан,
Республика Казахстан

²Актюбинский региональный государственный университет имени К. Жубанова,
Актобе, Республика Казахстан

³Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова, Актау,
Республика Казахстан

⁴Костанайский социально-технический университет имени академика З. Алдамжар,
Костанай, Республика Казахстан

АБСТРАКТ

Цель исследования. Исследование вопросов и основных направлений государственной поддержки и регулирования предпринимательства с точки зрения факторов, влияющих на развитие продуктивной и рациональной занятости населения в Казахстане, изучение некоторых аспектов предпринимательского обучения.

Методология исследования. Использованы методы макроэкономического анализа, статистический и графический методы экономических исследований, институциональный анализ. Методологическую основу исследования составили Концепция государственного регулирования предпринимательской деятельности до 2020 года, Государственные программы в сфере поддержки и развития предпринимательства и МСБ, в области занятости населения, данные Комитета по статистике РК.

Оригинальность / ценность исследования. Исследовательский фокус был сосредоточен на рассмотрении актуальных вопросов и направлений государственной поддержки и регулирования предпринимательства, с точки зрения экзогенных факторов макроэкономической политики государства, влияющих на развитие предпринимательства, занятости населения и решение проблем безработицы.

Результаты исследования. Государственная поддержка предпринимательства имеет мощное регуляторное воздействие не только на развитие предпринимательства и его деловой активности, но и прежде всего, является необходимым инструментом поддержания и развития продуктивной занятости людей, рационального трудоустройства населения как макрорегионов, так и страны в целом.

Ключевые слова: предпринимательство, государственное регулирование, регулирующее воздействие, государственная поддержка, МСБ, государственная программа, продуктивная занятость.

INTRODUCTION

Currently, the business sector is one of the most significant, strategically important and priority sectors of the national economy. Ensuring the sustainable economic development of the country as a whole depends on the state and level of development of private entrepreneurship and, above all, small and medium-sized enterprises. It is this sector of the economy that has enormous potential for solving many problems affecting the economic growth of the state, such as undeveloped competition, inefficient use of material and intangible resources, the dependence of domestic demand on imports, unemployment, poverty and several others.

The role of small and medium-sized enterprises in the development of employment, the rational use of labor resources, in the diversification of the economy and the achievement of industrial development of production is important. It is developed entrepreneurship that is the foundation of the innovative and productive nature of the development of the national economy as a whole.

Effective state regulation of entrepreneurship plays a huge role in its development, and state support for entrepreneurship is also of particular macroeconomic importance. The interaction of business entities and the

state is aimed at creating favorable conditions for the development of entrepreneurship and society, stimulating entrepreneurial initiative in the Republic of Kazakhstan.

Consideration of these significant issues and problems is very important in the context of the interaction of the state and business at the present time. This explains the relevance of the research topic.

State support of private entrepreneurship in the country is a complex of state measures to stimulate the development of private entrepreneurship, creating favorable legal, economic conditions for implementing entrepreneurial initiative in the Republic of Kazakhstan. Special attention is paid to the state support of subjects of small and medium-sized businesses in various fields and industries, especially in strategically important sectors of the national economy.

Government regulation of business activities on a par with the investment policy, policy of development of infrastructure and human capital, credit and financial policy is part of an overall economic development policy of the state.

In this study, the authors used the following methods and obtained the main results:

a) macroeconomic analysis:

- analysis of the implementation of state programs to support employment and entrepreneurship;
- the level of employment in absolute and relative values;
- analysis of economic structures that create jobs;
- indicators for creating jobs, quantitative indicators of the self-employed population.

b) statistical method of economic research:

c) institutional analysis to identify the main problems, objects and structures that have a direct impact on the employment of the population of Kazakhstan.

The research focus is on studying the directions of state support for entrepreneurship and its relationship with employment policy. The implementation of state policies to support entrepreneurship and employment is analyzed as part of the implementation of state programs. The current research problems and possible solutions are outlined. Measures of state support for productive and rational employment are considered.

THE MAIN PART OF THE STUDY

In modern market conditions, entrepreneurial activity is one of the most important, socially significant and priority areas of development of the national economy. The state and dynamism of the development of entrepreneurship and, above all, small and medium-sized businesses, depend on the sustainable economic development of the country as a whole. This sector has enormous potential to solve many problems affecting economic growth of the state, such as insufficient competition, inefficient use of material and non-material resources, dependence of domestic demand on imports, unemployment, poverty and several others.

The important role of small and medium enterprises in diversifying the economy and achieving high rates of industrial production development. It is entrepreneurship that is the Foundation of the innovative and productive nature of the development of the national economy as a whole.

The legal, economic and social conditions and guarantees of freedom of entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan are determined by the "Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan dated October 29, 2015" (as amended and supplemented on January 19, 2019), and also regulates social public relations that arise in connection with business interaction and the governments, including state regulation and entrepreneurship support [1].

Successful development and implementation of the balanced state policy in the advanced industrial countries depended directly and depend on some starting factors. These factors include first and foremost, the controllability of the system of bodies of power, their efficiency and professionalism, the continuity of the political course of States at the highest level, the existence of a developed system of institutions of civil society, an effective system of open reporting and accountability of authorities, the lack of fusion of the interests of big business and government in specific sectors of the economy.

Review of international research on this issue suggests that a professional business education plays a decisive role in the development of human capital and also serves as one of the key factors of economic growth. In modern conditions of dynamic development of small and medium-sized businesses, high business activity of

economic entities of the country are very important to the development of entrepreneurship education, since it is this segment of the educational market is responsible for the preparation of entrepreneurial and managerial skills, able to ensure the growth and competitiveness of the economy.

18 APR 2014 the Government of Kazakhstan approved the Concept of state regulation of entrepreneurial activities till 2020 (hereinafter - the Concept). The concept defines the vision, basic approaches to state regulation of business activities and aims to ensure the comprehensiveness of reform in this direction until 2020.

According to the world Bank, Kazakhstan is different from most of the countries of the Commonwealth of Independent States, however, that some radical reforms were successfully carried out in the first years of independence. In this sense, Kazakhstan has some similarities with the countries of Central Europe and China. The success of these reforms, the availability of natural resources led to economic growth and welfare. However, it is too early to say that Kazakhstan's economy is fully liberalized and the conditions for doing business are comparable with the best world samples. In other words Kazakhstan, like other countries in the third model, received a median equilibrium, although the point of this balance is in a better position than neighboring States [2].

According to the Committee on Statistics of the RK, dated April 1, 2020, the number of small and medium-sized enterprises in the Republic Kazakhstan is as follows: in the Republic of Kazakhstan, for a total of – 1 318 518; in Akmola region – 44 094; in Aktobe region – 59439; in Almaty region – 121362; in Atyrau region – 49389; in the West Kazakhstan region – 42254; in Zhambyl region – 67769; in Karaganda region – 87220; in Kostanay region – 51674; in the Kyzylorda region – 46268; in Mangystau region – 52400; in Pavlodar region – 44868; in the North Kazakhstan region – 29575; in the Turkestan region – 141099; in the East Kazakhstan region – 86124; in Nur-Sultan – 135382; in Almaty – 190015; in Shymkent – 69586 existing small and medium-sized businesses.

According to the Committee on Statistics of the Republic of Kazakhstan, the number of operating small and medium enterprises as of December 1, 2019 increased by 7.8% compared to January 1, 2018. The share of individual entrepreneurs in the total number of small and medium-sized enterprises amounted to 64.7%, the share of legal entities of small business - 19.1%, the share of peasant and farm enterprises was 16%, legal entities of medium-sized enterprises amounted to 0,2%.

The number of operating small and medium-sized businesses, as of October 1, 2019, amounted to 1335.6 thousand enterprises. As of October 1, 2019, the number of employees involved in SMEs amounted to 3319.5 thousand people.

Output of products (goods and services) by SMEs in January-September 2019, amounted to 21051,4 billion tenge. Key performance indicators of SMEs are presented in table 1.

Table 1 – Key performance indicators of SMEs in the Republic of Kazakhstan

	2016	2017	2018	October 1, 2019
The number of operating small and medium-sized enterprises, thousand units				
Total	1106,4	1146,0	1241,3	1 335,6
Including :				
- small and medium enterprises	192,4	211,4	233,9	252,8
- individual entrepreneurs	736,1	747,1	809,1	870 125
- peasant or farm enterprises	177,9	187,5	198,3	212 692
The number of employees in small and medium enterprises, thousand people				
Total	3166,8	3190,1	3321,9	3 319,5
Including :				
- at small and medium enterprises	1602,2	1663,2	1726,2	1651,0
- individual entrepreneurs	1288,2	1240,9	1315,2	1 372,9
- in peasant or farm enterprises	276,4	286,0	280,5	295,6
Production output by small and medium-sized enterprises, billion tenge				
Total	19609,0	23241,1	26473,1	21051,4
Including :				
- small and medium enterprises	17053,5	20533,9	23390,8	18323,3
- individual entrepreneurs	1511,7	1554,7	1765,0	1631,4
- peasant or farm enterprises	1043,8	1152,5	1317,3	1096,7
Note – Compiled by the authors based on the source [3].				

These indicators testify to the positive dynamics of growth in the number of employees at small and medium-sized enterprises, as well as an increase in the output of all small and medium-sized enterprises.

According to the statistics Committee of Kazakhstan, in 2019 on types of economic activities in the structure of employment in SMEs is as follows (all employed in SMEs – 100 %):

1. In the wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles – 29,3 %;
2. Industry – 10,3 %;
3. In agriculture, forestry and fisheries – 12,6 %;
4. In the construction sector – 8,8 %;
5. In the field of real estate transactions – 5,0 %;
6. In the field of transport and storage – 5,9 %;
7. In providing other types of services to 28,1 %.

It is important to note the fact that the share of employment in small and medium businesses, total employment in 2018 in the Republic of Kazakhstan, accounted for 37.6 %. This figure for the past 10 years has increased by 9.8 %.

In accordance with the Concept of the state policy of employment in the Republic of Kazakhstan, the main goal of the employment policy is to achieve full, productive and freely chosen employment, reduce unemployment and maintain it at a socially acceptable level, create legal, economic and organizational conditions for the functioning and regulation of the labor market. In achieving this goal, one of the main tasks are:

- state support and active stimulation of the development of small and medium-sized private enterprises, creating additional jobs, incl. and by attracting foreign capital;
- pursuing financial and tax policies consistent with employment policies that support the stimulation of the creation of additional jobs;
- improving the sectoral structure of the economy through the creation of new ones, reforming unpromising industries, including privatization, reorganization, reprofiling and a number of others.

According to the Committee on Statistics, the number workforce aged 15 years and older in the IV quarter of 2019, based on the results of a sample survey of employment, amounted to 9.2 million people. The economy of the Republic employed 8.8 million people. The employment rate for the population aged 15 years and older was 66.8 % and decreased by 0.2 % compared to the fourth quarter of 2018. The number of unemployed is 441.4 thousand people, and the unemployment rate is 4.8%.

In addition, in recent years, reforms in areas such as starting a business, paying taxes, protecting investors. In particular, over the past period the amended standards of the state services in state registration and re-registration of legal entities, optimised tax reporting forms. Recently, Kazakhstan introduced some elements of the analysis of the regulatory influence of normative legal acts. So, to ensure the quality of development of normative legal acts, assess their impact on the regulated sector and reduce corruption risks, was introduced for assessing the socio-economic impact of new draft legislation, which is largely based on a model of regulatory impact analysis.

Regulatory tools are a means of action against business entities, including the forms and means of state regulation of business under article 81 of the Entrepreneurial Code. A regulatory impact analysis is the analytical procedure for mapping the benefits and costs from imposed regulatory tool, and related requirements, allowing to assess the achievement of the objectives of state regulation in the future. The purpose of the regulatory impact analysis is to increase the efficiency and effectiveness of the state policy regarding the use of specific regulatory instruments through the evaluation of alternative management approaches to achieve certain goals or solve clearly defined problems. In accordance with the Code, the basic principles of interaction of business entities and the state are:

- 1) legality;
- 2) freedom of enterprise;
- 3) equality of subjects of entrepreneurship;
- 4) the inviolability of property;
- 5) fair competition;

- 6) balance the interests of consumers, businesses and the state;
- 7) transparency of activities of state bodies and accessibility of information;
- 8) the effectiveness of state regulation of entrepreneurship;
- 9) encourage entrepreneurship and ensuring its protection and support;
- 10) support of domestic producers of goods, works, services;
- 11) prohibition of illegal state interference in the affairs of business entities;
- 12) limited state involvement in business activities [1].

On May 24, 2018 was signed the Law «On amendments and additions to some legislative acts of Kazakhstan on the issues of improving regulation of entrepreneurial activities». The main goal of the changes is a liberalization of the law in regulating business. The act provides for the reduction of public control functions by almost 30%. An important role for the institution of preventive control, which will alert the offense. Only the Law introduces about 1,000 amendments to the codes 14 and 109 of the laws. The direction of these transformations corresponds to the main strategic course of the country - this is the creation of the most favorable conditions for the development of entrepreneurship [4].

In the development of the Law direct participation of the national Chamber of Entrepreneurs of Kazakhstan «Atameken» (hereinafter – NCE «Atameken»). «Atameken» is a non – profit organization representing an Alliance of businesses established to ensure a favourable legal, economic and social conditions for implementing entrepreneurial initiative and the development of mutually beneficial partnerships between the business community and the public authorities of the Republic of Kazakhstan, as well as stimulate and support activities of associations of individual entrepreneurs and (or) legal entities in the form of an Association (Union). The national Chamber created with the purpose of forming an institutional framework for growth and further development of entrepreneurship in Kazakhstan.

8 Oct 2013 in 14 regional centers of Kazakhstan and cities of Astana and Almaty was created by the regional chamber of entrepreneurs (RCE). The main objectives of the RCE are the following: sustainable growth and development of entrepreneurial activity in all regions of the country; in order to take into account the interests of entrepreneurs in the development and implementation of state policy in the field of entrepreneurship, ensuring institutional conditions, improving mechanisms of state support and interaction between the state and business in the relevant region of the country [5].

The Law «On amendments and additions to some legislative acts of Kazakhstan concerning improvement of regulation of business activity» of NCE «Atameken» included the following proposals:

1. Deregulation of business.
2. Front reduction of all types of costs for businesses.
3. The reform of informational tools.
4. Improvement of Kazakhstan's positions in the World Bank rating «Doing Business».
5. Audit to identify rules that hinder competition.
6. Increased responsibility of business [6].

Great attention from the state is paid to supporting businesses in various fields and sectors of activity, especially in the industrial sector of the economy, export-oriented and import-substituting industries, as well as socially significant and strategically important areas. In accordance with the Business Code, under the state support of private enterprise refers to a set of government measures to stimulate the development of private entrepreneurship, creating favourable legal, economic conditions for implementing entrepreneurial initiative in the Republic of Kazakhstan.

State support of private enterprise includes the following main types:

- 1) financial and material support;
- 2) infrastructure support;
- 3) institutional support consisting in the creation and development of financial institutions supporting the development of private enterprises, research institutes with the state bodies to study the problems and develop proposals for the development of private entrepreneurship;
- 4) information support, namely, information-analytical, educational and methodological, scientific and methodological support of entrepreneurship.

The main directions of state support of private entrepreneurship in Kazakhstan are the following:

- 1) small and medium enterprises;
- 2) agriculture and non-agricultural business activities in rural areas;
- 3) industrial-innovative activity;
- 4) special economic zones;
- 5) investment activity;
- 6) entrepreneurship domestic producers of goods [1].

For quality policy implementation necessary to develop its institutional portion in accordance with best international practices. In accordance with the recommendations of the world Bank requirements on procedures for rulemaking in part the adoption and revision of regulations, compliance issues and other procedures of the state bodies in implementation of this Concept assume the existence of a monitoring mechanism. International practice shows that since the early 1980s with the development and implementation of new requirements and procedures regulatory policies of the developed countries began to create the structure of the so-called regulatory oversight.

For example, in the United States of America in the structure of the office of management and budget (Office of Management and Budget) in 1980 created the office of information and regulatory Affairs (US Office of Information and Regulatory Affairs). In 2005, the UK created a Directorate for better regulation (The Better Regulation Executive). The Advisory Council on administrative barriers in the Netherlands (Adviescollege Verminderende Administratieve Lasten) was established in 2000. The Council for better regulation Sweden (Regelradet) was established in 2008 and started to operate in 2009. In Germany the national Council for control of rules (Nationaler Normenkontrollrat) was established in 2006. Similar councils also exist in Mexico, Australia, Japan. In some countries the functions of the regulatory oversight performed by the departments of the ministries. In Denmark it is the Department better regulation of the Ministry of Finance in Finland's Bureau of legislative inspection of the Ministry of justice, France is the Service quality and simplification of the Finance Ministry. In Greece, Belgium, Ireland and Korea this departments office of the Prime Minister. In almost all countries of the Organization for Economic Cooperation and Development except the United States of America, signing on regulatory oversight are Advisory in nature [7].

In different countries these bodies subsequently evolved and adapted to the effective synergy with the public administration. So, today, there are some differences in the tasks assigned to these bodies, the functions they perform, and their structure and place in the system of public administration.

RESULTS AND REASONING

The state policy in the field of regulation of small and medium-sized enterprises in the country is aimed at such goals as the formation through the development of small enterprises of the middle class, which will be based on the creation of high-tech industries with high added value.

To strengthen the interaction between the state and entrepreneurs, by Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated April 9, 2014 No. 791, the Council of National Investors was created under the President of the Republic of Kazakhstan. The main tasks of the National Investor Council are:

- 1) Development of recommendations and proposals on improvement of normative legal base of the Republic of Kazakhstan on issues of entrepreneurship; creation of the conditions stimulating development of market economy and attraction of domestic investments in the economy;
- 2) Consolidation of activities of private entrepreneurs and their associations operating in the Republic of Kazakhstan;
- 3) Consideration and discussion of other important issues in the field of entrepreneurship and investment policy [8].

For the development of entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan, the state has established a number of public institutions the field of entrepreneurship support. One of the main such institution is a Joint-stock company entrepreneurship development Fund «Damu» (hereinafter – the Fund «Damu»), which was created on the basis of the decision of the Government of the Republic of Kazakhstan from April 26, 1997 №665 «About creation of Fund of development of small entrepreneurship».

The Fund «Damu» has more than 20 years of experience in supporting small and medium business in Kazakhstan. Until 2010 the majority of participants in the programs of Fund «Damu» has received financial support under the programs of conditional placement of funds in second tier banks. Implementation of the programs of conditional placement of funds played an important role in reducing the General level of interest rates on loans granted to small and medium enterprises [9].

However, small and medium business in Kazakhstan continues to experience some difficulties to overcome, which required a consistent work to further improve the financial support mechanisms and improve the effectiveness of regional development programs, the elimination of administrative barriers and enhance industrial innovation capacity and the development of entrepreneurial education.

As already mentioned, the state regulation of entrepreneurship pays more attention to the development of entrepreneurial training. One of the operators in the implementation of this direction is the «Damu» Fund and the main directions in the study of entrepreneurship on the part of the Fund are:

- 1) Online training for beginners and existing entrepreneurs;
- 2) The training Program Support of existing business «Asyldar»;
- 3) Training of top management of small and medium enterprises.

I. Online training is conducted by «Damu» Fund through the implementation of a distance learning system for beginners and existing entrepreneurs.

II. The training program is «Support existing businesses» at the moment is successfully completed. Participants in this program were private businesses that were selected to participate in the Project by the decision of the Independent Commission. Under this training program were implemented in such directions:

1. Diagnostics of a condition of participating in the Project, identifying the strengths and weaknesses of the Participant of the Project, identifying problems hindering the development of the company.

2. Development roadmap development Project Participant by results of the diagnostics.

3. Development and implementation of the action Plan within the Strategy business development Project Participant by the selection of types of support from among the following:

- 1) expert consulting;
- 2) training support;
- 3) foreign missions;
- 4) recommendations for obtaining financial support.

Funding for this Project was carried out at the expense of own funds of the «Damu» Fund, personal funds of Participants of the Project (up to 50% of the costs for diagnostics, training, and peer support).

III. Training of top management of small and medium enterprises. The aim of teaching entrepreneurs the following:

- Training of top managers of the latest models and the conduct of business;
- Improving the competitiveness, survival and sustained growth of companies;
- Increase the entrepreneurial level of business from the public [9].

The entrepreneurial goal of the «Damu» Fund in its activities is to provide financial and non-financial support to SMEs, to support the sustainable development of micro-, small and medium-sized business entities in the country using systemic, effective methods of state support.

Types of financial support from «Damu» Fund:

• soft loans through second-tier banks as part of targeted programs for regions and individual industries, microcredit through microcredit organizations;

- reduction in interest rates on loans for the development of entrepreneurship provided by banks;
- provision of a partial guarantee in order to secure bank loans;
- subsidizing - reduction of interest rates on business development loans issued by banks;
- guarantee - the provision of a partial guarantee as collateral for bank loans.

Types of non-financial support are provided in Entrepreneur Service Centers:

• free seminars and master classes in specialized areas of business;

• free consulting and service support in the most important areas of business and government programs to support small and medium-sized businesses.

Currently in Kazakhstan to promote business development, entrepreneurial training, and state support of entrepreneurship, including youth and women's entrepreneurship implemented a series of public programs, for example:

1. *Unified Program* of support and business development «Business Road map – 2020» is a program for the issuance of state grants and loans, reducing payments on the loan, loan guarantee and training of entrepreneurs, aims to support the development of small and medium business in Kazakhstan. The goal of this program is a steady and balanced growth in the development of regional entrepreneurship, the creation of new and permanent jobs at enterprises, and the preservation of existing jobs. The implementation period 2015-2019 [10].

2. *The program* of development of productive employment and mass business for the years 2017-2021 «Enbek», whose aim is the promotion of productive employment and the involvement of citizens in entrepreneurship. One of the goals of the Program is learning the basics of entrepreneurship. In the framework of this direction is the entrepreneurship training project «Bastau Business». The entrepreneurship training courses are unemployed persons registered in employment Centres and self-employed persons with entrepreneurial potential, members of agricultural cooperatives, as well as persons living in rural settlements and small cities of Kazakhstan. Participants in the program who are studying entrepreneurship in the context of this Project are provided by state-support tuition, stipends and travel [11].

3. *The program* of development of monotowns for 2012-2020, aimed at the sustainable socio-economic development of single-industry towns in the medium and long term.

4. *Program* «Grant funding». Government grants are available to small businesses, including young entrepreneurs, budding entrepreneurs, as well as women, the disabled and persons over the age of 50, on a gratuitous and irrevocable basis for new business ideas in priority sectors of the economy and manufacturing in the program. Under this program, state grants are provided without branch restrictions [9].

5. *Program* to create Mobile SCE. Mobile SCE (ICPC) is a specially-equipped buses that travel to rural areas to ensure information and advice to support entrepreneurs in remote areas.

6. *The program* on creation of business service Centers in the regional centers. The entrepreneurs service centers is a full package of consulting services in the mode of «one window», training, workshops and seminars on the most topical business issues.

Also, for the purposes of the business education in Kazakhstan is implementing the Project «Business Advisor» who teaches entrepreneurs how to start their own business or to optimize already-established company. During the training the entrepreneurs receive the knowledge to create their own business, marketing, human resources management, legal basics of business and finance. Training is currently conducted by professional teachers and trainers in 209 districts and cities of Kazakhstan [5].

Public policy in the Republic of Kazakhstan concerning regulation of private business is focused primarily on the formation of the middle class, through the development of small entrepreneurship based on the creation of new high-tech industries with the highest added value.

Examples of the relationship between enterprise development and productive employment is the implementation of the program of development of productive employment and mass business for the years 2017-2021 «Enbek» and ending in the current year, the successful Program «Business Road map – 2020». Program productive employment «Enbek» plays the most important macro-economic role and important socio-economic importance.

The main goal of the Program «Enbek» is to promote productive employment of the population and involve citizens in entrepreneurship. Let's take a closer look at some of the indicators and results of Program implementation.

Let us consider the statistical indicators for the results of the Program:

1. The unemployment rate for the first quarter of 2019 is 4.8 % (in 2021 – no more than 4.8 %).
2. The share of labor resources with basic, secondary, general and primary education as of July 1, 2019, is 14.6 % (in 2021 – no more than 20 %).
3. The proportion of unproductively employed (out of self-employed population) as of July 1, 2019, is 9.3 % (in 2021 – no more than 10 %).

4. The growth of actively operating small and medium-sized enterprises as of 01 Jan 2019, is 1241 thousand SMEs, the growth rate for the first half of 2019 is 110.3 % (in 2021 – an increase is expected to be of at least 10 %) [12].

One of the objectives of the program of development of productive employment, «Enbek» is the entrepreneurship training in accordance with the second direction of the Program «The Development of mass entrepreneurship». In the framework of this direction is the entrepreneurship training project «Bastau Business». The operator of the project «Bastau Business» is the Ministry of national economy of the Republic of Kazakhstan. The entrepreneurship training courses are unemployed persons regardless of registration with the employment Centres and self-employed persons with entrepreneurial potential, members of agricultural cooperatives, as well as in rural settlements and small cities of Kazakhstan. For example, in 2017 the number of participants in the project «Bastau Business» amounted to 15 thousand people. It should be noted that Program participants undergoing entrepreneurship training under this project are provided by state-support tuition, stipends and travel. Upon completion of training, participants receive a certificate on completion of entrepreneurship education and training participation in this project [11].

As part of the second direction of the «Enbek» Program, the Ministry of Labor and Social Protection of the Population, through subsidiaries of NH «KazAgro», provides loans / microcredits to implement business projects in rural populated areas and small towns of Kazakhstan. Loans are unemployed, self-employed, budding entrepreneurs, agricultural cooperatives, members of the anchor societies. The Ministry of agriculture in the framework of «Enbek» participates in the project «Bastau Business» teaching business skills to aspiring entrepreneurs. Education is free, providing scholarships for the training [13].

Due to the launch in 2010 of the state program «Business Road map – 2020» has broadened the range of tools to support entrepreneurship through «Damu» Fund. In particular, it began subsidizing interest rates on loans to small and medium business credit guarantee of small and medium business, and also launched a large-scale implementation of training programmes and consultancy support for small and medium businesses. It is worth noting the fact that in 2015 the operator of non-financial support in the framework of the common program «Business Road map – 2020» is the NCE «Atameken». In this regard, the national Chamber starting in 2015 started the implementation of the following projects: «Business Advisor», «Business-Growth», «Business communication», «Senior seniors», «Business-Nasikhat», «Support Centers in single-industry towns», «Support Centers in small towns and district centres».

The main results of realization of «Business Road map – 2020» are:

- implementation of nearly 9 thousand projects;
- creation of 392 thousand jobs;
- direction on training and retraining of about 150 thousand people, of which about 50 % are employed;
- employment of more than 192 thousand people to social jobs and workplaces under the youth practice.

Wide application in the framework of active forms of employment assistance (social workplaces, youth practice, retraining and improvement of professional skill) contributed to enhancing citizens of the target population, and the level of youth unemployment (4.1 percent) was first recorded at the level below the General level of unemployment in the country [12].

CONCLUSION

State support of entrepreneurship has a direct impact on the employment and solving the unemployment problem. Small and medium businesses, and larger companies, with favorable conditions for stable functioning in a competitive environment, not only retain employment, but also in the expansion of production create new jobs, thus providing more productive employment in General.

Thus, the significant contribution of small and medium enterprises in manufacturing value added and job creation due to the current sectoral structure of production, which, in turn, is determined by the availability of natural resources, technologies and production scales.

A developed business sector is the basis for sustainable economic development in any country, which contributes to increasing productive employment and improving the volume and quality of gross domestic production.

Currently, state programs continue to be implemented, that are aimed to: improve the employment system of the population of Kazakhstan; prevent the growth of unemployment; promote the growth of productive employment; improve the quality of the workforce; protect the national labor market.

The considered main measures and methods of state support of entrepreneurship, which are especially actively implemented within the framework of the «Enbek» program for the development of productive employment and mass entrepreneurship, are of great macroeconomic importance in solving the problems of employment, employment and entrepreneurship development.

REFERENCES

1. Кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года №375-V ЗРК «Предпринимательский кодекс Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.01.2019 г.) [Electronic source]. – 2019. – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000375> (accessed: January 9, 2020).
2. Концепция государственного регулирования предпринимательской деятельности до 2020 года. Утверждена постановлением Правительства Республики Казахстан от 18 апреля 2014 года №380. [Electronic source]. – 2016. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31544219 (accessed: January 9, 2020).
3. Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Electronic source]. – 2019. – URL: <https://www.stat.gov.kz>. (accessed: January 15, 2020).
4. Президент подписал поправки в законодательные акты РК по вопросам совершенствования регулирования предпринимательской деятельности [Electronic source]. // Zakon.kz [web-site]. – 2018. – URL: <https://www.zakon.kz/> (accessed: January 15, 2020).
5. Национальная Палата Предпринимателей «Атамекен» [web-site]. – 2019. – URL: <http://atameken.kz/> (accessed: January 15, 2020).
6. Сетевое издание Zakon.kz [web-site]. – 2019. – URL: <http://zakon.kz/> (accessed: January 15, 2020).
7. Червова Л. Г., Бачурин А. А. Зарубежный опыт регулирования развития предпринимательской деятельности. // Вестник института экономических исследований, 2017.
8. Официальный сайт Президента Республики Казахстан [Official site]. – 2019. – URL: <http://www.akorda.kz/> (accessed: January 15, 2020).
9. Фонд развития предпринимательства «Даму» [web-site]. – 2019. – URL: <http://www.damu.kz/> (accessed: January 15, 2020).
10. Единая Программа поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса 2020» [Electronic source]. // Фонд развития предпринимательства «Даму» [web-site]. – 2019. – URL: http://www.damu.kz. (accessed: January 15, 2020).
11. Программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017–2021 гг. [Electronic source]. // Министерства труда и социальной защиты населения РК [Official site]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek?lang=ru>. (accessed: January 15, 2020).
12. Официальный интернет-ресурс Министерства труда и социальной защиты населения РК [Official site]. – URL: <http://www.enbek.gov.kz/> (accessed: January 15, 2020).
- 13 Официальный интернет-ресурс Министерства сельского хозяйства РК [Official site]. – URL: <http://www.mgov.kz>. (accessed: January 15, 2020).

REFERENCES

1. «Kodeks Respubliki Kazahstan ot 29 oktjabrja 2015 goda №375-V ZRK «Predprinimatel'skij kodeks Respubliki Kazahstan» (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 19.01.2019 g.)» (2019), available at: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000375> (accessed: January 9, 2020) (in Russian).
2. «Konceptija gosudarstvennogo regulirovanija predprinimatel'skoj dejatel'nosti do 2020 goda. Utverzhdena postanovleniem Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 18 aprelja 2014 goda №380», (2016), available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31544219 (accessed: January 9, 2020) (in Russian).

3. «Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан» (2019), available at: <https://www.stat.gov.kz>. (accessed: January 15, 2020) (in Russian).
4. «Президент подписал поправки в законодательные акты РК по вопросам совершенствования регулирования предпринимательской деятельности» (2018), available at: <https://www.zakon.kz/> (accessed: January 15, 2020) (in Russian).
5. «Национальная Палата Предпринимателей «Атамекен» (2019), available at: <http://atameken.kz/> (accessed: January 15, 2020) (in Russian).
6. «Сетевое издание Закон.kz» (2019), available at: <http://zakon.kz/> (accessed: January 15, 2020) (in Russian).
7. Chervova, L. G. and Bachurin, A. A. (2017), «Зарубежный опыт регулирования развития предпринимательской деятельности», *Вестник института экономических исследований*. (in Russian).
8. «Официальный сайт Президента Республики Казахстан» (2019), available at: <http://www.akorda.kz/> (accessed: January 15, 2020) (in Russian).
9. «Фонд развития предпринимательства «Даму» (2019), available at: <http://www.damu.kz/> (accessed: January 15, 2020) (in Russian).
10. «Единая Программа поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса 2020»» (2019), Фонд развития предпринимательства «Даму», available at: <http://www.damu.kz>. (accessed: January 15, 2020) (in Russian).
11. «Программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017–2021 гг.», Министерства труда и социальной защиты населения РК, available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek?lang=ru>. (accessed: January 15, 2020) (in Russian).
12. «Официальный интернет-ресурс Министерства труда и социальной защиты населения РК», available at: <http://www.enbek.gov.kz/> (accessed: January 15, 2020) (in Russian).
13. «Официальный интернет-ресурс Министерства сельского хозяйства РК», available at: <http://www.mgov.kz>. (accessed: January 15, 2020) (in Russian).

SUMMARY

The main purpose of the article was to study the main goals and directions of state support and regulation of entrepreneurship as factors that directly affect the development of productive and rational employment of the population. Priority measures and methods of state support and regulation of entrepreneurship implemented within the framework of state programs in the Republic of Kazakhstan are considered.

ТҮЙІНДЕМЕ

Мақаланың негізгі мақсаты халықты нәтижелі және ұтымды жұмыспен қамтуды дамытуға тікелей әсер ететін факторлар ретінде кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау мен реттеудің негізгі мақсаттары мен бағыттарын зерттеу болды. ҚР-да мемлекеттік бағдарламалар аясында жүзеге асырылатын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау мен реттеудің басым шаралары мен әдістері қарастырылды.

РЕЗЮМЕ

Основной целью статьи было исследование основных целей и направлений государственной поддержки и регулирования предпринимательства как факторов, непосредственно влияющих на развитие продуктивной и рациональной занятости населения. Рассмотрены приоритетные меры и методы государственной поддержки и регулирования предпринимательства, реализуемые в рамках государственных программ в РК.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Джусибалиева Аружан Казихановна – кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, Казахский агротехнический университет имени С. Сейфуллина, Нур-Султан, Республика Казахстан, e-mail:d_aruzhan2011@mail.ru

Ахметова Гулистан Ивановна – кандидат экономических наук, старший преподаватель, Актыбинский региональный государственный университет имени К. Жубанова, Актобе, Республика Казахстан, e-mail:asgudi@mail.ru.

Саубетова Бибигуль Сулейменовна – кандидат экономических наук, доцент, Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова, Актау, Казахстан, email:bibigul.saubetova@yu.edu.kz

Байкадамов Нуркен Турарович – кандидат экономических наук, профессор, Костанайский социально-технический университет имени академика З. Алдамжар, Костанай, Республика Казахстан, e-mail:Nurken66kst@mail.ru.

МРПТИ 06.35.51

JEL Classification: D4, E31, F19, L11

TRANSFER PRICING IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: MAIN PROBLEMS OF STATE REGULATION AND CONTROL

Z. Zaurbekova

Turan University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose of research – to investigate the current development trends of transfer pricing state regulation system in the Republic of Kazakhstan and to consider the prospects for system improvement.

Methodology. Comparative analysis of foreign and Kazakh approaches to control transfer pricing. Assessment of best practices based on the analysis of normative documents, statistical data, scientific publications, materials of seminars and conferences.

Originality /value of research. The author examines the basic approaches of transfer pricing regulation in the world practice and in the Republic of Kazakhstan, analyzes the specifics of legal regulation of the researched sphere in Kazakhstan. On the basis of the analysis recommendations on optimization of state regulation and control are developed.

Research results. The existing regulatory framework of transfer pricing and the practice of its application in Kazakhstan do not contribute to increasing the initiative of business, do not stimulate foreign economic activity, restrain the inflow of foreign investments and modern technologies into the country. It is necessary to change the approaches to regulation at the basic level and focus it on building partnerships between the state and business. One of the key tasks is to harmonize the norms of domestic legislation with the generally accepted international principles of regulation.

Keywords: transfer pricing, transfer prices, government regulation, tax optimization, three-level reporting, price range, differential, offshore zones.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ТРАНСФЕРТТІК БАҒА БЕЛГІЛЕУІ:
МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТУДІҢ ЖӘНЕ БАҚЫЛАУДЫҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

З. Г. Зәуірбекова

Тұран Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты. Қазақстан Республикасындағы трансферттік баға белгілеуді мемлекеттік реттеу жүйесін дамытудың қазіргі тенденцияларын зерттеу және осы жүйені жетілдіру келешектерін қарастыру.

Әдіснамасы. Трансферттік баға белгілеуді реттеу мен бақылауға шетелдік және қазақстандық тәсілдерді салыстырмалы талдау. Нормативтік құжаттарды, статистиканы, ғылыми жарияланымдарды, семинарлар мен конференциялардың материалдарын талдау негізінде озық тәжірибелерді бағалау.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Әлемдік тәжірибеде және Қазақстан Республикасында трансферттік баға белгілеуді реттеудің негізгі тәсілдері зерттелді, Қазақстан Республикасындағы зерттелетін экономикалық қатынастар саласын құқықтық реттеудің ерекшеліктері талданды. Талдау негізінде Қазақстанда трансферттік баға белгілеуді мемлекеттік реттеуді және бақылауды оңтайландыру бойынша ұсыныстар жасалды.

Зерттеу нәтижелері. Қазақстанда трансферттік баға белгілеуді реттейтін қолданыстағы нормативтік-құқықтық база және оны қолдану тәжірибесі бизнес бастамаларға ықпал етпейді, сыртқы экономикалық белсенділікті ынталандырмайды және шетелдік инвестициялар мен заманауи технологиялардың елге келуіне кедергі келтірмейді. Базалық деңгейде реттеу тәсілдерін өзгерту және оны мемлекет пен бизнес арасындағы серіктестік қатынастарға бағыттау қажет. Негізгі міндеттердің бірі - ішкі заңнаманы трансферттік бағаны реттеудің жалпыға ортақ қабылданған халықаралық қағидаттарымен үйлестіру.

Түйін сөздер: трансферттік баға белгілеу, трансферттің бағасы, мемлекеттік реттеу, салықты оңтайландыру, үш деңгейлі есеп, баға диапазоны, дифференциалды, оффшорлық аймақтар.

**ТРАНСФЕРТНОЕ ЦЕНООБРАЗОВАНИЕ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН:
ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ И КОНТРОЛЯ**

З. Г. Заурбекова

Университет Туран, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – изучить текущие тенденции развития системы государственного регулирования трансфертного ценообразования в республике Казахстан и рассмотреть перспективы совершенствования данной системы.

Методология. Сравнительный анализ зарубежных и казахстанских подходов к регулированию и контролю трансфертного ценообразования. Оценка лучших практик на основе анализа нормативных документов, статистических данных, научных публикаций, материалов семинаров и конференций.

Оригинальность/ценность исследования. Исследованы базовые подходы к регулированию трансфертного ценообразования в мировой практике и в Республике Казахстан, проанализирована специфика нормативно-правового регулирования исследуемой сферы экономических отношений в РК. На основе проведенного анализа разработаны рекомендации по оптимизации государственного регулирования и контроля трансфертного ценообразования в Казахстане.

Результаты исследования. В Казахстане существующая нормативно-правовая база, регулирующая трансфертное ценообразование, и практика ее применения не способствуют повышению инициативности бизнеса, не стимулируют внешнеэкономическую деятельность, препятствуют притоку в страну иностранных инвестиций и современных технологий. Необходимо на базовом уровне изменить подходы к регулированию и ориентировать его на выстраивание партнерских отношений между государством и бизнесом. Одна из ключевых задач - гармонизация норм отечественного законодательства с общепринятыми международными принципами регулирования трансфертного ценообразования.

Ключевые слова: трансфертное ценообразование, трансфертные цены, государственное регулирование, оптимизация налогообложения, трехуровневая отчетность, диапазон цен, дифференциал, оффшорные зоны.

ВВЕДЕНИЕ

В последние годы в Казахстане наблюдается стабильный рост масштабов такого специфического явления международной торговли, как трансфертное ценообразование (ТЦ). Этот рост происходит в силу наличия объективных предпосылок: участники внешнеэкономической деятельности изыскивают резервы для повышения прибыльности бизнеса, минимизации издержек и оптимизации налоговой нагрузки. Однако, активное использование трансфертных цен входит в противоречие с интересами государства, так как приводит к снижению налоговых доходов бюджетов всех уровней. В связи с этим государство ведет активную работу в сфере регулирования трансфертного ценообразования, принимает комплексные меры, направленные на повышение эффективности контроля в этой сфере.

От эффективности системы государственного контроля над механизмами трансфертного ценообразования в значительной степени зависит экономическая безопасность страны. Это, в частности, проявляется в создании благоприятного инвестиционного климата, в предотвращении вывода капиталов за рубеж, а также в борьбе с теневой экономикой. Экспорт Казахстана носит преимущественно сырьевой характер, и доля природных ресурсов в экспортных поставках непрерывно растет. Учитывая, что сырьевые компании активно используют трансфертные цены, проблемы в системе государственного контроля могут привести к значительным экономическим потерям государства.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Трансфертная цена, согласно определению международной Организации по экономическому сотрудничеству и развитию (ОЭСР), – это цена, по которой рыночный субъект реализует товары или услуги ассоциированной (связанной) компании [1].

Трансфертное ценообразование можно рассматривать с двух точек зрения [2]:

1. Как внутреннюю методику организации, применяемую для определения цены конечной продукции или услуг. При этом в каждом подразделении (дивизионе) компании (холдинга, корпорации и т.д.) происходит приращение стоимости продукции.

2. Как подход к регулированию налоговых отношений государства с аффилированными хозяйствующими субъектами, ориентированный на предотвращение перетекания доходов этих субъектов в юрисдикции с меньшей налоговой нагрузкой.

В Республике Казахстан нашли широкое применение несколько типовых схем трансфертного ценообразования [3]. К примеру, казахстанская компания-экспортер поставляет компании-резиденту оффшорной зоны продукцию по заниженным ценам. После этого компания, находящаяся в оффшоре, разбивает партию продукции на части и продает ее покупателям в различных странах по рыночным ценам. Отклонение от начальной экспортной цены может достигать 60 %. Оба хозяйствующих субъекта, как правило, находятся под контролем одних и тех же бенефициаров, то есть являются аффилированными. Как результат, казахстанская компания получает дополнительный доход от разницы между трансфертной и рыночной ценой, а также от разницы в налоговых ставках в Казахстане и оффшорной стране. В данной ситуации государственный контроль над движением финансовых потоков и анализ потерь бюджета значительно осложнен в силу конфиденциальности информации.

В результате многочисленных налоговых проверок нефтяных компаний контролирующие органы выявили нестандартную схему экспорта, отличную от применяемых в других отраслях. Сущность ее состоит в том, что недропользователь, являющийся резидентом Республики Казахстан, продает нефть аффилированной компании – резиденту оффшора. Заключается договор купли-продажи на условиях поставки FOB, который соответствующим образом оформляется на таможне. Затем казахстанская компания вновь приобретает экспортированную продукцию у оффшорной компании по такой же цене и заключает новые контракты с другими покупателями в различных странах на условиях DES. В ходе мероприятий налогового контроля государственные органы не могут рассматривать конечную часть реализации продукции по данной схеме как экспортные операции (таможенная граница Казахстана не пересекается). Таким образом, эти хозяйственные операции не попадают в сферу государственного контроля по трансфертному ценообразованию. Как результат, в целях налогообложения в качестве экспортной операции признается только продажа продукции оффшорной компании.

Другая широко распространенная схема – связанные кредиты компаниям-экспортерам. Головная компания, в большинстве случаев являющаяся Президентом одной из стран Европейского союза, кредитует на льготных условиях дочернюю компанию в Казахстане. В рамках полученной суммы компании-заемщику поставляется зарубежное оборудование, при этом цены превышают рыночные примерно в два раза. Задолженность погашается по бартеру (часто по заниженным ценам) на казахстанские сырьевые ресурсы. В результате общая стоимость кредита может в несколько раз превышать аналогичную стоимость кредитования по рыночным процентным ставкам.

Со второй половины 1990 гг. Правительство Республики Казахстан прилагает значительные усилия по повышению эффективности государственного контроля в сфере трансфертного ценообразования [4]. На начальной стадии этой работы основные положения, касающиеся государственного контроля в данной сфере, были включены в Налоговый кодекс. Далее, в 2001 году вступил в силу Закон Республики Казахстан N136 II от 5 января 2001 года «О государственном контроле при применении трансфертных цен» [5]. В 2009 году на смену этому нормативному акту пришел Закон Республики Казахстан № 67-IV «О трансфертном ценообразовании» [6], который действует и в настоящее время.

Закон № 67-IV регулирует любые трансграничные сделки купли-продажи продукции или услуг, для которых характерно отклонение цен сделки от цен, сложившихся на рынке. Закон не допускает отклонений от рыночных цен. Хозяйствующие субъекты, занимающиеся внешнеэкономической деятельностью, недропользователи, а также предприятия, отражающие в налоговой отчетности убытки и при этом пользующиеся налоговыми льготами, обязаны соблюдать законодательные требования в сфере трансфертного ценообразования [7].

На международном уровне базовым документом, содержащим рекомендации и методики в сфере налогового контроля трансфертного ценообразования, на текущий момент является Руководство ОЭСР «О трансфертном ценообразовании для транснациональных корпораций и налоговых органов» [8].

В своей деятельности по регулированию отношений, возникающих в связи с применением трансфертных цен, государственные органы разных стран, как правило, придерживаются принципа «вытянутой руки». Суть данного принципа состоит в том, что сделки между аффилированными компаниями оцениваются налоговыми органами как сделки, совершенные по законам рынка. То есть, у аффилированных сторон имеется свобода определения цены на продукцию или услуги, однако фискальные органы исходят из цены, сложившейся на рынке, и соответствующим образом рассчитывают налоговую базу [9].

В 2017 году Казахстан вошел в перечень заинтересованных стран (the Inclusive Framework), которые не являются членами ОЭСР, но обязуются придерживаться минимальных стандартов при принятии мер по борьбе с размыванием налоговой базы и выводом прибыли из-под налогообложения (Base Erosion and Profit Shifting, BEPS). В соответствии с планом BEPS, Казахстан на законодательном уровне обязал международные группы (МГ) компаний предоставлять трехуровневую отчетность [10].

В рамках этой отчетности головные компании международных групп предоставляют налоговым органам тех стран, резидентами которых они являются, информацию о полученных доходах и выпла-

ченных налогов в разрезе стран, в которых МГ осуществляют свои операции. Кроме того, материнские компании МГ обязаны информировать государство о деятельности, которую ведут все участники группы.

Цель трехуровневой отчетности – обеспечение выплаты международными группами налогов в полном объеме в тех странах, бизнес в которых приносит этим группам доход.

Составляющие отчетности [11]:

- основная отчетность (Мастер-файл);
- местная отчетность (Локальный файл).
- межстрановая отчетность (Country-by-Country Reporting, CbCR, Сводный отчет по странам);

Закон РК № 67-IV в текущей редакции определяет условия, при которых участники международных групп обязаны предоставлять трехуровневую отчетность.

Законодательно установлено содержание форм трехуровневой отчетности, которое в целом соответствует международным стандартам.

В рекомендациях ОЭСР указано, что в Мастер-файл должны входить сведения о бизнесе группы и характеристика базовых подходов группы к трансфертному ценообразованию. В частности, Мастер-файл должен включать следующую информацию [12]:

- структура управления группой;
- общая характеристика деловых процессов;
- общая характеристика нематериальных активов, находящихся в собственности группы;
- характеристика внутренних финансовых потоков;
- характеристика финансового состояния группы.

В Локальном файле, в отличие от Мастер-файла содержатся более детальные сведения о конкретных операциях, проводимых внутри группы в определенной юрисдикции. Эти сведения готовятся с учетом особенностей национальной нормативно-правовой базы по ТЦ.

В отчет CbCR входят сводные данные о хозяйственной деятельности группы в разрезе стран, в которых она работает. CbCR дает возможность проанализировать специфику распределения доходов и расходов между дивизионами группы, а также определить общий уровень налоговой нагрузки для группы за определенный период.

К специфическим особенностям формы местной отчетности можно отнести то, что к контролируемым сделкам для целей данной отчетности относятся исключительно сделки между членами международной группы, по которым в Казахстане ведется контроль в сфере трансфертного ценообразования.

На участника международной группы, который должен предоставлять один или несколько видов отчетной документации по ТЦ, возлагается обязанность подавать заявление об участии в международной группе в налоговые органы в срок до 1 сентября года, следующего за отчетным финансовым периодом.

Норма, регулирующая подачу межстрановой отчетности, введена в действие в ретроспективном порядке с 1.01.2016. Обязательства по предоставлению заявлений об участии в МГ получили юридическую силу 1.01.2018. В качестве первого отчетного периода по основной и местной отчетности установлен 2019 год.

В случае непредоставления или несвоевременного предоставления требуемой отчетности, а также в случае неполного или недостоверного раскрытия информации, нарушители несут административную ответственность.

В казахстанское законодательство введен термин «котировальный период». Это промежуток времени, в течение которого осуществляется процесс ценообразования на основе данных о биржевых котировках. Этот период фиксируется в договоре купли-продажи товара (выполнения работ, оказания услуг) и не превышает 30 последовательных календарных дней. В течение котировального периода контрагенты рассчитывают среднее арифметическое значение от средних арифметических дневных биржевых котировок по соответствующим товарам (работам, услугам). Аналогичные расчеты ведутся по отношению к небиржевым товарам, цены на которые привязываются к котировкам на товары, торгуемые на бирже.

В случае продажи биржевых товаров, устанавливается котировальный период в 30 календарных дней. Когда продается небиржевой товар, не привязанный к биржевому товару, в качестве котировального периода устанавливается один день. Налицо противоречие: какие-либо сведения о рыночных ценах на небиржевые товары отсутствуют, то есть отсутствуют аналогичные поставщики, и при этом для определения рыночной цены дается очень короткий промежуток времени. Таким образом, многие участники внешнеэкономической деятельности могут испытывать неудобства в данной ситуации.

Законодательно установлены разновидности источников информации, с помощью которых определяется рыночная цена. Приоритетными являются официально утвержденные Правительством Республики Казахстан источники данных о рыночных ценах. Также можно использовать [13]:

- информацию о котировках, предоставляемую биржами;
- информацию от государственных структур, уполномоченных структур зарубежных стран, касающуюся цен, затрат и условий, которые оказывают влияние на отклонения фактических цен от рыночных;
- данные, которые предоставляют контрагенты;
- прочие источники информации.

Статья 7 Закона РК № 67-IV касается вопросов документации и отчетности в процедурах мониторинга сделок. Эта статья указывает, что контрагенты обязаны проинформировать уполномоченные органы о размере маржи, агентского (комиссионного) вознаграждения трейдера, торгового брокера или агента либо о размере компенсации за выполнение ими функций торгового посредника. Если данные о структуре маржи доступны контрагентам, то они предоставляют эти данные уполномоченным органам. В случае, когда в маржу входит агентское комиссионное вознаграждение трейдера, торгового брокера или агента, то уполномоченные органы не учитывают эти компоненты в контрольных процедурах. Сложно говорить о включении или не включении статей, относящихся к посредническому вознаграждению, в маржу, так как данные статьи определяются покупателем одним числом в дифференциале.

После проведения мониторинга сделок, если обнаружено отклонение цены транзакции от рыночной цены, уполномоченные органы направляют хозяйствующему субъекту соответствующее уведомление с тем, чтобы он самостоятельно откорректировал данные по объектам налогообложения, а также по объектам, которые связаны с налогообложением.

Контрагент обязан в течение 30 календарных дней документально подтвердить факт самостоятельного изменения информации по объектам налогообложения, а также по объектам, которые связаны с налогообложением. Если такое подтверждение не сделано, налоговые органы проводят проверку по вопросам ТЦ.

Отметим что проверки, проводимые уполномоченными органами, могут касаться сделок с небиржевыми товарами и сделок с товарами, международная торговля которыми подлежит по мониторингу.

Хозяйствующие субъекты обязаны информировать налоговые органы и отчитываться по мониторингу сделок, а также документально подтверждать обоснованность используемых цен сделок [14]. В отчетность по мониторингу сделок входит значительный объем сведений, в том числе:

- информация об аффилированности компаний (при ее наличии);
- характеристика бизнеса контрагента, отрасли в которой он работает и рыночной ситуации;
- стратегия развития, прогнозы, методика ТЦ, в том числе данные по факторам, влияющим на цену;
- оценка рисков, функционально-стоимостной анализ, данные по материальным и нематериальным активам;
- финансовая отчетность по МСФО;
- методика определения рыночной цены;
- характеристика товарной номенклатуры, в том числе потребительские характеристики, уровень качества, место происхождения, торговые марки и прочие параметры;
- стратегия ведения бизнеса;
- прочая информация, служащая для обоснования корректности установления цены сделки и определяющая уровень отклонения этой цены от рыночной.

Установлен срок подачи отчетности - не позже 15 мая года, следующего за отчетным.

Кроме данных от хозяйствующих субъектов, налоговые органы имеют право запрашивать данные, относящиеся к определению корректности установленных цен сделок, в кредитные организации, государственные структуры, аудиторские компании, а также к профессиональным участникам фондового рынка.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Опыт таможенных и налоговых органов в области мониторинга сделок, осуществляемых с использованием трансфертных цен, показывает, что назрела необходимость совершенствования законодательства в этой сфере и повышения эффективности системы контроля трансфертного ценообразования.

В частности, Закон «О трансфертном ценообразовании» не в полной мере соответствует лучшим практикам развитых и развивающихся стран, что отрицательно влияет на инвестиционный климат страны, обуславливает проблемы двойного налогообложения, сдерживает развитие внешней торговли.

Так, в соответствии с модельной конвенцией ООН об избежании двойного налогообложения, а также с модельной конвенцией ОЭСР (на которых базируются налоговые конвенции большинства развитых стран), контроль по трансфертному ценообразованию осуществляется только в отношении сделок между связанными сторонами, то есть аффилированными хозяйствующими субъектами. В ООН разработано практическое руководство по трансфертному ценообразованию для развивающихся рынков. Основным принцип этого руководства – уже упомянутый выше принцип «вытянутой руки». Согласно данному принципу, ценовому контролю не могут подвергаться сделки между независимыми фирмами. В соответствии с данным руководством, трансфертное ценообразование - это определение базовых условий установления цен во внешнеэкономической деятельности между связанными сторонами [15].

Рекомендации ОЭСР, которые лежат в основе мировой практики по данному вопросу, основываются на таком же подходе. Согласно данному подходу, цены сделок между независимыми хозяйствующими субъектами устанавливаются под действием рыночных факторов и, исходя из этого, всегда являются рыночными. Поэтому сделки между независимыми компаниями не подвергаются государственному контролю.

При этом в законе Республики Казахстан «О трансфертном ценообразовании» в самом определении трансфертной цены заложена возможность контроля операций между независимыми хозяйствующими субъектами, что противоречит принципу «вытянутой руки». Также следует отметить, что определение связанности компаний в данном нормативном акте противоречит международной практике. В результате операции между независимыми компаниями рассматриваются как операции между связанными хозяйствующими субъектами.

Рыночные цены формируются на основе цен сделок между независимыми хозяйствующими субъектами. К этим рыночным ценам и обращаются государственные органы для сравнения и анализа отклонений при проведении контроля по конкретным налогоплательщикам. Возникает парадоксальная ситуация, при которой законодательно установлено, что трансфертной является цена, сложившаяся между независимыми хозяйствующими субъектами, по причине, что она отличается от самой себя либо от подобных ей.

Целесообразно разработать механизмы, позволяющие выделять из общего числа внешнеэкономических сделок, совершенных аффилированными лицами, те сделки, цена по которым занижена именно с целью оптимизации налогообложения. Устанавливая цены ниже рыночных, стороны могут преследовать различные цели, например, оптимизации бизнес-процессов через фокусировку и специализацию своих дивизионов. Кроме того, бизнес может перераспределять капитал не с целью оптимизации налогообложения, а для того, чтобы обеспечить наилучшие условия финансирования своих инвестиционных проектов. Возможна также ситуация, когда холдинг диверсифицирует риски, осваивает новые рынки, новые продукты и осуществляет прочие мероприятия, обусловленные необходимостью формирования в определенном регионе аффилированных структур и осуществления коммерческих операций с ними.

Иными словами, необходимы механизмы идентификации международных операций, направленных на уход от налогов. Именно на решение этой задачи ориентирован принцип «вытянутой руки»: на его

основе определяется соответствие уровня цен по сделкам между аффилированными хозяйствующими субъектами уровню рыночных цен – через сопоставление условий сделок между множеством независимых компаний с учетом экономических условий, в которых заключаются эти сделки. При этом использование данного принципа не подразумевает ценового контроля над сделками между независимыми хозяйствующими субъектами.

В законе «О трансфертном ценообразовании» дано расширенное определение дифференциала, то есть размера корректировки, используемой для приведения цен по внешнеэкономическим сделкам и референсных цен, используемых для сравнительного анализа, к сопоставимым экономическим условиям. Использование дифференциала на практике вызывает сложности у налогоплательщиков. Дифференциал применяется контролирующими органами при проведении сравнительного анализа только в том случае, когда данные по мониторингу внешнеторговых операций предоставлены своевременно и должным образом обоснованы. В противном случае эти данные не будут приняты к сведению, даже если налогоплательщик предоставит их в процессе налоговой проверки.

В целом, такой важный инструмент, как дифференциал, используется недостаточно эффективно. Налогоплательщики не могут в полной мере использовать весь потенциал данного инструмента, так как они часто ставятся перед необходимостью выполнения заведомо невыполнимых условий: покупатель не предоставляет им требуемые документы, подтверждающие фактически произведенные затраты, вследствие коммерческой тайны. Для того чтобы устранить это противоречие, целесообразно изменить условия использования дифференциала. Предлагается проводить процедуры корректировки по дифференциалу на основе информации по затратам на аналогичные сделки, совершаемые в той же местности. То есть следует использовать расчетный метод, который не предусматривает предоставление документов, подтверждающих соответствующие затраты. Этот метод помимо всего прочего, позволит принимать во внимание нефинансовые затраты, оказывающие значительное влияние на процесс ценообразования.

Реализация данного предложения на практике позволила бы сделать дифференциал действенным и доступным инструментом, с помощью которого участники внешнеэкономической деятельности смогли бы повысить эффективность своих внешнеторговых операций. В целях защиты государственных интересов целесообразно ограничить размер дифференциала, исходя из величины диапазона рыночных цен. Отметим, что в настоящее время законодательство дает возможность сотрудникам контролирующих органов широко трактовать закрепленные в нормативных актах положения и формировать диапазон рыночных цен на основе собственных субъективных представлений. Поэтому рекомендуется детально регламентировать процедуры определения данного диапазона. Следует четко определить правила применения тех или иных цен из диапазона для сравнительного анализа или дать возможность налогоплательщику самостоятельно выбирать цены в рамках заданных ограничений. Также можно рекомендовать определять трансфертную цену не жестко, при любом отклонении суммы сделки от рыночной цены, а на основе гибких принципов, в виде определенного интервала.

Практические рекомендации ОЭСР и ООН содержат положения, в соответствии с которыми налоговым органам при идентификации трансфертных цен запрещается использовать секретную информацию, а также данные, недоступные налогоплательщикам. Аналогичные положения включены в состав российского Налогового кодекса [16]. Эти положения прямо указывают, что налоговые органы в процессе контрольных процедур, связанных с трансфертным ценообразованием, не могут использовать информацию, относящуюся к налоговой тайне, а также прочую информацию, доступ к которой налогоплательщиков ограничен.

В Казахстане Закон «О трансфертном ценообразовании» не содержит таких положений. Поэтому налоговые органы в процессе определения трансфертных цен могут использовать данные, к которым налогоплательщик не имеет доступа. Это обуславливает неоправданные доначисления налогов, а также является причиной множества споров между налогоплательщиками и налоговыми органами.

В зарубежной практике при изменении трансфертной цены в одной стране осуществляется корректировка цены в другой. Это позволяет исключить двойное налогообложение внешнеторговых опера-

ций. В Казахстане такая корректировка не производится, и сделки подвергаются двойному налогообложению, что крайне негативно отражается на инвестиционном климате в стране.

Отметим, что Республика Казахстан заключила конвенции по избежанию двойного налогообложения с 53 странами [17]. Эти конвенции, как и прочие международные договора, являются приоритетными по отношению к внутреннему законодательству. Тем не менее, действие данных конвенций в сфере трансфертного ценообразования ограничено в связи с тем, что в Законе Республики Казахстан «О трансфертном ценообразовании» не регламентированы процедуры использования этих соглашений. Соответственно, эти процедуры не согласованы между налоговыми органами Казахстана и налоговыми органами стран-партнеров по конвенциям.

Положения законодательства Республики Казахстан в сфере трансфертного ценообразования не соответствуют лучшим международным практикам также в следующих аспектах: определение котировального периода, сопоставимость цен, порядок использования методов установления трансфертных цен и т.д.

Очевидно, что динамичное развитие страны невозможно в изоляции от экономических процессов, протекающих в мире, в ситуации, когда международные стандарты в сфере регулирования данных процессов учитываются не в полной мере. Казахстан, как и другие постсоветские государства, стремится максимально интегрироваться в международное экономическое пространство и активно адаптирует мировые практики. Проведенный анализ показал, что в сфере трансфертного ценообразования процесс такой адаптации находится еще на начальной стадии развития. Более активная деятельность по приведению казахстанского законодательства в соответствие с мировыми стандартами поможет активизировать международную торговлю и улучшить инвестиционный климат в стране.

ВЫВОДЫ

Практика большинства развитых стран в сфере трансфертного ценообразования ориентирована на стимулирование деятельности и развитие бизнеса предприятий, занимающихся внешнеэкономической деятельностью (особенно транснациональных корпораций) и предполагает создание инструментария для повышения инвестиционной привлекательности страны, а также для полноценного использования национальными предприятиями потенциала мировых рынков капитала и технологий. С другой стороны, государство, защищая свои интересы, развивает нормативно-правовую базу и совершенствует процедуры контроля в целях борьбы с сокрытием доходов и уходом от налогов, а также принимает меры для предотвращения двойного налогообложения. Таким образом, обеспечиваются справедливые конкурентные условия для законопослушного бизнеса, а те компании, которые ставят собственные прибыли выше интересов общества, подвергаются санкциям.

Исследование специфики регулирования трансфертного ценообразования в Республике Казахстан показало, что в стране существующая нормативно-правовая база и практика ее применения не способствуют повышению инициативности бизнеса, не стимулируют внешнеэкономическую деятельность, препятствуют притоку в страну иностранных инвестиций и современных технологий. Существует ярко выраженный приоритет интересов государства, при этом предприниматели изначально ставятся в невыгодные условия. Такой подход создает значительные препятствия для развития бизнеса отечественных компаний, ориентированных на внешние рынки.

Безусловно, деятельность налоговых органов по предотвращению нарушений в сфере трансфертного ценообразования играет большую роль в обеспечении экономической безопасности страны. Тем не менее, необходимо на базовом уровне изменить подходы к ведению такой деятельности и ориентировать ее на выстраивание партнерских отношений между государством и бизнесом в целях достижения устойчивого развития сферы внешней торговли. При этом одной из ключевых задач совершенствования нормативно-правовой базы в сфере трансфертного ценообразования на ближайшие годы должна стать гармонизация норм отечественного законодательства с общепринятыми международными принципами регулирования данной сферы экономических отношений.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Трансфертное ценообразование. Зависимость Казахстана от экспорта сырья [Электронный ресурс]. – URL: <https://articlekz.com/article/7476> (дата обращения: 4.12.2019).
2. Clive E., Elliott, J. International transfer pricing: searching for patterns. *European Management Journal*. 2000 – Vol. 18. – № 2. – P. 216–222.
3. Актуальные вопросы трансфертного ценообразования. Трансфертное ценообразование [Электронный ресурс]. – URL: <https://articlekz.com/article/8016> (дата обращения: 12.01.2020).
4. Еще раз о трансфертном ценообразовании [Электронный ресурс]. – URL: <https://journal.zakon.kz/203838-eshhe-raz-o-transfertnom-cenoobrazovanii.html> (дата обращения: 12.01.2020).
5. Закон Республики Казахстан от 5 января 2001 года N 136-III «О государственном контроле при применении трансфертных цен». Утратил силу с 1 января 2009 года в соответствии с Законом РК от 5 июля 2008 года N 67-IV [Электронный ресурс]. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1021342#pos=5;-106 (дата обращения: 4.12.2019)
6. Закон Республики Казахстан от 5 июля 2008 года N 67-IV «О трансфертном ценообразовании». Обновленный с изменениями на: 02.04.2019 [Электронный ресурс]. – URL: https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z080000067_ (дата обращения: 4.12.2019)
7. Джусупова Г. А. Проблемы государственного контроля при трансфертном ценообразовании в Казахстане и пути их решения. [Электронный ресурс]. – URL: <http://repository.kaznu.kz/handle/123456789/1254> (дата обращения: 12.01.2020)
8. Белых В. С. Трансфертное ценообразование: современное состояние, проблемы и предложения по совершенствованию // *Налоги*. – 2014. – № 2. – С. 13–15.
9. Трансфертное ценообразование [Электронный ресурс]. – URL: http://kz.buh-nauka.com/chm/Kazakhstan_Taxes_Roadmap/index.html?_4.html (дата обращения: 12.01.2020)
10. Ведение бизнеса в Казахстане: важные вопросы налогообложения и правового регулирования [Электронный ресурс]. – URL: https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/kz/pdf/2019/09/Doing-business-in-Kazakhstan-2019_rus.pdf (дата обращения: 4.12.2019).
11. Голишевский В. И. Методы трансфертного ценообразования: ОЭСР рекомендует // *Налоговая политика и практика*. – 2013. – № 10. – С. 18–26.
12. Контроль за трансфертным ценообразованием в Казахстане [Электронный ресурс]. – URL: https://www.gb.by/izdaniya/glavnyi-bukhgalter/kontrol-za-transfertnym-tsenoobrazovanie_0000000 (дата обращения: 12.01.2020).
13. Контроль за трансфертным ценообразованием фактор конкурентоспособности налоговой системы государства / Кизимов А.С., [и др.]. М.: Вершина, 2012. – 272 с.
14. Конвенции об избежании двойного налогообложения и предотвращении уклонения от налогообложения в отношении налогов на доход и капитал [Электронный ресурс]. // Комитет государственных доходов Министерства финансов Республики Казахстан. – URL: <http://kgd.gov.kz/ru/content/konvencii-ob-izbezhanii-dvoynogo-nalogooblozheniya-i-predotvrashchenii-ukloneniya-ot> (дата обращения: 4.12.2019)
15. Пути совершенствования законодательства о трансфертном ценообразовании в Казахстане – Портал ПНК «Налоги в Казахстане» [Электронный ресурс]. – URL: <https://nalogikz.kz/docs/442.html> (дата обращения: 4.12.2019).
16. Налоговый кодекс Российской Федерации (НК РФ) в последней действующей редакции от 1 апреля 2020 года, вступившие в силу с 1 января 2016 года [Электронный ресурс]. – URL: https://dogovor-urist.ru/кодексы/налоговый_кодекс/ (дата обращения: 4.12.2019).
17. Трансфертное ценообразование. Зависимость Казахстана от экспорта сырья [Электронный ресурс]. – URL: <https://articlekz.com/article/7476> (дата обращения: 4.12.2019).

REFERENCES

1. «Transfertnoe cenoobrazovanie. Zavisimost' Kazahstana ot jeksporta syr'ja», available at: <https://articlekz.com/article/7476> (accessed: December 4, 2019) (in Russian).

2. Clive, E. and Elliott, J. (2000), «International transfer pricing: searching for patterns», European Management Journal, Vol. 18, No. 2, pp. 216–222.
3. «Aktual'nye voprosy transfertnogo cenoobrazovanija. Transfertnoe cenoobrazovanie», available at: <https://articlekz.com/article/8016> (accessed: January 12, 2019) (in Russian).
4. «Eshhe raz o transfertnom cenoobrazovanii», available at: <https://journal.zakon.kz/203838-eshhe-raz-o-transfertnom-cenoobrazovanii.html> (accessed: January 12, 2019) (in Russian).
5. «Zakon Respubliki Kazahstan ot 5 janvarja 2001 goda N 136-II «O gosudarstvennom kontrole pri primenenii transfertnyh cen»», Utratil silu s 1 janvarja 2009 goda v sootvetstvii s Zakonom RK ot 5 ijulja 2008 goda N 67-IV, available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1021342#pos=5;-106 (accessed: December 4, 2019) (in Russian)/
6. «Zakon Respubliki Kazahstan ot 5 ijulja 2008 goda N 67-IV «O transfertnom cenoobrazovanii»», Obnovlennyj s izmenenijami na: 02.04.2019, available at: https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z080000067_ (accessed: December 4, 2019) (in Russian).
7. Dzhusupova, G. A. «Problemy gosudarstvennogo kontrolja pri transfertnom cenoobrazovanii v Kazahstane i puti ih reshenija», available at: <http://repository.kaznu.kz/handle/123456789/1254> (accessed: January 12, 2019) (in Russian).
8. Belyh, V. S. (2014), «Transfertnoe cenoobrazovanie: sovremennoe sostojanie, problemy i predlozhenija po sovershenstvovaniju», Nalogi, No. 2, pp. 13–15. (in Russian).
9. «Transfertnoe cenoobrazovanie», available at: http://kz.buh-nauka.com/chm/Kazakhstan_Taxes_Roadmap/index.html?_4.html (accessed: January 12, 2019) (in Russian).
10. «Vedenie biznesa v Kazahstane: vazhnye voprosy nalogooblozhenija i pravovogo regulirovanija», available at: <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/kz/pdf/2019/09/Doing-business-in-Kazakhstan-2019-rus.pdf> (accessed: December 4, 2019) (in Russian).
11. Golishevskij, V. I. (2013), «Metody transfertnogo cenoobrazovanija: OJeSR rekomenduet», Nalogovaja politika i praktika, No. 10, pp. 18–26. (in Russian).
12. «Kontrol' za transfertnym cenoobrazovanijem v Kazahstane», available at: https://www.gb.by/izdaniya/glavnyi-bukhgalter/kontrol-za-transfertnym-tsenoobra-zovanie_0000000 (accessed: January 12, 2019) (in Russian).
13. Kizimov, A. C. and at al. (2012), «Kontrol' za transfertnym cenoobrazovanijem faktor konkurentosposobnosti nalogovoj sistemy gosudarstva», Moscow, Vershina, 272 p. (in Russian).
14. «Konvencii ob izbezhanii dvojnogo nalogooblozhenija i predotvrashhenii uklonenija ot nalogooblozhenija v otnoshenii nalogov na dohod i capital», Komitet gosudarstvennyh dohodov Ministerstva finansov Respubliki Kazahstan, available at: <http://kgd.gov.kz/ru/content/konvencii-ob-izbezhanii-dvojnogo-nalogooblozheniya-i-predotvrashchenii-ukloneniya-ot> (accessed: December 4, 2019) (in Russian).
15. Puti sovershenstvovanija zakonodatel'stva o transfertnom cenoobrazovanii v Kazahstane – Portal PNK «Nalogi v Kazahstane», available at: <https://nalogikz.kz/docs/442.html> (accessed: December 4, 2019) (in Russian).
16. «Nalogovyj kodeks Rossijskoj Federacii (NK RF) v poslednej dejstvujushhej redakcii ot 1 aprelja 2020 goda, vstupivshie v silu s 1 janvarja 2016 goda», available at: https://dogovor-urist.ru/kodeksy/nalogovyj_kodeks/ (accessed: December 4, 2019) (in Russian).
17. «Transfertnoe cenoobrazovanie. Zavisimost' Kazahstana ot jeksporta syr'ja», available at: <https://articlekz.com/article/7476> (accessed: December 4, 2019) (in Russian).

SUMMARY

The purpose of the article is to investigate the current trends in the development of the system of state regulation of transfer pricing in the Republic of Kazakhstan and to consider the prospects for improving this system. The author analyzes the essence of transfer pricing, examines the basic approaches to regulation of transfer pricing in the world practice and in the Republic of Kazakhstan, analyzes the specifics of legal regulation of the researched sphere of economic relations in Kazakhstan. On the basis of the analysis recommendations on optimization of state regulation and control of transfer pricing in Kazakhstan are developed

ТҮЙІНДЕМЕ

Мақала Қазақстанның сыртқы экономикалық қызмет субъектілерінің трансферттік баға белгілеу тетіктерін қолдануын мемлекеттік реттеу мен бақылау мәселелеріне арналған. Трансферттік баға белгілеудің мәні қарастырылды, әлемдік тәжірибеде және Қазақстан Республикасында трансферттік баға белгілеуді реттеудің негізгі тәсілдері зерттелді, Қазақстан Республикасындағы экономикалық қатынастардың зерттелетін саласын құқықтық реттеудің ерекшеліктері талданады. Талдау негізінде Қазақстанда трансферттік баға белгілеуді мемлекеттік реттеуді және бақылауды оңтайландыру бойынша ұсыныстар жасалады.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена проблемам государственного регулирования и контроля использования механизмов трансфертного ценообразования субъектами внешнеэкономической деятельности Казахстана. Рассматривается сущность трансфертного ценообразования, исследуются базовые подходы к регулированию трансфертного ценообразования в мировой практике и в Республике Казахстан, анализируется специфика нормативно-правового регулирования исследуемой сферы экономических отношений в РК. На основе проведенного анализа разрабатываются рекомендации по оптимизации государственного регулирования и контроля трансфертного ценообразования в Казахстане.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Заурбекова Зауреш Галиевна – докторант PhD, Университет Туран, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: zauresh-zaurbakova@live.ru

MPHTI 06.81.12

JEL Classification: M100

QUALITY CULTURE AS A PREREQUISITE FOR EFFECTIVE QUALITY MANAGEMENT

G. Manarbek¹, S. Kondybaeva², S. Handke³

^{1,2}Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan

³Dresden University of Applied Sciences, Dresden, Germany

ABSTRACT

Purpose of research. Introduction of a new element of quality in higher education sector and highlight important aspects of quality culture in quality management.

Research methodology. An analysis of the existing body of literature related to quality, culture and quality culture.

Originality /value of research of the paper is that it can serve as a theoretical guideline for regional academics, scholars and university managers to formulate their quality management processes in accordance with existing quality culture or to reshape their organizations bringing new aspects of quality culture.

Research results. The authors reach the conclusion that, in order to have real quality in higher education, it is important to introduce a quality culture and to constantly improve it taking into consideration both cultural/psychological element and structural/managerial element of quality culture.

Keywords: quality management, quality culture, organizational change.

САПА МӘДЕНИЕТІ САПАНЫ ТИІМДІ БАСҚАРУДЫҢ АЛҒЫШАРТЫ РЕТІНДЕ

Г. М. Манарбек¹, С. Т. Кондыбаева², Ш. Хандке³

^{1,2}Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

³Дрезден қолданбалы ғылымдар университеті, Дрезден, Германия

АҢДАТПА

Зерттеудің мақсаты. Білім беру саласында сапаның жаңа элементін енгізу және сапа менеджментіндегі сапа мәдениетінің маңызды аспектілерін көрсету.

Зерттеу әдістемесі. Бұл сапа, мәдениет және сапа мәдениетіне байланысты қолданыстағы әдебиеттер құрамына талдау.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы – ол аймақтық ғалымдарға, ізденушілерге және университет басшыларына сапа менеджменті процестерін ұйымдағы сапа мәдениетіне сәйкес қалыптастыру немесе сапа мәдениетінің жаңа қырларын таныстыра отырып, ұйымның мәдениетін өзгерту негізінде теориялық нұсқаулық бола алады.

Зерттеу нәтижелері. Авторлар жоғары білім жүйесінде сапаны қалыптастыру үшін сапалы мәдениетті енгізу және сапа мәдениетін оның мәдени/психологиялық және құрылымдық/басқарушылық элементтерін ескере отырып үнемі жетілдіріп отыру керек деген қорытындыға келіп отыр.

Түйін сөздер: сапа менеджменті, сапа мәдениеті, ұйымдастырушылық өзгеріс.

КУЛЬТУРА КАЧЕСТВА КАК НЕОБХОДИМОЕ УСЛОВИЕ ДЛЯ ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ

Г. М. Манарбек¹, С. Т. Кондыбаева², Ш. Хандке³

^{1,2}Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан

³Дрезденский университет прикладных наук, Дрезден, Германия

АННОТАЦИЯ

Цель исследования. Представить новый элемент качества в секторе высшего образования и выделить важные аспекты культуры качества в управлении качеством.

Методология исследования – это анализ существующей литературы, связанной с качеством, культурой и культурой качества.

Оригинальность / ценность исследования заключается в том, что оно может служить теоретическим руководством для региональных ученых, академиков и руководителей университетов для формулирования процессов управления качеством в соответствии с существующей культурой качества или для изменения организаций, привнося новые аспекты культуры качества.

Результаты исследования. Авторы приходят к выводу, что для достижения реального качества в высшем образовании важно внедрить культуру качества и постоянно совершенствовать ее, принимая во внимание как культурный / психологический элемент, так и структурный / управленческий элемент культуры качества.

Ключевые слова: управление качеством, культура качества, организационные изменения.

INTRODUCTION

The concept of quality has received widespread and interested attention during the last years among academics, scholars and representatives of the higher education sector. With the discussion of the concept 'of quality', defining what 'customer' is essential. A number of authors criticize using the term 'customer' in higher education as a consumer of educational services. Ballantine outlined the main differences between higher education and business organizations. According to Dworkin, there are two distinct structures in HEIs, which encompass academic and hierarchical administrative structures [1]. As well as since university employees are professionals and academics in their disciplines, they expect more autonomy and academic freedom while transmitting knowledge and conducting research.

There is plenty of scholars, who have already defined quality in higher education and its potential customers. To gain and maintain a competitive position in an increasingly competitive market, HEIs have acknowledged the need to invest in organizational culture processes. In recent years, the public and political demand for quality education have led university managers to apply diverse managerial approaches to develop effective quality management and to stay customer-oriented institution. A number of scholars believe that a prerequisite for quality products and services is development of quality culture and organizational culture change in an organization [2, 3, 4, 5]. Thus, the present paper is an attempt to provide a conceptual framework of 'quality culture'. The paper outlines a new approach of quality management and explores available literature on defining the role of quality culture in developing effective quality management and describes the main requirements for implementing an organizational quality change.

In her analysis, G. Minazheva defines three aspects of quality education according to the report of the UNESCO Document: the first is quality of staff and study programmes, provided by a combination of teaching and research, their compliance with public demand; the second is quality of study environment and finally, quality of the infrastructure (Please refer to Figure 1).

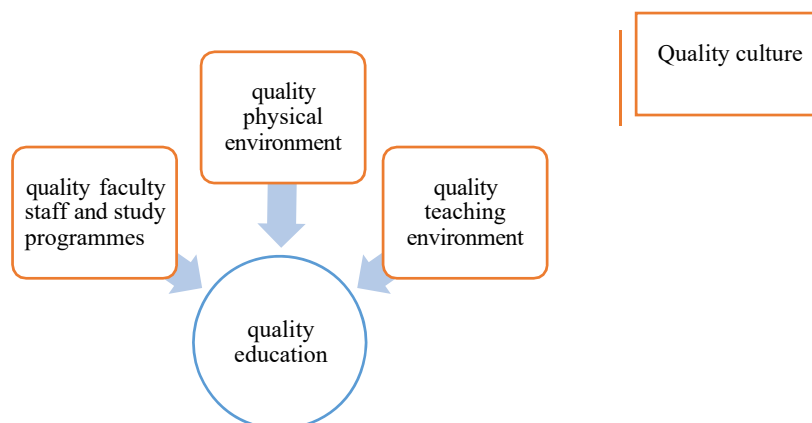


Figure 1 – Components of Quality education
Note – developed by Authors based on [6]

However, Peters and Waterman claimed that quality management could be successful and effective if processes and systems are supported by a quality culture defined in an organization, since an appropriate implementation of the soft side of management that is shared values, beliefs and staff, skills of all members of an organization is essential as well as control over the hard aspects of management (strategy, structure, systems) [7]. Quality culture in higher education is an organizational culture, which enables development of an effective and efficient quality management approach for university managers to realize objectives of higher education institution and to improve the quality of educational services. In that way, the rather new concept of quality culture can be defined as an essential part of quality management, where invisible existing values of an organization and the way employers behave is taken into consideration.

It is clear that as a part of quality education, development of quality culture in an organization is an essential approach of effective quality management. Despite, the positive interpretation of quality culture as an effective tool of quality performance in an organization, the exact meaning of the concept is subject for the discussion among regional academics, HEIs managers and quality experts. Thus, the further empirical study of the importance of quality culture in shaping the internal quality assurance system of universities from perspectives of faculty staff could add more value to the practical significance of quality culture. After entering the Bologna area, the concept of ‘quality culture’ has not become as a new phenomenon in Kazakhstani higher education system. However, there are still some missing gaps hampering development of favourable conditions and key working mechanisms for development of quality culture. Since, the presented paper gives a general conceptual framework and outlook to the concept of ‘quality culture’, the deep research studies defining the concept of quality culture taking into account features of regional environment, empirical research identifying the link between faculty staff and university management in shaping the effective quality culture, as well as thorough study exploring the most important working mechanisms of quality culture are apparent.

LITERATURE REVIEW

Culture. A company is a culture. A culture is a group of people united by common values and beliefs. No products neither services bind a company together. No size neither power makes a company strong, but culture, as a system of beliefs and values that everyone shares, beginning from a top to down. Every single employee feels better in culture, where he/she feels well, where his / her values and beliefs reflected [8]. Webster’s New World Encyclopedia gives a common and widely- known definition for the concept of ‘culture’. It describes culture as a lifestyle of definite individuals who share common behaviour and values, beliefs, customs, traditions, rules, rituals and language within an organization. Leighton & Hughes claimed that ‘culture’ is a shared set of beliefs, feelings and acclimatization of people carried in their mind [9]. Another group of scholars defines ‘culture’ as ideas, habits organized in a group and shared by each individual [10],

as well as main beliefs, thinking and assumptions created, developed in a particular group to solve external adaptation and internal integration problems in regards to current and new members of the unit [11].

Quality. There is no single, absolute, agreed or universally accepted definition of the term, since it seems very hard to give a definition of quality that all experts or stakeholders can agree on.

From perspectives of political interest to the issue of quality, Dill, Brennan and Shah, Newton and Billing have shown the following objectives for managing and improving quality [12-16]:

- Accountability and transparency to stakeholders
- Allocation of public funds wisely
- Organizational change in higher education systems
- Quality improvement of higher education
- Promotion of academic mobility of students and staff
- The collaboration of universities and economic sector
- International competition among higher education institutions.

Below, the present paper has summarized the major findings of definitions given to the concept of 'quality'. Longanecker and Blanco proposed the definition of 'quality' from perspectives of academic staff and administrators and their approach to providing quality education (that is 'who and how students are taught'), rather than what students attain [17]. Another scholar defined 'quality' from perspectives of stakeholders' perceptions, quantifiable elements, design of programmes and external standards [18]. However, both studies undermined other stakeholders' perspectives: the former - students and external stakeholders, and the latter – the perspective of students. In the literature, there are main criteria of a quality product in case of higher education:

- Competitiveness at a national and international academic area (for instance positions at rankings)
- Demand/relevance of the product (employability rate of graduates)
- Attractiveness (number of international students, and academic mobility programmes)
- The autonomy of the university
- Quality products (degree products accredited by accreditation agencies)

Lucien Bollaert, an independent quality expert, proposed the shift of paradigm of understanding the concept of 'quality' and 'quality assurance' in Table 1.

Table 1 – A paradigm of understanding quality

Former views	New views
Quality is absolute and established	Quality is relative and multi-level
One standard dominates	Quality assurance has many aspects
Quality is defined by the producer	Quality is defined by the customer
The final product plays a key role	Service – is a fundamental factor
Quality must be controlled	Quality is the results of processes
Fixed requirements for quality	Quality requirements are changing and Increasing
Quality is controlled by Office for quality	Everyone is responsible for the quality
Note – developed by authors based on source [19].	

Admittedly, potential external stakeholders define quality, since employers and society dictates the main requirements for HEIs to receive quality graduates. The European Foundation for Quality Management defined major principles and values of quality management. The main moving forces of quality management rely on effective leadership, people engagement, organization strategy, partnership and resources, which all together lead to processes, products and service productions. Please refer to Table 2.

Table 2 – The model of quality assurance develop by EFQM 2012

Moving factors			Results	
Leadership	People	Processes, production and services	Results of people	Business results
	Strategy		Results of customers	
	Partnership and resources		Results of society	
Learning, creativeness and innovation				
Note – source [20]				

Basic principles of quality assurance encompass leadership, carried out by vision, inspiration and honesty of leaders, who act as role models for their values and ethics (responsibility, people management). As well as it is worth to note the role of management which coordinates processes structured and strategically and applies factual decision-making practices; equally important, an integrated system that combines all processes and measures their realization. In the same way, belief in continuous improvement and encouragement of people who achieve organization and personal goals in a harmonized way (democratic governance).

The main concept of quality management is a shift from a traditional model of management (planning, organizing, leading and controlling) to continuous improvement. Be it higher education institution, government agencies or business units, quality culture is a very important factor for any organization to develop strong quality management.

Quality Culture. In the literature, there seems to be no general definition of 'quality' and 'quality culture'. There is plenty of discussions regarding the definition of 'quality culture' like 'quality'. Quality culture has been identified as a process of transforming quality assurance procedures into daily activities of an organization [5], whereas another scholar considers quality culture as an attitude of employers how they accept the issue of quality in daily practice [21]. Viljoen and van Waveren defined quality culture as an organizational culture which provides the responsibility of all engaged individuals for quality [4].

The literature attempts to eliminate the gap in defining the concept of quality culture by studying the notion of quality. There are five descriptions quality defined in the education sector: quality as 'exceptional', 'perfection or consistency', 'fitness for purpose', 'value for money' and 'transformation' [5]. As for the concept of 'culture', it is defined as a type of an organizational culture, which refers to the set of norms, beliefs, attitudes and customs developed within an organization [22], additionally, Berings believes psychological-cultural elements of quality culture should be shared not only by individuals, groups within an organization, as well as, by stakeholders engaged in quality processes [23].

Domovic Vidovic has provided two aspects of quality in higher education institutions Figure 2 [24].

The available literature proposes several features of building a quality culture in higher education institution [22]:

- Acceptance of quality culture philosophy by members of all levels of an organization
- Development of effective interaction between university management, faculty staff and external stakeholders.
- Focus on the importance of human resources
- Motivation procedures as rewarding, promotion and recognizing of outstanding employees.
- Implementation of a strong system of values and belief within an organization.
- Engagement of all internal and external stakeholders in the process of quality assurance

- Development of feelings of responsibility for decision-making and quality education among all individuals of an institution. (the last two have been presented by author).

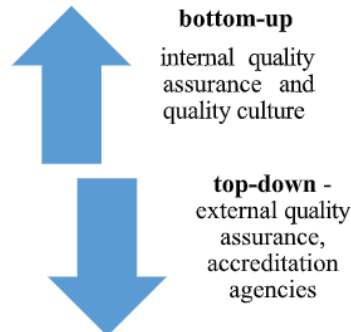


Figure 2 – Aspects of quality education in higher education
Note – developed by authors based on source [24]

Generally, quality culture is accepted as a set of values within a group that directs an organization for improvements, which contributes to the development of effective approach for quality [23]. Several authors have attempted to define ‘quality culture’ as a part of an organizational culture, where every member of each unit is responsible for quality [21]. Schein believes that ‘quality culture’ should encompass various aspects of organizational culture, like assumptions, membership, interactions, while Robbins claims it as “the social glue that helps to hold an organization together” [25].

The relation between “Quality Culture” and “Quality Assurance”. The chronology of reforms and transformations taking place in the field of education shows that quality assurance of education is initially inherent in the academic environment. Assessment of the quality of education, which dates back to the 80s of the last century, gradually acquired a social function. The governments of several European countries refused centralized regulation of the higher education system and announced their readiness to provide more autonomy to universities, if they guarantee the quality of education. As a result of the World Declaration adopted in Paris, independent quality assurance associations have been created in European countries. These are civil society institutions that form “feedback” mechanisms for the interests of society, universities, students, employers and the state. They were called upon to conduct external examinations of the university in the forms of assessment, accreditation and audit. Independent associations generate information for consumers. Their activity contributes to the elimination of unscrupulous producers of educational services, helps to adapt the educational programs of universities to the needs and trends in the labour markets. The joint documents of the education ministers of European countries set a specific goal for the countries participating in the Bologna process - to develop existing quality assurance systems.

Development of a quality assurance system is realized in two levels: the institutional level – development of an internal quality assurance system and at the national level – development of an external assessment and quality assurance system [26].

Quality assurance is one of the most important functions of modern higher education. Formation of assessment principles and the development of quality culture in higher education institutions are necessary. Several authors have attempted to define quality culture as the paper has already discussed, however, the academics claim that quality is not a new phenomenon, is a process of making a change in already existing quality culture that is why development of culture should not require bringing a new element into organizations. Despite some arguments about the nature of culture in organizations, there is an invisible bond between the culture of an organization and quality education to improve organizational performance [5].

The broad accepted use of the term ‘quality culture’ refers to the definition of the European University Association (EUA), which states culture as following: “An organizational culture that intends to enhance quality permanently and is characterized by two distinct elements: a cultural/psychological element of shared values, beliefs, expectations and commitment towards quality and a structural/managerial element with defined

processes that enhance quality and aim at coordinating individual efforts (EUA, 2006). Besides, different dimensions of quality culture have been proposed. The first refers to the 'hard' aspect, which covers quality management, strategies, processes and 'soft' dimensions that encompass shared values, beliefs and commitment and skills of staff. Another aspect of higher education organizational culture refers to 'the collective, mutually shaping pattern of norms, values, practices, beliefs and assumptions that guide the behaviour of individuals and groups in HEI and provide a frame of reference within which to interpret the meaning of events and actions on and off campus' [27]. As can be seen from the figure 3 there are two aspects of quality culture in an organization. It should be noted that the implementation of the soft aspect of management is as important as hard aspects of management (Figure 3).

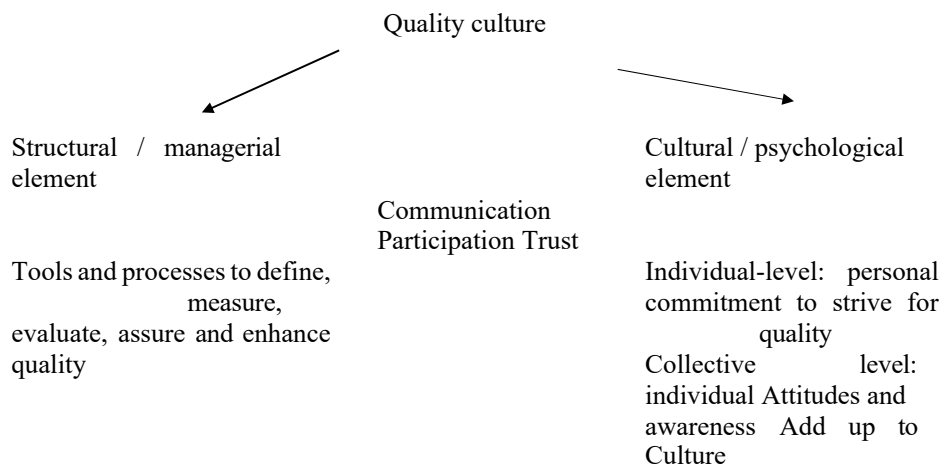


Figure 3 – Elements of a quality culture

Note – source [28]

The importance of developing a quality culture within an organization is that it is an invisible component of quality assurance mechanism, which creates favourable conditions and environment to provide quality for organization development and improvement. Quality assurance is a management approach, which focuses on quality organization and engagement of all interested parties to satisfy their expectations. In the European Higher Education Area, quality assurance is the main element of the Bologna process. The goal of European Higher Education Area (EHEA) – officially launched in 2010 (Budapest-Vienna Declaration, 2010) is to ensure that the higher education system of all participating countries and universities is at the same level, ensuring student mobility and achieving mutual recognition of diplomas. The principles of quality assurance in the EHEA are outlined in the standards and guidelines for quality assurance in the European Higher Education Area (ESG, 2015).

Quality assurance in higher education consists of:

- External quality assurance
- Internal quality assurance

External quality assurance system assesses and controls an internal quality assurance system. The main aspect of quality assurance according to ESG and principles of European standards – only HEI is responsible for quality education.

Currently, most universities often consider external quality assurance conducted by an accreditation agency as the main and most important part of the quality assurance system. Often the goal is to fulfil some external requirements, rather than developing own internal quality assurance system. The internal quality system is sometimes formal, fragmented, or even absent in many cases. Sometimes in the perception of university staff the main responsibility for the quality education lies with external partners - quality assurance agencies, the state, the ministry.

Nevertheless, quality assurance is the responsibility of higher education institutions and the formation of quality culture is an important step to develop an internal quality assurance of institution.

Pavel Adina-Petruta assigned the description of quality culture in three levels. The starting point of levels is normative, which considers beliefs, values and norms related to quality. The next comes strategic level, where quality culture is developed through decision-making processes, planning and organizations of processes. The real visibility of quality culture is on the operative level when definite concepts and measures are implemented to improve quality.

There have been so far extensive discussions and debates regarding the components of quality assurance mechanisms, mainly in regards to internal quality assurance. Building a strong quality culture no more requires the development of single internal quality assurance system, but also mutual trust and common beliefs among all units of higher education institution developed systematically, action by action, without force and bureaucracy.

CONCLUSION

To summarize the present paper, effective quality management in an organization encompasses both cultural/psychological element of organizational culture and structural/managerial element as well. This paper can serve as a theoretical guideline for prospective university managers to define if there is a need to make changes in existing organizational culture to manage university effectively and to reshape their organizational structures. Additionally, the concept of 'quality culture' should not be neglected by university management, since the backbone and the brick of organization is not a system, neither processes nor standards, rather human capital. Implementation of successful quality management practices stem from the engagement of both internal (administrators and staff) and external stakeholders (employers, partners, accreditation agencies and society) into the process of quality management. If the basic component of external quality assurance is accreditation, then the principal part of internal quality assurance is development of quality culture within an organization.

To summarize, the current paper opens new research questions in terms of theoretical and empirical studies. The results of the research paper provides valuable information about the concept of a quality culture and its organizational elements for academics, scholars, as well as for candidates of a PhD degree programme. Since today, HEIs are facing economic, political and social challenges of globalization in positioning itself at the labour and education arena, the development of effective internal quality assurance system encompassing all organizational aspects and elements of quality culture is essential.

The practical value of the paper is that it rises a considerable number of issues subject for further discussions and studies. The university administration has realized greater importance of effective quality management to ensure quality education and to be competitive on educational and labour area. Thus, this study gives a new insight for university managers and practitioners to consider the existing environmental conditions of an organization before setting new strategies and goals to develop effective internal quality assurance system.

REFERENCES

1. Dworkin A. G., Ballantine J., Antikainen A., Barbosa M. L., Konstantinovskiy D., Lawrence J. Saha, Essack S., Chang J., Vryonides M., Teodoro, A. The sociology of education [Electronic source]. // Sociopedia. isa. – 2013. – URL: <http://www.sagepub.net/isa/resources/pdf/Education2013.pdf> (accessed: 01.10.2019).
2. Helms M. M., Williams A. B., Nixon J. C. TQM principles and their relevance to higher education: the question of tenure and post-tenure review // *The International Journal of Educational Management*. – 2001. – № 15 (7). – P. 322–331.
3. Kekale T., Fecikova I., Kitaigorodskaja N. To make it 'total': Quality management over subcultures // *Total Quality Management & Business Excellence*. – 2004. – № 15 (8). – P. 1093–1108.
4. Viljoen J., van Waveren, C. C. An improved model for quantifying an organizational quality culture [Electronic source]. // *PICMET 2008 Proceedings*, 27-31 July 2008. – Cape Town, South Africa. – URL: <https://ieeexplore.ieee.org/stamp/stamp.jsp?arnumber=4599797> (accessed: 03.10.2019).
5. Harvey L., Stensaker B. Quality Culture: understandings, boundaries and linkages // *European Journal of Education*. – 2008. – № 43 (4). – 427–442 p.

6. Minazheva G. S. History, Theory, and Technology of a Quality Management System at a Higher Educational Institution // Monograph. – Almaty. – 295 p.
7. Peters T. J., Waterman R. H. In Search of Excellence. Lessons from America's Best-Run Companies [Electronic source]. // the Harper Business Essentials series, London. – 1982. – available at: <https://doi.org/10.1177/019263658306746628> (accessed: 07.10.2019).
8. Sinek S. Start with Why // Penguin Group, USA. – 2009. – P. 89–90.
9. Leighton A. H., Hughes J. M. Culture as causative of mental disorder // Millbank Memorial Fund Quarterly. – 1961. – № 39 (3). – 446 p.
10. Linton R. The Tree of Culture [Electronic source]. // Vintage books, New York. – 1956. – available at: <https://doi.org/10.1525/aa.1956.58.1.02a00220>. (accessed: 11.10.2019).
11. Schein E. H. The Role of the Founder in Creating Organizational Culture // Organizational Dynamics. – 1983. – № 12 (1). – P. 13–28.
12. Dill D., Soo, M. Academic quality, league tables, and public policy: A cross-national analysis of university ranking systems // Higher Education. – 2005. – № 49. – 495–533 p.
13. Brennan J., Shah, T. Quality assessment and institutional change: Experiences from 14 countries // Higher Education. – 2000. – № 40. – P. 331–349.
14. Newton J. Feeding the Beast or Improving Quality?: Academics' perceptions of quality assurance and quality monitoring // Quality in Higher Education. – 2000. – № 6 (2). – P. 153–163.
15. Billing D. International comparisons and trends in external quality assurance of higher education: Communitarity or diversity // Higher Education. – 2004. – № 47 (1). – P. 113–137.
16. Viktoria K. Quality Assurance in Tertiary Education: Current Practices in OECD Countries and a Literature Review on Potential Effects [Electronic source]. – 2005. – URL: <https://www.oecd.org/education/skills-beyond-school/38006910.pdf> (accessed: 14.10.2019).
17. Longanecker D. A., Blanco C. D. Public policy implications of changing student attendance patterns // New Directions for Higher Education. – 2003. – Vol. 121. – P. 51–68.
18. Mitchell R. L. G. Approaching common ground: Defining quality in online education // New Directions for Community Colleges. – 2010. – Vol.150. – P. 89–94.
19. Bollaert L. Quality Assurance (Qa) in Europe (2005–2015) From Internal and Institutional to External and International // Journal of the European Higher Education Area. – 2014. – № 3. – P. 1–24.
20. Santos R.S., Abreu, A. J. P. da Costa F. // EFQM model implementation in a Portuguese Higher Education Institution. – 2019. – № 9. – P. 99–108.
21. Harvey L., Green D. Defining quality // Assessment and Evaluation in Higher Education. – 1993. – № 18 (1). – P. 9–34.
22. Adina-Petruta P. Quality Culture – A Key Issue for Romanian Higher Education // Procedia-Social and Behavioral Sciences. – 2014. – 116. – P. 3805–3810.
23. Berings D., Beerten Z., Hulpiav V., Verhesschen P. Quality culture in higher education: from theory to practice // Proceedings of the Fifth European Quality Assurance Forum (EQAF) of the European University, Lyon, France. – 2011. – P. 38–49.
24. Domovic V., Vidovic V. V. Development of quality culture in initial teacher education in Croatia // Book Section: Advancing quality cultures for teacher education in Europe: Tensions and opportunities edited by Brian Hudson, Pavel Zgaga and Björn Åstrand. – 2010. – P. 105–119.
25. Robbins S. P. Organizational behavior: 9th edition. – Upper Saddle River, Prentice Hall, 2001. – 710 p.
26. Berlin Ministerial conference [Electronic source]. – 2003. – available at: <http://eha.info/page-ministerial-conference-> (accessed: 17.10.2019)
27. Kuh G. D., Whitt, E. J. The invisible tapestry: Culture in American colleges and universities // ASHE-ERIC Higher Education Report No. 1. Washington, D.C.: Association for the Study of Higher Education. – 1988.
28. Bendermacher G. W. G., oude Egbrink M. G. A., Wolfhagen I. H. A.P., Dolmans D.H. J. M. Unravelling quality culture in higher education: a realist review // Higher Education. – 2017. – 73. – P. 39–60.

REFERENCES

1. Dworkin, A. G., Ballantine, J., Antikainen, A., Barbosa, M. L., Konstantinovskiy, D., Lawrence, J. Saha, Essack, S., Chang, J., Vryonides, M. and Teodoro, A. (2013), "The sociology of education", available at: <http://www.sagepub.net/isa/resources/pdf/Education2013.pdf> (accessed: October 1, 2019).
2. Helms, M. M., Williams, A. B. and Nixon, J. C. (2001), "TQM principles and their relevance to higher education: the question of tenure and post-tenure review", *The International Journal of Educational Management*, No. 15 (7), pp. 322–331.
3. Kekale, T., Fecikova, I., and Kitaigorodskaya, N. (2004), "To make it 'total': Quality management over subcultures", *Total Quality Management & Business Excellence*, No. 15 (8), pp. 1093–1108.
4. Viljoen, J. and van Waveren, C. C. (2008), "An improved model for quantifying an organizational quality culture", *PICMET 2008 Proceedings*, 27-31 July Cape Town, South Africa, available at: <https://ieeexplore.ieee.org/stamp/stamp.jsp?arnumber=4599797>. (accessed: October 3, 2019).
5. Harvey, L. and Stensaker, B. (2008), "Quality Culture: understandings, boundaries and linkages", *European Journal of Education*, No. 43 (4), pp. 427–442.
6. Minazheva, G. S. "History, Theory, and Technology of a Quality Management System at a Higher Educational Institution", Monograph, Almaty, 295 p.
7. Peters, T. J. and Waterman, R. H. (1982), "In Search of Excellence. Lessons from America's Best-Run Companies", The Harper Business Essentials series, London, available at: <https://doi.org/10.1177/019263658306746628>. (accessed: October 7, 2019).
8. Sinek, S. (2009), "Start with Why", Penguin Group, USA, pp. 89–90.
9. Leighton, A. H. and Hughes, J. M. (1961), "Culture as causative of mental disorder", *Millbank Memorial Fund Quarterly*, No. 39 (3), 446 p.
10. Linton, R. (1956), "The Tree of Culture", Vintage books, New York, available at: <https://doi.org/10.1525/aa.1956.58.1.02a00220>. (accessed: October 11, 2019).
11. Schein, E. H. (1983), "The Role of the Founder in Creating Organizational Culture", *Organizational Dynamics*, No. 12 (1), pp. 13–28.
12. Dill, D. and Soo, M. (2005), "Academic quality, league tables, and public policy: A cross-national analysis of university ranking systems", *Higher Education*, No.49, pp. 495–533.
13. Brennan, J. and Shah, T. (2000), "Quality assessment and institutional change: Experiences from 14 countries", *Higher Education*, No. 40, pp. 331–349.
14. Newton, J. (2000), "Feeding the Beast or Improving Quality?: Academics' perceptions of quality assurance and quality monitoring", *Quality in Higher Education*, No. 6 (2), pp. 153–163.
15. Billing, D. (2004), "International comparisons and trends in external quality assurance of higher education: Communitarity or diversity", *Higher Education*, No. 47 (1), pp. 113–137.
16. Viktoria, K. (2005), "Quality Assurance in Tertiary Education: Current Practices in OECD Countries and a Literature Review on Potential Effects", available at: <https://www.oecd.org/education/skills-beyond-school/38006910.pdf> (accessed: 14.10.2019).
17. Longanecker, D. A. and Blanco, C. D. (2003), "Public policy implications of changing student attendance patterns", *New Directions for Higher Education*, Vol.121, pp. 51–68.
18. Mitchell, R. L. G. (2010), "Approaching common ground: Defining quality in online education", *New Directions for Community Colleges*, Vol. 150, pp. 89–94.
19. Bollaert, L. (2014), "Quality Assurance (Qa) in Europe (2005–2015) From Internal and Institutional to External and International", *Journal of the European Higher Education Area*, No. 3, pp. 1–24.
20. Santos, R.S. and Abreu, A. J. P. da Costa F. (2019), "EFQM model implementation in a Portuguese", *Higher Education Institution*, No. 9, pp. 99–108.
21. Harvey, L. and Green D. (1993), "Defining quality", *Assessment and Evaluation in Higher Education*, No. 18 (1), pp. 9–34.
22. Adina-Petruta P. (2014), "Quality Culture – A Key Issue for Romanian Higher Education", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, Vol. 116, pp. 3805– 3810.
23. Berings, D., Beerten, Z., Hulpiau, V. and Verhesschen, P. (2011), "Quality culture in higher education:

from theory to practice”, Proceedings of the Fifth European Quality Assurance Forum (EQAF) of the European University, Lyon, France, pp. 38–49.

24. Domovic, V. and Vidovic, V. V. (2010), “Development of quality culture in initial teacher education in Croatia”, Book Section: Advancing quality cultures for teacher education in Europe: Tensions and opportunities edited by Brian Hudson, Pavel Zgaga and Björn Åstrand, pp. 105–119.

25. Robbins, S. P. (2001), “Organizational behavior”, 9th edition, Upper Saddle River, Prentice Hall, 710 p.

26. Berlin Ministerial conference (2003), available at: <http://ehea.info/page-ministerial-conference> (accessed: October 17, 2019)

27. Kuh, G. D. and Whitt, E. J. (1988), “The invisible tapestry: Culture in American colleges and universities”, ASHE-ERIC Higher Education Report No. 1. Washington, D.C.: Association for the Study of Higher Education.

28. Bendermacher, G. W. G., oude Egbrink, M. G. A., Wolfhagen, I. H. A.P. and Dolmans D.H. J. M. (2017), “Unravelling quality culture in higher education: a realist review”, Higher Education, Vol. 73, pp. 39–60.

SUMMARY

In the presented paper, the concepts of “quality”, “culture” and “quality culture” are analyzed and the key elements of a quality culture are presented. The authors claim that, for effective quality management in an organization, the study and development of both cultural-psychological and structural-managerial elements of organizational culture is an important aspect of management in an organization. In conclusion of the article, the authors recommend the university leadership do not neglect the concept of “quality culture”, since the main foundation of the organization is not a system, processes or standards, but human capital.

ТҮЙІНДЕМЕ

Бұл жұмыста «сапа», «мәдениет» және «сапа мәдениеті» ұғымдары талданып, сапа мәдениетінің негізгі элементтері ұсынылған. Авторлар ұйымдағы сапаны тиімді басқару үшін ұйымдық мәдениеттің мәдени-психологиялық және құрылымдық-басқарушылық элементтерін зерттеу және дамыту ұйымдағы менеджменттің маңызды аспектісі болып саналады деп атап көрсеткен. Мақаланың соңында авторлар университет басшылығына «сапа мәдениеті» ұғымын назардан тыс қалдырмауға кеңес береді, өйткені ұйымның негізі жүйе, процестер немесе стандарттар емес, адам капиталы болып табылады.

РЕЗЮМЕ

В данной работе были анализированы понятия «качество», «культура» и «культура качества» и приведены основные элементы культуры качества. Авторы отмечают что для эффективного управления качеством в организации изучение и развитие как культурно-психологических, так и структурно-управленческих элементов организационной культуры является важным аспектом управления в организации. В заключении статьи, авторы рекомендуют руководству университета не пренебрегать концепцией «культуры качества», поскольку основной фундамент основа организации является не система, не процессы и не стандарты, а человеческий капитал.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Гульден Манарбек – доктор философии (PhD), Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: Gulden.Manarbek@kaznu.kz.

Салтанат Кондыбаева – кандидат экономических наук, доцент, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: saltanat.kondybayeva@kaznu.kz

Доктор Стефан Хандке – профессор Факультета государственного управления Дрезденского университета прикладных наук, Дрезден, Германия, e-mail: stefan.handke@htw-dresden.de

MPHTI: 06.61.33

JEL Classification: P25

EFFECTIVE MANAGEMENT OF SOCIAL INFRASTRUCTURE IN RURAL AREAS

S. I. Kossymbayeva¹, A. Z. Nukesheva², Z. S. Bulkhairova³

^{1,2,3}S. Seifullin Kazakh AgroTechnical University, Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose of the research is the effectiveness and features of management of social facilities in rural areas.

Methodology. Content analysis of existing modern sources for the development of systems, (b) systematization of data, comparative and logical analysis, generalization, (c) statistical analysis of the dynamics of social indicators, (d) empirical research by survey. Particular methods of economic cognition were also used: questioning and the method of focus groups, economic and statistical groupings, comparative method, methods of expert assessments, analogies, mathematical statistics, economic and mathematical, etc.

Originality /value of research. Of the article is to analyze and identify the features of managing objects in the social sphere of the village. According to the study, it was found that the number of rural localities in Kazakhstan can be divided into three equal groups, and a special position is occupied by the most urbanized Mangistau region.

Research results. The success of the movement to the development of social infrastructure of villages largely depends not only on the solution of resource problems, but also on the effectiveness of local government and the activities of non-governmental organizations.

Keywords: social infrastructure, management, village, competitiveness, labor sphere, agricultural enterprises, branch consumption.

АУЫЛДЫҚ АЙМАҚТАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫН БАСҚАРУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Ш. И. Косымбаева¹, А. Ж. Нукешева², Ж. С. Булхайрова³

^{1,2,3}С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты ауылдық аумақтардағы әлеуметтік сала объектілерін басқарудың тиімділігі мен ерекшеліктерін зерттеуден тұрады

Әдіснамасы. Бұл мақалада жалпыға белгілі зерттеу әдістері қолданылды: ауылды мекендердегі әлеуметтік инфрақұрылымды дамытудың қазіргі заманғы көздеріне мазмұнды талдау, мәліметтерді жүйелеу, салыстырмалы және логикалық талдау, залпылау, әлеуметтік көрсеткіштер динамикасын статистикалық талдау, сауалнама бойынша эмпирикалық зерттеу әдісі.

Зерттеудің бірегейлігі /құндылығы. Ауылдың әлеуметтік саласы объектілерін басқарудың ерекшеліктері мен тиімділігі анықталып, талдау жүргізілді.

Зерттеу нәтижелері. Зерттеуге сәйкес, Қазақстан аймақтарындағы ауылдық елді мекендердің санын үш бірдей топқа бөлуге болатындығы анықталды, және ең көп урбанизацияланған Маңғыстау облысы ерекше орынға ие.

Қорытынды. Ауылдың әлеуметтік инфрақұрылымын дамытуға бағытталған қозғалыстың сәттілігі көп жағдайда тек ресурстық мәселелерді шешуге ғана емес, сонымен қатар жергілікті өзін-өзі басқарудың тиімділігі мен үкіметтік емес сектор ұйымдарының қызметіне де байланысты болады.

Түйін сөздер – әлеуметтік инфрақұрылым, менеджмент, ауыл, бәсекеге қабілеттілік, жұмыс күші, ауылшаруашылық кәсіпорындар, өнеркәсіптік тұтыну.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ УПРАВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ИНФРАСТРУКТУРОЙ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

Ш. И. Косымбаева¹, А. Ж. Нукешева², Ж. С. Булхаирова³

^{1, 2, 3}Казахский агротехнический университет имени С. Сейфуллина,
Нур-Султан, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования изучение эффективности и особенностей управления объектами социальной сферы в сельских территориях.

Методология. В данной статье использованы общеизвестные методы исследований: контент-анализ существующих современных источников по развитию социальной инфраструктуры сельских территорий (далее – СИСТ), систематизация данных, сравнительный и логический анализы, обобщение, статистический анализ динамики социальных показателей, эмпирическое исследование методом опроса.

Оригинальность/ ценность исследования. Проведен анализ и выявлены особенности и эффективность управления объектами социальной сферы села.

Результаты исследования. Согласно проведенному исследованию было выявлено, что по количеству сельским населенным пунктам регионы Казахстана могут быть разделены на три равномерные группы и особое положение при этом занимает наиболее урбанизированная Мангистауская область.

Выводы. Успешность движения к развитию социальной инфраструктуры сел в большей степени зависит не только от решения ресурсных проблем, но и эффективности местного самоуправления и деятельности организаций неправительственного сектора.

Ключевые слова: социальная инфраструктура, управление, село, конкурентоспособность, трудовая сфера, сельскохозяйственные предприятия, отраслевое потребление.

ВВЕДЕНИЕ

Управление СИСТ, по нашему мнению, представляет собой комплекс мер правового, организационного, социального, хозяйственного и финансового характера, предпринимаемых властными и общественными представителями сельского сообщества в целях реализации положений государственных и региональных программ и достижения лучшего качества жизни местного населения.

Опираясь на мнение таких исследователей, как (Есимова, Клейменов, Стукач, Сюсюра) под управлением СИСТ мы будем понимать деятельность по реализации правовых, исполнительных и иных властных полномочий государства в целях выполнения его организационно-распорядительных и экономических функций в социальной сфере жизнедеятельности сельского сообщества. Основными регулирующими функциями управления СИСТ выступают: стабилизация, распределение ресурсов и соблюдение социальных стандартов [1; 2; 3; 4].

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Отрасль СИСТ имеет свой адресат людей, которые занимаются профессиональным развитием и созданием человеческого капитала, физических, материальных и духовных возможностей.

К специфическим особенностям управления объектами социальной сфера села (далее – ССС) относятся следующие (рисунок 1).

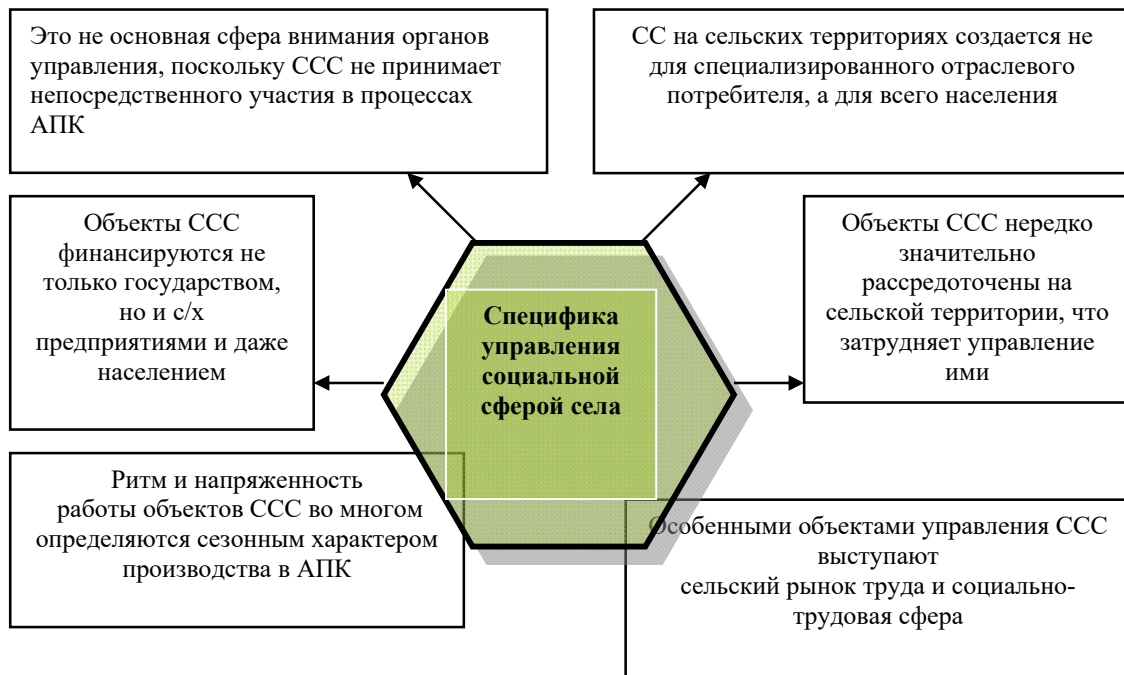


Рисунок 1 – Особенности управления объектами социальной сферы села
Примечание – составлено авторами

В теоретическом плане социальная инфраструктура сохраняет специфику, созданную развитием сельского хозяйства, природоохранными действиями.

Если уровень развития СИСТ высок, то это не может не отразиться на эффективности производства, так как создание лучших условий для получения образования, профессии позволяют получить квалифицированные кадры, производительность которых, несомненно, будет выше, чем не квалифицированные работники

Одной из теоретических трудностей управления СИСТ является значительный разброс в вопросах определения показателей, которые в наиболее полной мере характеризуют уровень развития социальной среды на селе и одновременно показывают эффективности управленческих усилий по ее модернизации. Устоявшейся и нормативно закрепленной системы данных, в полной мере, характеризующей уровень обеспеченности сельской территории социально-инфраструктурными объектами в настоящее время еще не выработано. Данное утверждение относится не только к Республике Казахстан и схожим с ней по социально-экономическому развитию странам (Россия, Узбекистан, Азербайджан, Белоруссия), но и к зарубежным государствам. Это объясняется значительной дифференциацией в методиках расчетов как общих, так и расчетных статистических показателей, обусловленной неоднородностью обрабатываемой информации, а также значительной разницей в критериях оценки социальной значимости тех или иных объектов СИСТ [5].

Теоретическое изучение категории «управление СИСТ» позволяет обоснованно подойти к измерительному аспекту ее исследования посредством создания системы показателей.

Под оценкой уровня развития управления СИСТ понимают «количественное и качественное определение параметров объектов инфраструктуры, оцененное по определенной заранее методике и сопоставимое с эталонным значением посредством которого оказываются услуги сельскому населению, призванные сформировать надлежащее качество жизни и воспроизводство рабочей силы.

Согласно работам К. С. Мухтаровой, А. Т. Мылтыкбаевой и др., были выделены основные функциональные задачи проведения такой оценки: аналитическая, координационная, управленческая, коммуникационная, контрольная и стимулирующая. Содержание каждой из названных функций раскрыто с помощью рисунка 2 [6].

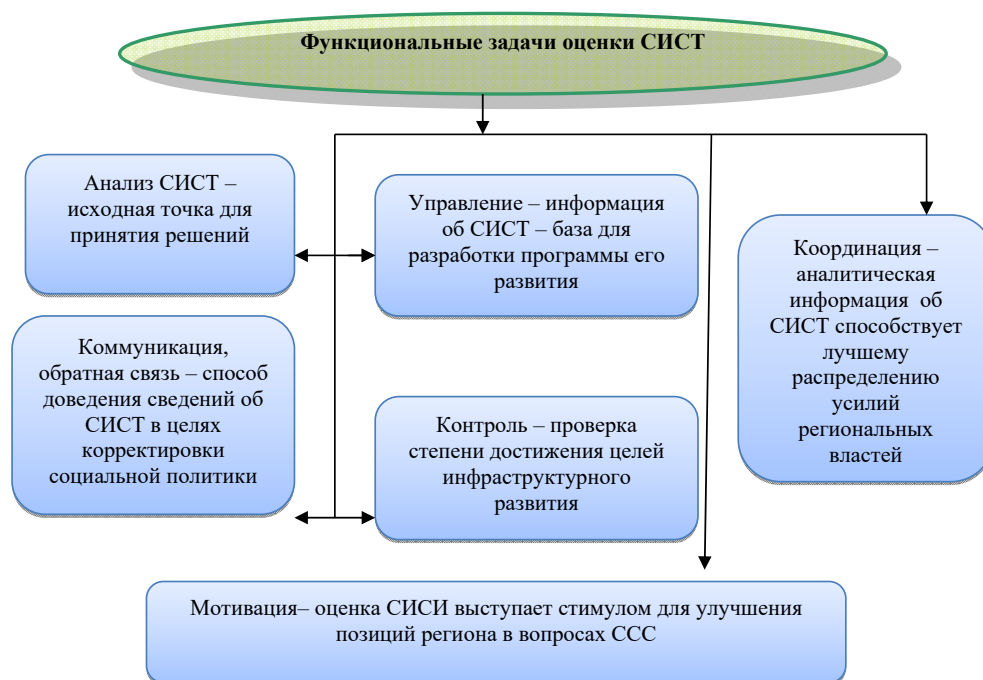


Рисунок 2 – Основные задачи и функции оценки СИСТ

Примечание – составлено авторами

Стратегия вхождения Казахстана в число 50-ти наиболее конкурентоспособных стран мира предполагает, что государство должно содействовать альтернативному участию частного сектора в системе социальной защиты и предоставлении социальных услуг (образование, здравоохранение, культура).

Решение таких проблем социальной сферы, как обеспечение социальных гарантий, занятости населения, его здоровья и образования, борьба с антиобщественными явлениями и др., реализуется с помощью социального планирования и управления, путем осуществления социальных мероприятий, разработки социальных программ, закрепленных в виде законов, правительственных решений, нормативных актов, распорядительных документов.

Управление СИСТ региона правомерно также рассматривать как «специфическую совокупность управленческих действий и управленческого процесса, интегрирующую и координирующую все сферы жизнедеятельности сельского населения путем создания благоприятных условий для наращивания экономического потенциала, качественного улучшения инфраструктуры территории, развития местного самоуправления и рационального природопользования в целях соразмерного удовлетворения потребностей ныне живущего и будущего поколения» [7].

Регионы Казахстана в настоящее время характеризуются значительной степенью дифференциации с позиций обеспеченности объектами образования и здравоохранения. Наиболее благополучными в этих сферах являются Южно и Восточно-Казахстанская, Актюбинская и Мангистауская области, а к числу отстающих относятся Акмолинская, Восточно-Казахстанская и Костанайская обл.

Об экономическом развитии региона говорит такой показатель, как валовой региональный продукт (ВРП). Оценка динамики данного индикатора, а также других показателей, характеризующих экономическое развитие регионов Республики Казахстан показывает следующую ситуацию (таблица 1).

Таблица 1 – Динамика основных макроэкономических показателей развития отдельных регионов Республики Казахстан

Группы регионов РК в зависимости от доли отраслей в ВРП	Традиционно промышленные регионы (г.Алматы, ВКО, Карагандинская, Павлодарская)		Традиционно «сырьевые» регионы (Мангистауская, Атырауская, Актюбинская)		Традиционно сельскохозяйственные регионы (Алматинская, Ақмолинская, Қостанайская, СКО)	
	Показатели макроэкономического развития годы	2014-2016 гг.	2017-2018 гг.	2014-2016 гг.	2017-2018 гг.	2014-2016 гг.
Средний индекс изменения ВРП, %	125	116	115	100,5	105	110
Средний индекс изменения объема промышленного производства, %	124,6	103,7	106,5	103,9	105,7	103,7
Средний индекс изменения объема обрабатывающей промышленности, %	103,0	104,0	105,0	110,0	112,0	110,0
Средний удельный вес ВРП группы регионов в валовый внутренний продукт (ВВП) Казахстана, %	32	31	21,8	22,5	15,5	17,5
Справочно: Средний индекс роста ВВП РК	109,8	73,1	109,8	73,1	109,8	73,1
Примечание – составлено на основе источников [8,9]						

Анализ данных таблицы 1 видно, что на протяжении четырех лет лидерами по темпам роста ВРП являлись традиционно промышленные регионы Казахстана, (г. Алматы, ВКО, Карагандинская, Павлодарская), ВРП которых стабильно увеличивался, хотя темп этого увеличения несколько снизился в 2014 и 2015 г. (116 % против 125 %).

ВРП традиционно сельскохозяйственных регионов Казахстана (Алматинская, Ақмолинская, Қостанайская, СКО) увеличивался не такими высокими темпами, но его рост не замедлился в период неблагоприятной нефтяной рыночной конъюнктуры.

Большому значению показателя индексов роста ВРП в Южном и Западном регионах способствовали положительные результаты финансовой деятельности организаций по основным видам экономической деятельности, а также реализация инвестиционных проектов и рост доходов населения.

Принятые государством меры и реализованные программные решения, способствовали сокращению отставания страны и ее отдельных регионов в области индустриального развития, но в целом еще не запустили в необходимой степени структурные и модернизационные преобразования в экономике.

Приведенные в статье результаты оценивания ВРП регионов Казахстана позволяют сделать вывод, что наряду с экономическими показателями важное место в общем рейтинге занимают социальные факторы, а именно образование, состояние человеческого и интеллектуального капитала, эффективность использования трудовых ресурсов, их качественные характеристики, которые отражают потенциал развития региональных систем в плане повышения их конкурентоспособности.

Величина прожиточного минимума (ВПМ) – это стоимостная оценка натурального набора продуктов питания, необходимых для поддержания жизнедеятельности человека на физиологически низком уровне, а также расходов на непродовольственные товары, услуги, налоги и обязательные платежи исходя из доли затрат на эти цели у самых низкодоходных групп населения. Самый высокий уровень ВПМ в 2017 года году отмечен также в двух столицах – в Астане он 111 % превышает среднереспубликанский показатель, а в Алматы – на 111,5 %. Но самое большое расхождение со средним значением по республике отмечено в Мангистауской области – здесь ВПМ превышает общий показатель в 1,2 раза.

Различия в величине прожиточного минимума по укрупненным группам регионов показывают данные рисунка 3.

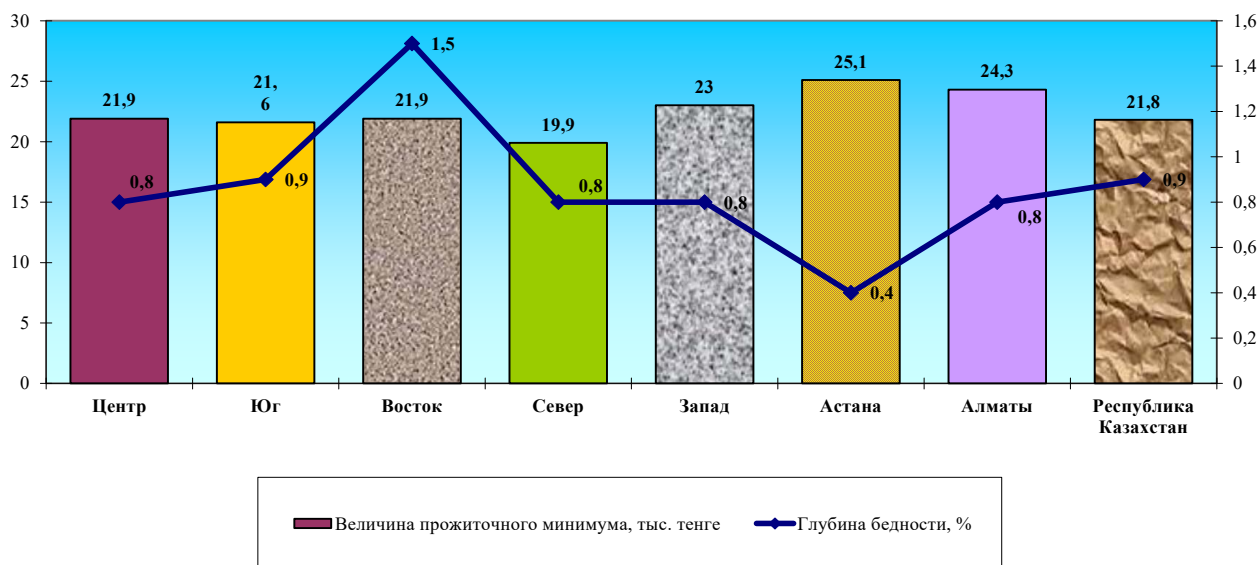


Рисунок 3 – Величина прожиточного минимума и глубина бедности в регионах Казахстана в 2017 г.

Примечание – составлено на основе источников [8; 9]

Анализ данных рисунка 3 показывает, что региональное неравенство экономического потенциала обуславливает определенные социальные различия. Ярким примером порождаемых экономическим развитием социальных диспропорций выступают показатели уровня жизни и бедности в регионах Казахстана.

Величина прожиточного минимума по итогам 2017 года в Западном регионе и столичных городах оказалась выше среднереспубликанского уровня, а в Северном и Южном Казахстане – ниже этого показателя.

Сравнение показателей глубины бедности за последние три года показывает следующую картину: для большинства регионов характерен среднереспубликанский уровень – 0,9 %. Но в Акмолинской, Южно-Казахстанской, Северо-Казахстанской и Восточно-Казахстанской областях данный показатель колеблется в диапазоне от 1,2 до 1,8 %.

Основными болевыми точками проблемных регионов являются высокий уровень безработицы и существенное снижение жизненного уровня, как результат длительного спада производства.

Характерно, что в одной из богатейших казахстанских областей – Мангистауской наблюдается показатель глубины бедности превосходящий среднереспубликанский уровень (1,0) (таблица 2).

Таблица 2 – Результаты ранжирования регионов РК по комплексу статистических показателей за 2017 г.

№	Регионы РК	Суммарная оценка категории			Итоговое место
		Экономическая сфера	Социальная сфера	Уровень жизни	
1	Акмолинская	12	14	13	14
2	Актюбинская	2	9	2	4
3	Алматинская	11	3	14	9
4	Атырауская	1	4	4	2
5	ЗКО*	8	10	7	7
6	Жамбылская	16	7	15	16
7	Карагандинская	10	12	6	8
8	Костанайская	9	15	9	12

9	Кызылординская	14	6	12	10
10	Мангистауская	4	2	5	5
11	ЮКО**	15	5	16	15
12	Павлодарская	6	11	7	6
13	СКО***	13	13	11	13
14	ВКО****	7	16	10	11
15	г. Нур-Султан (Астана)	5	1	1	1
16	г. Алматы	3	7	2	3

Примечания – составлено авторами.

* Здесь и далее – Западно-Казахстанская область,

** - Южно-Казахстанская область,

*** - Северо-Казахстанская область, **** - Восточно-Казахстанская область.

Из таблицы 2 видно, что относительно высокими показателями в рейтинге обладают города Алматы, Астана и Атырауская область, однако эта же область находится на одном из последних мест по уровню жизни населения.

Средний уровень конкурентоспособности преобладает в Карагандинской, Павлодарской и Восточно-Казахстанской областях.

При оценке условий жизни населения нередко отождествляются понятия «качество жизни», «уровень жизни», «благополучие», хотя между этими категориями признаются различия.

Качество жизни охватывает многие элементы «уровня жизни», но это более широкое, Индикатор «качество жизни» включает в себя следующие основные компоненты: доходы населения; неравенство и бедность; рабочие ресурсы и безработица; демография; образование; здоровье; продовольственное обеспечение; жилищные условия, инфраструктура, связь; природная среда; социо-культурные связи и институт семьи; социально-экономическая политическая безопасность; демократические институты.

Социальное качество жизни – это комплексный показатель, объединяющий экономический и социальный аспекты и выражающийся в таких индикаторах как денежные доходы и расходы, уровень бедности, гарантии социальной защиты и поддержки, низкий уровень безработицы, развитость объектов социальной сферы.

Качество жизни в рамках Казахстана от региона к региону иногда отличается радикально. В Казахстане размер диспропорций в 2017 году составлял 9,5 кратный показатель [8].

Данная асимметрия означает превышение социально-экономических показателей региона-лидера, в нашем случае Атырауской области, по сравнению с самым низким уровнем развития регионом - Северо-Казахстанской областью. Или по шкале оценки критерием качества жизни, условия жизни в Атырауской области в 9,5 раз комфортнее, чем в Северо-Казахстанской.

За последние три года в Казахстане наблюдается ежегодный рост сельского населения в среднем на 0,5 %, его численность на начало 2018 года достигла 7,73 млн. человек [9].

Население распределено по территории республики неравномерно, что предопределено совокупным эффектом действия всех факторов: природных, демографических, экономических, культурных и т.д.

Под сельским населенным пунктом (далее – СНП) мы понимаем «сложный социально-экономический, культурно-самобытный ареал существования и жизнедеятельности сельского сообщества, обозначенный территорией вне урбанизированных пространств и включающий в себя сельские поселения, состоящие из поселков и сел (аулов) с их социально-производственной инфраструктурой, предприятиями и окружающим природным ландшафтом, и соответствующие межселенные территории» [10].

Все без исключения регионы республики имеют в своем составе сельские населенные пункты, но их количество варьируется в следующих диапазонах:

- от 600 до 850 СНП (Акмолинская, Алматинская, Южно-, Северо- и Восточно-Казахстанская области);

- от 400 до 600 СНП (Актюбинская, Западно-Казахстанская, Карагандинская и Костанайская области);

-от 100 до 400 СНП (Атырауская, Кызылординская и Павлодарская области);
- менее 100 СНП (Мангистауская область – 3 поселка и 58 сел) (таблица 3).

Таблица 3 – Основные показатели развития СИСТ областей РК за 2017 год

Области Республики Казахстан	Число сельск. насел. пунктов, ед.	Доля сельского населения с доходами ниже величины ПМ*, %	Здравоохранение и образование		Неправительственный сектор в СНП	
			Численность населения на 1 врача, чел.	Отношение количества организаций образования к числу СНП**	НПО, ед.	Количество реализуемых НПО проектов
Акмолинская	611	3,0	335	1,9	96	35
Актюбинская	367	3,7	222	2,6	78	49
Алматинская	731	2,7	429	2,4	521	97
Атырауская	165	4,8	353	3,1	67	60
ЗКО	444	4,3	312	1,9	124	101
Жамбылская	373	4,4	429	2,4	168	101
Карагандинская	431	4,9	217	2,4	109	25
Костанайская	551	4,0	375	2,0	166	81
Кызылординская	262	3,1	295	3,6	226	79
Мангистауская	61	5,0	310	4,5	124	18
ЮКО	836	7,9	312	3,3	195	162
Павлодарская	369	3,7	264	2,1	98	32
СКО	668	3,8	334	1,5	84	35
ВКО	730	3,1	235	2,0	95	10
РК	6599	4,5	252	2,6	2151	885

Примечание – составлено на основе источников [8; 9; 11].
* - прожиточный минимум; ** - вычислено автором на основе источников [5]; *** - Западно-Казахстанская область, **** - Южно-Казахстанская область, ***** - Северо-Казахстанская область, ***** - Восточно-Казахстанская область.

Проведенное исследование показало, что по количеству СНП регионы Казахстана могут быть разделены на три равномерные группы и особое положение при этом занимает наиболее урбанизированная Мангистауская область.

Высокий уровень сельской бедности в нескольких регионах республики служит сигналом к усилению мер социально-экономического воздействия на этих территориях.

Данные таблицы 3 показывают значительную дифференциацию СНП в областях Казахстана по показателю удельного веса бедного населения. Самое высокое значение данного индикатора – 7,9 % наблюдается в аграрной Южно-Казахстанской области, что объяснимо с точки зрения низкодоходности сельской экономики.

В тоже время три экономически благополучные нефтегазовые региона – Атырауская, Мангистауская и Карагандинская области также демонстрируют значения данного показателя, превышающие среднереспубликанский уровень (4,8; 5,0 и 4,9% соответственно).

Наиболее низкий уровень бедности в республике показывают СНП Алматинской (2,7 %), Акмолинской (3 %), Кызылординской и Восточно-Казахстанской областей (по 3,1 %) [11].

Общеизвестно, что бедность негативно сказывается на состоянии здоровья населения. Несбалансированное и тем более недостаточное питание, несоблюдение санитарно-гигиенических норм, нехватка финансовых средств, не позволяющая своевременно получать медицинские услуги или приобретать эффективные медицинские препараты и т. д. - все это приводит к росту заболеваемости [12].

Представленные в таблице 3 данные показывают, что наиболее значительное число действующих НПО, реализующих социальный заказ государства на начало 2018г. приходится на долю СНП Алма-

тинской (521), Кызылординской (226), Южно-Казахстанской (195), Жамбылской (168) и Костанайской областей (166).

В этих, нужно заметить, традиционно сельскохозяйственных регионах страны НПО реализуется в общей сложности 520 социально значимых для сельчан проектов, что составляет 63 % от их общего числа. Среди наиболее приоритетных направлений нужно отметить: проекты в сфере охраны здоровья (26,8 % от общего числа), развития образования и спорта (17,5 %), поддержке социально уязвимых граждан (14, 6 %) (рисунок 4).

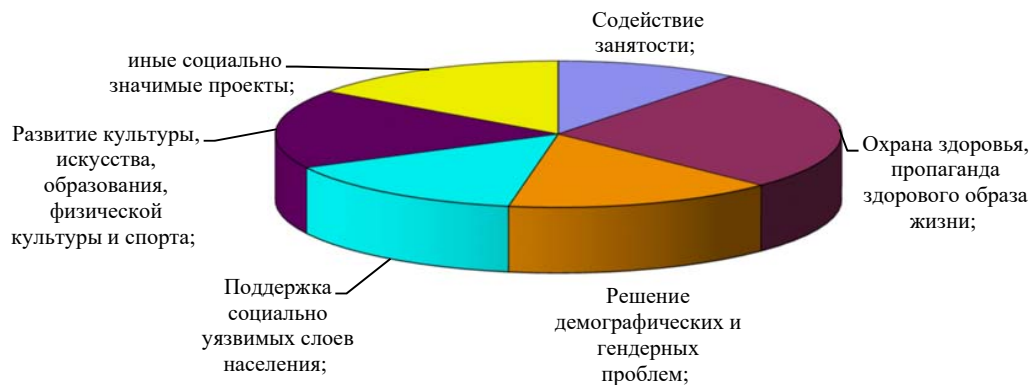


Рисунок 4 – Тематическая структура реализуемых в СНП Республики Казахстан проектов по поддержке развития социальной инфраструктуры, по итогам 2017 г., в %.

Примечание – составлено на основе источника [9]

Следующий блок сравнительного анализа – состояние инфраструктуры здравоохранения. Согласно данным таблицы 10, по показателю численности населения, приходящейся на 1 сельского врача, в Казахстане лидирующие позиции занимают Карагандинская (217), Актыубинская (222) и Восточно-Казахстанская (235) области. Достаточно тревожные, значительно превышающие среднеказахстанский показатель значения индикатора в 2017 году зарегистрировано в четырех областях республики – Алматинской и Жамбылской (429), Костанайской (375) и Атырауской (353).

Наиболее высокий уровень обеспеченности СНП дошкольными организациями и общеобразовательными школами среди регионов Казахстана показывает Мангистауская область, где в среднем на каждый поселок или село приходится более четырех общеобразовательных заведений. Это объясняется малокомплектностью школ и детских садов и значительными расстояниями между СНП области. В среднем, на каждый сельский населенный пункт в большинстве областей республики приходится по одной дневной школе и одному детскому саду. Наиболее низкие значения обеспеченности сел объектами общего образования в 2017 наблюдаются в Северо-Казахстанской (1,5), Западно-Казахстанской и Акмолинской областях (1,9) [13].

Исследование работы НПО в сельских районах Казахстана выявило, что их участие способствует развитию СИСТ, в связи с чем в перспективе необходима активизация участия граждан, проживающих в сельской местности, в реализации общественно значимых проектов [14].

Таким образом, используя сравнительный анализ, выявлено, что успешность движения к развитию социальной инфраструктуры сельских территорий в значительной степени зависит не только от решения ресурсных проблем, но и эффективности местного самоуправления и деятельности организаций неправительственного сектора.

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ

Таким образом, эффективное управление развитием СИСТ возможно только с применением соответствующих инструментов и принципов, которые представляют собой способы и средства управления социальной сферой и инфраструктурой, а также основные концептуальные основы регулирования социальных процессов и явлений.

Следует заметить, что отбор показателей производился с учетом следующих требований:

- требование представительности, в соответствии с которым показатели должны наиболее полно отражать соответствующие стороны развития региона;
- требование доступности, в соответствии с которым привлекаемые к анализу показатели должны входить в перечень официальных статистических показателей, либо вычисляться по значениям последних, либо публиковаться в открытых источниках информации. Обязательным условием при выборе показателей является наличие данных по всем регионам в рамках соответствующего года;
- требование объективности, в соответствии с которым используемые показатели должны адекватно отражать состояние анализируемого аспекта развития региона;
- требование учета региональных особенностей, в соответствии с которым для оценки и прогнозирования должны отбираться показатели, отражающие факторы, оказывающие наиболее существенное влияние на жизнедеятельность населения и развитие региона.

Отслеживание социальных показателей является одной из главнейших управленческих задач.

Анализ существующих методик и методологий по исследованию уровня социального развития и оценке эффективности ССС в регионах позволяет сделать ряд выводов:

- существует определенное разнообразие методологического инструментария исследования и оценки развития социальной инфраструктуры;
- отмечается недостаточно широкое использование существующих методов в научных кругах;
- чаще всего предлагается методический инструментарий, который основан на использовании узких, частных методик оценки имеющейся информации, которые не ориентированы на установление определенных зависимостей;
- в условиях социальной направленности общественного развития данный вопрос приобретает особую актуальность и требует дальнейшего исследовательского поиска и разработки новых методических подходов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Есимова Ш. А. Эффективность государственного управления Республики Казахстан: теория и практика: монография. – Хмельницкий: Изд-во ХУУП, 2008. – 358 с.
2. Клейменов Д. С. Совершенствование управления развитием сельских территорий. – Воронеж – 2016. – 166 с.
3. Стукач В. Ф. Инфраструктура: рыночные институты, социальная сфера села, производство: монография / В.Ф. Стукач, Л.В. Гришаева, Е.А. Асташова, В.С. Печевич и др. – Омск: Изд-во ФГБОУ ВПО ОмГАУ им. П. А. Столыпина, 2015. – 276 с. : ил.
4. Сюсюра Д. А. Управление многофункциональной сельской экономикой: от целеполагания до оценки результатов: монография. – М.: Университетская книга, 2012. – 126 с.
5. Тупарева Я. С., Забелина Н. В. Особенности управления сельской социальной инфраструктурой // Аграрный Вестник Верхневолжья. – 2016. – № 3. – С. 43–49
6. Мухтарова К. С., Мылтыкбаева А. Т. Повышение инновационного развития в системе управления регионами РК // Институт экономики и права Ивана Кушнера. Международный экономический форум. – 2013.
7. Баландин Д. А. Совершенствование управления устойчивым развитием сельских территорий. – Екатеринбург, 2014. – 169 с.
8. Уровень жизни населения в Казахстане. 2013-2017: статистический ежегодник // Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан. – Алматы, 2018. – 76 с.
9. Казахстан в 2017 году: статистический ежегодник. // Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан. – Алматы, 2018. – 479 с.
10. Шибаева С. С., Макурина Ю. А., Цукарев С. С. Сущность и понятие сельских территорий: комплексный подход // Дальневосточный аграрный вестник. – 2018. – № 2 (46) . – С. 200–207.

11. Регионы Казахстана в 2017 году: статистический ежегодник. // Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан. – Алматы, 2018. – 423 с.
12. Мусина С. Т., Добычина А. А., Надцына Е. Н. Анализ положения малообеспеченных слоев населения // Материалы XXXV Международной научно-практической конференции «Scientific perspectives 2018». – Москва, 2018. – С. 99–103.
13. Мониторинг развития аула (села). Январь-декабрь 2017 г.: статистический сборник. – Актау. – 2018.
14. Berry W. The Art of the Commonplace: The Agrarian Essays. – 2011. – 146 p.

REFERENCES

1. Esimova, Sh. A. (2010), “Effektivnost sistemi gosudarstvennogo upravleniya: teoriya i praktika”, Monograph, Khmelnitskii, KhUUP, 358 p. (in Russian)
2. Kleimenov, D. S. (2016), “Sovershenstvovanie upravleniya razvitiem selskikh territorii”, Voronezh, 166 p. (in Russian).
3. Stukach, V. F., Grishaeva, L.V., Astashova, V.S., Petsevich V.S. and et.al. (2015), “ Infrastruktura: rynochnye instituty, sotsialnaya sfera sela, proizvodstvo”, Monograph , Omsk., FGBOU VPO OmGAU im. P.A. Stolypina, 276 p. (in Russian).
4. Syusyura, D. A. (2012), “Upravlenie mnogofunktionalnoi selskoi ekonomiki: ot tselepolaganiya do otsenki rezultatov”, Monograph, Moscow, Universitetskaya kniga, 126 p. (in Russian).
5. Tupareva, Ya. S. and Zabelina, N. V. (2016), “Osobennosti upravleniya selskoi sotsialnoi infrastrukturoi”, Agrarnyi Vestnik Verkhnevolzhskaya, No 3, P.43–49 (in Russian).
6. Mukhtarova, K. S. and Myltykbaeva, A. T. (2013), “Povyshenie innovatsionnogo razvitiya v sisteme upravleniya regionami RK”, Institut ekonomiki i prava Ivana Kushnira, International economic forum (in Russian).
7. Balandin, D. A. (2014), “Sovershenstvovanie upravleniya ustoichivym razvitiem selskikh territorii”, Ekaterinburg, 169 p. (in Russian).
8. “Uroven zhizni naseleniya v Kazakhstane. 2013-2017” (2008), Statistical Yearbook, Statistics Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, Almaty, 76 p. (in Russian).
9. “Kazakhstan v 2017 godu” (2018), Statistical Yearbook, Statistics Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, Almaty, 479 p. (in Russian).
10. Shibaeva, S. S., Makurina, Yu. A. and Tsukarev S. S. (2018), “Sushchnost i ponyatie selskikh territorii: kompleksnyi podkhod”, Dalnevostochnyi agrarnyi vestnik, Vol. 46, No 2, P. 200–207 (in Russian).
11. “Regiony Kazakhstana v 2017 godu” (2018), Statistical Yearbook, Statistics Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, Almaty, 423 p. (in Russian).
12. Musina, S. T., Dobychina, A. A. and Nadsyna, E. N. (2018), “Analiz polozheniya maloobespechennykh sloev naseleniya” // Materials of the XXXV International Scientific and Practical Conference «Scientific perspectives 2018», Moscow, P. 99–103.
13. “Monitoring razvitiya aula (sela). Yanvar-dekabr 2017 g.”, Statistical Compilation, Aktau, 2018.
14. Berry, W. (2011). The Art of the Commonplace: The Agrarian Essays, p.146.

SUMMARY

This article describes the features of managing objects in the social sphere of the village. The dynamics of the main macroeconomic indicators of the development of certain regions of the Republic of Kazakhstan, the results of ranking the regions of the Republic of Kazakhstan by a set of statistical indicators are given. The analysis of the main indicators of the development of social infrastructure in rural areas of the Republic of Kazakhstan, as well as the value of the subsistence minimum and the depth of poverty in the regions of Kazakhstan. It is revealed that effective management of SIRA development is possible only with the use of appropriate tools and principles.

ТҮЙІНДЕМЕ

Бұл мақалада ауылдың әлеуметтік саласының нысандарын басқару ерекшеліктері қарастырылған. Қазақстан Республикасының жекелеген өңірлерін дамытудың негізгі макроэкономикалық көрсеткіштерінің серпіні, статистикалық көрсеткіштер кешені бойынша ҚР өңірлерін саралау нәтижелері келтірілген. ҚР облыстарының ауылдық аумақтарының әлеуметтік инфрақұрылымын дамытудың негізгі көрсеткіштеріне талдау жүргізілді, сондай-ақ Қазақстан өңірлеріндегі ең төменгі күнкөріс деңгейі мен кедейлік тереңдігі анықталды. АЖӘИ дамытуды тиімді басқару тиісті құралдар мен қағидаттарды қолдана отырып ғана мүмкін екені анықталды.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются особенности управления социальными объектами на селе. Дана динамика основных макроэкономических показателей развития отдельных регионов Республики Казахстан, приведены результаты анализа регионов Республики Казахстан по совокупности статистических показателей. Проведен анализ основных показателей развития социальной инфраструктуры в сельской местности Республики Казахстан, а также прожиточного минимума и уровня бедности в регионах Казахстана. Выяснилось, что эффективное управление развитием ГИС возможно только с использованием соответствующих инструментов и принципов.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Косымбаева Шынар Исабековна – PhD докторант, Казахский агротехнический университет имени С. Сейфуллина, Нур-Султан, Республика Казахстан, e-mail: shnok@mail.ru.

Нукешева Анар Жаскайратовна – кандидат экономических наук, доцент, Казахский агротехнический университет имени С. Сейфуллина, Нур-Султан, Республика Казахстан, e-mail: annukesheva@mail.ru.

Булхайрова Жанна Сериковна – доктор PhD, и.о. ассоциированный профессор, Казахский агротехнический университет имени С. Сейфуллина, Нур-Султан, Республика Казахстан, e-mail: zhanelya.zh@mail.ru.

MPHTI 06.77.64

JEL Classification: E24

DECENT WORK OF PERSONS WITH DISABILITIES AS A FACTOR OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE COUNTRY

T. S. Sokira¹, Z. T. Myshbayeva²

^{1,2}Al-Farabi Kazakh National university, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

In recent years, unemployment and poverty has been raised more frequently. In this regard, the importance of decent work for the well-being of the country's citizens is very high. Based on this, the article considers the problems of employment of persons with disabilities. An important role in achieving decent work for people with disabilities is played by intensive use of their potential as the basis on which the sustainable development of the country's economy is built. In this regard, there is a growing need to develop employment, which should be based on state regulation of building relationships between employers and people with disabilities.

The purpose of the article is to study and theoretical generalization of these economic indicators of developed countries and to analyze the system of building management activities as well as to specify measures for the development of employment in Kazakhstan.

Research methodology. Methods of comparative analysis, observation, identification of problems and search for their solutions.

Findings of the study is the possibility of overcoming the difficulties associated with employment and paying attention to the availability of their implementation. The need to develop an inclusive labor market program to remove barriers that prevent people with disabilities from accessing decent work and to promote economic and social development.

Keywords: employment, people with disabilities, decent work, improvement measures, economic growth.

МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ АДАМДАРДЫҢ ЛАЙЫҚТЫ ЕҢБЕГІ-ЕЛДІҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

Т. С. Сокира¹, З. Т. Мышбаева²

^{1,2}Әл-Фараби атындағы қазақ ұлттық университеті,
Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Кейінгі кездері жұмыссыздық пен кедейшілік мәселесі жиі көтерілуде. Осыған байланысты азаматтардың әл-ауқатын дамыту үшін лайықты еңбектің маңыздылығына көңіл бөлінуде. Осыған орай, мақалада мүмкіндігі шектеулі адамдарды жұмыспен қамту мәселелері қарастырылады. Мүгедектердің лайықты еңбегіне қол жеткізгенде ел экономикасы тұрақты дамиды және олардың әлеуетін қарқынды пайдалану өте маңызды. Осыған орай жұмыс берушілер мен мүгедектер арасындағы өзара байланысты мемлекеттік реттеуге негіздеуді дамытудың қажеттілігі өсуде.

Мақаланың мақсаты дамыған елдердің экономикалық көрсеткіштерінің деректерін зерттеу және теориялық жағынан негіздеп, басқару қызметінің құрылу жүйесін талдау, сондай-ақ Қазақстанда жұмыспен қамтуды дамыту жөніндегі шараларды нақтылау болып табылады.

Зерттеу әдіснамасы. Салыстырмалы талдау, бақылау, мәселелерді анықтау және олардың шешімдерін іздеу әдістері.

Зерттеудің нәтижесі жұмысқа байланысты қиындықтарды жою мүмкіндігін және оларды іске асыруға назар аудару болып табылады. Мүгедектердің лайықты жұмысқа қол жеткізуіне кедергі келтіретін кедергілерді жою және экономика мен қоғамның дамуы үшін инклюзивті еңбек нарығы бағдарламасын дамыту қажеттілігі көрсетілген.

Түйін сөздер: жұмыспен қамту, мүгедектер, лайықты еңбек, жақсарту шаралары, экономикалық өсу.

ДОСТОЙНЫЙ ТРУД ЛИЦ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СТРАНЫ

Т. С. Сокира¹, З. Т. Мышбаева²

^{1,2}Казахский национальный университета имени аль-Фараби,
Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

В последние годы все чаще поднимается вопрос о безработице и нищете. В связи с этим уделяется внимание на важность достойного труда для благополучия граждан страны. Исходя из этого, в статье

рассматриваются проблемы занятости лиц с ограниченными возможностями. Важную роль в достижении достойного труда инвалидов играет интенсивное использование их потенциала как основа, на которой строится устойчивое развитие экономики страны. В связи с этим растет необходимость развития занятости, которая должна основываться на государственном регулировании построения взаимосвязей между работодателями и инвалидами.

Целью статьи является изучение и теоретическое обобщение данных экономических показателей развитых стран и проанализировать систему построения управленческой деятельности, а также конкретизировать меры по развитию занятости в Казахстане.

Методология исследования: методы сравнительного анализа, наблюдения, выявления проблем и поиска их решений.

Результатом исследования является возможность преодоления трудностей связанные с занятостью и обращение внимание на доступность их реализации. Необходимость проработки программы инклюзивного рынка труда для устранения барьеров, препятствующих доступу инвалидов к достойной работе, и содействия развитию экономики и общества.

Ключевые слова: занятость, инвалиды, достойный труд, меры улучшения, экономический рост.

ВВЕДЕНИЕ

В соответствии с законом «О социальной защите инвалидов в Республике Казахстан», который был принят в 2005 году рассмотрены доступность и равные права инвалидов, наряду с другими гражданами, на охрану здоровья, образование и свободный выбор рода деятельности, в том числе трудовой [1]. К сожалению, на сегодняшний день инвалиды сталкиваются с бедностью чаще чем люди без инвалидности. Основные ключевые факторы борьбы с нищетой являются: продуктивная занятость и достойный труд. Трудовые сообщества, рассматривающие создание рабочих мест, сохранение прав на рабочем месте, социальная защита и социальный диалог, гендерное равенство, устойчивый экономический рост, сокращение масштабов нищеты были разработаны в программе международной организации трудов в ходе Генеральной Ассамблеи ООН в 2015 году. Именно они стали неотъемлемыми элементами в Области Устойчивого Развития до 2030 года. Но прежде всего устойчивое развитие предусматривает повышение благополучия людей путем снижения уровня бедности. Генеральная Ассамблея Организации Объединенных Наций официально приняла на повестке дня в области устойчивого развития на период до 2030 года вместе с глобальными целями которые включают инвалидов. Из 169 целей, семь целей включают людей с ограниченными возможностями. К примеру, в восьмой цели, для содействия устойчивому, инклюзивному и экономическому росту, полной и продуктивной занятости и достойной работе для всех международных сообществ предусматривает полную и продуктивную занятость и достойную работу для всех, в том числе и для инвалидов, и равная оплата за труд равной ценности [2]. Несмотря на определенные ограничения, инвалиды являются частью общества и могут принести пользу. Инвалиды сталкиваются со многими барьерами и проблемами связанными с интеграцией в обществе. Одна из причин бедности является низкий уровень занятости инвалидов и более высокий уровень безработицы и неравноправные возможности их трудоустройства. Люди с ограниченными возможностями все чаще рассматриваются как граждане благотворительности, а не как объекты социальной защиты и социального обеспечения. Достойный труд придает новый импульс деятельности инвалидов в области профессиональной подготовки и занятости.

Продвинутую экономику невозможно представить без занятости всех граждан включая лиц с ограниченными возможностями. Рост занятости инвалидов имеет положительный эффект, который в свою очередь влияет на рост их сбережений; а это влияет на темпы роста ВВП страны. Таким образом, результаты данного исследования могут быть использованы для составления корректировки в процессе разработки и внедрения экономической и социальной политики государства.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Теоретико-методологические основы о формировании и развитии занятости инвалидов в сфере рынка труда всесторонне освещены в большом количестве учебной и научной литературы. Часто рас-

смаатриваются проблемы занятости инвалидов в связи с проблемами социального неравенства в современной научной литературе. При этом высказываются различные точки зрения: например, принимая во внимание необходимость и важность содействия созданию условий для достойной работы людей с ограниченными возможностями, сосредоточиться на индивидуальных и контекстуальных карьерных мероприятиях, которые могут быть разработаны для улучшения условий труда и социальной интеграции. В частности, что касается вмешательства в отношении людей с инвалидностью и уязвимостью, то обсуждается актуальность навыков, подкрепленная растущей доказательной базой за последние 20 лет [3]. Большое значение приобретают на рынке труда следующие навыки: когнитивные, (комплексного решения проблем) социально-поведенческие навыки (работы в команде) и сочетания навыков, которые нуждаются в способности к адаптации, к примеру логическое мышление и уверенность в собственных силах. Для формирования вышеизложенных навыков нужен прочный фундамент в виде человеческого капитала и создание рабочих мест – это наиболее эффективная политика, соответствующая осуществляемой международной организацией труда по программе достойного труда позволяющая пользоваться преимуществами технического прогресса [4].

Также дополнительно к навыкам исследователи выделяют образование и профессиональную подготовку, профессиональную ориентацию и консультирование, услуги по трудоустройству, подбор персонала и практики отбора, информация об образовании и рынке труда, условия труда и вознаграждения, отношение и мотивация – все это играет взаимосвязанную роль во всем трудовом процессе [5]. Международная конференция труда в 2000 году акцентировала образование и профессиональную подготовку как важный инструмент экономического и социального развития страны. Также образование и профессиональная подготовка – средство расширения прав и возможностей людей, повышения их квалификации, качество, производительности труда граждан, доходы работников, конкурентоспособности предприятий содействуют обеспечению занятости и социальной справедливости и интеграции. Таким образом, образование и профессиональная подготовка являются одним из основных столпов достойной жизни [2]. Ряд авторов представили результаты обзора литературы по эмпирическим исследованиям, касающимся достойного труда и в результате определили эмпирические исследования в области достойного труда основаны на разных дисциплинах и находятся на ранних стадиях развития и до сих пор существует дефицит достойной работы и не охватывают всю концепцию [6]. С сокращением численности населения трудоспособного возраста из-за причин старения и хронических заболеваний, в европейских странах, инвалидов стали признавать в качестве ценного ресурса рабочей силы. Поэтому исследования в области занятости инвалидов являются актуальными, чем когда-либо. Таким образом, исследователи фокусировались на людях с психическими отклонениями и определили инвалидность в соответствии с международной классификацией функционирования, инвалидности и здоровья (МКФ) Всемирной Организации Здравоохранения, признавая, что инвалидность результат взаимодействия человека и окружающей среды и утверждали необходимость повышения осведомленности общественности о трудовом потенциале инвалидов, чтобы содействовать созданию инклюзивных рабочих мест. Обмен позитивным опытом и примерами передовой практики может помочь уменьшить страх и стигматизацию среди работодателей и коллег и может привести к увеличению занятости людей с ограниченными возможностями [7]. В целях поддержки активного участия людей с ограниченными возможностями в жизни общества и экономики исследователи изучили роль предпринимательства с ограниченными возможностями и самозанятости. Дополнительно изучили самозанятость инвалидов, ее теоретические основы, преимущества и проблемы предпринимательства, а также давали рекомендации по политике [8].

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Мы провели исследования с целью получения информации о достойной работе для лиц с ограниченными возможностями для выявления проблем и поиска их решений из опубликованных, общедоступных ресурсов. В статье анализируются данные отчета международной организации труда «Достойная работа для инвалидов: поощрение прав на глобальной повестке дня в области развития» опубликованный в 2015 году в Женеве и опубликованные исследования иностранных ученых. Результаты проведенного исследования показали, что проблема и причины безработицы лиц с ограниченными возможностями отличаются в разных странах. Основные факторы это риски потери льгот и нежелание

работодателей принимать на работу инвалидов. Из-за несколько немаловажных барьеров и проблем в области занятости мы выявили меры по трудоустройству инвалидов изучая опыт развитых стран где работают большинство лиц с инвалидностью. Мы ссылаемся на уже существующих ученых в этой области, таких как эмпирические исследования достойного труда для инвалидов и предпринимательство и самозанятость для людей с ограниченными возможностями, а также препятствия на пути обеспечения занятости лиц с ограниченными возможностями в области развития и принятия решений с учетом экономических обстоятельств.

В связи с первым принятым международным актом ООН в 1975 году – Декларация о правах инвалидов, далее конвенция о правах инвалидов основанная в 2006 году подчеркивает важность конституционирования проблем инвалидности как составной части соответствующих стратегий устойчивого развития и признав также, что дискриминация в отношении любого лица по признаку инвалидности представляет собой ущемление достоинства и ценности, присущих человеческой личности будучи озабочены тем, что, несмотря на эти различные документы и начинания, инвалиды продолжают сталкиваться с барьерами на пути их участия в жизни общества в качестве равноправных членов и с нарушениями их прав человека во всех частях мира [9]. Обычно, инвалиды на рынке труда, обладают низким уровнем образования. Они работают не в полной рабочий день только на полставки. Уровень безработицы отличается в зависимости от вида инвалидности. Психические расстройства связаны напрямую с высокими уровнями безработицы как сообщает Всемирная Организация Здравоохранения (2010). В Австралии 54 % инвалидов работают, а уровень безработицы среди лиц с инвалидностью составил 10 % по сравнению с 5,3 % для лиц без инвалидности [10]. В Канаде уровень занятости инвалидов 59 % [11], а в Германии уровень безработицы среди инвалидов 8 % по сравнению с 5,83 % для лиц, не являющихся инвалидами [12]. Уровень занятости инвалидов в Норвегии 43,8 % в 2019 году [13] а в Швеции 52,6 % инвалидов были в составе рабочей силы [14]. Трудящиеся-инвалиды в Швейцарии также были безработными в большей степени по сравнению с трудящимися без инвалидности в 2006 году, но их 52 % уровень занятости является относительно высоким по сравнению с другими странами [15]. В Соединенном Королевстве уровень занятости лиц с ограниченными возможностями в 2019 году составил 52,9 % [16], в Соединенных Штатах уровень занятости людей с ограниченными возможностями в возрасте 21-64 в 2019 году было 31 % [17]. Существует множество проблем и соответственно меры по решению трудоустройства лиц с инвалидностью.

Таблица 1 – Проблемы и меры по трудоустройству инвалидов

Проблемы трудоустройств лиц с инвалидностью	Конкретные меры по трудоустройству инвалидов
Недостаточная образованность людей с инвалидностью	Стратегии развития прав и возможностей людей с ограниченными потребностями
Несоответствие навыков с требующими навыками рынка труда	Развитие услуг по трудоустройству лиц с инвалидностью
Тревожность со стороны инвалидов по поводу несчастных случаев	Организация службы поддержки занятости инвалидов
Недостаточная техническая и личная поддержка	Предоставление инвалиду наставника для оказания помощи в процессе трудовых функции
Недостаточная осведомленность о возможности работы	Содействовать предпринятию социальной экономики. (Кооперативы, ассоциации и взаимные общества)
Слабая связь между работодателями и людьми с инвалидностью	Поощрять и стимулировать работодателей за содействие в трудоустройстве лиц с ограниченными возможностями на инклюзивном рынке труда в виде субсидий от государства
Разочарование из-за неудачного опыта в работе	Налоговые льготы для предпринимателей при найме инвалидов
Недостаточная профессиональная подготовка инвалидов	Обеспечить обучение инвалидов на рабочем месте, предоставление инвалиду наставника для оказания помощи
Финансовые трудности для самозанятости инвалидов	Предложить гранты на открытие бизнеса инвалидам
Примечание – разработано авторами на основе источников [2; 4]	

Из таблицы 1 видно, что одна из проблем доступа к инклюзивному рынку труда это недостаточная образованность людей с инвалидностью. Образование и профессиональная подготовка важный этап, на котором инвалиды отстают от людей без инвалидности. Многие развитые страны стремятся решить эту проблему по-разному.

Таблица 2 – Опыт стран по трудоустройству инвалидов

Страны	Меры улучшения
Австралия	организованы краткосрочные курсы на местном уровне для удовлетворения потребностей инвалидов. Обычно курсы могут быть продлены, по надобности. Разработана в частном секторе программа обеспечивающая полностью субсидируемый опыт работы, для тех, кто не может получить место в основной заработной плате-субсидии
Швеция	усиленосотрудничество между школами и службами трудоустройства
Германия	организованы курсы включающие консультации, помощь при переходе от школы к трудовой жизни
Бельгия	работает система работодатель - контракты на обучение инвалидов без отрыва от производства
США	содействие интеграции рабочей силы через самозанятость людей с ограниченными возможностями. Существуют несколько финансовых поддержек работодателей для найма и удержания на месте работы инвалидов. Субсидирование заработной платы, гранты для покрытия расходов на обучение, а также бонусные гранты по завершению обучения для модификации рабочего места, гранты для помощи в учебе, сокращение расходов на социальное обеспечение в отношении трудящихся-инвалидов и т.д.
Нидерланды	работодателям дают субсидии для стимулирования лиц, ищущих работу с ограниченными возможностями
Россия	предусмотрены наставники инвалидов, а точнее не работник из организаций, а специалист соответствующей рядами норм который осведомлен особенностями социальной занятости и учебно – трудовой деятельности инвалидов. А также знающий правовые аспекты трудоустройства инвалидов и основы трудового законодательства. В его функцию входят содействие социальной адаптации инвалидов в коллективе и обучать инвалидов на рабочем месте, знакомить с правилами по охране труда, контролировать их соблюдение, обеспечить бытовые нужды инвалида. Это снижает риск тревожности инвалидов по поводу несчастных случаев на рабочем месте и повышает недостаточную техническую и личную поддержку.
Примечание – разработано авторами на основе источников [2; 4]	

В настоящее время в некоторых развивающихся странах люди с ограниченными возможностями с рождения отстают во многом от своих сверстников, не являющимися инвалидами, посещающие школы и образовательные центры. Приобретаемые ими навыки могут не соответствовать требованиям рынка труда, а также отсутствие соответствующих образовательных и профессиональных квалификаций ставит их в более невыгодное положение, когда речь заходит о борьбе за рабочие места.

Стимулирование работодателей наградами за усилия по улучшению возможностей трудоустройства в области занятости организован в Австралии «Disability Enterprises Excellence Awards 2013» признали организации, за лучшие практики и инновационные возможности для обучения, тренировки и за достижение высоких заработных плат, безопасных условий труда [18]. Премия может быть присуждена государственным учреждением или предпринимателями.

Сравнение стран по развитию занятости инвалидов может быть информативным и полезным. Тем не менее речь идет о надежности, точности при разработке политики и программы в каждой стране.

В Казахстане на сегодняшний день проживают 680 тысяч людей с ограниченными возможностями из них 417,7 тысяч трудоспособного возраста и более 127,1 тысяч людей работают [19]. Предусмотрена правовое регулирование инвалидов в законе «О социальной защите инвалидов в Республике Казахстан», также в 2015 году президентом была подписана ратификация Конвенции ООН «О правах инвалидов» и работает программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017–2021 годы «Енбек». В соответствии с законодательством «О социальной защите инвалидов в Республике Казахстан» предусмотрены основные права и свобода лиц с инвалидностью. В 13 статье закона инвалиды в Республике Казахстан обладают всей полнотой социально-экономических и личных прав и свободы, включая права на:

- обеспечение доступа к объектам социальной инфраструктуры;

- обеспечение доступа к информации;
- образование, свободный выбор рода деятельности, в том числе трудовой;
- гарантированный объем бесплатной медицинской помощи в порядке, определяемом законодательством Республики Казахстан;
- профессиональную подготовку и переподготовку, восстановление трудоспособности и трудоустройство;
- жилище в соответствии с жилищным законодательством Республики Казахстан;
- первоочередное обслуживание в государственных и иных организациях, в том числе в организациях здравоохранения, культуры, связи, транспорта, сфере услуг;
- поддержку творческих способностей инвалидов;
- социальную защиту, в том числе реабилитацию, интеграцию в обществе [1].

В соответствии с приказом министра труда и социальной защиты населения Республики Казахстан от 28 августа 2017 года № 280 «Об утверждении Правил и условий субсидирования затрат работодателей, создающих специальные рабочие места для трудоустройства инвалидов» для работодателей, создающих специальные рабочие места, выделяются субсидии. С условием возвращения затрат работодателям, на создание специальных рабочих мест для инвалидов [20]. Приказом Министра здравоохранения и социального развития Республики Казахстан от 13 июня 2016 года № 498 «Об утверждении Правил квотирования рабочих мест для инвалидов» квота устанавливается местными исполнительными органами предприятиям со списочной численностью работников инвалидов: от пятидесяти до ста человек – в размере двух процентов списочной численности работников; от ста одного до двухсот пятидесяти человек – в размере трех процентов списочной численности работников; свыше двухсот пятидесяти одного человека – в размере четырех процентов списочной численности работников [21]. Несмотря на меры улучшения занятости инвалидов до сих пор остаются вопросы трудоустройства нерешенными. По сравнению за 2018 и 2019 годы показывают снижение трудоустроенных лиц с ограниченными возможностями. Если в 2018 году всего трудоустроенных инвалидов составлял 17546 людей по всему Казахстану то в 2019 году эти цифры снизились в двое, показав 9108. В том числе на постоянные рабочие места трудоустроились в 2018 году 2579 человек, в 2019 году их составлял лишь 726 людей.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

На сегодняшний день инвалиды составляют 15 % от общего числа населения мира по результатам всемирного банка сделанная в 2015 году. Подавляющее большинство из них имеют ограничения, либо вообще не имеют доступа к необходимым им услугам. Нужны программы в целях расширения возможностей тех, кто находится на периферии инклюзивного рынка труда и уменьшить их экономическую незащищенность, улучшить их уровень жизни для устранения физических, социальных, экономических и культурных барьеров, препятствующие доступу инвалидов к достойной работе, и содействия развитию экономики и общества. От инвалидности никто незастрахован, она может постичь в любом возрасте. Отсутствие доступа к образованию, навыков, социальной защиты, занятости, разумного приспособления политики повышают их дискриминацию. Ученые проанализировали опыт работы инвалидов и выяснили интересный факт о том что инвалиды по зрению успешно работают в металлообрабатывающей промышленности и в электропромышленности; в картонажно-бумажных, галантерейных, швейных, трикотажных, кожаных, гончарно-керамических, радиотехнических, светотехнических и в ряде других сфер производства. Работающие инвалиды по зрению, являются профессионалами высокого уровня по массажу. Умственный труд так же очень важен в таких сферах, как административно-хозяйственная, счетно-канцелярская, инженерно-техническая работа; работа музыкантов, социальных работников, учителей, юристов, операторов справочных служб и др. [22]. Опыт разных стран показывает возможность преодолеть трудности связанные с занятостью и следует обратить на доступность реализации. Содействие трудоустройству инвалидов на рынке труда и оборудование специальных рабочих мест, оказывает лучшее предпочтение чем выплата пособий по безработице.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Закон Республики Казахстан от 13 апреля 2005 года № 39-III «О социальной защите инвалидов в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 26.12.2019 г.). [Электронный ресурс]. – 2005. – URL: http://https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30008935 (дата обращения: 03.01.2020).
2. Decent work for persons with disabilities: promoting rights in the global development agenda. – International Labour Office, Gender, Equality and Diversity Branch, Conditions of Work and Equality Department. – Geneva: ILO, 2015. – 180 p.
3. Santilli S., Ginevra M, Nota L., Soresi S. Decent Work and Social Inclusion for People with Disability and Vulnerability: From the Soft Skills to the Involvement of the Context Transformation for Sustainable Development and Decent Work // Interventions in career design and education, 2018. – P. 303–313.
4. World Development Report – The Changing Nature of Work. – Washington, DC, 2019. – 142 p.
5. Heron R., Murray B. Assisting disabled persons in finding employment // A practical guide. – Bangkok: ILO 2003. – 56 p.
6. Pereira S., Nuno D. S., Leonor P. Empirical Research on Decent Work: A Literature Review // Scandinavian Journal of Work and Organizational Psychology. – 2019. – № 4(1). – P. 1-6.
7. Vornholt K., Villotti P., Muschalla B., Bauer J., Colella A., Zijlstra F., Van Ruitenbeek G., Uitdewilligen S., Corbi M. Disability and employment overview and highlights // European Journal of Work and Organizational Psychology. – 2017. – № 27 (1). – P 40–55.
8. Alex M., Richard L. F. Entrepreneurship and self-employment for people with disabilities // Australian Journal of Career Development, 2016. – P. 45–54.
9. Convention on the rights of persons with disabilities (CRDP) – United nations headquarters, New York. 13 December [Электрон.ресурс]. – 2006. – URL: <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html> (дата обращения: 04.01.2020).
10. Australian Bureau of Statistics – Disability and Work: Employment, [Электрон.ресурс]. – 2019. – URL: <https://www.and.org.au/pages/disability-statistics.html> (дата обращения: 05.01.2020).
11. Human Resources and Skills Development Canada – Federal Disability Report: Advancing the Inclusion of People with Disabilities [Электронный ресурс]. – 2017 (Gatineau, Quebec). – URL: <https://www150.statcan.gc.ca/n1/pub/89-654-x/89-654-x2018002-eng.htm> (дата обращения: 05.01.2020).
12. Waldschmidt A., Lingnau K. Report on the employment of disabled people in European countries // Germany.Academic Network of European Disability experts (ANED), 2007. – P 33–35.
13. Mental Health and Work // OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). – Norway, 2013. – 64 p.
14. Danemark B. Report on the employment of disabled people in European countries: Sweden // Academic Network of European Disability experts (ANED) (Sweden), 2019, – P. 33–34.
15. Disability: in global directory, Switzerland [Электронный ресурс]. – 2019. – URL: <https://private.disabilityin.org/global/switzerland/> (дата обращения: 06.01.2020).
16. Department for Work and Pensions: Office for Disability Issues (United Kingdom) – Disability facts and figures // An overview of official UK disability statistics from the Office for Disability Issues (June) [Электронный ресурс]. – 2013. – URL: <http://1.http://odi.dwp.gov.uk/disability-statistics-and-research/disability-facts-and-figures.php#imp> (дата обращения: 06.01.2020).
17. Basic facts: People with disabilities [Электронный ресурс]. – 2019. – URL: <http://www.serviceandinclusion.org/index.php?page=basic> (Дата обращения: 07.01.2020).
18. From Sheltered to Open Employment for People with Disabilities in Ireland (Dublin) [Электронный ресурс]. // NDA (National Disability Authority). – Ireland. – 2011. – URL: <http://nda.ie/website/nda/cntmgmtnew.nsf> (дата обращения: 07.01.2020)
19. Статистика министерство труда и социальной защиты населения Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – 2019. – URL: <http://enbek.gov.kz/ru/node/359322> (дата обращения: 07.01.2020).

20. Приказ Министра труда и социальной защиты населения Республики Казахстан от 28 августа 2017 года № 280Об утверждении Правил и условий субсидирования затрат работодателей, создающих специальные рабочие места для трудоустройства инвалидов (с изменениями от 06.06.2018 г.) [Электронный ресурс]. – 2017. – URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31960139 (дата обращения: 07.01.2020).

21. Приказ Министра здравоохранения и социального развития Республики Казахстан от 13 июня 2016 года № 498. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 28 июля 2016 года № 14010. [Электронный ресурс]. – 2016. – https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34535814 (дата обращения: 07.01.2020).

22. Дымочка М. А., Андреева О. С. Сборник по трудоустройству инвалидов, сформированный на основе успешно реализованных региональных практик и мероприятий, в том числе осуществляемых социально ориентированными некоммерческими организациями // ФГБУ – «Федеральное бюро медико-социальной экспертизы» Минтруда России. – М., 2018. – 125 с.

REFERENCES

1. “Zakon Respubliki Kazakhstan ot 13 aprelya 2005 goda № 39-III «O sotsial'noi zashchite invalidov v Respublike KazakhstaN» (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 26.12.2019 g.)” (2005), available at: http://https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30008935 (accessed: January 3, 2020) (in Russian).

2. “Decent work for persons with disabilities: promoting rights in the global development agenda” (2015), International Labour Office, Gender, Equality and Diversity Branch, Conditions of Work and Equality Department, Geneva, ILO, 180 p.

3. Santilli, S., Ginevra, M., Nota, L. and Soresi, S. (2018) “Decent Work and Social Inclusion for People with Disability and Vulnerability: From the Soft Skills to the Involvement of the Context Transformation for Sustainable Development and Decent Work”, *Interventions in career design and education*, pp. 303–313.

4. World Development Report (2019), “The Changing Nature of Work”, Washington, DC, 142 p.

5. Heron, R. and Murray, B. (2003), “Assisting disabled persons in finding employment”, A practical guide, Bangkok, ILO, 56 p.

6. Pereira, S., Nuno, D. S., Leonor, P. (2019), “Empirical Research on Decent Work: A Literature Review”, *Scandinavian Journal of Work and Organizational Psychology*, No.4(1), pp. 1–6.

7. Vornholt, K., Villotti, P., Muschalla, B., Bauer J., Colella, A., Zijlstra, F., Van Ruitenbeek, G., Uitdewilligen, S. and Corbi M. (2017), “Disability and employment overview and highlights”, *European Journal of Work and Organizational Psychology*, No. 27 (1), pp. 40–55.

8. Maritz, A. and La Ferriere, R. (2016), “Entrepreneurship and self-employment for people with disabilities”, *Australian Journal of Career Development*, pp. 45–54.

9. “Convention on the rights of persons with disabilities (CRDP)” (2006), United Nations Headquarters, New York, available at: <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html> (accessed: January 4, 2020).

10. Australian Bureau of Statistics (2019), “Disability and Work: Employment”, available at: <https://www.abs.gov.au/pages/disability-statistics.html> (accessed: January 5, 2020).

11. Human Resources and Skills Development Canada (2017), “Federal Disability Report: Advancing the Inclusion of People with Disabilities”, Gatineau, Quebec, available at: <https://www150.statcan.gc.ca/n1/pub/89-654-x/89-654-x2018002-eng.htm> (accessed: January 5, 2020).

12. Waldschmidt, A. and Lingnau, K. (2007), “Report on the employment of disabled people in European countries” Germany, Academic Network of European Disability experts (ANED), pp. 33–35.

13. “Mental Health and Work” (2013), OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development), Norway, 64 p.

14. Denmark, B. (2019), “Report on the employment of disabled people in European countries: Sweden”, Academic Network of European Disability experts (ANED) (Sweden), pp. 33–34.

15. “Disability: in global directory” (2019), Switzerland, available at: <https://private.disabilityin.org/global/switzerland/> (accessed: January 6, 2020).

16. Department for Work and Pensions: Office for Disability Issues (United Kingdom) (2013), “Disability facts and figures”, An overview of official UK disability statistics from the Office for Disability Issues (June), available at: <http://1.http://odi.dwp.gov.uk/disability-statistics-and-research/disability-facts-and-figures.php#imp> (accessed: January 6, 2020).

17. “Basic facts: People with disabilities” (2019), available at: <http://www.serviceandinclusion.org/index.php?page=basic> (accessed: January 7, 2020).

18. NDA (National Disability Authority) (Ireland) (2011), “From Sheltered to Open Employment for People with Disabilities in Ireland (Dublin)”, available at: <http://nda.ie/website/nda/cntmgmtnew.nsf> (accessed: January 7, 2020).

19. “Statistika ministerstvo truda i sotsial'noi zashchity naseleniya Respubliki Kazakhstan” (2019), available at: <http://enbek.gov.kz/ru/node/359322> (accessed: January 7, 2020) (in Russian).

20. “Prikaz Ministra truda i sotsial'noi zashchity naseleniya Respubliki Kazakhstan ot 28 avgusta 2017 goda № 280Ob utverzhenii Pravil i uslovii subsidirovaniya zatrat rabotodatelei, sozdayushchikh spetsial'nye rabochie mesta dlya trudoustroistva invalidov (s izmeneniyami ot 06.06.2018 g.)” (2017), available at: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31960139 (accessed: January 7, 2020) (in Russian).

“Prikaz Ministra zdavookhraneniya i sotsial'nogo razvitiya Respubliki Kazakhstan ot 13 iyunya 2016 goda № 498. Zaregistrovan v Ministerstve yustitsii Respubliki Kazakhstan 28 iyulya 2016 goda № 14010” (2016), available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34535814 (accessed: January 7, 2020) (in Russian).

Dymochka, M. A., Andreeva, O. S. (2018), “Sbornik po trudoustroistvu invalidov, sformirovannyi na osnove uspeshno realizovannykh regional'nykh praktik i meropriyatii, v tom chisle osushchestvlyаемых sotsial'no orientirovannykh nekommercheskimi organizatsiyami”, FGBU – “Federal'noe byuro mediko-sotsial'noi ehkspertizY” Mintruda Rossii, Moscow, 125 p.

SUMMARY

According to the result of scientific research, it can be argued that an inclusive labor market program is necessary for developing the employment of people with disabilities and remove the barriers associated with decent work. Employment of persons with disabilities contributes to the development of the economy and society and also has a better preference than the payment of unemployment benefits.

ТҮЙІНДЕМЕ

Ғылыми зерттеулердің нәтижелері бойынша мүгедектерді жұмыспен қамтуды дамыту және лайықты еңбекке байланысты кедергілерді жою үшін инклюзивті еңбек нарығының бағдарламасы қажет екендігі анықталды. Мүмкіндігі шектеулі адамдардың жұмыспен қамтылуы экономика мен қоғамның дамуына әсер етіп қана қоймай, сонымен қатар жұмыссыздық бойынша жәрдемақы төлегеннен гөрі әлдеқайда тиімдірек .

РЕЗЮМЕ

Согласно результатом научного исследования можно утверждать о том, что для развития занятости инвалидов и устранения барьеров связанные с их достойным трудом необходима программа инклюзивного рынка труда. Занятость лиц с ограниченными возможностями содействует развитию экономики и общества а также оказывает лучшее предпочтение чем выплата пособий по безработице.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Сокира Татьяна Сергеевна – кандидат экономических наук, доцент, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: t_sokira@mail.ru

Мышбаева Земфира Толегоновна – докторант PhD, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: zemfira.myshbayeva@mail.ru

МРНТИ 06.77.64
JEL Classification: L28

WAYS TO IMPROVE PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF PROFESSIONAL RETRAINING OF THE UNEMPLOYED

R. Nuranova

Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose of research is to identify changes in the labor market as a result of technological updates. Public administration mechanism for the professional retraining of unemployed citizens in Kazakhstan in the digital economy.

Methodology. Statistical analysis, identification of problems and methods of their solution are applied. The paper considers changes in the labor market and indicators of retraining of the unemployed. Professions and skills that are in demand on the market are analyzed. We also analyze the mechanisms of state management of labor training.

Research results. In accordance with the results of the study, it was found that the importance of being guided by the requirements of the digital economy is important when retraining unemployed citizens and for identifying professions and skills that are in demand on the market. We are making proposals to improve the mechanisms of state employment management.

Keywords: Labor market, Digital economy, Public administration, Unemployment, Employer, Professional retraining.

ЖҰМЫССЫЗДАРДЫ КӘСІБИ ҚАЙТА ДАЙЫНДАУ САЛАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Р. Нуранова

Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

АҢДАТПА

Зерттеу мақсаты технологиялық жаңартулардың нәтижесінде еңбек нарығындағы өзгерістерді анықтау, сандық экономика жағдайында Қазақстанда жұмыссыз азаматтарды кәсіби қайта дайындаудағы мемлекеттік басқаруды жетілдіру жолдарын талдау.

Әдіснамасы. Статистикалық талдау, проблемаларды анықтау және оларды шешу әдістері қолданылған. Еңбек нарығындағы өзгерістер мен жұмыссыздарды қайта дайындаудың статистикалық көрсеткіштері қарастырылады. Нарықта сұранысқа ие кәсіптер және дағдылар талданылады. Жұмыс күшін қайта дайындауды мемлекеттік басқару тетіктері талданылады.

Зерттеу нәтижелеріне сәйкес, цифрлы экономиканың талаптарын басшылыққа алудың жұмыссыз азаматтарды қайта дайындау, нарықта сұранысқа ие кәсіптер мен дағдыларды анықтау кезіндегі маңыздылығы айқындалды. Жұмыссыздарды қайта дайындаудағы мемлекеттік басқарудың тетігін жетілдіруде ұсыныстар жасалды.

Түйін сөздер: еңбек нарығы, цифрлы экономика, мемлекеттік басқару, жұмыссыздық, жұмыс беруші, кәсіби қайта дайындау.

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ В СФЕРЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПЕРЕПОДГОТОВКИ БЕЗРАБОТНЫХ

Р. Нуранова

Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Целью исследования является выявление изменений на рынке труда в результате технологических преобразований, и пути совершенствования государственного управления в профессиональной переподготовке безработных граждан в Казахстане в условиях цифровой экономики.

Методология. Применены статистический анализ, выявление проблем и методы их решения. Рассматриваются изменения на рынке труда и показатели переподготовки безработных. Анализируются востребованные на рынке профессии и навыки и механизмы государственного управления подготовкой рабочей силы.

Согласно *результатам исследования*, была определена значимость руководства требованиями цифровой экономики при переподготовке безработных граждан, определении востребованных на рынке профессий и навыков. Выработаны предложения по совершенствованию механизмов государственного управления в профессиональной переподготовке безработных граждан.

Ключевые слова: рынок труда, цифровая экономика, государственное управление, безработица, работодатель, профессиональная переподготовка.

КІРІСПЕ

Сандық экономикаға көшу, халықтың қартаюуы, жастардың шетелге көші-қоны, еңбекке қабілетті адамдар үлесінің төмендеуі, біліктілігі төмен жұмыс күшінің көбеюімен сипатталатын ерекше әлеуметтік-демографиялық жағдайларда жүреді [1].

Егер технологиялық дамудың алдыңғы кезеңдерінде халқы көп ірі мемлекеттер экономикалық даму жағынан алдыңғы орындарды иеленсе, және онда еңбек нарығында орта білімі бар мамандарға сұраныс артқан болса, ал сандық экономика жағдайында жаңа идеялар қалыптастыруға қабілетті жоғары кәсіби мамандарға сұраныс артады, сондай ақ, басқарушылық және қосымша қызмет көрсететін мамандықтар (бухгалтерлер, заңгерлер, делдалдар, т. б.) қысқарады деген болжам бар [2].

Сандық экономика дегеніміз – деректерді өндірудің, өңдеудің, сақтаудың, берудің жаңа әдістеріне, сондай-ақ сандық компьютерлік технологияларға негізделген экономика. Сандық экономиканың негізгі технологиялары үлкен деректер көзі (Big Data) және олармен жұмыс жасау әдістері, жасанды интеллект, блокчейн технологиясы, кванттық технологиялар, робототехника, виртуалды шындық және т. б.

Сарапшылардың пікірінше, 2025 жылға дейін 4 % немесе шамамен 140 миллион жұмыс орны жоғалуы мүмкін. Сонымен бірге, 80 % немесе 3 миллиардқа жуық жұмыс орны күрделене түседі. Жұмыс орындарындағы өзгерістер мемлекеттік органдарының күн тәртібіне жұмыс орнын жоғалтуға байланысты оларға төлемақылар төлеу мәселелерін қойды [3]. Экономиканы цифрландыру және автоматтандыру нәтижесінде дәстүрлі салалардағы жұмыспен қамтудың көп бөлігі жоғалады. Алайда инновация жаңа жұмыс орындарын ашуға мүмкіндік береді. Сондай ақ, халықаралық зерттеулерге сәйкес, әлемде шамамен 3 миллиард адам қайта даярлаудан өтуі керек, миллионнан астам кәсіпті заманауи технологияларды қолдана отырып автоматтандыруға болады [4].

Осылайша, технологиялық дамудың арқасында Alibaba Group, Taobao сияқты 200 елден 9 миллионнан астам онлайн сатушылар бар платформалық компаниялары пайда болды [5]. Жаһандану және технологиялық прогресс икемді экономиканың дамуына әкеледі, бұл икемді жұмыспен қамтуды, өзін-

өзі жұмыспен қамтуды және еңбек нарығына халықтың түрлі топтарын барынша тартуды талап етеді. Еңбек нарығының өзгеруіне байланысты, фрилансерлер саны артады, жұмыс күшінің инклюзивтілігі артады, әйелдер мен мүгедектердің экономикалық белсенділігі артады.

Қызметкерлерді жаппай қайта мамандандыру және қайта даярлау саласында мемлекет пен бизнес тарапынан мақсатты күш салмай, тиімді білім беру инфрақұрылымын қалыптастырмай, технологиялық жұмыссыздықтың жылдам өсуіне, соның салдарынан қызметкерлердің өмір сүру деңгейінің күрт төмендеуіне әкеліп соқтыруы мүмкін.

Әдебиетке шолу. Жалпы алғанда, микро деңгейдегі зерттеулер технологиялық прогресстің жұмыспен қамтуға, әсіресе қызмет көрсету және жоғары технологиялық өндіріс салаларында айтарлықтай оң әсері бар деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Сонымен бірге роботтандыру қазіргі заманғы технологиялық инновациялардың көптеген басқа түрлері сияқты жұмыспен қамту динамикасы үшін оң болмауы мүмкін деген пікірлер бар [6].

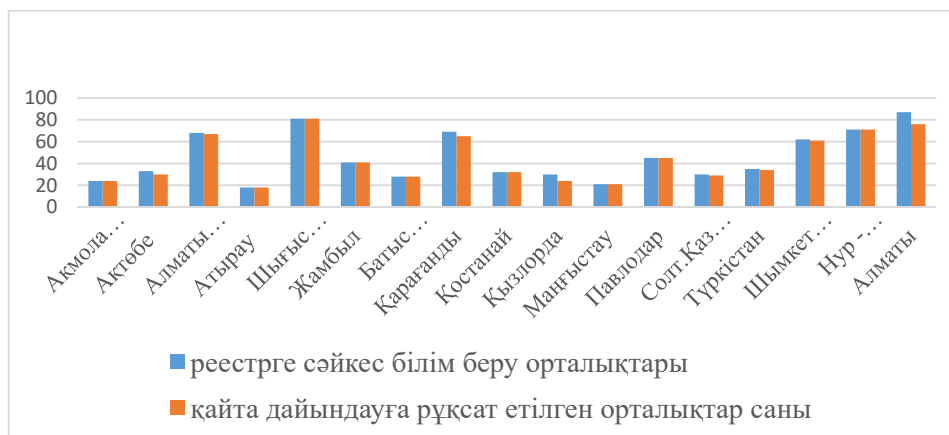
Айта кету керек, индустриалды экономикалық жүйеде адамдар машиналар мен жабдықтармен салыстырғанда аз артықшылыққа ие болды. Өнеркәсіптік жүйеге инвестициялар негізінен материалдық активтерге шоғырланған. Белгілі бір тарихи кезеңнен бастап (постиндустриалды) адам ресурстарының жетекші факторлық рөлі және олардың дамуының жоғарғы нысаны, адами капитал құрыла бастады. Өз табиғаты бойынша адам ресурстары, егер олардың дамуы тиімді басқарылса, сыртқы және ішкі ортадағы өзгерістерге тез бейімделе алады [7]. 4-ші технологиялық революцияның жетістіктерімен қамтамасыз етілген экономикалық дамудың постиндустриялық сатысы ұдайы өндірудің анықтаушы факторларының арақатынасын өзгертеді: ол өндіріс құралдарының басым рөлін, өзінің кәсіби, зияткерлік және рухани қасиеттерінің арқасында жаңа жоғары табысты өнімдер өндірісін жасай алатын және енгізетін жаңа идеялар мен білімнің генераторы, адам деп есептейді. Сондай ақ, адам инновациялық компаниялардың басты активіне айналады [8].

ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ БӨЛІМІ

Бүгінгі күнде қалыптасқан жағдайды ескере отырып, мемлекет жұмыссыз азаматтарға еңбек нарығында сұранысқа ие кәсіби дағдылар алуға мүмкіндік береді. Ол негізінен, 2018 жылғы 13 қарашадағы № 746 қаулысымен бекітілген «Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017–2021 жылдарға арналған «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасы аясында жүзеге асырылады. Бағдарламаның негізгі мақсаты, еңбек нарығында сұранысқа ие кәсіптік дағдылар мен біліктілікті меңгерудің тиімді жүйесін құруға, жаппай кәсіпкерлікті дамытуға бағытталған [9]. Бағдарламаның бірінші бағыты: Бағдарламаға қатысушыларды техникалық және кәсіптік біліммен және қысқа мерзімді кәсіптік оқумен қамтамасыз ету деп аталынады. Және ол басқарудың мынадай тетіктері арқылы жүзеге асырылады. Олар: *техникалық және кәсіптік білім беру мен қысқа мерзімде кәсіби оқыту мен қайта дайындау*. Ол бойынша яғни, техникалық және кәсіптік білімі бар кадрларды даярлау бойынша мамандықтар тізбесіне және оқытудың екі деңгейлі моделінің модульдік бағдарламаларына сәйкес тегін беріледі. Бағдарламаға өмірлік қиын жағдайға тап болған және тұрмысы төмен отбасылардың мүшелері қатарындағы 9-11-сыныптарды бітірушілер, оқу орындарына түспеген, жұмыс іздеп жүрген адамдар, сондай-ақ азаматтардың өзге санаттары қатысады. ал қаржыландыруды білім беру саласындағы жергілікті атқарушы органдар, қысқа мерзімді кәсіптік оқуды – халықты жұмыспен қамту мәселелері жөніндегі жергілікті атқарушы органдар жергілікті бюджет қаражаты есебінен жүзеге асырады.

Ал Бағдарламаны жүзеге асырудың екінші тетігі *жұмысшы кадрларды еңбек нарығында сұранысқа ие кәсіптер және дағдылар бойынша қысқа мерзімді кәсіптік оқыту* кадрларды даярлаудың дуальды моделінің элементтерімен білім беру ұйымдарында, оның ішінде мобильді оқу орталықтары арқылы жүргізіледі. Қысқа мерзімді кәсіптік оқу цифрлық сауаттылық дағдыларына, ағылшын тіліне және кәсіпкерлік негіздеріне оқыту бойынша да өткізіледі. Қысқа мерзімді кәсіптік оқудың ұзақтығы кәсіпкерлік негіздеріне оқытуды қоспағанда, кәсіптің (мамандықтың) ерекшелігіне қарай 1-6 айға дейінгі мерзімді құрайды. Қысқа мерзімді кәсіптік оқу білім беру ұйымы жұмыс берушілердің қатысуымен әзірлеген және Өңірлік кәсіпкерлер палатасымен мен келіскен кәсіпкерлік негіздеріне оқыту модулін

қамтитын оқу бағдарламасына сәйкес жүзеге асырылады. Қысқа мерзімді кәсіптік оқуды өткізу үшін білім беру ұйымдарының тізбесін облыстық деңгейдегі білім беру және халықты жұмыспен қамту саласындағы жергілікті атқарушы органдардың және өңірлік кәсіпкерлер палаталарының ұсынысы бойынша өңірлік комиссия айқындайды. 2019 жылы Атамекен Ұлттық Кәсіпкерлер палатасының мәліметі бойынша мұндай орталықтардың саны – 747 (1-сурет)



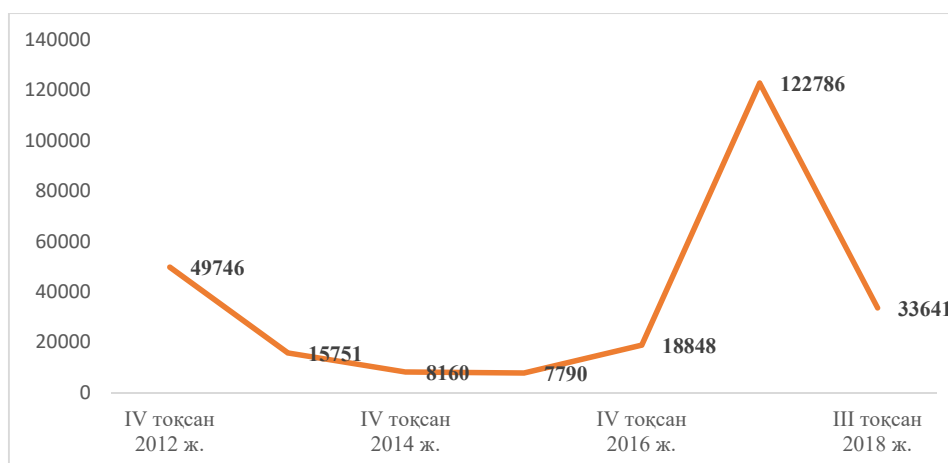
1-сурет – 2019 ж. кәсіби қайта дайындау орталықтарының саны
Ескерту – [10] әдебиет негізінде автормен құрастырылған

Қысқа мерзімді кәсіптік оқуды өткізу үшін білім беру орталықтары: Ақмола облысында – 24, Ақтөбеде – 30, Алматы облысында – 67, Атырауда – 18, Шығыс Қазақстан – 81, Жамбыл – 41, Батыс Қазақстанда – 28, Қарағандыда – 65, Қостанайда – 32, Қызылордада – 24, Маңғыстауда – 21, Павлодарда – 45, Солтүстік Қазақстанда – 29, Түркістанда – 34, Шымкентте – 61, Нұр-Сұлтанда – 71, Алматыда – 76 [10].

Қысқа мерзімді кәсіптік оқудан өтетін Бағдарламаға қатысушылар:

- 29 жасқа дейінгі жастағы жастар;
- халықты жұмыспен қамту орталықтарында тіркелуіне қарамастан жұмыссыздар;
- өзін-өзі жұмыспен қамтығандар;
- қысқартылатын жұмыскерлер болып табылады.

Бүгінгі күнде мұндай қысқа мерзімді кәсіптік оқудан өтетіндердің саны жылдан жылға өсіп келеді (2-сурет).



2 – сурет – 2012-2018 жж. III тоқсан. қысқа мерзімді кәсіптік оқудан өткендер саны
Ескерту – [10] әдебиет негізінде автормен құрастырылған

Кәсіптер, дағдылар тізбесін және білім беру ұйымдары және кәсіптер, дағдылар бойынша орындарды бөлуді облыстық деңгейдегі білім беру және халықты жұмыспен қамту саласындағы жергілікті атқарушы органдардың және өңірлік кәсіпкерлер палаталарының ұсынысы бойынша өңірлік комиссия айқындайды. Кәсіптердің, дағдылардың тізбесі халықты жұмыспен қамту мәселелері жөніндегі жергілікті атқарушы органдар халықты жұмыспен қамту орталықтарымен және өңірлік кәсіпкерлер палатасымен бірлесіп жүргізетін өңірдің еңбек нарығының қажеттілігіне талдау мен болжамды есепке ала отырып айқындалады. Ондай мамандықтарға 2-3 жыл бойы оқыту қажет емес. Бір айдан алты айға дейінгі қысқа мерзімді дайындық жеткілікті. Кәсіпорындардағы оқу орталықтарындағы қысқа мерзімді оқытудың тиімділігі – бір жерде оқыту және жұмыспен қамту, бюджет қаражатын үнемдеу және ең бастысы уақытты үнемдеу болып табылады.

Қазіргі статистикаға сүйенсек еңбек нарығында мынадай бірқатар кәсіптер мен дағдылар сұранысқа ие: Олар қызмет көрсету саласындағы әртүрлі қосалқы жұмыстары. Бұл бос жұмыс орындарының үштен бірін құрайды (23,7 %) (3-сурет). Одан кейінгі орында медициналық қызметкерлер (11,8 %) тұр [11].



3-сурет – Қазіргі кездегі еңбек нарығындағы жоғары сұранысқа ие кәсіптер мен дағдылар
Ескерту – [11] әдебиет негізінде автормен құрастырылған

Көріп отырғанымыздай, Бухгалтер – 6,7 %, Тәрбиешінің көмекшісі – 6,8 %; Үй-жайларды жинап тазалаушы – 7,1 %; Қосалқы жұмысшы – 23,7 %; Аумақты жинаушы – 7,3 %; Күзетші – 9,6 %. Бірақ аталған кәсіптер мен дағдылар уақытша, үнемсіз жұмыспен қамтуды ғана қамтамасыз ете алатын дағдылар. Өкінішке орай мұндай дағдылар цифрлық экономикаға көшу қарсаңында технологиялық жұмыссыздыққа әкеледі.

Қазіргі таңда мынадай сұрақтар жиі қойылады – қандай мамандықтар ескіреді, роботтар кімді ауыстырады, қандай тапсырмалар автоматтандырылады, қандай мамандар және тәжірибелер қажет етіледі? Қазіргі таңда бұл сұрақтарға ортақ жауап жоқ. Әртүрлі сарапшылар және ғалымдар автоматтандыру салдарынан жұмысшылардың қысқаруына алып келетін, «технологиялық» жұмыссыздық бойынша әртүрлі бағалау келтіреді. Мысалы, ғалымдар Карл Фрей мен Майкл Осборн 2013 жылы АҚШ-да мамандықтың 47 %, 10–20 жыл ішінде автоматтандырудың жоғарғы қаупіне ие екенін анықтады [12]. Бұл зерттеулерді Citibank-пен бірге жалғастырып, 2016 жылы авторлар 50-ден аса, орта есеппен ЭЫДҰ елдерінде 57 % мамандықты роботтар ауыстырады деген қорытындыға келген [13]. Сандық экономика жағдайында жаңа идеялар қалыптастыруға қабілетті жоғары кәсіби мамандарға сұраныс артады, сондай ақ, басқарушылық және қосымша қызмет көрсететін мамандықтар (бухгалтерлер, заңгерлер, делдалдар, т. б.) қысқарады деген болжам бар.

Технологияның дамуымен, барлық саланы автоматтандыру, сөйлеуді тану болашақта аудармашының және колл-орталық операторының мамандығы жоғалады, тіпті тірі экскурсоводтар экзотика болады –

оларды әрбір нақты пайдаланушы үшін бейімделген контент шығаруға қабілетті нейрондық желілер алмастырады. «Жоғалып бара жатқан» мамандықтардың қатарында – агент-туроператор, жалпы бейіндегі талдаушы, мұрағатшы, аудитор, банктік операционист, іс жүргізуші, ғимараттарды пайдалану жөніндегі инженер, кассир, клиенттік менеджер, несие менеджері, нотариус, әкімшілік ғимараттардың күзетшісі, рекрутер, телемаркетолог, трейдер, заң кеңесшісін жатқызады [14]. Жалпы зерттеушілердің пайымдауынша, технологияларды дамыту, компаниялардың цифрлы трансформациясы, жұмыс орындары үшін бәсекелестіктің өсуі, өмір сүру ұзақтығын арттыру мен қызметкерлерді кәсіби қызмет саласында жаңа құзыреттер мен дағдыларды игеріп, бірнеше рет мамандықтарды өзгерту қажеттігіне алып келеді [15]. Сандық экономика даму барысында жұмыс күшіне қойылатын талаптар мен оның сипаты да өзгеретіні белгілі. Батыс елдерінің зерттеулеріне сәйкес, оған мынадай сипаттама беруге болады. Олар:

1. Бірегей қабілеті бар мамандарға, идеяларды генерациялауға және жылдам шешімдер қабылдауға қабілетті жаңа буын басқарушыларына қажеттіліктің өсуі;

2. Нарықтың ауытқуына тез бейімделетін поливалентті мамандарға қажеттіліктің өсуі ;

3. Халықтың өмір сүру деңгейін арттыру болашағы әлеуметтік дамуға бағытталған қызмет көрсету саласындағы еңбек өнімділігі мен сапасымен айқындалады;

4. Ұлт байлығы бос уақытпен және адамның үйлесімді даму мүмкіндігімен анықталады.

Сондықтан да, мемлекеттік басқару тетіктерін халықты жұмыспен қамту мен әлеуметтік саясатты қолдау бойынша белсенді шараларды, әсіресе, жұмыспен қамту сипатындағы құрылымдық өзгерістерді ескере отырып, қайта қарау қажет. Жұмыссыз қалған азаматтарды кәсіби қайта дайындау мәселелерін жетілдіру мен жұмыстан босатылған жұмысшыларды бұрынғы жұмыс орындарынан жаңаға тиімді көшуін қамтамасыз ету қажет.

ҚОРЫТЫНДЫ

Әрине экономиканы цифрландыру – бұл таяу жылдардағы іс емес, бірақ бұл процесс тез дамып келеді. Сандық экономиканы енгізу – бұл біздің болашағымыз, егер біз осы мүмкіндікті өмір сүру деңгейін жақсарту, елдің бәсекеге қабілеттілігі мен ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін қолданғымыз келсе, және сандық экономикаға көшкен кездегі халықты жұмыспен қамту саласында туындайтын келеңсіз жағдайларды азайту үшін батыл шаралар қабылдауымыз керек. Еңбек нарығын заманауи өзгерістерге бейімдеу, мүмкіндігінше ауыртпалықсыз болу үшін алдын-ала сандық дәуірдің сын-қатерлеріне тиімді жауап бере алуымыз керек. Ол үшін мемлекеттен және ірі жұмыс берушілерден елеулі инвестиция мен бірлескен күш-жігері талап етіледі. Жұмыссыз қалған азаматтар мен жұмыстан қысқартылған жұмыскерді қайта оқытумен қатар, ондай орталықтардың инфрақұрылымдарын, бағдарламаларын, қызметкерлерді оқыту мен қайта даярлау әдістерінің жаңа қажеттіліктерге сәйкестігін қамтамасыз ету қажет. Сандық экономиканы табысты дамыту үшін кадрларды білім беру және қайта даярлау жүйесі экономиканы сандық дәуір талаптарына сәйкес келетін мамандармен қамтамасыз етуі тиіс. Мемлекеттен, бизнестен және оқу орындарынан күтілетін өзгерістерге жұмыссыздарды қайта дайындауда және оларды жұмысқа орналастыруда үйлестірілген іс-қимылдар талап етіледі.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Белокрылова О. С., Заиченко А. А. Занятость и рынок труда в переходной экономике, теория и практика. – Ростов-на-Дону, 1998. –113 с.

2. Шваб К. Четвертая промышленная революция. – М., 2017. – 32 с.

3. Лучанинова А. А. Тенденции формирования современного рынка труда в РК. – 2004. – 62 с.

4. Чакраворти Б., Бхалла А., Чатурведи Р. Самые цифровые страны мира [Электронды ресурс]. // Harvard Business Review Russia. – 2017. – URL: <https://hbr-russia.ru/innovatsii/trendy/p23271/> (қарау уақыты: 17.01.2020).

5. Davidson O. Climate change: Technology Development and Technology transfer. Chapter III. Mechanisms for enhancing technology development and transfer. – 2008. – pp. 38–55.

6. Капелюшников Р. И. Технологический прогресс – пожиратель рабочих мест? // Вопросы экономики. – 2017. – № 11. – С. 111–140.
7. Puerta M. S. Labor Market Policy Research for Developing Countries: Recent Examples from the Literature .What do we know and what should we know? // The World Bank. – 2010.
8. Asliturk E. Skills In The Digital Economy: Where Canada Stands And The Way Forward [Электронды ресурс]. // The Information and Communications Technology Council. – Ottawa, Canada. – 2016. – URL: <https://www.ictc-ctic.ca/wp-content/uploads/2016/05> (қарау уақыты: 17.01.2020).
9. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 13 қарашадағы № 746 «Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017–2021 жылдарға арналған «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасы [Электронды ресурс]. – URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000746_ (қарау уақыты: 01.03.2020).
10. Атамекен Ұлттық Кәсіпкерлер палатасының ресми сайты. [Электронды ресурс]. – URL: <https://atameken.kz/kk/> (қаралған күні: 01.03.2020).
11. Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің ресми сайты [Электронды ресурс]. – URL: <https://www.enbek.gov.kz/kk/> (қарау уақыты: 01.03.2020).
12. Frey C. B., Osborne M. Technology at work: the future of innovation and employment. – Oxford, 2016. – P. 24.
13. Citibank. «Technology at Work v2.0» Citi GPS: Global Perspectives & Solutions, January, 2016. – P. 14.
14. The Future of Jobs. Employment, Skills and Workforce strategy for The Fourth Industrial Revolution // World Economic Forum. Report. – 2016. – P.18.
15. Arntz M., Gregory T., Zierahn U. Revisiting the risk of automation // Economics Letters. – 2017. – № 159. – P. 157–160.

REFERENCES

1. Belokrylova, O. S. and Zaichenko, A. A. (1998), «Employment and the labor market in a transition economy, theory and practice» , Rostov-on-Don, 113 p.
2. Schwab, K. (2017), «Fourth Industrial Revolution» , Moscow, 32 p.
3. Luchaninova, A. A. (2004), «Trends in the formation of the modern labor market in the Republic of Kazakhstan» , 62 p.
4. Chakravorti, B., Bhalla, A. and Chaturvedi, R. (2017), «The most digital countries in the world» , Harvard Business Review Russia, available at: <https://hbr-russia.ru/innovatsii/trendy/p23271/> (accessed: January 17, 2020).
5. Davidson, O. (2008), «Climate change: Technology Development and Technology transfer» , Chapter III, Mechanisms for enhancing technology development and transfer, pp. 38–55.
6. Kapelyushnikov, R. I. (2017), «Technological Progress – a Job Eater?» , Economic issues, No. 11, pp. 111–140.
7. Puerta, M. S. (2010), «Labor Market Policy Research for Developing Countries: Recent Examples from the Literature What do we know and what should we know?» , The World Bank.
8. Asliturk, E. (2016), «Skills In The Digital Economy: Where Canada Stands And The Way Forward» The Information and Communications Technology Council, Ottawa, Canada, available at: <https://www.ictc-ctic.ca/wp-content/uploads/2016/05> (accessed: January 17, 2020).
9. «Kazakhstan Republic Ukimetin 2018 zhily 13 Qarashadagy No. 746 «Natizheli zhumyspen kamtudy zhane zhappai kasipkerlikti damytudyn 2017–2021 zhyldarga arналған «Enbek» memlekettik bagdarlamasy» , available at: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000746_ (accessed: January 3, 2020) (in Kazakh).
10. «Atameken Ultyk Kasipkerler palatasynyn resmi saity» , available at: <https://atameken.kz/kk/> (accessed: January 3, 2020) (in Kazakh).
11. «Kazakhstan Respublikasy Engbek zhane khalykty aeleumettik korgau ministrliginin resmi saity» , available at: <https://www.enbek.gov.kz/kk/> (accessed: January 3, 2020) (in Kazakh).

12. Frey, C. B. and Osborne, M. (2016), «Technology at work: the future of innovation and employment», Oxford, p. 24.

13. Citibank (2016), «Technology at Work v2.0 Citi GPS: Global Perspectives & Solutions» , P. 14.

14. The Future of Jobs (2016), «Employment, Skills and Workforce strategy for The Fourth Industrial Revolution» , World Economic Forum. Report, p. 18.

15. Arntz, M., Gregory, T. and Zierahn, U. (2017), «Revisiting the risk of automation» , Economics Letters, No. 159, pp. 157–160.

SUMMARY

The paper considers changes in the labor market and indicators of retraining of the unemployed. Professions and skills that are in demand on the market are analyzed. We also analyze the mechanisms of state management of labor training. We are making proposals to improve the mechanisms of state employment management.

ТҮЙІНДЕМЕ

Мақалада, Қазақстандағы еңбек нарығындағы өзгерістерге және жұмыссыздарды қайта дайындау көрсеткіштеріне, нарықта сұранысқа ие кәсіптер мен дағдыларға ,жұмыс күшін қайта дайындауға байланысты мемлекеттік басқару тетіктеріне талдау жасалған.Соның негізінде жұмыссыз азаматтарды қайта дайындау саласындағы мемлекеттік басқарудың тетіктерін жетілдіруде ұсыныстар жасалды.

РЕЗЮМЕ

В статье проведен анализ изменений на рынке труда в Казахстане и показателей переподготовки безработных, востребованных на рынке профессий и навыков ,механизмов государственного управления, связанных с переработкой рабочей силы.На ее основе выработаны предложения по совершенствованию механизмов государственного управления в сфере переподготовки безработных граждан.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Нуранова Райхан – докторант PhD, Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: raikhan.nuranova@narhoz.kz

MPHTI 06.58.55

JEL Classification: I31

**ANALYSIS OF MONETARY INCOMES AND EXPENDITURES
OF THE POPULATION OF THE EAST KAZAKHSTAN REGION**

G. T. Kunafina¹, L. I. Sorokina², M. U. Rakhimberdinova³

¹S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University, Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan

^{2,3}D. Serikbayev East Kazakhstan State Technical University,
Ust-Kamenogorsk, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose of research. To analyze and evaluate cash incomes and expenses of the population in order to monitor the process of changing the standard of living of citizens for the development and implementation of state programs of social development aimed at improving the quality of life.

Research methodology. Complex analysis, systems approach, statistical research method.

Originality / value of research. The article analyzes the incomes and expenditures of the population in order to further improve the mechanism for calculating the forecast values of the standard of living of citizens.

Research results. Compared with a resident of Kazakhstan, a resident of East Kazakhstan region produces a larger volume of expenses, while the share of paid services and costs of non-food items is lower. This conclusion indicates that a resident of East Kazakhstan region forms a large share of expenses due to the purchase of food products and, above all, food.

Keywords: income, expenses, consumption, savings, living standards, living wage.

**ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫ ХАЛҚЫНЫҢ АҚШАЛАЙ
КІРІСТЕРІ МЕН ШЫҒЫСТАРЫН ТАЛДАУ**

Г. Т. Кунафина¹, Л. И. Сорокина², М. У. Рахимбердинова³

¹С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Нұр-Сұлтан,
Қазақстан Республикасы

^{2,3}Д. Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік техникалық университеті,
Өскемен, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеудің мақсаты. Халықтың өмір сүру деңгейін өзгерту үрдісінің мониторингі мақсатында халықтың ақшалай табыстары мен шығындарына талдау жүргізу, екінші жағынан, бұл өмір сүру сапасын арттыруға бағытталған әлеуметтік дамудың мемлекеттік бағдарламаларын әзірлеу, жүзеге асыру үшін қажетті база.

Зерттеу әдіснамасы. Кешенді талдау, жүйелі тәсіл, статистикалық зерттеу әдісі.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Мақалада халықтың өмір сүру деңгейінің көрсеткіштерін бағалаудың теориялық және практикалық ерекшеліктері терең ойластырылған. Халықтың өмір сүру деңгейін болжамды есептеу тетігін одан әрі жетілдіру мақсатында кірістер мен шығыстарға талдау жүргізілді.

Зерттеу нәтижелері. Халықтың ақшалай табыстары мен шығыстарын талдау Шығыс Қазақстан облысында жан басына шаққандағы табыс республика бойынша көрсеткіштен жоғары екенін көрсетті. Орташа жан басына шаққанда тұтыну шығындары алынған табысты толығымен жабады.

Қазақстан тұрғынымен салыстырғанда, Шығыс Қазақстан облысының (ШҚО) тұрғыны азықтың көп көлемін өндіреді, бұл ретте ақылы қызметтердің үлесі және азық-түлік емес тауарларға жұмсалатын шығындар төмен. Шығыс Қазақстан облысы тұрғынының шығынының көп бөлігін азық-түлік тауарларын және бірінші кезекте азық-түлік өнімдерін сатып алу есебінен қалыптастыратынын көрсетеді.

Түйін сөздер: кірістер, шығыстар, тұтыну, жинақтау, өмір сүру деңгейі, ең төменгі күнкөріс деңгейі

АНАЛИЗ ДЕНЕЖНЫХ ДОХОДОВ И РАСХОДОВ НАСЕЛЕНИЯ ВОСТОЧНО - КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Г. Т. Кунафина¹, Л. И. Сорокина², М. У. Рахимбердинова³

¹Казахский агротехнический университет имени С.Сейфуллина, Нур-Султан,
Республика Казахстан

^{2,3}Восточно-Казахстанский государственный технический университет имени Д. Серикбаева,
Усть-Каменогорск, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования. Провести анализ денежных доходов и расходов населения с целью мониторинга процесса изменения уровня жизни населения, с другой стороны, это необходимая база для разработки, осуществления государственных программ социального развития направленных на повышение качества жизни.

Методология исследования. Комплексный анализ, системный подход, метод статистических исследований.

Оригинальность/ценность исследования. В статье глубоко проработаны теоретические и практические особенности оценки показателей уровня жизни населения. Проведен анализ доходов и расходов, с целью дальнейшего совершенствования механизма прогнозных расчетов уровня жизни населения.

Результаты исследования. Анализ денежных доходов и расходов населения показал, что доходы на душу населения в Восточно-Казахстанская область выше показателя по республике. В среднем на душу населения расходы на потребление практически полностью перекрывают получаемый доход.

В сравнении с жителем Казахстана, житель Восточно-казахстанской области (ВКО) производит больший объем трат, при этом доля платных услуг, и затрат на непродовольственные товары у него ниже. Что указывает на то, что житель Восточно-Казахстанская область большую долю расходов формирует за счет приобретения продовольственных товаров и в первую очередь продуктов питания.

Ключевые слова: доходы, расходы, потребление, сбережение, уровень жизни, прожиточный минимум.

КІРІСПЕ

Табыстар бүкіл халықтың материалдық әл-ауқатының негізін құрайды. Олар жеке қажеттіліктерді қанағаттандыруға, жинақтауға, салықтарды және басқа да міндетті және ерікті төлемдерді төлеуге пайдаланылуы мүмкін ақшалай және заттай түрдегі ресурстарды білдіреді.

Халықтың табысы туралы деректер экономиканың дамуын неғұрлым айқын сипаттайды. Кірістер статистикасының міндеттеріне халық табысының жалпы көлемін қалыптастырудың сандық сипаттамаларын, олардың құрылымын айқындау, халықтың жекелеген топтары арасында бөлу жатады [1].

Халықтың өмір сүру деңгейі мен сапасын, әлеуметтік саясатты, бағалаудың теориялық, әдістемелік және қолданбалы аспектілері шетелдік зерттеушілердің Римашевская Н. М., Майер В. Ф., Райцин В. Я., Бузляков Н. И., Суринова А. Е., Чайнов А. В., Жеребин В. М., Романов А. Н., Савченко П. жұмыстарында қарастырылады [1- 4].

Қазақстан Республикасындағы халықтың өмір сүру деңгейінің методологиясы, теориясы және көрсеткіштерін практикалық зерттеу мәселелері отандық ғалымдар мен экономистер Мамыров Н.

К., Куница С. М., Ормонов Ж., Мухамедиев Б. М. еңбектерінде көрініс тапқан. Өмір сапасын талдау мәселелерімен Сыздықов М., Давильбекова Ж., Берешев С., Можарова В., Пак В. және т.б. айналысады [5; 6].

Макродеңгейде табыстарды өлшеу үшін халық шаруашылығы теңгерімінің бір бөлігі болып табылатын халықтың ақшалай табыстары мен шығыстары теңгерімінің деректері бойынша есептелген халықтың ақшалай табысының көрсеткіші кеңінен қолданылады.

Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика министрлігімен бекітілген кірістерді есептеу әдістемесі және сондай-ақ, «Халықтың атаулы ақшалай табыстарын есептеу (бағалау) жөніндегі әдістемеге» сәйкес ақшалай табысқа мыналар енгізіледі: қаржы жүйесінен түсетін түсімдер (сақтандыру өтемдері, кредиттер мен несиелер, мысалы, жеке тұрғын үй құрылысына; салымдар, бағалы қағаздар, дивидендтер бойынша пайыздар түріндегі меншіктен түсетін кірістер; халықтың шетел валютасын сатудан түсетін табыстары; аударымдар бойынша алынған ақша; өзге де түсімдер) [7; 8].

Барлық осы жағдайларда ағымдағы бағалар бойынша есептелген атаулы ақшалай табыстар ескеріледі.

Қолда бар ақшалай табыстар-бұл атаулы ақшалай табыстар мен міндетті төлемдер мен жарналар арасындағы айырмашылық. Қолда бар ақшалай кірістерді талдау кезеңінде тұтыну бағаларының индексіне түзету халықтың нақты ақшалай табысының шамасын береді.

Қоғамның әлеуметтік-экономикалық өмірінде оның әрбір мүшесінің материалдық жағдайы оның жеке табысымен ғана емес, сондай-ақ өзі мүшесі болып табылатын үй шаруашылығының табысымен де анықталады.

Үй шаруашылықтарының жиынтық табысы жалақыдан, зейнетақылардан, жәрдемақылардан, жеке еңбек және кәсіпкерлік қызметтен түскен табыстардан, пайыздардан, дивидендтерден, рентадан және меншіктен түскен басқа да кірістерден, өзге де ақшалай кірістерден, сондай-ақ жеке қосалқы шаруашылық пен фермерлік шаруашылықтардың оны өндіруге жұмсалған тауарлар мен қызметтердің құнын шегере отырып, өз тұтынуы үшін сатылған және өндірілген өнімдерінен тұрады.

Халықтың үлкен массасының салыстырмалы түрде төмен ақшалай табысы болған жағдайда тұтыну бюджетін бағалау кезінде оның ресурстық бөлігіне жеке қосалқы шаруашылықтан түсетін түсімдерді қосу үлкен маңызға ие, бұл ретте өнімді сатқаны үшін алынатын ақша қаражаты түрінде ғана емес.

Жиынтық табысты бағалау үшін жеке қосалқы шаруашылық өнімдерін тұтыну тіпті қалалық үй шаруашылықтарында жиынтық табысты қалыптастыру процесінде айтарлықтай тегістеуші рөл атқаратынын ескеру қажет, бұл жерде жалпы табыста осындай түсімдердің үлесі біршама аз емес.

Үй шаруашылығы мүшелерінің кіріс сомасы бірыңғай көзді құрайды, оның есебінен жеке табысы жоқ адамдарды қоса алғанда, оның барлық мүшелерінің мұқтаждықтары жабылады.

ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ БӨЛІМІ

Қазақстан Республикасы халқының аймақтық бөлінісінде ақшалай табыстарының динамикасын, ақпараттар көзі Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректеріне сүйеніп, талдаймыз, 1-кесте.

1-кесте – Халықтың орташа жан басына шаққандағы атаулы ақшалай табыстары (теңге)

Аймақтар	2015 жыл	2016 жыл	2017 жыл	2018 жыл	2015 жылға 2018ж. өсуі	
					теңге	%
Қазақстан Республикасы	72931	82323	89565	100021	27090	37,14
Ақмола облысы	61076	70310	78666	89737	28661	46,93
Ақтөбе облысы	62620	69477	78962	83454	20834	33,27
Алматы облысы	59063	64376	67665	75992	16929	28,66
Атырау облысы	136789	141386	169137	199047	62258	45,51
Батыс Қазақстан облысы	68587	79982	87342	101431	32844	47,89
Жамбыл облысы	44582	50900	58532	65056	20474	45,92
Қарағанды облысы	70490	77992	89269	102679	32189	45,66

Қостанай облысы	59154	73180	82930	91035	31881	53,89
Қызылорда облысы	46532	62359	65779	69619	23087	49,62
Маңғыстау облысы	98340	120823	120701	134243	35903	36,51
Түркістан (Оңтүстік Қазақстан) облысы	35212	44266	43870	49510	14298	40,61
Павлодар облысы	70570	85448	92581	100892	30322	42,97
Солтүстік Қазақстан облысы	58265	68263	76708	82913	24648	42,30
Шығыс-Қазақстан облысы	59389	71184	82513	100623	41234	69,43
Нұр-Сұлтан қ.	148005	136878	154298	155511	7506	5,07
Алматы қ.	122646	135431	137937	149932	27286	22,25
Шымкент қ.				52724	-	-

Ескерту – [9] әдебиет негізінде авторлармен құрастырылған

1-кестеде келтірілген деректер көрсеткендей, Қазақстан Республикасы халқының орташа жан басына шаққандағы атаулы ақшалай табыстарының өсімі 2018 жылы 2015 жылғы көрсеткішпен салыстырғанда 27090 теңгені немесе 37,14 %-ды құрады. Бұл ретте 2018 жылға республика бойынша жан басына шаққандағы орташа табыс сомасы 100021 теңгені құрады.

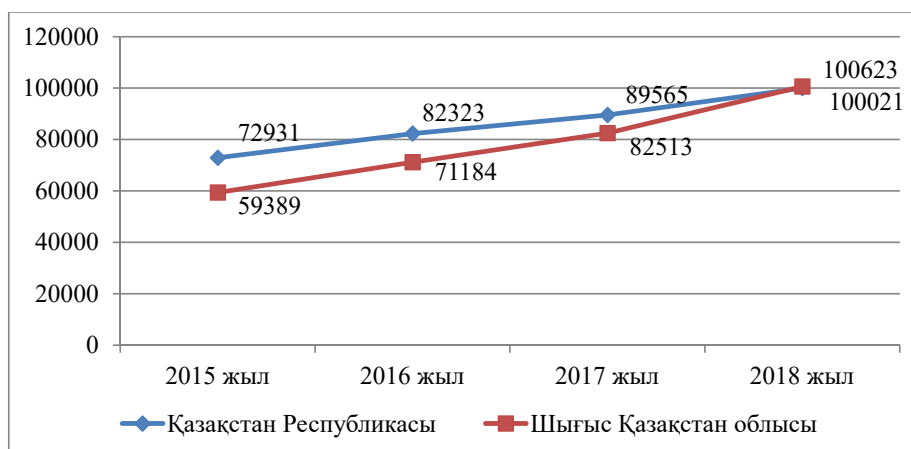
Шығыс Қазақстан облысында халықтың орташа жан басына шаққандағы атаулы ақшалай табысының мөлшері 2018 жылы 100623 теңгені құрады, бұл ел бойынша орташа көрсеткіштен 602 теңгеге жоғары. Облыс бойынша орташа жан басына шаққандағы атаулы табыстың өсімі 2018 жылы 2015 жылдың көрсеткішімен салыстырғанда 41234 теңгені немесе 69,43 % құрады.

Халықтың орташа жан басына шаққандағы атаулы табысының ең жоғары деңгейі 2018 жылы Атырау облысында – 199047 теңге болды, бұл республика бойынша орташадан 99026 теңгеге жоғары, бұл 99 % құрайды, яғни Қазақстан Республикасы бойынша орташа табыстан 2 есе артық.

Екінші орында Атырау облысынан кейін Нұрсұлтан қаласы – 155511 теңге, ал үшінші орында Алматы қаласы – 149932 теңге.

2018 жылы халықтың орташа жан басына шаққандағы атаулы табысының ең төмен деңгейі Түркістан (Оңтүстік Қазақстан) облысында – 49510 теңге болды, бұл республика бойынша орташа есеппен 50511 теңгеге кем. Айырмашылығы – Атырау облысымен құрайды 149537 теңге.

Шығыс Қазақстан облысы 2018 жылғы деректер бойынша республика өңірлерінің арасында халықтың орташа жан басына шаққандағы атаулы ақшалай табыстарының деңгейі бойынша 8-ші орында тұр. Республикалық көрсеткішпен салыстырғанда Шығыс Қазақстан облысы халқының орташа жан басына шаққандағы атаулы ақшалай табысы деңгейінің серпінін 1-суретте көрсетуге болады.



1-сурет – Шығыс Қазақстан облысының халқының орташа жан басына шаққандағы атаулы ақшалай табысы деңгейінің динамикасы
Ескерту – [9] әдебиет негізінде авторлармен құрастырылған

Халықтың атаулы ақшалай табысы халықтың табысы деңгейінің айқын көрінісіне бермейді. Сондықтан халықтың нақты ақшалай табыстарының өсуін олардың индексін талдау жолымен талдау қажет, 2-кесте.

2-кесте – Халықтың нақты ақшалай табыстарының индексі (өткен кезеңге % - бен)

Аймақтар	2015 жыл	2016 жыл	2017 жыл	2018 жыл	Өсім 2018ж. 2015 жылға қарай (+,-)
Қазақстан Республикасы	98,1	106,0	106,1	104,4	6,3
Ақмола облысы	102,2	105,2	104,0	108,2	6
Ақтөбе облысы	94,5	102,9	108,3	103,3	8,8
Алматы облысы	93,6	101,0	99,3	104,3	10,7
Атырау облысы	100,5	94,5	107,6	104,8	4,3
БатысҚазақстан облысы	96,6	99,8	101,2	102,1	5,5
Жамбыл облысы	94,3	106,6	101,8	103,0	8,7
Қарағанды облысы	97,9	106,2	107,0	108,0	10,1
Қостанай облысы	96,8	108,5	104,0	106,4	9,6
Қызылорда облысы	84,6	107,9	103,8	98,6	14
Маңғыстау облысы	86,6	106,6	100,4	104,0	17,4
Түркістан (ОңтүстікҚазақстан) облысы	89,8	102,5	102,6	114,0	24,2
Павлодар облысы	100,7	111,1	106,2	106,2	5,5
Солтүстік Қазақстан облысы	97,4	104,1	101,3	102,0	4,6
Шығыс -Қазақстан облысы	99,0	107,3	110,3	115,6	16,6
Нұрсұлтан қ.	99,8	102,4	112,3	104,5	4,7
Алматы қ.	103,0	109,7	108,4	104,2	1,2
Шымкент қ.				85,9	-

Ескерту – [10] әдебиет негізінде авторлармен құрастырылған

2018 жылы орташа есеппен Қазақстан Республикасы бойынша нақты ақшалай кіріс индексі 104,4 % құрады. Шығыс Қазақстан облысы бойынша индекс 115,6 % құрады, бұл республикалық көрсеткіштен 11,2 % жоғары.

2018 жылы халықтың нақты ақшалай табыстарының ең жоғары индексі Шығыс Қазақстан облысында қалыптасты, екінші орында Ақмола облысы – 108,2 %. Нақты ақшалай табыстың ең төмен индексі 2018 жылы Қызылорда облысында – 98,6 % болды.

Жедел статистикалық ақпаратты негізге ала отырып, Шығыс Қазақстан облысы бойынша 2016-2018 жылдардағы тоқсан ішіндегі жан басына шаққандағы ақшалай табыс динамикасын талдаймыз (3-кесте).

3-кесте – Шығыс Қазақстан облысы халқының тоқсан ішіндегі орташа жан басына шаққандағы ақшалай табысы, теңге

Ақшалай табыстардың құрылымы	Жылдар			Өсім 2018 ж. 2016 ж. қарағанда	
	2016	2017	2018	теңге	%
Ақшалай табыс, барлығы	143393	162849	179268	35875	25,02
оның ішінде:					
1.Еңбек қызметінен түсетін табыс	98117	111020	116518	18401	18,75
оның ішінде:					
Жалдау бойынша жұмыстан түскен табыс	86304	94638	103950	17646	20,45
дербес жұмыспен қамтылудан және кәсіпкерлік қызметтен түсетін табыс	11831	16382	12568	737	6,23
2.Әлеуметтік трансферттер	38033	44925	56086	18053	47,47
оның ішінде:					
зейнетақы	33176	39273	50386	17210	51,87

жәрдемақы	4447	5128	4945	498	11,20
АӘК және тұрғын үй көмегі	6	8	1	-5	-83,33
шәкіртақы	404	516	754	350	86,63
3.Туысқандары мен таныстарынан материалдық көмек, алименттер	5443	5268	4899	-544	-9,99
4.Өзге де кірістер:	1800	1636	1765	-35	-1,94
оның ішінде:					
Меншіктен түсетін табыс	696	206	241	-455	-65,37
басқа да ақшалай түсімдер	1104	1430	1524	420	38,04
Ескерту – [10] әдебиет негізінде авторлармен құрастырылған					

2015 жылдан бастап халықтың орташа жан басына шаққандағы атаулы ақшалай табыстары өңірлер бойынша тоқсан сайынғы негізде есептеледі.

3-кестенің деректері көрсеткендей, Қазақстан Республикасы және Шығыс Қазақстан облысы халқының ақшалай кірістері, атап айтқанда, 4 базалық құрамнан құралады: еңбек қызметінен түскен табыс, алынған әлеуметтік трансферттер, туыстары мен таныстарынан алынған материалдық көмек, сондай-ақ басқа да кірістер мен шығыстар.

2018 жылы ШҚО халқының ақшалай табысы орташа жан басына шаққанда тоқсан ішінде 179268 теңгені құрады, 2016 жылмен салыстырғанда 35875 теңгеге немесе 25,02 % өсті. Бұл ретте талданатын үш жылда кен қызметінен түскен табыстардың өсуі 18,75 %-ды құрады, әлеуметтік трансферттердің үлесі 47,47 %-ға өсті, туысқандардан түскен материалдық көмектің үлесі 9,99 %-ға қысқарды, ал басқа да кірістер 1,94 %-ға азайды.

4-кестеде Қазақстан Республикасы және Шығыс Қазақстан облысы бойынша жан басына шаққандағы ақшалай табыс көрсеткіштерін салыстырайық.

4-кесте – Шығыс Қазақстан облысы халқының тоқсан ішіндегі орташа жан басына шаққандағы ақшалай табыстары, теңге

Ақшалайтабыстардың құрылымы	Шығыс Қазақстан облысы			Шығыс Қазақстан облысының Қазақстан Республикасына қатынасы (+,-)		
	2016ж.	2017ж.	2018ж.	2016ж.	2017ж.	2018ж.
Ақшалай табыс, барлығы	143393	162849	179268	5379	14863	14550
оның ішінде:				0	0	0
1.Еңбек қызметінен түсетін табыс	98117	111020	116518	-9480	-1027	-4928
оның ішінде:				0	0	0
Жалдау бойынша жұмыстан түскен табыс	86304	94638	103950	-6879	-1642	382
дербес жұмыспен қамтылудан және кәсіпкерлік қызметтен түсетін табыс	11831	16382	12568	-2583	615	-5310
2.Әлеуметтік трансферттер	38033	44925	56086	13233	15434	19925
оның ішінде:				0	0	0
зейнетақы	33176	39273	50386	12754	14458	19352
жәрдемақы	4447	5128	4945	726	1145	571
АӘК және тұрғын үй көмегі	6	8	1	-46	-22	-39
шәкіртақы	404	516	754	-201	-147	41
3.Туысқандары мен таныстарынан материалдық көмек, алименттер	5443	5268	4899	1112	825	162
4.Өзге де кірістер:	1800	1636	1765	514	-369	-609
оның ішінде:				0	0	0
Меншіктен түсетін табыс	696	206	241	42	-487	-624
басқа да ақшалай түсімдер	1104	1430	1524	472	118	15
Ескерту – [10] әдебиет негізінде авторлармен құрастырылған						

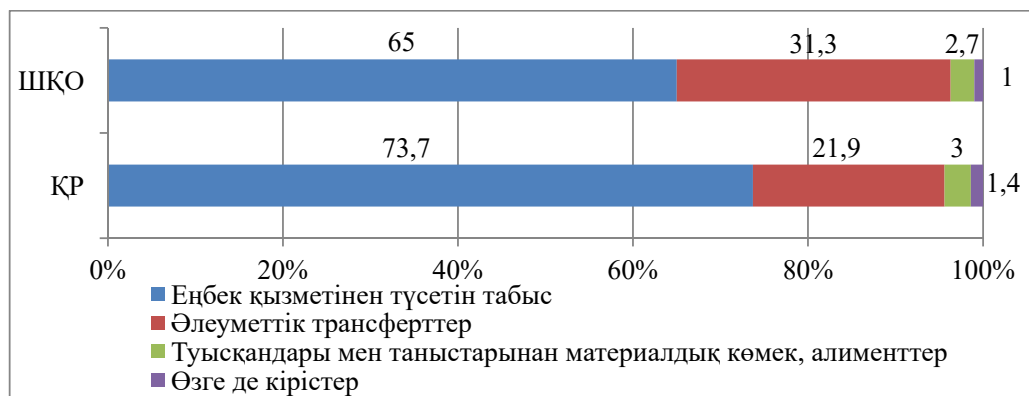
2018 жылғы тоқсанда жан басына шаққандағы жалпы ақшалай табыс республика бойынша 164718 теңгені, ал ШҚО бойынша – 179268 теңгені құрады, бұл республикалық көрсеткіштен 14550 теңгеге артық.

Шығыс Қазақстан облысы еңбек қызметінен түскен табыс 116518 теңгені құрады, бұл Қазақстан Республикасы көрсеткішінен 4928 теңгеге аз. Бұл ретте ШҚО-да жалдамалы жұмыстан түскен табыс республикалық көрсеткіштен 382 теңгеге жоғары, ал өз бетінше жұмыспен айналысудан және кәсіпкерлік қызметтен түскен табыс республика бойынша 5310 теңгеге төмен.

Шығыс Қазақстан облысында зейнетақы, жәрдемақы, атаулы әлеуметтік және тұрғын үй көмегі түріндегі әлеуметтік трансферттер 56086 теңгені құрады, бұл Қазақстан Республикасы бойынша көрсеткіштен 19925 теңгеге жоғары. Туыстары мен таныстарының материалдық көмегі 4899 теңгені құрады, бұл республика бойынша көрсеткіштен 162 теңгеге артық.

Шығыс Қазақстан облысы халқының жан басына шаққандағы өзге де ақшалай табысы 1765 теңгені құрады, бұл республика бойынша көрсеткіштен 609 теңгеге кем.

Шығыс Қазақстан облысы мен Қазақстан Республикасы халқының 2018 жылға, сондай-ақ 2018 жылдың тоқсандық орташа жан басына шаққанда ақшалай табыстарының құрылымын 2-суретте қарауға болады.



2-сурет – 2018 жылғы тоқсандағы Қазақстан Республикасы және Шығыс Қазақстан облысы халқының ақшалай табыстарының құрылымы, %
Ескерту – [11] әдебиет негізінде авторлармен құрастырылған

2-сурет көрсетілгендей, Шығыс Қазақстан облысында кен қызметінен түскен табыс 65%-ды, ал Қазақстан Республикасында – 73,7%-ды құрайды. Әлеуметтік трансферттер түріндегі кірістерге Шығыс Қазақстан облысында 31,3% келеді, бұл республикалық көрсеткіштен (21,9%) жоғары, туыстар мен таныстардан материалдық көмек үлесі 2,7% құрайды, бұл республикалық көрсеткіштен (3,0%) төмен, ал өзге де табыстар үлесі 1,0% құрайды, Қазақстан Республикасы бойынша ол 1,4%.

Халықтың ақшалай табысын пайдаланудың бағыттары тұтыну және жинақтау болып табылады. Бұл ретте жинақтауға кететін табыс үлесі жоғары болған сайын, ел халқының өмір сүру деңгейі соғұрлым жоғары және керісінше, тұтынуға кететін табыс үлесі неғұрлым көп болған сайын, халықтың өмір сүру деңгейі соғұрлым төмен.

Халықтың ақшалай шығындары халықтың тұтыну шығындарынан, сондай-ақ тұтынуға байланысты емес өзге де шығындардан тұрады.

Тұтыну шығындары – тұтыну тауарлары мен қызметтерін сатып алуға бағытталған халықтың ақшалай шығындарының бір бөлігі. Тамақ өнімдерін сатып алу, үйден тыс жерде тамақтануға, алкогольді ішімдіктерді, темекі бұйымдарын, азық-түлік емес тауарларды және ақылы қызметтерді сатып алуға арналған шығындарды қамтиды.

Шығыс Қазақстан облысы мен Республикада тұтынуға кеткен халықтың табысы орта есеппен тоқсан ішінде үш жылдық динамикада 5-кестеде берілген.

5-кесте – Тоқсан ішіндегі халықтың орташа жан басына шаққанда тұтынуға жұмсалған табыстары

Тұтынуға пайдаланылатын кірістердің құрылымы	Қазақстан Республикасы			Шығыс Қазақстан облысы			Шығыс Қазақстан облысының Қазақстан Республикасына қатынасы (+,-)		
	2016 жыл	2017 жыл	2018 жыл	2016 жыл	2017 жыл	2018 жыл	2016 жыл	2017 жыл	2018 жыл
Орта есеппен, бір тоқсанда жан басына шаққанда, теңге									
Тұтынуға пайдаланылған табыс, барлығы	139706	152750	169403	155847	175500	187012	16141	22750	17609
Оның ішінде							0	0	0
Жеке шаруашылықта өндірілген және заттай көріністе ұсынылған дотациялар мен жеңілдіктерді тұтыну құны	7226	7139	6206	13739	12749	9702	6513	5610	3496
Тұтынуға пайдаланылған ақшалай табыс	132480	145611	163197	142108	162715	177310	9628	17104	14113
Ескерту – [12] әдебиет негізінде авторлармен құрастырылған									

5-кестенің деректерінде көрсетілгендей, ШҚО-да 2018 жылдың тоқсанында тұтынуға пайдаланылған табыс 187012 теңгені құрады, бұл Қазақстан Республикасы бойынша көрсеткіштен 17609 теңгеге жоғары, бұл ретте осы соманың 94,8 %-ын Шығыс Қазақстан облысы тұрғындары тұтынуға жұмсады, ал осы соманың 5,2 %-ын жеке шаруашылықта өндірілген және заттай көріністе берілген дотациялар мен жеңілдіктерді тұтыну құнын құрады.

Жалпы алғанда, тоқсанына тұтынуға кететін табыс орташа жан басына шаққанда 2018 жылы Шығыс Қазақстан облысы бойынша 2016 жылмен салыстырғанда 31165 теңгеге өсті, ал республика бойынша бұл өсім 29627 теңгені құрады.

Сонымен бірге, 2018 жылдың тоқсанында Шығыс Қазақстан облысы халқының алған орташа табысы 179268 теңгеге тең 177310 теңге тұтыну үшін жұмсалды, бұл 98,9 % құрады. Қазақстан Республикасы бойынша осы кезеңде орташа есеппен 164718 теңге ақшалай табыстың 163197 теңге немесе 99,1% тұтынылды.

Қазақстан Республикасы мен ШҚО бойынша күнкөрістің ең төменгі деңгейінің шамасы 6-кестеде көрсетілген.

6-кесте – Қазақстан Республикасындағы күнкөрістің ең төменгі деңгейінің динамикасы

Аймақтар	Тоқсанда күнкөрістің ең төменгі деңгейінің шамасы, теңге			орташа республикалық шамаға пайызбен		
	2016ж.	2017ж.	2018ж.	2016ж.	2017ж.	2018ж.
Қазақстан Республикасы	22972	25 084	28319	100,0	100,0	100,0
Шығыс Қазақстан облысы	23525	25 955	29593	102,4	103,5	104,5
Ескерту – [12] әдебиет негізінде авторлармен құрастырылған						

Айта кету керек, 2018 жылдың қаңтарынан бастап, күн көріс минимумының құрылымы өзгертілді. Азық-түлік емес тауарлар мен қызметтерге арналған шығындардың тіркелген үлесі ең төменгі тұтыну себетінің құнына 45% мөлшерінде белгіленген [13].

Орташа есеппен республика бойынша 2018 жылға күнкөрістің ең төменгі деңгейінің жалпы құрылымында 56 % азық-түлік тауарларына тиесілі, ал 44 % азық-түлік емес тауарлар мен қызметтерді құрады.

Тұтыну мен күнкөріс минимумының шамасына пайдаланылған табыстың арақатынасы (табыстың сатып алу қабілеті) орташа тоқсанда 3 жылдың динамикасында 7-кестеде көрсетілген.

7-кесте – Қазақстан Республикасы мен Шығыс Қазақстан облысында орташа тоқсанда тұтынуға және күнкөріс минимумының шамасына пайдаланылған табыстың арақатынасы, %

Аймақтар	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2016 жылға өсім	
				2017 ж.	2018 ж.
Қазақстан Республикасы	190,5	192,9	185,4	2,4	-5,1
Шығыс Қазақстан облысы	212,9	220,2	212,5	7,3	-0,4
Қазақстан Республикасына қатысты Шығыс Қазақстан облысы, %	22,4	27,3	27,1		

Ескерту – [12] әдебиет негізінде авторлармен құрастырылған

7-кестенің деректерінде көрсетілгендей, тұтынуға пайдаланылған табыс деңгейінің өсуі 2018 жылға қарасақ, 2016 жылға қарағанда республика бойынша (-5,1 %), ал Шығыс Қазақстан облысы бойынша (-0,4) құрады. Бұл ретте тұтынуға пайдаланылған табыстың және Қазақстан Республикасы бойынша көрсеткішке қатысты Шығыс Қазақстан облысында ең төменгі күнкөріс деңгейінің шамасына арақатынасының көрсеткіштері талдаудың барлық кезеңі ішінде жоғары болды. 2018 жылғы жағдай бойынша бұл өсу 27,1 % құрады, 2016 жылдың көрсеткішіне қарағанда – 22,4 %.

Тұтынуға кететін табыс көрсеткіштерінің Қазақстан Республикасындағы ең төменгі күнкөріс деңгейінен асып түсуі белгіленген тұтыну нормасы Қазақстан Республикасы азаматының тұтынуға арналған орташа шығынынан 2 есе аз екендігін көрсетеді.

Бұдан әрі өткен үш жылдың динамикасында Шығыс Қазақстан облысы мен Қазақстан Республикасы халқының шығыстарын барынша егжей-тегжейлі қарауға көшеміз. Халықтың орташа жан басына шаққанда 2016–2018 жылдардағы тоқсандағы ақшалай шығындарын талдаймыз, 8-кесте.

8-кесте – Тоқсанда халықтың орташа жан басына шаққандағы ақшалай шығыстары, теңге

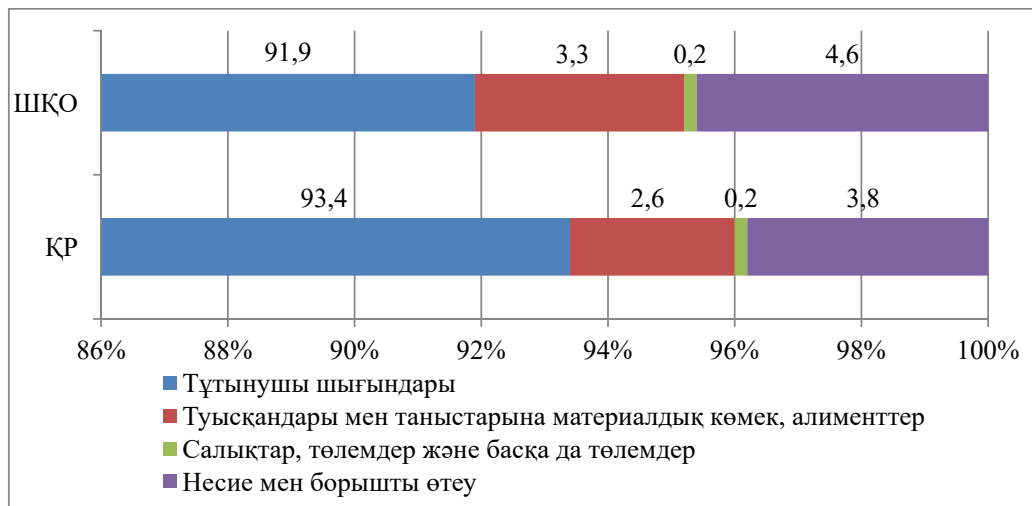
Ақшалай шығыстардың құрылымы	Қазақстан Республикасы			Шығыс Қазақстан облысы			Шығыс Қазақстан облысының Қазақстан Республикасына қатынасы (+,-)		
	2016ж.	2017ж.	2018ж.	2016ж.	2017ж.	2018ж.	2016ж.	2017ж.	2018ж.
Ақшалай шығыстар-барлығы	132480	145611	163197	142108	162751	177310	9628	17140	14113
Оның ішінде:									
1.Тұтыну шығындары	124149	135896	152378	131130	150060	163009	6981	14164	10631
Оның ішінде:									
азық-түліктауарларына	60347	67652	76867	65575	75357	88081	5228	7705	11214
азық-түлік емес тауарлар	35580	38102	41913	38533	42909	42509	2953	4807	596
Ақылы қызметтер	28222	30142	33598	27022	31814	32419	-1200	1672	-1179
2.Туысқандары мен таныстарына материалдық көмек, алименттер	3905	4123	4339	4800	4718	5898	895	595	1559
3.Салықтар, төлемдер және басқа да төлемдер	226	281	318	232	322	315	6	41	-3
4.Несие мен борышты өтеу	4200	5311	6162	5946	7651	8088	1746	2340	1926

Ескерту – [14] әдебиет негізінде авторлармен құрастырылған

8-кестенің деректерінде көрсетілгендей, халықтың орташа жан басына шаққандағы ақшалай шығындары барлық қарастырылып отырған жылдар ішінде үнемі ұлғайған, бұл ретте Шығыс Қазақстан облысы халқының шығындарының өсуі республика бойынша өсімнен асып түсті.

Шығыс Қазақстан облысы халқының жан басына шаққандағы ақшалай шығындары 2018 жылы республика бойынша көрсеткіштен 14113 теңгеге жоғары болды, тұтыну шығындарының өсуі 10613 теңгені құрады, туыстарына материалдық көмек 1559 теңгеге өсті, салықтар және басқа да төлемдер 3 теңгеге қысқарды, ал несиелер мен борыштарды өтеу 19,26 теңгеге өсті.

Халықтың ақшалай шығындарының құрылымы орташа есеппен 2018 жылғы ақша шығысына пайызбен 3-суретте көрсетілген.



3-сурет – 2018 жылғы орта есеппен халықтың ақшалай шығыстарының құрылымы ақшалай шығыстарға пайызбен

Ескерту – [14] әдебиет негізінде авторлармен құрастырылған

Қазақстан Республикасы тұрғынының тұтыну шығындарына 2018 жылы 93,4 %, ал Шығыс Қазақстан облысында 91,9 % келеді. Екінші орында несиелер мен қарызды өтеу шығындары тұр, яғни ҚР-ның бір тұрғынына бұл көрсеткіш 3,8 %, ал Шығыс Қазақстан облысы тұрғынына 4,6, бұл республикалық деңгеймен салыстырғанда халықтың көп борыштық жүктемесін көрсетеді.

Үшінші орында туысқандарына материалдық көмек және алимент түріндегі шығындар жүріп жатыр, мәселен, Қазақстан Республикасының 1 тұрғыны осы мақсаттарға барлық шығындардың 2,6 %-ын, ал Шығыс Қазақстан облысының 3,3 %-ын жұмсайды. Салық және өзге де төлемдерді төлеуге арналған шығындарға келетін болсақ, мұнда Шығыс Қазақстан облысы көрсеткіші республика бойынша – барлық шығындардың 2 %-ы көрсеткішіне тең.

Халықтың жан басына шаққандағы тұтыну шығындары құрылымының динамикасын қарастырайық, 9-кесте.

9-кесте – Тоқсанда халықтың орташа жан басына шаққандағы тұтыну шығыстары, теңге

Тұтыну шығыстарының құрылымы	Қазақстан Республикасы			Шығыс Қазақстан облысы			Шығыс Қазақстан облысының Қазақстан Республикасына қатынасы (+,-)		
	2016ж.	2017ж.	2018ж.	2016ж.	2017ж.	2018ж.	2016ж.	2017ж.	2018ж.
Тұтыну шығыстары-барлығы	124149	135896	152378	131130	150060	163009	6981	14164	10631
Оның ішінде:									
1. Азық-түлік тауарларына	60347	67652	76867	65575	75337	88081	5228	7685	11214

Оның ішінде:									
азық-түлік және алкогольсіз сусындар	54992	61708	69513	59523	67498	77649	4531	5790	8136
Үйден тыс тамақтану	3085	3388	3716	2571	3316	4636	-514	-72	920
Алкогольді сусындар	891	937	1267	1173	1427	1937	282	490	670
Темекі бұйымдары	1318	1537	2279	2171	2912	3667	853	1375	1388
2. Азық-түлік емес тауарлар	33580	38102	41913	38533	42909	42509	4953	4807	596
3. Ақылы қызметтер	28222	30142	33598	27022	31814	32419	-1200	1672	-1179

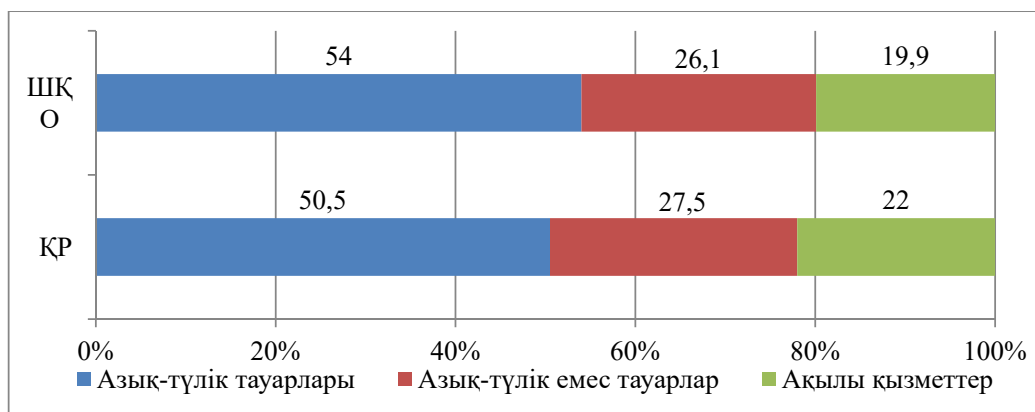
Ескерту – [14] әдебиет негізінде авторлармен құрастырылған

Қазақстан Республикасы халқының тұтыну шығындары 3 негізгі бағытқа бөлінеді: азық-түлік тауарларына, азық-түлік емес тауарларға және ақылы қызметтерге шығындар.

Халықтың азық-түлік тауарларына шығындары 2018 жылы 2016 жылмен салыстырғанда 16520-ға өсті, ал Шығыс Қазақстан облысы бойынша өсім 22506 теңгені құрады. Бұл ретте Шығыс Қазақстан облысының 1 тұрғынының азық-түлік тауарларының шығындары Қазақстан бойынша шығындардан 11214 теңгеге артық.

2018 жылы Шығыс Қазақстан облысының 1 тұрғынының азық-түлік емес тауарларының шығындары орташа есеппен Қазақстан бойынша 596 теңгеге артық, ал ақылы қызметтердің шығындары осы кезеңде Шығыс Қазақстан облысының 1 тұрғынының Қазақстан бойынша көрсеткішінен 1179 теңгеге аз.

Қазақстан Республикасы және Шығыс Қазақстан облысы тұрғынының 2018 жылғы тұтыну шығындарының құрылымы 4-суретте көрсетілген.



4-сурет – 2018 ж. тоқсанына орташа халықтың тұтыну шығыстарының құрылымы тұтыну шығысына пайызбен

Ескерту – [14] әдебиет негізінде авторлармен құрастырылған

4-суретте көрсетілгендей, Шығыс Қазақстан облысы тұрғынының тұтыну шығындары құрылымында 2018 жылы бірінші орынды азық – түлік тауарлары -54 %, орташа Қазақстан бойынша бұл көрсеткіш 50,5 % құрайды. Екінші орында азық - түлік емес тауарларға шығындар – тұтыну шығындары тұр, Шығыс Қазақстан облысында 26,1 %, ал Қазақстан Республикасы бойынша -27,5 % келеді. Ақылы қызметтер ШҚО тұрғынының барлық тұтыну шығындарының 19,9 %-ын алып, үшінші орында тұр.

Азық-түлік өнімдеріне ШҚО 1 тұрғыны 2018 жылдың тоқсанында орташа алғанда барлық тұтыну шығындарының 47,6 %-ын немесе 77649 теңгені, ал 2016 жылы 45,4 %-ын немесе 59523 теңгені жұмсады. Бұл ретте Қазақстан Республикасы бойынша бұл көрсеткіш 2018 жылы 45,6 % немесе 69513 теңгені, ал 2016 жылы 44,3 % немесе 54992 теңгені құрады.

Негізгі азық-түліктерді табиғи түрде тұтынуы елдің 1 тұрғынының орташа есеппен жылына 10-кестеде көрсетілген.

10-кесте – Қазақстан Республикасындағы орташа жан басына шаққанда негізгі азық-түлік өнімдерін тұтыну, кг

Азық-түлік өнімдері	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2018 ж. өсім	
					2015 ж. қатысты	2017 ж. қатысты
Нан өнімдері және жарма өнімдері	129,8	130,7	133,7	140	10,2	6,3
Ет және ет өнімдері	73,6	72,9	72,9	77,3	3,7	4,4
Балық және теңіз өнімдері	11,3	10,9	10,7	13,1	1,8	2,4
Сүт және сүт өнімдері	233,6	235,5	237,7	260,4	26,8	22,7
Жұмыртқа (дана)	164,0	164,7	168,5	191,2	27,2	22,7
Май және тоқ май	19,3	19,5	19,5	18,4	-0,9	-1,1
Жемістер	64,4	61,4	64,6	75	10,6	10,4
Көкөністер (картопжөк)	90,2	89,3	88,5	94,1	3,9	5,6
Картоп	48,5	48,6	46,9	48,3	-0,2	1,4
Қант, джем, бал, шоколад, кондитерлік өнімдер	41,9	40,7	41,3	45,8	3,9	4,5

Ескерту – [15] әдебиет негізінде авторлармен құрастырылған

Сонымен, 2018 жылы 2016 жылдың көрсеткіштерімен салыстырғанда барлық негізгі тамақ өнімдерін тұтыну артты, тек бір адамға сұйық май мен майларды (-0,9 кг), сондай-ақ картопты (-0,2 кг) тұтыну ерекшелігі болды. Тұтынудың ең жоғары өсуі 2018 жылы 2016 жылмен салыстырғанда сүт және сүт өнімдері бойынша – жан басына шаққанда 26,8 кг.

ҚОРЫТЫНДЫ

Осылайша, жоғарыдағы зерттеулерді түйіндей отырып, келесі қорытындылар жасауға болады.

2016 жылдан бастап 2018 жылға дейінгі кезеңде халықтың ақшалай кіріс көздеріне жүргізілген талдау атаулы ақшалай табыстар мен орташа жалақының айтарлықтай өсуіне қарамастан, халықтың негізгі массасының материалдық әл-ауқатына тауарлар мен қызметтерді нақты тұтынуды төмендететін тұтыну бағаларының тұрақты өсуі елеулі әсер ететінін көрсетті. Халық негізінен азық-түлік тауарларын сатып алуға ақша жұмсауға мәжбүр. Бұдан басқа, жалақының аумақтық белгісі бойынша да саралануы байқалады. Бұл екі фактормен түсіндіріледі: нақты өңірдің салалық мамандануы және жалақы көлемін анықтайтын оның географиялық жағдайы. Дамыған өндіруші өнеркәсібі бар аудандарда жалақы орташа республикалық деңгейден айтарлықтай жоғары.

Жүргізілген талдау көрсеткендей, орташа жан басына шаққанда тұтыну шығындары алынған табысты толығымен жабады. Яғни, орташа жан басына шаққанда табыстың барлығы жинақтарды қалыптастырмай, тұтынуға жұмсалады.

Қазақстан тұрғынымен салыстырғанда, Шығыс Қазақстан облысы тұрғыны тұтынуға көп шығындаса да, оның ақылы қызметтер мен азық-түлік емес тауарларға жұмсалатын шығындары төмен екен. Бұл Шығыс Қазақстан облысы тұрғыны шығынның көп бөлігін азық-түлік тауарларын және бірінші кезекте азық-түлік өнімдерін сатып алу есебінен қалыптастыратынын көрсетеді.

Халықтың өмір сүру құны орташа табыс пен жалақыға қарағанда жылдам қарқынмен өсуде, осылайша ай сайын жалақының нақты көлемін және оның сатып алу қабілетін азайта отырып, ең бастысы адамдардың өмір сүру деңгейін төмендетеді.

Табысты тиімді мемлекеттік реттеу азаматтардың өмір сүру деңгейін қолдау мен арттыру үшін алғышарттар жасайды және елдің экономикалық қауіпсіздігі тұжырымдамасының негізгі аспектілерінің бірі болып табылады. Жүргізіліп жатқан әлеуметтік – экономикалық саясатты бағалау үшін мемлекеттік билік органдарының халықпен кері байланысын қамтамасыз ететін мониторинг қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Федоренко Н. П., Римашевская Н. М. Система экономико-математических моделей для анализа и прогноза уровня жизни. – М.: Форум, Инфра-М, 2015. – 256 с.
2. Бузляков Н. И. Методы планирования повышения уровня жизни / Н.И. Бузляков. – М.: Экономика, 2015. – 208 с.
3. Жеребин В. М. Уровень жизни населения / В. М. Жеребин, А. Н. Романов. – М.: Финансы, 2015. – 230 с.
4. Майер В. Ф. Планирование социального развития и повышение уровня жизни народа / В. Ф. Майер. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – 271 с.
5. Сыздықов М., Давильбекова Ж. Уровень и качество жизни населения, методологический аспект. – Алматы: Экономика. – 2014. – 362 с.
6. Берешев С., Можарова В., Пак В. Анализ показателей социального развития, как критерий качества жизни. – Алматы: Спектр. – 2016. – 374 с.
7. «Халықтың атаулы ақшалай табыстарын есептеу (бағалау) жөніндегі әдістемені бекіту туралы» ҚР ҰЭМ Статистика комитеті Төрағасының 2016 жылғы 21 қыркүйектегі № 214 бұйрығы.
8. «Тұрмыс деңгейін бағалау бойынша үй шаруашылықтарын іріктеп зерттеу нәтижелері бойынша кірістерді есептеу әдістемесін бекіту туралы» ҚР ҰЭМ Статистика комитеті Төрағасының 2017 жылғы 31 наурыздағы № 55 бұйрығы.
9. Оценка номинальных денежных доходов населения по регионам Республики Казахстан за 2010-2018 годы [Электронды ресурс]. // Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Официальный сайт]. – URL: <http://stat.gov.kz/faces/publicationsPage/publicationsOper> (қарау уақыты: 17.01.2020).
10. Структура денежных доходов и расходов по регионам Республики Казахстан за 2010-2018 годы [Электронды ресурс]. // Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Официальный сайт]. – URL: <http://stat.gov.kz/faces/publicationsPage/publicationsOper> (қарау уақыты: 17.01.2020).
11. Доходы населения используемые на потребление за 2018 год [Электронды ресурс]. // Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Официальный сайт]. – URL: <http://stat.gov.kz/faces/publicationsPage/publicationsOper> (қарау уақыты: 17.01.2020).
12. Мониторинг уровня жизни населения в Республике Казахстан (электронные таблицы) за 2015-2018 годы [Электронный ресурс]. // Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Официальный сайт]. – URL: <http://stat.gov.kz/faces/publicationsPage/publicationsOper> (қарау уақыты: 17.01.2020).
13. «Ең төменгі күнкөріс деңгейінің шамасын есептеу қағидаларын бекіту және азық-түлік емес тауарлар мен көрсетілетін қызметтерге арналған шығыстардың тіркелген үлесін белгілеу туралы» ҚР ЕЖХӘКМ 2017 жылғы 7 қыркүйектегі № 296 және ҚР ҰЭМ 2017 жылғы 9 қазандағы № 354 бірлескен бұйрығы.
14. Расходы населения по регионам Республики Казахстан [Электронды ресурс]. // Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Официальный сайт]. – URL: <http://stat.gov.kz/faces/publicationsPage/publicationsOper> (қарау уақыты: 17.01.2020).
15. Потребление продуктов питания населением Республики Казахстан [Электронды ресурс]. // Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Официальный сайт]. – URL: <http://stat.gov.kz/faces/publicationsPage/publicationsOper> (қарау уақыты: 17.01.2020).

REFERENCES

1. Fedorenko, N. P. and Rimashevskaja, N. M. (2015), «Sistema jekonomiko-matematicheskikh modelej dlja analiza i prognoza urovnja zhizni», Moscow, Forum, Infra-M, 256 p. (in Russian).
2. Buzljakov, N. I. (2015), «Metody planirovanija povyshenija urovnja zhizni» / N. I. Buzljakov, Moscow, Jekonomika, 208 p. (in Russian).

3. Zherebin, V. M. And Romanov, A. N. (2015), «Uroven' zhizni naselenija» , Moscow, Finansy, 230 p. (in Russian).
4. Majer, V. F. (1988), «Planirovanie social'nogo razvitija i povyshenie urovnja zhizni naroda» , Moscow, Izd-vo MGU, 271 p. (in Russian).
5. Syzdykov, M. and Davil'bekova Zh. (2014), «Uroven' i kachestvo zhizni naselenija, metodologicheskij aspekt» , Almaty, Jekonomika, 362 p. (in Russian).
6. Bereshev, S., Mozharova, V. and Pak, V. (2016), «Analiz pokazatelej social'nogo razvitija, kak kriterij kachestva zhizni» , Almaty, Spektr, 374 p. (in Russian).
7. «Halyktyn ataulы akshalaj tabystaryn esepтеu (bagalau) zhoninдеgi aedistemeni bekіtu turaly» , KR ҰJeM Statistika komiteti Toragasynyn 2016 zhylygy 21 kyrkujektegi № 214 bujrygy (in Kazakh).
8. «Turmys dengejin bagalau bojynsha yj sharuashylyktaryn iriktep zertтеu naetizheleri bojynsha kiristerdi esepтеu aedistemесin bekіtu turaly» KR ҰJeM Statistika komiteti Toragasynyn 2017 zhylygy 31 nauryzdagy № 55 bujrygy. (in Kazakh).
9. «Ocenka nominal'nyh denezhnyh dohodov naselenija po regionam Respubliki Kazahstan za 2010-2018 gody» , Komitet po statistike Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan, available at: <http://stat.gov.kz/faces/publicationsPage/publicationsOper> (accessed: January 17, 2020) (in Russian).
10. «Struktura denezhnyh dohodov i rashodov po regionam Respubliki Kazahstan za 2010-2018 gody» , Komitet po statistike Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan, available at: <http://stat.gov.kz/faces/publicationsPage/publicationsOper> (accessed: January 17, 2020) (in Russian).
11. «Dohody naselenija ispol'zuemye na potreblenie za 2018 god» , Komitet po statistike Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan, available at: <http://stat.gov.kz/faces/publicationsPage/publicationsOper> (accessed: January 17, 2020) (in Russian).
12. «Monitoring urovnja zhizni naselenija v Respublike Kazahstan (jelektronnye tablicy) za 2015-2018 gody» , Komitet po statistike Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan, available at: <http://stat.gov.kz/faces/publicationsPage/publicationsOper> (accessed: January 17, 2020) (in Russian).
13. «En tomengi kunkoris dengejinin shamasyn esepтеu kagidalaryn bekіtu zhaene azyk-tylik emes tauarlar men korsetiletin kyzmetterge arналgan shygystardyn tirkelgen ulesin belgileu turaly» KR EzhHAeQM 2017 zhylygy 7 kyrkujektegi № 296 zhaәne KR UJeM 2017 zhylygy 9 kazandagy No. 354 birlesken bujrygy. (in Kazakh).
14. «Rashody naselenija po regionam Respubliki Kazahstan» , Komitet po statistike Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan, available at: <http://stat.gov.kz/faces/publicationsPage/publicationsOper> (accessed: January 17, 2020) (in Russian).
15. «Potreblenie produktov pitaniya naseleniem Respubliki Kazahstan» , Komitet po statistike Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan, available at: <http://stat.gov.kz/faces/publicationsPage/publicationsOper> (accessed: January 17, 2020) (in Russian).

SUMMARY

This article provides an in-depth analysis of cash incomes and expenditures of the region's population, due to the fact that, on the one hand, it is a monitoring of the process of changing the living standards of the population of the republic, on the other hand, it is a necessary basis for the development and implementation of state programs of social development aimed at improving the quality of life of the population.

ТҮЙІНДЕМЕ

Бұл мақалада өңір халқының ақшалай табыстары мен шығындарына терең талдау жүргізілді, себебі бұл, бір жағынан, республика халқының өмір сүру деңгейінің өзгеру процесінің мониторингі, екінші жағынан, бұл халықтың өмір сүру сапасын арттыруға бағытталған әлеуметтік дамудың мемлекеттік бағдарламаларын әзірлеу және жүзеге асыру үшін қажетті база.

РЕЗЮМЕ

В данной статье проведен глубокий анализ денежных доходов и расходов населения региона, в связи с тем, что это, с одной стороны, мониторинг процесса изменения уровня жизни населения республики, с другой стороны, это необходимая база для разработки и осуществления государственных программ социального развития направленных на повышение качества жизни населения.

КРАТКИЕ СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Кунафина Гульжан Тохтаргазыновна – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры, Казахский агротехнический университет имени С. Сейфуллина, Нур-Султан, Республика Казахстан, e-mail: GKunafina_vkgtu@mail.ru.

Сорокина Людмила Ивановна – кандидат экономических наук, доцент, Восточно-Казахстанский государственный технический университет имени Д. Серикбаева, Усть-Каменогорск, Республика Казахстан, e-mail: lsi1702@mail.ru.

Рахимбердинова Мадина Умаргалиевна – доктор PhD, доцент Восточно-Казахстанский государственный технический университет имени Д. Серикбаева, Усть-Каменогорск, e-mail: rmu_uk@mail.ru.

MPHTI 06.77.61

JEL Classification: J64

APPLICATION OF THE CLUSTER ANALYSIS METHOD IN ASSESSMENT OF THE RATE OF UNEMPLOYMENT IN KAZAKHSTAN

E. K. Buitek¹, S. A. Kaliyeva²

¹University of International Business, Almaty, Republic of Kazakhstan

²Institute of Economics of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The research paper was prepared as a part of grant project on «Increasing the competitiveness of national human resources as a condition of balancing the labor resources and job places» (IRN of the project AP05132547, 2018-2020).

The purpose of research. Paper is to study the labor market in Kazakhstan in the regional context using cluster analysis methods and identify the peculiarities of the situation at the labor market of country's territorial units in order to define the impact of a set of specific factors on unemployment.

Methodology. The method used to create clusters of objects (across 17 territorial units of Kazakhstan) is cluster analysis in combination with quantitative method of correlation and regression analysis. A segmentation of regions is observed for the years of 2014 to 2019, based on selected indicators of the labor market situation. The data collected from the databases of the official statistical information of the Statistics Committee of the Ministry of National Economy of Kazakhstan.

Originality / value of the research. The current state of the labor market in regions of Kazakhstan (14 regions and 3 cities of national importance) is analyzed, and a system of statistical indicators that influence the state and development of this market is formed. Based on the obtained results, a differentiated approach of developing measures was proposed in order to reduce the unemployment in the country.

Research results. The main results obtained include: The author carried out the clustering of regions of Kazakhstan by the level of labor market development using the method of cluster analysis. According to

the results of multidimensional grouping, 3 clusters were obtained, which characterize the specifics of the economic situation of the labor market in the cities and regions of the country. The results of the calculations performed are presented, and the main measures and directions are proposed to reduce unemployment.

Keywords: unemployment rate, labor market, correlation, cluster analysis.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖҰМЫССЫЗДЫҚ ДЕҢГЕЙІН БАҒАЛАУҒА КЛАСТЕРЛІК ТАЛДАУ ТӘСІЛІН ҚОЛДАНУ

Э. Қ. Бүйтек¹, С. А. Қалиева²

¹Халықаралық Бизнес Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

²Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Экономика институты,
Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Бұл мақала «Еңбек ресурстары мен жұмыс орындарының тепе-теңдігін қамтамасыз ету шарты ретінде ұлттық кадрлардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру» тақырыбындағы гранттық жоба (жоба ИТН: AP05132547, 2018-2020 жж.) аясында дайындалды.

Зерттеу мақсаты. Қазақстанның әкімшілік территориялық бірліктерінің еңбек нарығындағы жағдайының өзгешелігін анықтау және мемлекет аумақтарының жұмыссыздығына әсер ететін ерекше факторларын зерттеу.

Әдіснамасы. Кластерлік талдау және сандық корреляция-регрессия талдаулары жүргізілген.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Мақалада Қазақстанның 14 облысы мен 3 республикалық маңызы бар қалаларының еңбек нарығындағы жағдайының айырмашылығының деңгейін анықтау мақсатында мемлекеттің территориялық бірліктерінің көптік классификациясын жүргізу тәсілдері қарастырылған. Алынған сипаттау белгілерінің негізінде мемлекеттің жұмыссыздығын азайтуға дифференциалданған шаралар ұсынылған.

Зерттеу нәтижелері. Автормен Қазақстанның әкімшілік территориялық бірліктерінің еңбек нарығындағы жағдайы бағаланды. Көптік топтау нәтижесінде 3 кластер алынып, мемлекеттің облыстары мен қалаларының еңбек нарығындағы экономикалық жағдайы сипатқа ие болды. Жұмыссыздықты төмендету арқылы тұрғындардың әл-ауқатын көтеруге шаралар берілді.

Түйін сөздер: жұмыссыздық деңгейі, еңбек нарығы, корреляция, кластерлік талдау.

ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДА КЛАСТЕРНОГО АНАЛИЗА В ОЦЕНКЕ УРОВНЯ БЕЗРАБОТИЦЫ В КАЗАХСТАНЕ

Э. Қ. Бүйтек¹, С. А. Қалиева²

¹Университет Международного Бизнеса, Алматы, Республика Казахстан

²Институт экономики Министерства образования и науки Республики Казахстан,
Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Статья подготовлена в рамках грантового проекта по теме: «Повышение конкурентоспособности национальных кадров как условие обеспечения сбалансированности трудовых ресурсов и рабочих мест» (ИРН проекта: AP05132547, 2018-2020 гг.).

Цель исследования. Исследование рынка труда Казахстана в региональном разрезе с помощью методов кластерного анализа. Выявление особенностей ситуации на рынке труда в каждой территориаль-

ной единице административного деления Казахстана и изучение влияния набора специфических факторов на уровень безработицы регионов страны

Методология. Применены методы кластерного анализа, количественные методы корреляционно-регрессионного анализа

Оригинальность/ценность исследования. В статье проанализировано современное состояние рынка труда по регионам Казахстана (по 14 областям и 3 городам республиканского значения), и сформирована система статистических показателей, имеющих влияние на состояние и развитие данного рынка. Анализируя полученные описательные характеристики, был предложен дифференцированный подход для разработки мер по снижению безработицы в стране.

Результаты исследования. Автором проведена кластеризация регионов Казахстана по уровню развития рынка труда методами кластерного анализа. По результатам многомерной группировки получено 3 кластера, определяющие специфику экономической ситуации на рынке труда в городах и областях страны. Приведены выводы по результатам проведенных расчетов, и предложены меры по снижению уровня безработицы.

Ключевые слова: уровень безработицы, рынок труда, корреляция, кластерный анализ.

INTRODUCTION

The specifics of the labor market situation in each region orient towards the use of a set of specific factors, the study of the influence of which on the unemployment rate allows to use the methods of correlation and regression analysis for its forecasting, development of an integrated model and use of factors statistically significantly affecting the unemployment coefficient.

However, it is always difficult to choose one attribute as the basis of classification. The multiple classification is even more difficult. The combination of two attributes allows to maintain the visibility of the table, but the combination of more than two attributes gives a completely unsatisfactory result. The structured methods of object classification allow to maintain the complexity of group description and at the same time overcome the disadvantages of cross-classification. These multidimensional methods are combined by the term “cluster analysis”.

The English word «cluster» means a group, a bundle, that is, a union of some homogeneous phenomena. Cluster analysis got widespread due to the use of personal computers and STATISTICA application program packages [1].

The main purpose of cluster analysis is to isolate homogeneous groups in the original multidimensional data, such that the objects within the groups are close in the selected metric in the multidimensional attribute space, and objects from different groups are far from each other.

When studying the methods of cluster analysis, difficulties arise due to the lack of a formal exact statement of the problem of cluster analysis. First of all, the definition of a cluster presents challenges. Besides, a space of bigger dimension has even greater difficulties with various options of mutual arrangement of objects and clusters. Therefore, to classify the objects we first need to introduce the concept of proximity of objects in an attribute space.

The great advantage of cluster analysis is that it allows to split objects not by one parameter, but by a whole set of attributes. Besides, unlike most mathematical and statistical methods, cluster analysis does not impose any restrictions on the type of objects under consideration, and allows to consider a lot of input data of almost arbitrary nature. This is of great importance, for example, for predicting the situation at the regional labor market, when the indicators have a diverse form that impedes the application of traditional econometric approaches. [2] Cluster analysis allows to consider quite a large amount of information and dramatically reduce and compress large files of social and economic information, make them compact and visual.

Cluster analysis is applied to the sets of time series, characterizing economic development (for example, market conjuncture). Here we can highlight the periods when the values of the corresponding indicators were sufficiently close, as well as determine the groups of the time series, the dynamics of which are most similar.

Among the tasks of social and economic forecasting, a combination of cluster analysis with other quantitative methods (for example, regression analysis) is very promising [1]. The good case, where this method could be

useful for application is the unemployment issue in Kazakhstan, that is in large territorial differentiation. The unemployment methodology used by state labor and employment agencies does not reflect the real situation at the labor market of critical regions of the country.

Based on the results of the cluster analysis and the grouping of territorial units having similar situation at the labor market, it is possible to develop a differentiated approach for development of measures to reduce unemployment.

In this context, the aim of this paper is to represent the diversity level of the situation on the labor market among the territorial units of Kazakhstan. In order to reach the set goal, the multidimensional clustering method is applied.

The paper consists of four sections: Section 1 is on the actuality of the given issue, Section 2 focuses on literature review, Section 3 is the main part of the research and Section 4 gives the main outcomes and the directions of solving the problem.

Review of literature. The theoretical base of the labor market was laid by the representatives of the classical school in economic science. For example, the basis of the doctrine of the Scottish economist Adam Smith [3] (1723–1790) was the thesis of free competition as a condition for the optimal use of material, financial and human resources. He reasoned that the volume of employment in a country's economy is determined by the average wage rate of one employee. If the average wage rate of one employee increases, the possibility of securing employment decreases.

Another representative of the classical school, the English economist David Ricardo (1772–1823) [4] substantiated the position on the dependence of wages on labor supply. The dependence is manifested in the fact that an increase in wages above the minimum level necessary for the normal reproduction of the population leads to an increase in labor supply, and this, in its turn, affects a decrease in wages.

The labor market theory appeared in a variety of studies by such outstanding economists as Alfred Marshall (1842–1924) [5], John Maynard Keynes (1883–1946) [6], and others. Modern Russian and Kazakh scientists have contributed to the study of labor market problems – E. A. Utkin [7], A. P. Egorshin [8], B. G. E. Slezinger [9], A. I. Rofe [10], M. K. Meldakhanova, S. A. Kaliyeva [11], and others.

What is meant by the labor market? First of all, this is a system of social relations related to hiring and labor supply, i.e. with its purchase and sale; this is also an economic space – the field of employment, in which buyers and sellers of a specific product – labor interact; this is a mechanism ensuring coordination of prices and working conditions between employers and employees; finally, this is a mechanism that represents the system of internal labor markets of enterprises interacting with local and regional markets, it can regulate employment and unemployment, maintaining them at the desired level. It can successfully function “in automatic mode” under normal conditions, that is, within the permissible values of employment and unemployment. When going beyond these limits, which is typical for the economic crisis, institutional impacts on labor markets are necessary by implementing a set of economic and organizational measures aimed at increasing the demand for labor while increasing its price due to the advanced training of the workers and achievement by them of a high level of labor efficiency [12].

Trends in economic development leading to a change in the structure of consumer demand, in turn, change the structure of total demand for workers, i.e. new, more modern goods and services are created that require implementation of advanced technologies; accordingly, structural reorganization of production is carried out with the reduction of old and the development of new economic facilities. In this regard, advanced training of the existing workers is carried out, with some of the employees being released. Released staff often becomes unemployed, because, as a rule, people react slowly to the emergence of new professions; as a result, the structure of labor offers does not correspond to the structure of jobs, and it turns out that some workers do not have the skills that employers need, and these citizens become unemployed. This type of unemployment is called structural; it creates a new form of functioning of the labor market, which is called a flexible labor market [13].

If a person is given the freedom to choose his\her type of activity and place of work, then at each specific moment some of the employees fall in a state when they have already left their previous work, but have not yet found a new one. Some of them change jobs voluntarily, some are looking for job for the first time, others

have finished seasonal work. The economic function of this part of the labor market is that only wage labor is formed here, and the labor market in its activity is trying to bring the quantity and quality of workers into line with the available jobs. Such type of unemployment is called frictional [14].

The change of situation at the market of goods and services, increase in competition between the goods producers lead to the fact that some manufacturers reduce or even stop production. As a result, employees are transferred from one workplace, enterprise, industry to another, causing serious problems in the labor market. In the course of such transfer, as well as when leaving the sphere of potential labor market, the periods off the hired work of various durations are formed, an army of the unemployed appears; such type of unemployment is called cyclical [15].

Western experts distinguish 5 groups of workers with various job and material securities:

1) highly skilled workers with a high social status of employment. The level of payment and working conditions comply with international standards. There are a minority of such workers, and their income growth is usually higher than the growth of the general economic level and inflation rate,

2) workers competing with each other at the labor market, but still having job security and not subject to mass unemployment. They include the majority of skilled workers, and their income growth is equal to the growth of inflation rate,

3) workers engaged in manual labor, mainly in the manufacturing and mining industries. Their professions disappear together with reduction of the industries themselves. Wage levels are supported by trade union organizations, and employment is protected by collective bargaining agreements,

4) workers with those professions that are in excess supply at the labor market. This is a sector of services with low labor productivity. Their wages are low and their employment is not secured,

5) segment of population that is more or less disengaged in the labor market. These are young people and those who have been unemployed for a long time.

The size of the Kazakhstan labor market is significant. The increase in the share of the economically active population is due to those who have not earlier participated in the labor market. According to the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, the unemployment rate in the country has not changed and constitutes 4.9 %.

The absence of any connection between the unemployment rate and the change in the state of economy indicates a low priority of unemployment for government agencies, for which it is easier to classify a certain category of people as self-employed and thereby obtain a low unemployment rate. It does not necessarily mean that all self-employed are unemployed, but it is obvious that most of them have unstable employment, take odd jobs, including seasonal ones, and if there is adequate job, they would prefer to be hired or to do small business by more favorable economic conditions.

MAIN PART OF THE RESEARCH

Cluster analysis is one of multidimensional methods that allows observations to be classified into groups [6]. Cluster analysis include several different algorithms of realization. In order to group the territorial units into clusters, a hierarchical Ward's algorithm based on a Euclidean distance has been chosen [16].

Each unit of population in cluster analysis is considered as a point in a given attribute space. The value of each attribute of this unit serves as its coordinate in this space, by analogy with the coordinates of a point in our real three-dimensional space. Thus, an attribute space is the area of variation of all of the attributes of the totality of the phenomena studied. If we liken this space to an ordinary space having the Euclidean metric, then we will get the opportunity to measure the "distance" between the points of the attribute space. These distances are called Euclidean, formula (1):

$$\rho_E(x_i, x_j) = \sqrt{\sum_{l=1}^k (x_{il} - x_{jl})^2}, \quad (1)$$

where $x_{il} - x_{jl}$ is the value of the l -th component of the i -th (j -th) object ($l=1, 2, \dots, n$).

To bring the attributes into the same units, we normalize each attribute by dividing the centered value by the standard deviation (formula (2)):

$$x_{il}^H = \frac{x_{il} - \bar{x}_l}{s_l}, \quad (2)$$

where x_{il} is the value of the l -th attribute of the i -th object;

\bar{x}_l is the arithmetic mean of the l -th attribute;
 $s_l = \sqrt{\frac{1}{n} \sum_i (x_{il} - \bar{x}_l)^2}$ is the standard deviation of the l -th attribute.

The result of the classification process is a dendrogram — a tree of cluster groups with serial numbers of objects on the vertical axis and a scale of distances along the horizontal axis. As the obtained clusters represent a homogeneous population by characteristics, it seems possible to get a regression model [16].

This method is the highly recommended due to the efficiency criterion of presenting the actual data structure [17].

To assess the degree of difference in the situation at the labor market, a cluster analysis was carried out for 17 territorial units of the Republic of Kazakhstan: 14 regions and 3 cities of republican status.

Before using the cluster analysis method, it was found out which factors should be used as the basis for multidimensional classification. A more reasonable method for selecting factors is a correlation analysis, which consists in selecting factor attributes X for further analysis, which allows a quantitative description of the relationship between the attributes.

At the beginning, the main indicators gathered from official reports of the Statistical Committee of the Ministry of National Economy of Kazakhstan. The selection of the variables is based on the performed literature review on the determinants of labor market and unemployment [18; 19; 20].

The unemployment rate of the regions and cities of Kazakhstan in 2019, in % to the average number of employees, was taken as the main indicator characterizing the state of unemployment in the region (Y), the factor attributes (X) were the following:

- X1 – the employment rate of the population to the labor force, %;
- X2 – employed population, people;
- X3 – self-employed workers, people;
- X4 – average monthly nominal wage per employee, thousand tenge;
- X5 – employed specialists with higher education from among those who graduated from higher educational institutions in the reporting year, people;
- X6 – proportion of vacant jobs in the total number of employees, %;
- X7 – dismissal turnover ratio, %;
- X8 – turnover rate of personnel, %;
- X9 – costs of the enterprise for benefits and compensations for the year, thousand tenge;
- X9 – total rate of natural increase (per 1000 people);
- X10 – investment in fixed assets, thousand tenge.

The influence of the above mentioned factors on the unemployment rate is determined with the use of the correlation matrix (table 1).

Table 1 – Matrix of matching correlation coefficients for the totality of territorial units of Kazakhstan

	Y	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10	X11
Y	1,00											
X1	-1,00	1,00										
X2	0,03	-0,03	1,00									
X3	0,49	-0,08	0,99	1,00								

X4	0,55	0,15	0,00	-0,08	1,00							
X5	0,11	-0,11	0,97	0,93	0,09	1,00						
X6	-0,64	0,64	0,01	-0,05	0,50	0,03	1,00					
X7	-0,32	0,32	0,03	-0,08	0,62	0,18	0,76	1,00				
X8	-0,59	0,19	0,06	-0,05	0,48	0,22	0,63	0,90	1,00			
X9	-0,03	0,03	0,98	0,96	0,06	0,95	0,04	0,04	0,05	1,00		
X10	0,60	-0,20	0,02	0,03	0,43	0,01	-0,22	-0,20	-0,23	-0,02	1,00	
X11	1,00	-0,02	0,94	0,92	0,24	0,92	0,13	0,18	0,13	0,94	0,12	1,00

Note – calculated by the author according to data [21; 22]

According to the table 1, it is important to note that all factors (X1 - X11) are related to the effective indicator to a different extent. Matching correlation coefficients are determined not only between dependent and factor attributes. The correlation coefficients calculated between the factor attributes are also of great importance.

The data of the table 1 show that there is multicollinearity between some factor attributes. In order to eliminate the multicollinearity of factors, a number of factors were selected and excluded from the model.

The answer to the question whether the obtained calculation results are random or not can be obtained by checking the significance of matching correlation coefficients using t-criterion of the Student (table 2) [21].

Table 2 – Check of significance of correlation coefficients by t-criterion

	<i>Coefficient</i>	t-statistics	t-critical
X3	0,496	2,212	2,131
X4	-0,552	-2,566	2,131
X6	-0,640	-3,222	2,131
X8	-0,588	-2,816	2,131
X10	0,603	2,929	2,131

Note – calculated by the author according to data [21; 22]

The data of the table 2 show that all observed values of the t-criterion are modulo larger than the critical one; accordingly, the matching correlation coefficients are statistically significant and the obtained values were not formed randomly.

Therefore, it is advisable to include the following attributes in the basis of classification:

- X3 – self-employed workers, people;
- X4 – average monthly nominal wage per employee, thousand tenge;
- X6 – proportion of vacant jobs in the total number of employees, %;
- X8 – turnover rate of personnel, %;
- X12 – retail turnover volume index, in % to the previous year;
- X10 – investment in fixed assets, thousand tenge.

In order to unite the cities and regions of Kazakhstan in clusters according to the attributes indicated above, we used the Ward method and Euclidean distance [2].

The result of the grouping is a dendrogram (Fig. 1.), the ordinates of which reflect cities and regions of Kazakhstan, and the abscissa shows the value of the integral indicator, represented by a value formed on the basis of the studied indicators. This indicator does not have a unit of measurement, but is a multidimensional statistical assessment. In our case, an assessment of the situation at the labor market in the regions of Kazakhstan. Based on the results of the multidimensional grouping, 3 clusters were obtained (Table 3), which determine the specifics of the economic situation at the labor market in cities and regions of Kazakhstan.

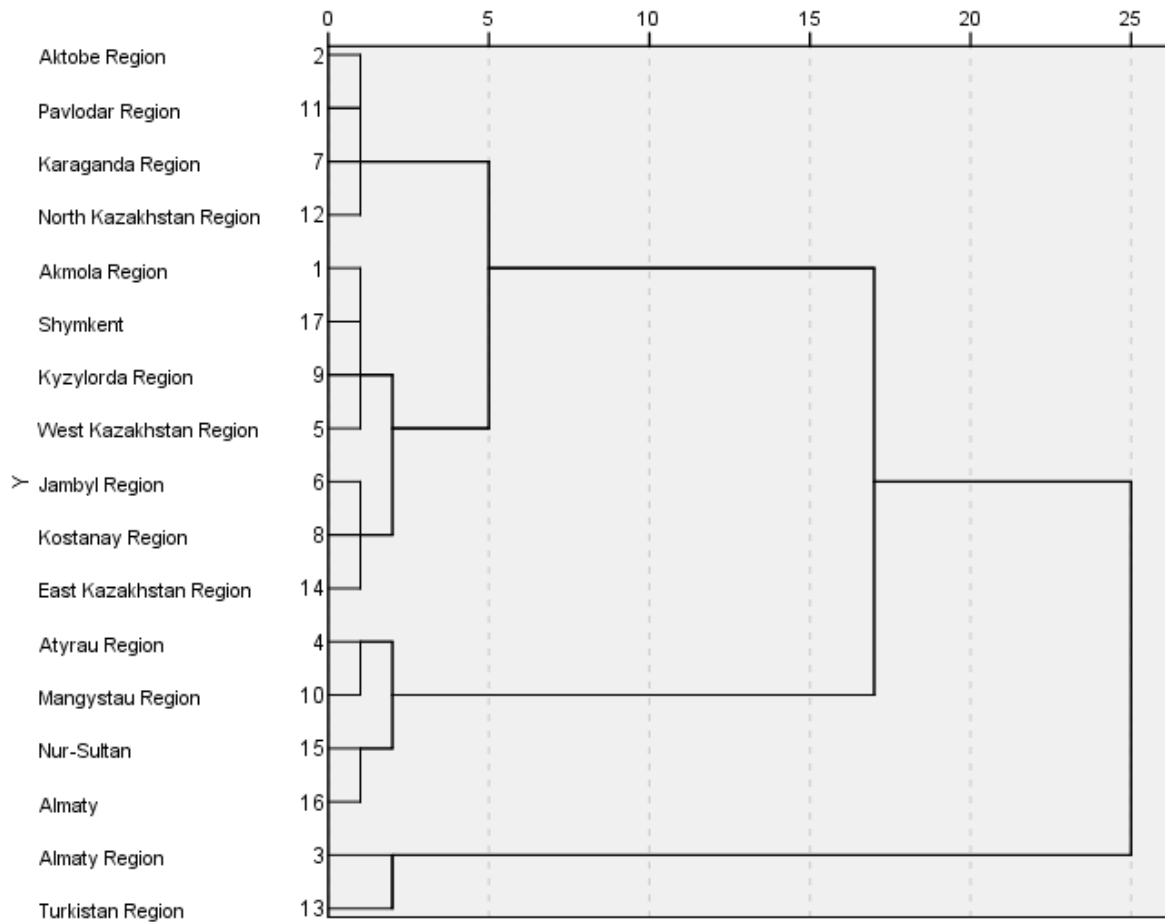


Figure 1 – A dendrogram of clustering by using the Ward method
Note – created by the author according to data [21,22]

Table 3 – Results of clustering the territorial units of Kazakhstan

Number of cluster	Number of regions	Name of the territorial units
1	11	Akmola Region Aktobe Region West Kazakhstan Region Jambyl Region Karaganda Region Kostanay Region Kyzylorda Region Pavlodar Region North Kazakhstan Region East Kazakhstan Region Shymkent
2	2	Almaty Region Turkistan Region (formerly South Kazakhstan)
3	4	Atyrau Region Mangystau Region Nur-Sultan Almaty
Note – created by the author according to data [21; 22]		

Analyzing the obtained descriptive characteristics (Table 4), it can be noted that according to average values, the regions that fell into the third cluster (20.0 % of the total number of regions and cities) can be referred to territorial units with a favorable situation at the labor market. This is evidenced by the low values of the self-employed population, high level of average monthly wages and the share of vacant jobs in the total number of employees, while there is a high level of staff turnover rate. For regions and cities of the third cluster, the economic situation should be considered favorable.

The values of indicators (Table 4) calculated for the regions of the second cluster are as follows: high rates of self-employed, low wages compared to other clusters, low rate of vacant jobs, low staff turnover. Thus, the situation at the labor market in the second cluster is unfavorable.

Table 4 – Characteristics of average values of clusters by factors

Factors		Cluster1	Cluster 2	Cluster 3
The unemployment in the region, %	Y	4,76	4,85	4,78
Self-employed workers, people	X3	115794,18	314245,50	49255,50
Average monthly nominal wage per employee, thousand tenge	X4	130564,09	109618,50	252622,50
Proportion of vacant jobs in the total number of employees, %	X6	1,01	0,45	1,68
Turnover rate of personnel, %	X8	18,89	12,35	26,10
Investment in fixed assets, thousand tenge	X10	10,64	20,31	20,56

Note – calculated by the authors according to data [21, 22]

The values of the indicators of the first cluster are generally lower than the values of the indicators of the third one, but higher than of the second one; therefore, it can be considered good compared to the situation at the labor market in the regions of the second cluster. Relatively high average values of the self-employed population, share of vacant jobs in the total number of employees, as well as the staff turnover rate, and relatively low average monthly nominal wage per employee, which should be considered as a negative trend for the labor market of these regions.



Figure 2 – Characteristics of average values of clusters by factors

Note – created by the author according to data [21; 22]

Based on the calculated multiple regression model, we can conclude that one of the significant factors affecting unemployment among the studied ones is the factor X6. With a 95 % probability, it can be argued that an increase of this factor by 1 unit leads to a decrease in the unemployment rate in the confidence interval from 0.06 % to 0.42 %. This conclusion is statistically significant, which is proved by comparing the actual value of the Student criterion of 3.06 with a critical value of 2.13.

$$Y = 4,61 + 0,00053X3 + 0,00099X4 - 0,24X6 + 0,012X8 - 0,001X10$$

Let's consider the dynamics of change of factor X6 - the proportion of vacant jobs in the total number of employees - in different clusters.

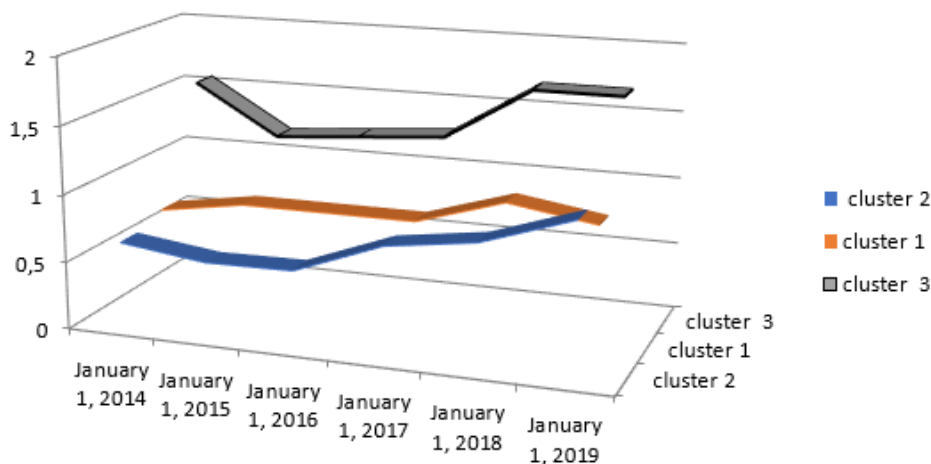


Figure 3 – Dynamics of changes in the proportion of vacant jobs in the total number of employees
Note – created by the author according to data [21; 22]

The diagram in Figure 3 illustrates the difference of this factor in three clusters, which largely explains the situation at the labor market in different regions. That's why one of the priority areas of employment programs should be the creation of new vacancies.

RESEARCH RESULTS (CONCLUSION)

Thus, the unemployment in Kazakhstan has a large territorial differentiation. The unemployment methodology used by state labor and employment agencies does not reflect the real situation at the labor market of critical regions of the country.

Based on the results of the cluster analysis and the grouping of territorial units having similar situation at the labor market, it is possible to develop a differentiated approach for development of measures to reduce unemployment. For the regions of the cluster 1, the “weak points” are the following factors: a relatively high staff turnover rate, a low level of remuneration, and a low proportion of vacant jobs in the total number of employees. That's why by the development of programs for promotion of employment for the regions of the cluster 1, special attention must be paid to these factors.

Territorial units of the cluster 2 are characterized by a high number of self-employed population, the lowest average monthly nominal wage per employee, and the lowest proportion of vacant jobs in the total number of employees, which results in the highest unemployment rate in these regions.

The regions of the cluster 3 have an average unemployment rate compared to other clusters, while there are high values of the share of vacant jobs in the total number of employees and the staff turnover rate.

The activity of the administrative bodies of territorial units should be focused on improving the situation at the registered labor market for regions with an unfavorable situation at the labor market (cluster 2), the social and labor climate for regions with a relatively favorable situation (cluster 1), social and economic indicators

for regions with a favorable situation at the labor market (cluster 3), which have a great impact on the level of unemployment in specific regions and cities of the country. Positive trends in the regional labor market, formed due to a number of measures for reduction of unemployment, will ensure increase of the level of welfare of the population of Kazakhstan.

This paper could be helpful for policymakers. It identifies the regional similarities and differences in the labor market of Kazakhstan. In order to keep stability in the labor market, it is required to pay a special attention to the regions with weak state of position [23]. The government should reduce the disparities between the different territorial units. The high level of discrimination among the regions makes people to have different quality of living with high rate of unemployment.

Furthermore, the outcomes of this paper may be a starting point for getting new ideas for new research topics, as equalization of opportunities for different regions of Kazakhstan.

REFERENCES

1. Башина О. Э., Иванова Н. Ю. Многомерные статистические группировки. – М.: МГУК, 2001. – С. 24.
2. Боровиков В. П., Ивченко Г. И. Прогнозирование в системе STATISTICA в среде Windows. Основы теории и интенсивная практика на компьютере. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 368 с.
3. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – Петрозаводск: Петроком, 1993. – 319 с.
4. Ricardo D. The Principles of Political Economy and Taxation. – London: John Murray, Albemarle-Street, 1817. – 509 p.
5. Marshall A. Principles of Economics. – London: Macmillan, 1920. – 731 p.
6. Keynes J. M. The General Theory of Employment, Interest and Money. – Macmillan Cambridge University Press, 1935. – 342 p.
7. Уткин Э. А. Мотивационный менеджмент / Э.А. Уткин. – М.: ЭКМОС, 1999. – 256 с.
8. Егоршин А. П. Мотивация трудовой деятельности. – Н. Новгород: НИМБ, 2003. – 320 с.
9. Слезингер Г. С. Труд в условиях рыночной экономики. Учебное пособие. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 336 с.
10. Рофе А. И. Теоретические основы экономики и социологии труда: учебник для студентов вузов / А. И. Рофе, А. Л. Жуков. – М.: МИК, 1999. – 336 с.
11. Мельдаханова М. К., Калиева С. А. Занятость населения и факторы ее обеспечения // Известия НАН РК. 2014. – № 2 (294). – С. 59–64.
12. Абалкин Л. И. О мотивации трудовой деятельности // Россия и современный мир. – 1993. – № 2. – С. 69.
13. Рофе А. И., Збышко Б. Г., Ишин В. В. Рынок труда, занятость населения, экономика ресурсов для труда / А. И. Рофе. – М.: МИК, 1997. – 160 с.
14. Carlsson F., Johansson M., Petersson L. O., Tegsjö, B. Creating labour market areas and employment zones. Umeå University. – 1993.
15. Mačerinskienė, I., Aleknavičiūtė, R. National intellectual capital influence on economic growth in the European Union countries // Equilibrium. Quarterly Journal of Economics and Economic Policy. – 2017. – Vol.12. – № 4. – P. 573–592. – Doi: 10.24136/eq.v12i4.30.
16. Jindrová A., Vostrá Vydrová H. Modelling dependence indicators of labor market using advanced statistical methods // Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis. – 2012. – № 60 (4). – P. 165–172. Doi:10.11118/actaun201260040165
17. Boeri T., Jimeno J. F. Learning from the great divergence in unemployment in Europe during the crisis // Labor Economics. – 2016. – Vol. 41. – P. 32–46. Doi:10.1016/j.labeco.2016.05.022.
18. Cheba K., Szopik-Depczyńska K. Multidimensional comparative analysis of the competitive capacity of the European Union countries and geographical regions // Oeconomia Copernicana. – 2017. – Vol. 8. – № 4. – P. 487–504. Doi:10.24136/oc.v8i4.30.
19. Bağ I. Influence of feature selection methods on classification sensitivity based on the example of a study of Polish voivodship tourist attractiveness // Folia Oeconomica Stetinensia. – 2014. – Vol. 13.

– № 2. – P. 134–145. Doi:10.2478/fofi-2013-0017.

20. Эконометрика / И. И. Елисеева – М.: Проспект, 2011. – 288 с.

21. Employment in Kazakhstan for 2014-2018. Statistical report [Electronic source] // Statistics Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan. – 2019. – URL: <https://stat.gov.kz> (accessed: 18.02.2020).

22. Main indicators of labor market by regions of Kazakhstan for 2014–2019) [Electronic source] // Statistics Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan. – 2020. – URL: <https://stat.gov.kz> (accessed: 18.02.2020).

23. Tatarczak A., Boichuk O. The multivariate techniques in evaluation of unemployment analysis of Polish regions // *Oeconomia Copernicana*. – 2018. – Vol. 9. – № 3. – P. 361–380. Doi:10.24136/oc.2018.018

REFERENCES

1. Bashina, O. Je. and Ivanova N. Ju. (2001), “Mnogomernye statisticheskie gruppировки”, Moscow, MGUK, 24 p. (in Russian).

2. Borovikov, V. P. and Ivchenko, G. I. (2003), “Prognozirovanie v sisteme STATISTICA v srede Windows. Osnovy teorii i intensivnaja praktika na komp'yutere”, Moscow, Finansy i statistika, 368 p. (in Russian).

3. Smit, A. (1993), “Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov”, Petrozavodsk, Petrokom, 319 p. (in Russian).

4. Ricardo, D. (1817), “The Principles of Political Economy and Taxation”, London, John Murray, Albemarle-Street, 509 p.

5. Marshall, A. (1920), “Principles of Economics”, London, Macmillan, 731 p.

6. Keynes, J. M. (1935), “The General Theory of Employment, Interest and Money”, Macmillan Cambridge University Press, 342 p.

7. Utkin, Je. A. (1999), “Motivacionnyj menedzhment” / Je. A. Utkin. – М.: JeKMOS, 256 p. (in Russian).

8. Egorshin, A. P. (2003), “Motivacija trudovoj dejatel'nosti”, N. Novgorod, NIMB, 320 p. (in Russian).

9. Slezinger, G. S. (1996), “Trud v usloviyah rynochnoj jekonomiki”, Moscow, INFRA-M, 336 p. (in Russian).

10. Rofe, A. I. and Zhukov, A. L. (1999), “Teoreticheskie osnovy jekonomiki i sociologii truda: uchebnik dlja studentov vuzov”, Moscow, MIK, 336 p. (in Russian).

11. Mel'dahanova, M. K. and Kalieva, S. A. (2014), “Zanjatost' naselenija i faktory ee obespechenie”, *Izvestija NAN RK*, No. 2 (294), pp. 59–64. (in Russian).

12. Abalkin, L. I. (1993), “O motivacii trudovoj dejatel'nosti”, *Rossija i sovremennyj mir*, No. 2, 69 p. (in Russian).

13. Rofe, A. I., Zbyshko, B. G. and Ishin, V. V. (1997), “Rynok truda, zanjatost' naselenija, jekonomika resursov dlja truda”, Moscow, MIK, 160 p. (in Russian).

14. Carlsson, F., Johansson, M., Petersson, L. O. and Tegsjö, B. (1993), “Creating la-bour market areas and employment zones”, Umeå University.

15. Mačerinskienė, I. and Aleknavičiūtė, R. (2017), “National intellectual capital influence on economic growth in the European Union countries”, *Equilibrium. Quarterly Journal of Economics and Economic Policy*, Vol.12, No. 4, pp. 573–592, Doi: 10.24136/eq.v12i4.30.

16. Jindrová, A. and Vostrá Vydrová. H. (2012), “Modelling dependence indicators of labor market using advanced statistical methods”, *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, No. 60 (4), pp. 165–172, Doi:10.11118/actaun201260040165.

17. Boeri, T. and Jimeno, J. F. (2016), “Learning from the great divergence in unemployment in Europe during the crisis”, *Labor Economics*, Vol. 41, pp. 32–46. Doi:10.1016/j.labeco.2016.05.022.

18. Cheba, K. and Szopik-Depczyńska, K. (2017), “Multidimensional comparative analysis of the competitive capacity of the European Union countries and geographical regions”, *Oeconomia Copernicana*, Vol. 8, No.4, pp. 487–504, Doi:10.24136/oc.v8i4.30.

19. Bał, I. (2014), “Influence of feature selection methods on classification sensitivity based on the

example of a study of Polish voivodship tourist attractiveness”, *Folia Oeconomica Stetinensia*, Vol. 13, No. 2, pp. 134–145, Doi:10.2478/fofi-2013-0017.

20. Eliseeva, I. I. (2011), “Jekonometrika”, Moscow, Prospekt, 288 p. (in Russian).

21. “Employment in Kazakhstan for 2014-2018. Statistical report” (2019), Statistics Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, available at: <https://stat.gov.kz> (accessed: February, 18, 2020).

22. “Main indicators of labor market by regions of Kazakhstan for 2014-2019” (2020), Statistics Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, available at: <https://stat.gov.kz> (accessed: February, 18, 2020).

23. Tatarczak, A. and Boichuk, O. (2018), “The multivariate techniques in evaluation of unemployment analysis of Polish regions”, *Oeconomia Copernicana*, Vol. 9, No. 3, pp. 361–380, Doi:10.24136/oc.2018.018.

SUMMARY

The article analyzes the territorial distribution and assesses the situation at the labor market of the territorial units of Kazakhstan. To assess the degree of difference in the situation at the labor market, a cluster analysis was also conducted for 17 territorial units of Kazakhstan. The labor market trends of these regions were identified and a number of measures were proposed to reduce unemployment, which would increase the welfare of the country's population.

ТҮЙІНДЕМЕ

Бұл мақалада Қазақстанның әкімшілік территориялық бірліктерінің орналасуы мен еңбек нарығындағы жағдайының талдауы берілген. Еңбек нарығындағы айырмашылықты анықтау үшін Қазақстанның 17 территориялық бірлігіне кластерлік талдау жасалынды. Аталған аумақтардың еңбек нарығының тенденциясы анықталған және жұмыссыздықты жоюдың бірқатар шешу жолдары көрсетілген.

РЕЗЮМЕ

В статье представлено исследование рынка труда Казахстана в региональном разрезе с помощью методов кластерного анализа. Дана оценка степени различия ситуации на рынке труда в каждой территориальной единице административного деления Казахстана. Выявлены тенденции рынка труда этих регионов и предложен ряд мер по снижению уровня безработицы, которые обеспечат повышение уровня благосостояния населения страны.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Буйтек Эльвира Казыбекбикызы – докторант PhD, Университет Международного Бизнеса, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: buitek.elvira@mail.ru, elvira.utepova@narxoz.kz

Калиева Сауле Ауганбаевна – доктор экономических наук, ассоциированный профессор, главный научный сотрудник, Институт экономики Министерства образования и науки Республики Казахстан, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: kalievas_@mail.ru

MPHTI 06.81.65, 82.17.25
JEL Classification: J24, O15

**IMPACT OF HUMAN RESOURCES MANAGEMENT
PRACTICES ON PERSON-ORGANIZATION FIT**

Zh. Kudaibergenov¹, D. Kelesbayev², B. Izatullayeva³

^{1, 2, 3}Khoja Akhmet Yassawi International Kazak-Turkish University,
Turkistan, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose – to identify and analyze person-organization fit through appropriate human resource management practices.

Methodology. Systematic approaches, inductive and deductive methods, comparative analysis methods were used in this research concerning organization and employee relations.

Originality /value of research. Recommendations on creating and improving a “positive work environment” within the organization through the efficient use of human resource management practices solve the issues of person-organization fit.

Research results. Application of human resources management practices, such as an effective recruitment system, training programs, fair productivity management practices and a well-established career management system, helps to develop and enhance the employee’s qualifications and competencies.

Keywords: human resources management practices, person-organisation fit, HR-planning, recruitment, performance management, career management

**АДАМ РЕСУРСТАРЫН БАСҚАРУ ТӘЖІРИБЕЛЕРІНІҢ
ҚЫЗМЕТКЕР-ҰЙЫМ СӘЙКЕСТІГІНЕ ӘСЕРІ**

Ж. Б. Қудайбергенов¹, Д. Н. Келесбаев², Б. С. Изатуллаева³

^{1, 2, 3}Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Түркістан, Қазақстан Республикасы

АҢДАТПА

Зерттеудің мақсаты. Адам ресурстарын басқару тәжірибелерін тиісті деңгейде жүзеге асыру арқылы қызметкер мен ұйымның сәйкес келуін анықтау және талдау.

Әдіснамасы. Ұйым және қызметкердің ара-қатынасын зерттеуде жүйелік тәсіл, индуктивті және дедуктивті әдіс, салыстырмалы талдау әдістері қолданылды.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Адам ресурстарын басқару тәжірибелерін тиімді пайдалану арқылы ұйымда «жұмыс жасау үшін жағымды атмосфера» қалыптастыру және оны жетілдіру бойынша жасалған ұсыныстар қызметкер-ұйым сәйкестігі мәселесін шешеді.

Зерттеу нәтижелері. Қызметкердің жұмысты жоғалту туралы алаңдаушылығын азайту үшін тиімді іріктеу жүйесі, тиісті оқыту бағдарламасы, өнімділікті басқарудың әділ тәжірибесі және мансапты басқарудың сәтті құрылған жүйесі сияқты адам ресурстарын басқару тәжірибелерін қолдану қызметкердің біліктілігі мен құзыреттілігін арттырып, оны дамытуға көмектеседі.

Түйін сөздер: адам ресурстарын басқару тәжірибесі, қызметкер-ұйым сәйкестігі, HR-жоспарлау, рекрутмент, өнімділікті басқару, мансапты басқару

ВЛИЯНИЕ ПРАКТИКИ УПРАВЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ НА СООТВЕТСТВИЕ СОТРУДНИКА И ОРГАНИЗАЦИИ

Ж. Б. Кудайбергенов¹, Д. Н. Келесбаев², Б. С. Изатуллаева³

^{1, 2, 3}Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави,
Туркестан, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Целью исследования является выявление и анализ соответствия сотрудника и организации посредством надлежащего применения практики управления человеческими ресурсами.

Методология. В исследовании были использованы системный подход, индуктивный и дедуктивный методы, сравнительный анализ отношений организации и сотрудников.

Оригинальность/ценность исследования. Рекомендации по созданию «позитивной рабочей среды» в организации и улучшение ее посредством эффективного использования практики управления человеческими ресурсами решают вопросы соответствия сотрудника и организации.

Результаты исследования. Применение практик управления человеческими ресурсами, таких как эффективная система рекрутмента, программы обучения, справедливые методы практики управления производительностью и хорошо отлаженная система управления карьерой, помогает повышать квалификацию и развивать компетенцию сотрудника.

Ключевые слова: практика управления человеческими ресурсами, соответствие сотрудника и организации, HR-планирование, рекрутмент, управление производительностью, управление карьерой.

КІРІСПЕ

Бүгінде жоғары технологиялық даму мен бизнес әлеміндегі өзгерістер бәсекеге қабілетті орта қалыптастырып отырғаны белгілі. Барлық зерттеушілер мен бизнес саласының мамандары бәсекелес жұмыс ортасының артықшылықтары мен кемшіліктерін анықтып, бәсекелестік жағдайға бейімделудің жолдарын табуға ұмтылуда. Бұл ұмтылыс, негізінен, соңғы жиырма жыл ішінде адам ресурстарын басқару тәжірибелеріне негізделіп отыр. Әсіресе, бұл адам ресурстарын басқарудың стратегиялық тәсілінің пайда болуымен байланыстырылады. Адам ресурстарын басқару тәжірибелеріне көбірек көңілдің бөлінуі адам ресурстарын басқаруды (HRM) қызметкер және ұйымның пайдасы тұрғысынан қажетті екенін түсіндіріп, компанияларға нарықтағы бәсекелестікте артықшылыққа ие болуға мүмкіндік берді.

Адам ресурстарын басқару тәжірибелерінің негізгі мақсаты ұйымдағы қызметкерлердің тиімділігін арттыру болып табылады. Әрине, егер қызметкер өзінің жеке құндылықтарын ұйымның құндылықтарына сәйкес деп есептесе, яғни оның қабілеті, дағдысы және білімі жұмысты орындау үшін қажетті дағдылар, қабілеттер және білімге сәйкес келсе, сол қызметкердің тиімділігін одан әрі арттыру – ұйым үшін үлкен жетістік [1]. Осы себептен, HRM тәжірибесі қызметкерлерге ұйымның құндылықтары мен олардың жұмысқа деген қажеттілік сезімін қалыптастыру үшін түрлі тәжірибелер мен мүмкіндіктерді жүзеге асырып отыруы керек.

Ақылды ойластырылған HRM тәжірибесі жетістікке жетудің тиімді жолы болғанымен, қалаған нәтижеге жету үшін жеткіліксіз болуы мүмкін. Бұл жерде ең маңыздысы, ұйым қызметкерлерінің осы тәжірибені қандай деңгейде қабылдағандығымен байланыстырылады. Егер барлық тәжірибе мейлінше жақсы орындалса да, сонымен қатар қызметкерлердің оны қабылдауы оң болса да, барлық тәжірибе қалағанымыздай нәтиже бермеуі мүмкін.

Елімізде ірі және орта деңгейдегі ұйымдардың көбінде арнайы адам ресурстары (HR) бөлімі бар. Алайда, бұл бөлімдердің қаншалықты тиімді жұмыс істеп жатқаны ойландыратын мәселе болып отыр. Қызметкерлер көптеген ұйымның HR-бөлімін жеткілікті түрде шынайы қабылдамайды. Десек те, олар жеткілікті және тиімді тәжірибелерін жүзеге асырып келеді. Сонымен, HRM тәжірибелерімен қатар, олардың жеткілікті деңгейде қызметкерлер тарапынан қабылдануы керектігін ескерген жөн.

Адам ресурстарын басқаруға қатысты әдебиеттер негізінен ұйым мен қызметкердің міндеттері, жұмысқа қанағаттану және ұйымдастырушылықтың тиімділігі сияқты тақырыптарға негізделген. Қызметкерлер мен ұйым арасындағы сәйкестік елеусіз күйінде қалып барады. Алайда, адам ресурстарын басқару тәжірибесінің жоспарланған мақсаттарын қарастырған кезде, сәйкестік сезімі күтілетін мақсат ретінде ұсынылуы мүмкін. Осылайша, қызметкерлердің адам ресурстарын басқару тәжірибесі туралы оң пікірлері олардың ұйымға және олар атқаратын жұмысқа сәйкес келу тұрғысынан зерттеуді қажет етеді

ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ БӨЛІМІ

Адам ресурстарын жоспарлау. Адам ресурстарын (HR) жоспарлау – адам ресурстарына қажеттілікті болжау және бос жұмыс орындарына адамдардың сәйкес келуін қамтамасыз ету. HR-жоспарлау ұйымға үнемі өзгерісте болып тұратын саяси, әлеуметтік, экономикалық және экологиялық жағдайлардың жағымсыз әсерлерін жеңуге көмектеседі [2].

В. Джордждың айтуынша, HR-жоспарлауды үш сатыға бөлуге болады. Бірінші қадам – қоғамның болашақ қажеттілігін болжау, яғни сұранысты болжау. Сұранысты болжау ұйым қызметкерлерінің болашақ қажеттіліктерін олардың санына және дағдыларына қарай бағалауды қамтиды. Екінші қадам – алдағы жылдары адам ресурсына деген қолжетімділікті, яғни ұсынысты болжау. Ұсынысты болжау ұйым ішіндегі және одан тыс жердегі адам ресурстарын есепке алу арқылы жүзеге асырылады. Соңғы қадам – сұраныс пен ұсынысты сәйкестендіру үшін жоспар құру [3]. Осылайша, HR-жоспарлау жақсы нәтиже береді.

HR-жоспарлау, әсіресе соңғы жылдары, адам ресурстарын басқарудың ажырамас бір бөлігі ретінде қабылданып отыр. 80-жылдарға дейін HRM персоналды басқару ретінде ғана қарастырылып, стратегиялық маңыздылыққа ие болмады. Алайда, қазіргі кезде адам ресурстарын жоспарлау HRM жүйесінің тиімділігіне ықпал ететін маңызды тәжірибенің бірі болды. Егер ұйымдарда адам ресурстарын жоспарлау тиімді жүргізілмесе, сол ұйымның әрі қарай өмір сүру не сүрмеу мәселесі туындайтындығы анық. Мысалы, бір бос жұмыс орны бар десек, компанияның сол бос орынды қалай толтыруы туралы жоспары болу қажет. Бос жұмыс орындарын толтыру үшін және сол лауазымға сай адамды таңдау үшін HR-жоспарлау тиісінше жоғары деңгейде жасалуы керек.

Рекрутмент. Рекрутмент үдерісі ұйымның мақсаттарын жүзеге асыруға көмектесу үшін қабілеті бар адамды іздеуге, жұмысқа тартуға және жалдауға бағытталған іс-қимылдар мен әрекеттердің жиынтығы ретінде анықтауға болады [4]. Н. Уилтон рекрутментке «іріктеуге түсетін үміткерлердің мінез-құлқын анықтайтын қызмет немесе тәжірибе» деп анықтама береді [5]. Рекрутмент үдерісінің негізгі мақсаты аз шығын жұмсап, компанияға керекті мөлшерде білікті қызметкерлерді тарту [6].

Бос жұмыс орындарын толтыру үшін ұйымдар ішкі немесе сыртқы рекрутментті қолдана алады. Ішкі рекрутмент ұйымда жұмыс істеп жатқан қызметкерлердің ішінен үміткерлерді іздеу болса, ұйымнан тыс жерден үміткерлерді іздеу сыртқы рекрутмент деп аталады [7].

Рекрутмент үдерісін төмендегідей үш кезеңге бөліп қарауға болады [8]:

1. *Талаптарды анықтау.* Бұл кезеңде талап етілетін адамдардың саны мен санаттары адам ресурстары жоспарынан алынған рекрутмент бағдарламасының контекстінде көрсетілуі керек. Бұл кезең лауазымдық нұсқаулықтар мен сипаттамаларды дайындауды, еңбек шарттары мен мерзімін анықтауды қамтиды.

Лауазымдық нұсқаулық – бұл міндеттер мен жұмысқа қойылатын талаптардың қысқаша мазмұны. Лауазымдық нұсқаулық қызметкерлерге жұмыс берушінің белгілі бір қызметті атқаруда үмітін ақтай отырып, белгілі бір жетістіктерге жетуге бағыттайды. Лауазымдық нұсқаулықта лауазымның атауы, қысқаша мазмұны, қызметтік міндеттер, қолданылатын құрал-жабдықтар, жұмыс мазмұны, жұмыс стандарттары және қызметкерге қойылатын талаптар көрсетіледі. Қызметкерге қойылатын талаптар жұмыс сипаттамасын, атап айтқанда, білімі, дағдылары мен қабілеттері, жұмысты орындау үшін қажетті барлық басқа сипаттамаларды қамтиды [9].

Жұмыс сипаттамасын төмендегідей бөліп қарасақ болады [9]:

- Техникалық құзиреттіліктер: қызметкердің міндетті түрде білуге тиісті арнайы дағдысы және қызмет атқару кезінде жұмысқа қажетті дағдылары;

- Мінез-құлық және қарым-қатынасқа қойылатын талаптар: бұған қалаған нәтижеге қол жеткізу үшін қажетті мінез-құлық түрлері кіреді. Ұйымдағы арнайы жүріс-тұрысты анықтау үшін өз жұмысын сәтті атқарып жатқан жұмысшылардың мінез-құлқын зерттеп талдау қажет. Сонымен қатар, бұл талаптарға тиісті мінез-құлық арқылы қалаған нәтижеге жеткізетін қарым-қатынасты қосуға болады. Әсіресе, соңғы жылдары жұмысқа орналасу үшін тек ғана жоғары техникалық дағдылардың болуы жеткіліксіз. Қазіргі компаниялар белгілі бір өзіндік ерекшелігі бар адамдарды жұмысқа тарту үрдісін қолдауда. Бұл ерекшеліктерге ұйымдардың негізгі құндылықтарымен байланысты мінез-құлық кіруі мүмкін.

- Біліктілік және тренинг: техникалық дағдылар мен академиялық біліктілік;

- Тәжірибе: табысты болжауға көмектесетін жетістіктердің барлық түрі жатады;

- Арнайы талаптар: жұмысты жақсы орындау үшін жаңа нарықтар ашу, жаңадан жүйелер енгізу сияқты арнайы талаптар қажет;

- Ұйымға сәйкестік: ұйымның корпоративті мәдениетіне сай келу;

- Арнайы шарттар: іс-сапарлар, жұмыс уақытынан тыс артық жұмыс жасау, жұмысқа қажет кезде мобильді болу;

- Қызметкердің үмітін ақтау: қызметкердің мансаптық мүмкіндіктері, тренингтері, қауіпсіздігі және т.б. үмітті ақтау.

Осы ерекшеліктердің ішінде мінез-құлық талаптары мен ұйымға сәйкестігі аса назар аудартып отыр. Табысты қызметкердің техникалық дағдылары, біліктілігі және тәжірибесі болуы керек. Сонымен қатар, ол ұйымдық мәдениетке сәйкес келуі қажет. Бұл ұйымның корпоративті мәдениетіне сәйкес келуін және белгілі бір мінез-құлықтың ұйым үшін маңыздылығын білдіреді.

2. *Үміткерлерді тарту.* Үміткерлерді тартудың неғұрлым қолайлы жолын анықтау, бағалау және пайдалану – уақыт ұтуың тиімді тәсілі. Бүгінде, компаниялар бос жұмыс орындарын, алдымен, ұйым ішінде жариялайды. Ал, егер сол қызметке сәйкес адам табылмаса, бос орындарды жарнама, интернет немесе аутсорсинг арқылы толтыруға тырысады [10].

3. *Үміткерлерді таңдау.* Үміткерлерді таңдау – үміткерлердің өтінімдерін іріктеу, сұхбаттасу, тестілеу, бағалау, жұмысқа орналасу ұсынысын жасау, сол үміткер туралы ой-пікірлерді жинау және де еңбек келісім-шартын дайындау сияқты әдістер жиынтығын қолдану арқылы ең қолайлы үміткерді таңдау. Бос жұмыс орны туралы хабарландыруға қатысты жеткілікті мөлшерде ұсыныс алынғаннан соң сұхбатқа дайындық жұмыстары жүргізіледі. Бұл дайындық кезеңіне өтініштердің тізімін жасау, стандартты растау хатын жіберу, жұмыс сипаттамаларына сәйкес тиісті өтінімдерді таңдау, сұхбат бағдарламасының қысқаша аңдатпасын жасау және кандидатты сұхбаттасуға шақыру кіреді. Осы дайындықтардан кейін үміткерлерді сұхбаттасу, бағалау орталықтары (Assessment Center) және тест алу арқылы бағалайды [11].

Сұхбат – үміткерлердің құзыреттілігі, көзқарасы, тәжірибесі және жеке қасиеттері туралы толық ақпарат алу үшін өткізілетін бетпе-бет кездесу [12]. Бағалау орталығы – бұл қызметкерлерді іріктеуде бағалаудың әртүрлі тәсілдерін қолданатын әдістердің бірі. Іріктеу әдістерінің ішінде бағалау орталығы қызметкерлердің жұмысын басқа әдістерге қарағанда әлдеқайда жақсырақ бағалай алатын әдіс болып есептеледі [6]. Сонымен қатар, қызметкерлерді таңдау кезінде ақылдылыққа, жеке тұлғалық қасиеттерге, тапқырлық пен қабілеттілікке байланысты әртүрлі сынақтарды қолдануға болады.

Рекрутмент процесінің тиімділігі барлық бөлімдерге және барлық қызметкерлерге әсер етеді. Үміткерлерді іріктеу процесінде ең маңыздысы – қажетті лауазымға лайықты адамды таңдау. Егер жұмысқа қабылданған қызметкер өзінің жұмысына немесе ұйым мәдениетіне сай келмесе, онда ол сәйкессіздікке ұшырап, оның жұмыс көрсеткіші нашарлайды. Сәйкесінше, өнімділігі төмен қызметкерлер пайда болады. Ал, лауазымына лайықты етіп таңдалған адамдар өз істерін үлкен құмарлықпен орындайды. Демек, олар өздерін сол жұмысқа лайықты және ұйым мәдениетіне сәйкес келеді деп есептейді [9].

Алайда, тек ғана бір әдісті қолдана отырып, қанағаттанарлық нәтижеге қол жеткізу мүмкін емес. Сондықтан, жақсы нәтижеге қол жеткізу үшін екі немесе одан да көп әдістердің комбинациясын қолданған жөн.

Қызметкер іріктеу кезеңінде үміткер ретінде ұйымның өкілдерімен кездесіп жүрген сәттен бастап адам ресурстарын басқару тәжірибесі процесінің бір бөлігі болып есептеледі. Осылайша, жақсы жасалған рекрутмент және іріктеу процесі ұйымдастырушылық климатты қалыптастырады.

Өнімділікті басқару. Әрбір ұйым нарықта өмір сүруін сақтап қалу үшін қызметкерлерінің жұмысын қадағалап, оны бағалап отыруы керек. Егер компанияда неғұрлым жоғары білімді, білікті қызметкерлер жұмыс жасаса, ұйым нарықта соғұрлым күшті позицияға ие болады. Әйтпесе ол нарықтағы күшін жоғалтады. Сол себепті, бүгінде барлық шағын, орта және ірі компаниялар өнімділікті басқару жүйесін қолданып отыр. Д.Шарма өнімділікті басқаруды «жеке тұлғалар мен командалардың жұмысын дамыту арқылы ұйымдық өнімді жақсартудың жүйелі процесі» деп анықтайды [13]. Армстронг ұсынған өнімділікті бағалаудың алты кезеңдік басқару жүйесі қызметкерлердің жұмыс жасау мүмкіндіктерін арттырып, ұйымның пайдасы үшін потенциалын толық ашып, жетістіктерге қол жеткізуге мүмкіндік береді [14]. Бірінші қадам – қызметкердің жұмысын бағалау себептерін анықтау. Мысалы, өнімділікті бағалау өтемақы немесе қызметте өсіруді айқындау үшін жүргізілуі мүмкін. Сол үшін қойылған мақсатқа сай қолайлы әдісті таңдау қажет. Екінші қадам – бағалау критерийлерін анықтау. Бұл критерийлер қызметкерлердің жетістіктерін сипаттау жолдары болып табылады. Оған қызметкердің жұмыс процесіне қатысуы, жұмысының сапасы және т.б. кіреді. Үшінші қадам критерийлерді өлшеу үшін қолданылатын әдістерді анықтайды. Өнімділікті бағалау әдістерін таңдау кезінде ескерілуі қажет маңызды нәрсе – бағалаудың тиісті құралын таңдау. Өнімділікті бағалау құралы өзіндік ерекшелікке, мінез-құлыққа немесе нәтижеге назар аударады. Өзіндік ерекшелікке негізделген өнімділікті бағалау жүйесінде қызметкерлердің сенімділігі мен достығы сияқты қасиеттері өлшенеді. Алайда, бұл әдісті қолдану әрқашан оң нәтижелі бола бермейді. Өйткені сұхбаттасу кезінде қызметкермен арада тек ғана жеке басқа қатысты қасиеттер туралы кері байланыс орнайды, ал бұл қасиеттер көбінесе өзгермейді. Сонымен, өзіндік ерекшеліктерді бағалауға бағытталған тәсілдер қызметкердің дамуына ықпал етпейді деген қорытынды жасауға болады. Мінез-құлықты бағалайтын құралдар қызметкердің мінез-құлқына және оның қандай да бір жұмысты орындау кезінде не істеу керектігіне бағытталған. Бұл әдіс өзіндік ерекшелікке бағытталған жүйе мен құралдарға қарағанда анағұрлым тиімді, өйткені қызметкерлер жағымсыз мінез-құлқын өзгертіп, өздерінің қалаған жолдарын ұстана алады. Соңғы әдіс – нәтижеге бағытталған бағалау құралдарын қолдану. Бұл әдіс қызметкердің жасаған жұмысының және жеткен жетістігінің нәтижесін бағалайды. Алайда, нәтижеге бағытталған құралдарды пайдаланудың осал жері – қызметкер қолынан келгеннің бәрін жасағанымен сыртқы факторлардың әсерінен қажетті нәтижеге жете алмауы мүмкін. Бұл жерде бір ғана шешім – осы әдістерді үйлесімді түрде қолдану. Мысалы, дұрыс бағалау нәтижелерін алу үшін мінез-құлық пен нәтижеге бағытталған құралдарды бірге қолдану керек. Сол себепті, қызметкерлердің жұмысын бағалау үшін қолданылатын әдіс-тәсілдерді таңдау өнімділікті бағалау жүйесі үшін өте маңызды.

Келесі қадам – осы процесті қызметкерлерге де, басшыларға да түсіндіру. Олар міндетті түрде өнімділікті бағалау процесі туралы жеткілікті ақпараттандырылуы керек. Бұл кезеңде бақылаушыларға процестің әділдігі мен дұрыстығын қамтамасыз ету үшін тиісті уақыт бөлінуі қажет.

Өнімділікті басқару процесінің бесінші сатысы – қызметкерлердің өнімділігін бағалау. Бұған бақылау жүргізу, таспаға жазып алу және мінез-құлықты бағалау кіреді. Ойдағыдай өнімділікті бағалауға қол жеткізу үшін бақылаудағы қызметкердің барлық әрекеттері таспаға жазылуы тиіс. Мысалы, қызметкер келесі сатыға сәтті өтуі үшін оның не істегені және өз-өзін ұстауы оның супервайзері тарапынан ақпарат ретінде тіркеліп жазылуы керек.

Сонымен, соңғы қадам – өнімділікті бағалау нәтижелерін қарау. Бұл қадам қызметкерлермен бірге бағалау нәтижелерін талқылауға негізделген. Оның жұмысын бағалаған қызметкер мен супервайзер кері байланыс сұхбатына дайындалуы керек. Яғни, супервайзер қызметкердің жұмыс рейтингін жариялап, оған қатысты түсіндірмелер жасайды. Супервайзер өз сөзінде қызметкердің өзіндік мінез ерекшеліктеріне қарағанда оның жұмыс ортасында өзін ұстауы мен жұмыс өнімділігіне басымдық беруі керек [14].

Армстронг атап өткен алты кезең қазіргі ресми бағалау процесі. Алайда, соңғы жылдары балама әдіс ретінде, басқа әдістердің кемшіліктерін болдырмау мақсатында көптеген ұйымдарда 360-градустық тиімді бағалау әдісі қолданылады. Бағалаудың бұл әдісі қызметкерлердің мінез-құлқы туралы ақпараттың кең спектрін ұсынып, қызмет нәтижелерін бағалау кезінде жіберілетін қателіктердің алдын алады. 360-градустық кері байланыс кезінде жеке тұлғаның жұмысына қатысты мәліметтер бірнеше көздерден жиналады [15]. Яғни, олар – қарамағындағы қызметкерлер, басшылары және тұтынушылар да болуы мүмкін.

Сонымен, қызметкерлерді ынталандыру, олардың қанағаттанушылығы және ұйымдастырушылық іс-әрекеттің оң нәтижелері үшін өнімділікті тиімді басқару жүйесі маңызды екенін атап өткен жөн. Өнімділікті басқару жүйесінің тиімді жұмыс жасауы қызметкерлердің өз компаниясына деген сенімін арттырады. Егер олар өнімділікті басқарудың әділ жүйесі бар деп есептесе, олар өздерінің жұмысын адал атқарып, ұйымға сенімділік білдіреді. Сонымен қатар, олардың құштарлығын арттырады және сол жерге өзін лайықты сезінеді. Осылайша, олар өздерінің жұмысына және ұйымына сәйкес келетініне сенімді болып, ұйымның өнімділігінің артуына аянбай өз үлесін қосады

Оқыту және дамыту. Оқыту және дамыту ұйымның қызметкері атқаратын жұмыспен байланысты мінез-құлық пен жүріс-тұрысты үйретуге бағытталған барлық әрекеттер. Яғни, оқыту мен дамыту қызметкерге қазіргі және болашақ жұмысы үшін қажетті дағдыларды игеруге мүмкіндік береді. Басқаша айтқанда, «оқыту – бұл қызметкердің жұмысын жақсарту үшін дағдыларды, білімді, тұжырымдамаларды немесе көзқарастарды игеруді қамтитын оқу процесі» [16].

Оқытудың бірнеше формасы бар. Оқытудың ең көп тараған түрі – кәсіби оқыту. Оқытудың бұл түрі жұмысқа жаңадан келген қызметкерге жұмыс міндеттерін қалай орындау керектігін үйрететін тәжірибелі қызметкердің көмегімен жасалады. Енді бір түрі – тікелей дәрістерден тұратын аудиториялық сабақ. Қызметкерлер өз жұмысын қалай орындау керектігін үйрену үшін дәрістерге қатысады. Тағы бір әдіс – ұйымның бағыт-бағдарын үйрету. Оған жаңадан келген адамға ұйымның корпоративтік мәдениетін, құрылымын, стандарттары мен мақсаттарын таныстыру кіреді. Сондай-ақ, нұсқаулар, конференциялар мен кейс-стади сияқты оқыту әдістерін қолдануға болады [17].

Оқыту тәжірибелері қызметкерлерді ұйымда ұстап қалуға әсер етеді. Қызметкерлер тек материалдық пайда табу үшін ғана жұмыс істемейді. Сонымен қатар, олар өздерінің мансаптық мақсаттарына компания ұсынатын мүмкіндіктер арқылы қол жеткізгісі келеді. Оқыту бағдарламалары осы мүмкіндіктердің негізгі көзін ұсынады. Егер қызметкерлер компанияның оқыту мүмкіндіктері жеткілікті деп есептесе, олар сол компанияда жұмыста қала береді. Алайда, егер мұндай мүмкіндіктер жеткіліксіз деп санаса, олар өздерінің дағдылары, қабілеттері мен білімін дамытуға көмектесетін басқа жұмыс орындарын іздейді.

Мансапты басқару. Мансапты басқару – қысқа және ұзақ мерзімді ұйымдық мақсаттарға сәйкес қызметкерлердің мансабын жоспарлау және дамыту. Мансапты жоспарлаудың екі бағыты бар: жеке тұлғаға бағытталған және ұйымға бағытталған мансапты жоспарлау [9].

Жеке тұлғаға бағытталған мансапты жоспарлау қызметкерлерге бағытталған. Табысты кәсіби қызметкер, негізінен, төрт кезеңнен өтеді. Бірінші кезеңде қызметкер бір немесе бірнеше жетекшінің басшылығымен жұмыс істейді, көмек алады және олардан үйренеді. Екінші кезеңде қызметкер жаңа дағдыларды дамытады және құзыретті бола бастайды. Үшінші кезеңде қызметкерлер жоғары сенімділікке ие болады, өзгенің жұмысын жауапкершілікпен қабылдауға дайын және мәселелерді шешуге қабілетті болады. Соңғы сатыда, қарамағындағыларға жауапкершілік жүктеуге және тез арада шұғыл шешімдер қабылдауды үйренеді [18].

Ұйымға бағытталған мансапты жоспарлау жұмысқа назар аударады және жұмыс орнындағы жеке тұлғалардың ілгерілеуін қамтамасыз ететін мансап жолдарын қалыптастыруға бағытталады. Ұйымға бағытталған мансапты жоспарлау бірнеше кезеңнен тұрады. Бірінші қадам – барлық стратегия мен жоспарларды қамтитын компанияның кадрлық қажеттіліктерін анықтау. Екінші қадам – компания қызметкерлерінің профилін анықтау, яғни жасы, білім деңгейі және т.б. Үшінші кезең – қызметкерлерді жеке тұлғаға бағытталған мансаптық жоспарлаудың төрт кезеңіне қалай бөлуге болатындығын анықтау. Төртінші қадам – белгілі бір уақыт аралығында қызметкердің мансаптық өсуіне қандай тағайындаулар

пайдалы болатындығын анықтау. Бесінші қадам – мансапқа негізделген оқу бағдарламаларын әзірлеу және енгізу. Ал соңғы қадам – ұйымға дарынды қызметкерлерді тартуға және ұстап қалуға көмектесетін марапаттау жүйесін құру [9].

Ұйымдар осы екі перспективаны бір уақытта тиімді пайдаланып, жеке тұлға мен ұйымның қажетті мақсаттарына жету үшін қолдануы қажет. Мансапты басқару бағдарламасында ұйымдар үшін де, жеке тұлғалар үшін де мақсаттар бар. Мансапты басқару жеке тұлғаларға олардың әлеуетін іске асыруға және мансапқа жетуге көмектесу үшін сүйемелдеп қолдау көрсетуді және ынталандыруды көздейді [19]. Екінші жағынан, ұйымның қажеттіліктеріне сәйкес келетін кадрлық резервті құру арқылы таланттарды басқару (talent management) саясатының мақсаттарын жүзеге асыруға мүмкіндік береді [20].

Ұйымдар мансапты басқарудың тиісті тәжірибелерін қолдану арқылы қызметкерлерді өздерінің мансаптық мақсаттарына жету мүмкіндіктерін ұсына отырып, оларды ұйымда сақтап қала алады. Егер осы тәжірибе сәтті жүзеге асса, олар сәйкестік пен жауапкершілік сезімін дамыта алады. Егер қызметкерлер мансаптық менеджменттің дұрыс екенін түсінсе, олар өздерінің дағдыларын, құзыреттіліктерін дамытып, ұйымның құндылықтарын қалыптастырады. Екінші жағынан, егер қызметкерлерге бұл мүмкіндіктер шектеулі көрінсе, олар жұмыстан кетуге ниет білдіреді. Сәйкесінше, ұйымның өнімділік нәтижесі төмендеуі мүмкін. Демек, бұл қызметкерлер өзінің әріптестерімен, басшыларымен және ұйыммен үйлесімділікті дамыта алмайды.

Өтемақы және ынталандыру ақысы. Өтемақы және ынталандыру ақысы термині қызметкерлерді марапаттау үшін жұмсалатын барлық ақшалай төлемдер мен тауарларды білдіреді. Оған жалақы/еңбекақы және медициналық сақтандыру, ақылы демалыс немесе қызметкерлердің фитнес-орталықтарына жолдамасы сияқты барлық қосымша ынталандырулар кіреді. Өтемақы және ынталандыру ақысы қызметкерлермен жұмыс жасаудың маңызды әдістерінің бірі болып табылады. Өйткені бұл дарынды қызметкерлерді тартуға және ұстап қалуға көмектеседі [7]. Қазіргі нарықтық жағдайда компаниялар ең білікті қызметкерлерді тартуға және оларды ұйымда сақтауға тырысады. Осы мақсатқа жетудің маңызды қадамдарының бірі – қызметкерлерге жақсы мүмкіндіктер жасау. Егер қызметкерлерге өздеріне тиесілі құқықтар берілмеген болса, олардың жұмыстан кету үрдісі туындауы мүмкін.

Еңбек қауіпсіздігі және денсаулық сақтау. Еңбек қауіпсіздігі және денсаулық сақтау саясаты қызметкерлерді жұмысқа қабылдау кезінде туындайтын қауіптерден қорғауға негізделген. Еңбек қауіпсіздігі бағдарламалары жазатайым оқиғалардың алдын алуға, оларды болдырмау және адамдар мен мүлік шығынын азайтуға бағытталса, денсаулық сақтау бағдарламалары еңбек жағдайына байланысты денсаулыққа зиянды болдырмауға бағытталған [9].

Денсаулық сақтау және еңбек қауіпсіздігі бағдарламаларына денсаулық пен қауіпсіздік саясатын әзірлеу, кәсіби қауіпсіздік бағдарламаларын жүзеге асыру, стресті басқару, жазатайым оқиғалардың алдын алу, қауіп-қатерлерді бағалау, денсаулық пен қауіпсіздік бойынша тексерулер мен аудит сияқты кең ауқымды шаралар кіреді [9].

Адам ресурстарын басқару бөлімі айналысатын маңызды мәселелердің бірі – бұл қызметкерлердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету. Өйткені бұл ұйымның тиімділігі мен қызметкерлердің ұйымға деген сеніміне тікелей әсер етеді. Егер компаниялардың денсаулық сақтау мен еңбек қауіпсіздігі бағдарламалары жеткілікті деңгейде жұмыс жасап жатса, қызметкерлердің позитивті мінез-құлқы мен жұмыс нәтижелері артады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қорытындылай келе, HRM тәжірибесінің негізгі мақсаты қызметкердің ұйымға қосатын үлесін арттыру екендігін айтуға болады. Сонымен қатар, HRM жаңа өнімдерді ендіру және ұйымның өнімділігін арттыру сияқты мақсаттарды жүзеге асыруға көмектесетін құрал ретінде қарастырылады.

HRM тәжірибелерінің тиімділігін ұйымдық мақсаттар мен міндеттерге жету және нарықта бәсекелестік артықшылықтарға ие болу мүмкіндігі арқылы анықтауға болады. Осы ұйымдық мақсаттарға қол жеткізу үшін тиісті адамдарды іріктеп алып қана қоймай, оларды жалақы мен жеңілдіктер жүйесі, денсаулық және еңбек қауіпсіздігі бағдарламалары, қауіпсіз жұмыс арқылы ұйымда сақтап қалу керек.

Сонымен қатар, ұйым қызметкерлерге оқыту және мансаптық менеджмент арқылы жетілдіре алатындай мүмкіндіктер беруі керек. Осы жетістіктерден басқа, HRM тәжірибесі компанияларға ұйымдық саясатты жасауға және ұйымның жалпы стратегиясына үлес қосуға көмектеседі. Осылардың барлығы ұйымның тиімді HRM жүйесін қалыптастыруға әсер ететіні сөзсіз.

Егер HRM тәжірибесі сәтті жоспарланып дұрыс қолданылса, қызметкерлер ұйымның оларға қамқорлық жасайтынын сезінеді. Мысалы, егер HR-жоспарлау жақсы жасалған болса, ұйымның қызметкерге мұқтажы дер кезінде және уақытылы қамтамасыз етіледі. Нәтижесінде ешқандай қызметкерге жұмыстан қысқару қаупі төнбейді немесе қызметкер жетіспеушілігіне байланысты қосымша міндеттер жүктелмейді. Жақсы жасалған жүйе қызметкерлерге жағымды әсер етеді. Сонымен қатар, олар өздерінің ұйымға лайықты екендіктерін сезінеді.

Алайда, егер HR-жоспарлау дұрыс ұйымдастырылмаған болса, қызметкерлердің жұмыс жүктемесі артады. Ал бұл жағдай қызметкерлердің ұйым туралы жағымсыз көзқарас қалыптастыруына әкеліп соғады. Мұндай жағымсыз ойларды төмен жауапкершілік, кадрлардың сыртқа кетуі, тәртіпке бағынбау және қызметкер мен ұйымның сәйкестік саясатын жүргізе алмау сияқты әрекеттермен байланыстыруға болады.

Егер іріктеу саясаты дұрыс жасалған болса, қажетті білікті мамандар ғана іріктеліп алынады. Демек, қызметкерлер өз компаниясының іріктеу тәжірибесінің әділдігіне сенеді. Нәтижесінде олар ұйым туралы жағымды ойларын қалыптастырады. Екінші жағынан, нашар жасалған іріктеу саясаты олардың ұйымға деген сенімін жоғалтады. Сәйкесінше, олар өздерін түкке тұрғысыз сезінуі мүмкін. Осының салдарынан жұмысқа қатысты жағымсыз мінез-құлық пен көзқарас қалыптасады.

Рекрутмент пен үміткерлерді іріктеу жүйесіндегі әлсіздік өнімділікті бағалау тәжірибесіне де әсер етпей қоймайды. Сол себепті, тиімді және әділетті бағалау – адам ресурстарын басқару саласындағы ең маңызды қадамдардың бірі.

Қызметкерлер өз жұмысының нәтижесін көргісі келеді және марапаттауды қажет етіп тұрады. Егер өнімділікті бағалау жүйесі қызметкердің жасаған жұмысын объективті түрде бағаламаса, компания кадрларының өз еркімен жұмыстан кетіп, басқа жұмыс іздеуіне итермелейді. Ал егер өнімділікті бағалау дұрыс жүргізілген деп есептесе, олар ұйымда қалып жұмысын жалғастыра береді. Басқа да сәтті жасалған HRM тәжірибелері сияқты өнімділікті бағалау ұйым үшін жағымды көзқарас пен мінез-құлық қалыптастырады.

Қызметкерлерді бағалау нәтижелері бойынша компаниялар жақсы жұмыс жасағандары үшін қызметкерлерді марапаттап, ұйымда білікті қызметкерлерді сақтап қалу үшін оларға жақсы жалақы мен жеңілдіктер жүйесін ұсынуы керек. Ұйымдар әрқашан бәсекеге қабілетті жұмыс ортасында болады. Ал, осы жағдайларға төтеп беру үшін белгілі бір дағдылары мен тәжірибесі бар қызметкерлерді жұмысқа тарту қажет. Егер қызметкерлер өздеріне лайықты мүмкіндіктер берілетініне көз жеткізсе, олар ұйымның талаптарымен келіседі. Алайда, қызметкерлерді ұйымда ұстап қалу тек жалақы мен жеңілдіктермен ғана шектелмейді. Өйткені олар өздерінің дағдылары мен біліктілігін дамытып, оқу бағдарламалары мен мансапты басқару жүйесі арқылы жүзеге асырғысы келеді. Егер ұйым осындай жағдайлар жасай алса, қызметкерлер өз жұмыстарына көп көңіл бөледі және олардың ұйымға деген сенімі артады.

Еңбек шарттары мен еңбек қауіпсіздігі заңмен бекітіліп қойса да, ұйымдар кейде заң талаптарын елемей мүмкін. Мұндай жағдайлар ұйымға санкциялар әкеледі. Нәтижесінде қызметкерлер де зардап шегеді. Ешкім қауіпті жұмыс ортасында жұмыс жасағысы келмейді. Ал, қызметкерлер міндетті болған соң ғана амалсыздан жұмыс істейді. Осылайша, нашар өнімділік, төмен жауапкершілік, жағымсыз көзқарас, жұмыстан кету және басқа да жағымсыз нәтижелер орын алады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Senyucel Z. Managing the Human Resources in the 21st Century [Электронды ресурсы]. – 2009. – URL: https://my.uopeople.edu/pluginfile.php/57436/mod_book/chapter/115976/BUS5511.Senyucel.Managing.HR.pdf (қарау уақыты: 14.12.2019).

2. Joshi M. Human Resources Management [Электронды ресурс]. – URL: <https://ercd.files.wordpress.com/2013/07/human-resource-management-by-manmohan-joshi.pdf> (қарау уақыты: 12.12.2019).
3. George V. The Role of Human Resource Planning In The Human Resource Network// International Journal of Creative Research Thoughts. – 2017. – № 11 (5). – pp.142–147.
4. Reucroft G., Scott T. Human Resources: A Practical Guide [Электронды ресурс]. – URL: <https://bookboon.com/premium/reader/human-resources-a-practical-guide> (қарау уақыты: 06.12.2019).
5. Уилтон Н. HR-менеджментке кіріспе. – Алматы: Ұлттық аударма бюросы, 2019. – 532 б.
6. Garner E. Recruitment and Selection: Hiring the people you want [Электронды ресурс]. – URL: <https://books.google.kz/books?id=CXJhSc6PTTYC&pg=PA9&lpg=PA9&dq=Garner+E.+Recruitment+and+Selection:+Hiring+the+people+you+want&source> (қарау уақыты: 20.12.2019).
7. Гриффин Р. Менеджмент. 12-басылым. – Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2018. – 768 б.
8. Breaug J. A., Starke M. Research on employee recruitment: So many studies, so many remaining questions// Journal of Management. – 2000. – № 3 (26). – pp. 405-434.
9. Mathis R., Jackson J. Human Resources Management. 12th edition. Mason: Thomson South-Western, 2008. – 623 p.
10. Egeberg S. E. Recruitment and Selection in the Digital Age: Make the Impossible Possible [Электронды ресурс]. – URL: <https://bookboon.com/en/recruitment-and-selection-in-the-digital-age-ebook> (қарау уақыты: 01.12.2019).
11. Russel K. Selection process and Recruitment Plan Guide: How to Get the Right Man (or Woman) for the Job [Электронды ресурс]. – URL: <https://bookboon.com/premium/reader/human-resources-a-practical-guide> (қарау уақыты: 21.12.2019).
12. Huffcutt A. I., Van Iddekinge C. H., Roth Ph. L. Understanding applicant behavior in employment interviews: A theoretical model of interviewee performance// Human Resource Management Review. – 2011. – Vol. 21. – pp. 353–367.
13. Sharma D. Performance Appraisal and Management. 1st edition. Himalaya Publishing House, 2010. – 340 p.
14. Armstrong M. Performance Management Key Strategies and Practical Guidelines. 3rd Edition. London: Kogan Page Limited, 2006. – 215 p.
15. Held Sh. Performance Management For Dummies. Reviewsnap Special Edition. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc. 2016. – 153 p.
16. Armstrong M. Armstrong’s Essential Human Resource Management Practice: A Guide to People Management. London: Kogan Page Limited, 2010. – 424 p.
17. Training and Development System. New Delhi: Excel Books Private Limited, 2012. – 246 p. [Электронды ресурс]. – URL: http://ebooks.lpude.in/management/mba/term_4/DMGT518_TRAINING_AND_DEVELOPMENT_SYSTEM.pdf (қарау уақыты: 19.12.2019).
18. Keenan T. Human Resources Management. Edinburgh: Heriot-Watt Management Programme, 2015. – 232 p.
19. Chetana N., Das Mohapatra A.K. Career Planning and Career Management as Antecedents of Career Development: A Study// Asian J.Management. – 2017. – № 3 (8). – pp. 614–618.
20. Merlevede P. Talent management: A Focus on Excellence. – Managing Human Resources in a Knowledge Economy [Электронды ресурс]. – URL: <https://ru.b-ok2.org/ireader/3110862> (қарау уақыты: 09.01.2020).

REFERENCES

1. Senyucel, Z. (2009), “Managing the Human Resources in the 21st Century”, available at: https://my.uopeople.edu/pluginfile.php/57436/mod_book/chapter/115976/BUS_5511.Senyucel.Managing.HR.pdf (accessed: December, 14, 2019).
2. Joshi, M. (2013), “Human Resources Management”, available at: <https://ercd.files.wordpress.com/2013/07/human-resource-management-by-manmohan-joshi.pdf> (accessed: December, 12, 2019).

3. George, V. (2017), “The Role of Human Resource Planning In The Human Resource Network”, *International Journal of Creative Research Thoughts.*, No. 11 (5), pp.142–147.
4. Reucroft, G., Scott, T., “Human Resources: A Practical Guide”, available at: <https://bookboon.com/premium/reader/human-resources-a-practical-guide> (accessed: December, 6, 2019).
5. Wilton, N. (2019), “HR-menedzhmentke kirispe”, Almaty, Ultyq audarma bjurosy, 532 p. (in Kazakh).
6. Garner, E. “Recruitment and Selection: Hiring the people you wan”, available at: [https://books.google.kz/books?id=CXJhSc6PTTYC&pg=PA9&lpg=PA9&dq= Garner+E.+Recruitment+and+Selection:+Hiring+the+people+you+want&source=](https://books.google.kz/books?id=CXJhSc6PTTYC&pg=PA9&lpg=PA9&dq=Garner+E.+Recruitment+and+Selection:+Hiring+the+people+you+want&source=) (accessed: December, 20, 2019).
7. Griffin R. (2018), “Menedzhment. 12-basylym”, Almaty, Ultyq audarma bjurosy, 768 p. (in Kazakh).
8. Breaug, J. A., Starke, M. (2000), “Research on employee recruitment: So many studies, so many remaining questions”, *Journal of Management*, No. 3 (26), pp. 405–434.
9. Mathis, R., Jackson, J. (2008), “Human Resources Management. 12th edition”, Mason, Thomson South-Western, 623 p.
10. Egeberg, S. E. *Recruitment and Selection in the Digital Age: Make the Impossible Possible*, available at: <https://bookboon.com/en/recruitment-and-selection-in-the-digital-age-ebook> (accessed: December, 1, 2019).
11. Russel, K. “Selection process and Recruitment Plan Guide: How to Get the Right Man (or Woman) for the Job”, available at: <https://bookboon.com/premium/reader/human-resources-a-practical-guide> (accessed: December, 21, 2019).
12. Huffcutt, A. I., Van Iddekinge, C. H., Roth, Ph. L. (2011), “Understanding applicant behavior in employment interviews: A theoretical model of interviewee performance”, *Human Resource Management Review*, Vol. 21, pp. 353–367.
13. Sharma, D. (2010), “Performance Appraisal and Management. 1st edition”, Himalaya Publishing House, 340 p.
14. Armstrong, M. (2006), “Performance Management Key Strategies and Practical Guidelines. 3rd Edition”, London, Kogan Page Limited, 215 p.
15. Held, Sh. (2016), “Performance Management For Dummies. Reviewsnap Special Edition”. New Jersey, John Wiley & Sons, Inc., 153 p.
16. Armstrong, M. (2010), “Armstrong’s Essential Human Resource Management Practice: A Guide to People Management”, London, Kogan Page Limited, 424 p.
17. “Training and Development System” (2012), New Delhi, Excel Books Private Limited, 246 p. available at: http://ebooks.lpude.in/management/mba/term_4/DMGT518_TRAINING_AND_DEVELOPMENT_SYSTEM.pdf (accessed: December, 19, 2019).
18. Keenan, T. (2015), “Human Resources Management”, Edinburgh, Heriot-Watt Management Programme, 232 p.
19. Chetana, N. and Das Mohapatra A. K. (2017), “Career Planning and Career Management as Antecedents of Career Development: A Study”, *Asian J. Management*, No. 3 (8), pp. 614–618.
20. Merlevede, P. “Talent management: A Focus on Excellence”, *Managing Human Resources in a Knowledge Economy*, available at: <https://ru.b-ok2.org/ireader/3110862> (accessed: January, 9, 2019).

SUMMARY

Human resources management is a tool, which is used to achieve goals such as increasing productivity and gaining a competitive advantage in the market. That is, the correct implementation of human resources management practices contributes to the person-organization fit. This article examines the impact of HRM practices on the alignment of employees and organizations, such as human resources planning, recruiting, performance management, career management, training and development, work safety and health, compensation and motivation.

ТҮЙІНДЕМЕ

Адам ресурстарын басқару өнімділікті арттыру және нарықта бәсекелестік артықшылыққа ие болу сияқты мақсаттарға жету үшін қолданылатын құрал болып есептеледі. Яғни, адам ресурстарын басқару тәжірибесінің тиісті деңгейде жүзеге асырылуы қызметкер мен ұйымның сәйкес келуіне әсер етеді. Осы мақалада адам ресурстарын жоспарлау, рекрутмент, өнімділікті басқару, оқыту және дамыту, мансапты басқару, өтемақы және ынталандыру ақысы, еңбек қауіпсіздігі және денсаулық сақтау сияқты HRM-тәжірибелерінің қызметкер-ұйым сәйкестігіне ықпалы зерттеледі.

РЕЗЮМЕ

Управление человеческими ресурсами – это инструмент, используемый для достижения таких целей, как повышение производительности и завоевание конкурентного преимущества на рынке. То есть правильное внедрение практики управления человеческими ресурсами способствует к соответствию сотрудника с организацией и наоборот. В этой статье рассматривается влияние HRM-практики на соответствие сотрудников и организаций, таких как планирование человеческих ресурсов, рекрутинг, управление производительностью, управление карьерой, обучение и развитие, безопасность труда и здоровье, компенсация и мотивация,

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Кудайбергенов Жандос Бауржанович – докторант PhD, Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави, Туркестан, Республика Казахстан, e-mail: jandos.kaz@gmail.com

Келесбаев Динмухамед Нурмаханбетович – доктор PhD, доцент, Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави, Туркестан, Республика Казахстан, e-mail: dinmukhamed.kelesbayev@ayu.edu.kz

Изатуллаева Бибигуль Султановна – кандидат экономических наук, доцент, Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави, Туркестан, Республика Казахстан, e-mail: bibigul.izatullaeva@mail.ru

МРПТИ 68.35.36

JEL Classification: G 30

CONCEPTUAL BASES OF FORMATION INTEGRATED REPORTING

R. E. Janshanlo¹, O. Yu. Kogut²

^{1,2}Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the study is the formation of conceptual aspects of this promising reporting model.

Research methodology. The study used a wide methodological toolkit of economic science. In particular, methods of normative and system analysis and scenario building.

Originality /value of research. The article discusses the current understanding of integrated reporting and substantiates the need for its compilation by organizations. The needs of stakeholders in the transparency of the organization's results allow us to consider integrated reporting as a priority form of corporate reporting. Integrated reporting is a tool that ensures effective interaction of organizations with financial markets and a wide range of stakeholders. The goals and objectives of integrated reporting are considered as a multidimensional measuring approach to controlling the creation of values, the problems of forming integrated reporting, the basic principles and components of integrated reporting are identified as integral elements of the corporate reporting model.

Research results. As a result, the concept of “integrated reporting” is clarified, a characteristic of comparing financial and integrated reporting, their advantages and disadvantages are obtained, the basic principles and components of integrated reporting are identified as integral elements of the corporate reporting model.

Keywords: human resources, human capital, accounting, information, business structures, stakeholders, financial statements, integrated reporting.

ИНТЕГРАЦИЯЛЫҚ ЕСЕПТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТҰЖЫРЫМДАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Р. Е. Жаншанло¹, О. Ю. Когут²

^{1,2}Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеудің мақсаты. Перспективалық есеп беру моделінің тұжырымдамалық аспектілерін қалыптастыру.

Зерттеу әдіснамасы. Зерттеу барысында экономикалық ғылымның кең әдістемелік құралы пайдаланылды. Атап айтқанда, нормативті-жүйелік талдау және сценарий құру әдістері.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Мақалада біріктірілген есеп берудің қазіргі кездегі түсінігі талқыланады және оны ұйымдардың жасау қажеттілігі негізделеді. Ұйым нәтижелерінің ашықтығына мүдделі тараптардың қажеттіліктері біріктірілген есеп беруді корпоративтік есеп берудің басым нысаны ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Интеграцияланған есеп беру - бұл ұйымдардың қаржы нарықтарымен және көптеген мүдделі тараптармен тиімді өзара іс-қимылын қамтамасыз ететін құрал. Интегралды есеп берудің мақсаттары мен міндеттері құндылықтарды құруды бақылаудың көпөлшемді әдісі ретінде қарастырылған, біріктірілген есеп беруді қалыптастыру мәселелері, біріктірілген есеп

берудің негізгі қағидаттары мен құрамдас бөліктері корпоративтік есеп беру моделінің ажырамас элементтері ретінде анықталған.

Зерттеу нәтижелері. Нәтижесінде «біріктірілген есеп беру» ұғымы нақтыланды, қаржылық және интегралды есептілікті салыстырудың сипаттамасы алынды, олардың артықшылықтары мен кемшіліктері алынды, біріктірілген есептің негізгі қағидаттары мен компоненттері корпоративті есеп беру моделінің құрамдас бөлігі ретінде анықталды.

Түйін сөздер: адами ресурстар, адами капитал, бухгалтерлік есеп, ақпарат, бизнес құрылымдары, мүдделі тараптар, қаржылық есептілік, біріктірілген есеп.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИНТЕГРИРОВАННОЙ ОТЧЕТНОСТИ

Р. Е. Джаншанло¹, О. Ю. Когут²

^{1,2}Казахский национальный университета имени аль-Фараби,
Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Целью исследования является формирование концептуальных аспектов этой перспективной модели отчетности.

Методология исследования. В ходе исследования использован широкий методологический инструментарий экономической науки. В частности, методы нормативного и системного анализа и построения сценариев.

Оригинальность / ценность исследования. В статье рассмотрено современное понимание интегрированной отчетности и обоснована необходимость ее составления организациями. Потребности стейкхолдеров в прозрачности результатов деятельности организации позволяют считать интегрированную отчетность в приоритетной форме корпоративной отчетности. Интегрированная отчетность является инструментом, обеспечивающим эффективное взаимодействие организаций с финансовыми рынками и широким кругом заинтересованных сторон. Рассмотрены цели и задачи интегрированной отчетности как многомерного измерительного подхода к контролю за созданием стоимостей, проблемы формирования интегрированной отчетности, определены основные принципы и составные части интегрированной отчетности как неотъемлемые элементы модели корпоративной отчетности.

Результаты исследования. В результате уточнено понятие «интегрированная отчетность», получены характеристика сравнения финансовой и интегрированной отчетности, их преимущества и недостатки, определены основные принципы и составные части интегрированной отчетности как неотъемлемые элементы модели корпоративной отчетности.

Ключевые слова: человеческие ресурсы, человеческий капитал, бухгалтерский учет, информация, бизнес-структуры, стейкхолдеры, финансовая отчетность, интегрированная отчетность.

ВВЕДЕНИЕ

Элементы существующей в настоящее время системы финансовой отчетности недостаточно логически и последовательно взаимосвязаны, отражая лишь отдельные аспекты деятельности, поэтому инвесторы и менеджмент организации вынуждены прилагать серьезные усилия к поиску необходимой информации. Поэтому одним из актуальных направлений развития науки бухгалтерского учета является разработка интегрированной отчетности. Эта форма отчетности направлена на интеграцию финансовых и нефинансовых показателей, чтобы показать социальный, политический и экологический стороны деятельности организации. Другими словами, данная концепция допускает, что более значимая интегрированная отчетность будет отражать рациональный менеджмент такими формами капитала, как человеческий, социальный, природный.

С целью выработки нового направления развития отчетности, которое бы отвечало требованиям XXI в. Международный совет по интегрированной отчетности (МСИО) в 2013 г. опубликовал Международный стандарт по интегрированной отчетности, ставший основным документом по ведению интегрированной отчетности. В нем сформулированы все требования, концепции, принципы и рекомендации для создания интегрированного отчета.

Необходимость внедрения интегрированной отчетности можно объяснить тем, что инвесторы требуют все большего раскрытия в отчетности информации о различных аспектах деятельности организации. Их интересует не только информация о финансовом положении и финансовых результатах деятельности организации, содержащаяся в финансовой отчетности, но и информация о социальных и экологических показателях. Предоставление интегрированной отчетности пользователям в условиях высокой конкуренции является эффективным инструментом повышения инвестиционной привлекательности и имиджа организации.

Таким образом, интегрированная отчетность будет способствовать принятию организациями более обоснованных решений с учетом целей устойчивого развития, а инвесторы и другие стейкхолдеры получат более значимую информацию о результатах их деятельности. Это требует формирования новой системы отчетности, которая будет сочетать требования, применяемые при подготовке традиционной финансовой отчетности, и лучшие подходы в области составления интегрированной отчетности.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Методической основой при написании статьи являются научные методы, которые основаны на требованиях объективного и всестороннего отражения финансового положения и результатов деятельности организации в интегрированной отчетности. Исследования проведены с применением совокупности методов и способов научного познания: анализ (рассмотрение предмета или явления с учетом его индивидуальных свойств или признаков), синтез (объединяет отдельные элементы, признаки и свойства в одно целое), аналогия (подчеркивает сходство отдельных объектов в некоторых качествах), индукция (рассуждение от общего к частному), дедукция (выводы делаются с учетом многих конкретных свойств объектов) и обобщение (считается, что многие признаки составляют общее заключение о явлении или объекте).

Методологические аспекты работы реализуются посредством использования системного и комплексного подхода, суть которого заключается в следующем.

Системный и комплексный подход к формированию интегрированной отчетности означает, что деятельность отдельных организаций должна изучаться как часть системы более высокого иерархического уровня с учетом внутренних и внешних связей. В то же время объект следует оценивать не только с точки зрения достижения его локальных целей, но и обязательно с точки зрения того, насколько эти цели соответствуют целям системы более высокого иерархического уровня и интересы общества в целом.

Развитие интегрированной отчетности привело к появлению концепции «интегрированной отчетности». Интегрированный отчет предназначен для демонстрации связей между финансовой деятельностью организации, социальной, экономической и природной средой, в которой она работает, сбор необходимой информации о стратегии управления, эффективности и перспективах организации в разрезе социальной, экономической и природной ситуации.

С точки зрения американских ученых С. А. Дипиазы и Р. Дж. Экклза, единый отчет - это документ, содержащий финансовую и нефинансовую информации о деятельности организации [1]. По мнению представителя Глобальной инициативы по отчетности, руководителя программы по деловой этике Т. Лессидренска, интегрированный отчет – это управленческая отчетность, т.е. практическая платформа для управления организацией [2].

У исследователей наблюдается разногласие по поводу видов капитала, которые должны быть рассмотрены в отчетности. Ряд ученых считают необходимостью раскрытия в интегрированной отчетности информации по шести видам капитала. Другие считают возможным выделять другие виды капитала. Так, например Плотников В. С. и Плотникова О. В., наряду с раскрываемыми в МСИО видами

капитала, выделяют экологический капитал и другие виды [3]. К сожалению, авторы не поясняют, в чем отличие природного капитала от экологического капитала.

В результате исследования было установлено, что помимо классификации видов капитала для формирования информации в бухгалтерском учете и ее последующего раскрытия в отчетности, разработка методологии интегрированной отчетности требует согласования или уточнения понятия «интегрированная отчетность». Поэтому рассмотрим определения интегрированной отчетности, содержащиеся в различных научных публикациях (таблица 1).

Таблица 1 – Обзор определений понятия «интегрированная отчетность»

№ п/п	Автор / источник	Определение
1	МСИО [4]	Интегрированная отчетность – это отчетность, которая, кроме полной и достоверной информации о финансовом положении и результатах деятельности организации, также содержит информацию о планах развития организации
2	Когденко В. Г., Мельник М. В. [5]	Интегрированная отчетность – это отчет, который дает информацию стейкхолдерам о будущем направлении развития организации и показывает социально-экологическую ответственность и прибыльность ее деятельности
3	Малиновская Н. В. и Малиновский М. Д. [6]	Интегрированная отчетность – это новая модель корпоративной отчетности, основанная на концепции интегрированного мышления и включающая информации управленческой и финансовой отчетности и отчета о устойчивом развитии организации
4	Гетьман В. Г. [7]	Интегрированная отчетность, в отличие от традиционной, включает информацию, которая необходима для управления финансовым и другими видами капитала; имеет большую прозрачность и дает информацию кратко-, средне- и долгосрочного характера
5	Коротецкий И. [8]	Интегрированная отчетность - это новый инструмент, который в ближайшем будущем сможет обеспечить эффективную работу организаций с различными рынками и широким кругом стейкхолдеров
6	Козырев И. А. [9]	Интегрированная отчетность - это описание всего бизнеса, т.е. взаимосвязанная информация об управлении капиталом организации, включая описание рисков, связанных с ними
7	Федоров Д. Р. [10]	Интегрированная отчетность – это процесс сбора, анализа и обобщения количественных и качественных показателей работы организации в процессе составления интегрированного отчета
8	Штукельбергер К. [11]	Суть интегрированной отчетности состоит в том, чтобы объединить финансовую и нефинансовую информацию, показывающую способность организации создавать свою ценность в кратко-, средне- и долгосрочной периоде
Примечание – составлено авторами на основе источников [4-11]		

Представленные определения интегрированной отчетности, которые не противоречат, а лишь дополняют друг друга, дали возможность сформулировать авторское определение: «Интегрированная отчетность - это новый подход, который является следующим этапом развития бухгалтерского учета, а также новый способ информирования стейкхолдеров о финансовом положении и результатах деятельности организации, содержащий не только финансовые, но и нефинансовые показатели».

Проведенные исследования показывают, что традиционная финансовая отчетность не удовлетворяла интересы всех стейкхолдеров, число которых с каждым годом увеличивается, и не давали ответы на все возникающие у них вопросы. Решением этой проблемы стало развитие интегрированной отчетности.

Интегрированная отчетность в отличие от финансовой, содержит комплексную информацию о всех видах капитала организации и внешних факторах бизнеса. При ее составлении обязательно учитываются стратегические цели и все виды рисков, что дает возможность прогнозировать развитие и определять способность организации создавать стоимость (таблица 2).

Таблица 2 – Сравнительная характеристика финансовой и интегрированной отчетности

Критерий	Финансовая отчетность	Интегрированная отчетность
Капитал	Включает информацию только о финансовом капитале	Включает информацию о шести видах капитала (финансовый, промышленный, человеческий, интеллектуальный и т.д.)
Состав информации	Содержит информацию об активах, пассивах и денежных потоках, о финансовых результатах	Содержит информацию не только о финансовых результатах деятельности, но о внешних эффектах
Периметр отчетности	Зависит от стандартов отчетности, регламентирующих понятие контроля	Зависит от рисков, возможностей и результатов, которые оказывают существенное влияние на возможность организации создавать стоимость
Взаимосвязь информации	Разобщенная информация и комментарии руководства	Взаимосвязанная информация
Способность к адаптиванию	Низкая, четкое следование правилам	Высокая, возможность реагирования на обстоятельства
Точность отражения элементов отчетности	Недостаточно полное и точное отражение отдельных элементов отчета	Более точно отражает ресурсы организации и результаты ее деятельности
Период времени	Краткосрочный	Кратко-, средне- и долгосрочный
Возможность прогнозирования	Ориентация на прошлые результаты не позволяет прогнозировать будущее организации	Ориентация на будущее, составление сопровождается обязательным учетом стратегических целей и всех видов рисков
Регламентация	Регламентируется законодательством, МСФО	Не регламентируется МСИО
Прозрачность	Невысокая прозрачность, так как раскрывается ограниченное число показателей деятельности организации	Высокая прозрачность, так как раскрывается больше показателей деятельности организации
Примечание – составлено авторами на основе источников [12; 13]		

Интегрированная отчетность представляет собой комбинация (но не механическая) финансовой информации, составленной по МСФО, с нефинансовой информацией в области устойчивого развития, составленной в соответствии с Глобальной инициативой по отчетности (Global Reporting Initiative, GRI). Она должна базироваться на трех концепциях [6].

Первой базисной концепцией интегрированной отчетности является концепция множественности капиталов, заключающаяся в том, что капиталы служат ресурсами в бизнес-модели организации и источниками созданной стоимости.

Второй базисной концепцией, лежащей в основе интегрированной отчетности, будет бизнес-модель. Бизнес-модель организации является подобранной ею структурой ресурсов, ведение бизнеса, продуктов и результатов, направленную на создание стоимости в кратко-, средне- и долгосрочных периодах и ее можно принять как основу деятельности организации.

Третьей базисной концепцией интегрированной отчетности является «создание стоимости». Интегрированная отчетность показывает, как организация создает стоимость, увеличивая, уменьшая или преобразовывая капиталы, связанные с деятельностью организации. Интегрированная отчетность раскрывает более широкую связь создания стоимости, чем это принято в традиционной отчетности, т.е. как стоимость создается в процессе повышения эффективности использования всех капиталов.

Концепция множественности капиталов должна стимулировать все организации к более широкому использованию всех источников создания стоимости и информированию об этом стейкхолдеров через интегрированную отчетность. При этом интегрированная отчетность должна предоставлять стейкхолдерам не просто необходимую информацию, но и создать целостную картину взаимосвязанности и взаимозависимости различных видов капитала.

Капиталы являются основой создания стоимости, поэтому они являются ресурсами, которые используются в бизнес-модели организации в процессе производства продукта. Они уменьшаются, увеличиваются и не остаются постоянными во времени. Эта концепция предусматривает разнообразную комбинацию видов капиталов в процессе производства продукта (таблица 3).

Таблица 3 – Виды капитала, которые используются в организации

Тип капитала	Определение
Финансовый	Собственные и заемные средства организации, которые используются для производства товаров и услуг
Производственный	Физические объекты, которые организации могут использовать для производства товаров и оказания услуг
Интеллектуальный	Нематериальные активы, обеспечивающие конкурентное преимущество: интеллектуальная собственность (патенты, авторское право, программное обеспечение и т.д.), бренд и репутация
Человеческий	Навыки и опыт людей, их способность к инновациям. Компоненты: - согласие и поддержка управления организацией этическими ценностями (например, признание прав человека); - умение понимать и реализовывать стратегию организации; - лояльность и мотивация для улучшения, способность к лидерству и сотрудничеству
Социальный	Институты и отношения внутри и между сообществами, группами акционеров и другие отношения. Компоненты: - общие ценности, поведение; - ключевые отношения, доверие, лояльность, которые организация строит и пытается поддерживать с клиентами, поставщиками и партнерами; - лицензии организации на осуществление деятельности
Природный	Необходимые ресурсы для производства товаров и оказания услуг и влияние организации на окружающую среду. Включает: - вода, земля, полезные ископаемые, ресурсы, леса; - биоразнообразие, здоровье экосистемы
Примечание – разработано на основе источников [4–14]	

В связи с этим существует объективная необходимость не только повысить прозрачность корпоративной отчетности, но и объективно, правдиво отразить деятельность, результаты и перспективы развития организации совместно с государством (политические риски, социальная ответственность), окружающая среда (экологическая составляющая), постоянно меняющиеся условия ведения бизнеса, к которым относятся: процессы глобализации и интеграции в мировую экономику, рост населения и постоянно растущая нехватка ресурсов, рост уровня загрязнения окружающей среды [15]. Поэтому, МСФО стали общепризнанными стандартами финансовой отчетности во всем мире. Это позволило стандартизировать финансовую информацию о финансовом положении и результатах деятельности организации в большинстве стран мира.

Интегрированная отчетность предназначена для решения этих проблем - отчетность, которая раскрывает не только финансовую, но и нефинансовую информацию в краткой и удобной для пользователя форме.

Основная цель интегрированной отчетности - создание единой и универсальной концепции корпоративной отчетности, построенной с учетом стратегических целей организации, стандартов управления организацией и самой бизнес-модели. Интегрированная отчетность показывает возможность организации создавать и поддерживать свою стоимость в кратко-, средне- и долгосрочной перспективе.

Основными задачами использования интегрированной отчетности являются [14]:

- раскрытие взаимосвязи между финансовыми факторами и факторами «ESG» при принятии решений, которые оказывают большое влияние на долгосрочные результаты бизнеса, путем отражения четкой и понятной взаимосвязи между устойчивостью бизнеса и его эффективностью;
- использование менеджерами организации не только финансовых показателей эффективности, но и нефинансовых, что позволит, имея полное представление происходящего, безошибочно принимать решения и делать прогноз на перспективу;
- предоставление отчетности по факторам «ESG» путем их постоянного включения в процесс принятия производственных и управленческих решений;
- выполнять информационные требования стратегических инвесторов посредством обоснованного и рационального объяснения последствий принятия текущих управленческих решений в долгосрочной перспективе;

- существенность при построении системы основных показателей для оценки результатов деятельности организации, которая перемещается в сторону долгосрочных критериев, а не краткосрочных.

В интегрированной отчетности организация представляет информацию по всем направлениям своей деятельности и раскрывает свои отношения со всеми стейкхолдерами. Основными элементами этого отчета являются бизнес-модель и стратегия организации. Интегрированная отчетность описывает ее перспективные тенденции и пути дальнейшей работы и достижения своих целей, а также конкретные условия бизнес-среды. Таким образом, в интегрированном отчете организация показывает не только свои достижения и результаты за отчетный период, но и весь комплекс работ по созданию стоимости бизнеса в кратко-, средне- и долгосрочной перспективе.

Анализ теоретических положений, изложенных в экономической литературе, позволил обобщить принципы формирования интегрированной отчетности (таблица 4).

Таблица 4 – Принципы формирования интегрированной отчетности

Принцип	Содержание
Стратегическая направленность и ориентация на будущее	Отображение и поддержание приоритетных направлений деятельности организации, помощь в формулировке и достижении целей для обеспечения выживания организации в будущем
Связность информации	Все аспекты деятельности организации взаимосвязаны и информация о них должна дать потребителям полное описание для принятия решений и составления планов
Комплексность	Отчетность должна представлять целостную картину деятельности организации с учетом факторов, влияющих на создание стоимости
Адресность	Включение в состав отчетности информации, которая будет актуальна для различных стейкхолдеров
Взаимодействие заинтересованными сторонами	Расположение к себе пользователей и изменение концепции ведения деятельности организации в зависимости от их мнения
Существенность и краткость	Информация о деятельности организации должна быть емкой и краткой, но достаточной для объяснения ее стратегии и перспективы развития
Рациональность и лаконичность	Отчет не должен быть перегружен излишним объемом данных; информация должна быть наглядной, максимально полезной для пользователя и стоимость ее получения не должна быть выше выгод от использования
Достоверность и полнота	Отчет должен включать все (положительные и отрицательные) стороны деятельности организации
Постоянство и сопоставимость	Основа представления информации должна быть постоянной, чтобы в случае необходимости можно было сравнить с работой других организаций
Динамичность	Отчет постоянно трансформируется, характеризуя все новые бизнес-процессы, а принимаемые на основе отчетности управленческие решения должны учитывать потребность в инновациях в различных сферах деятельности организации
Примечание – разработано на основе источников [14; 16]	

Содержание интегрированной отчетности определяется соотношением финансовых и нефинансовых показателей эффективности деятельности организации, которые в свою очередь можно разделить на отчетные и прогнозные данные. Нефинансовые показатели могут быть представлены не только качественно, но и количественно в денежном выражении, что позволяет пользователям анализировать информацию за разные периоды и прогнозировать будущую динамику. Типичная структура и состав показателей представлен на рисунке 1.



Рисунок 1 – Структура и состав показателей интегрированной отчетности
Примечание – составлено на основе источников [17; 18]

Интегрированная отчетность может содержать следующие разделы [6, 16]:

1. *Общая информация об организации* (миссия, стратегия развития, виды деятельности, показатели деятельности и др.).

2. *Историческая справка* (год основания субъекта экономики, история формирования, сведения о людях, которые сделали вложения в развитие организации).

3. *Экологическая информация*: сведения о лицах, предметах, фактах, событиях, явлениях и процессах, имеющих значение для охраны окружающей среды, обеспечения экологической безопасности, охраны здоровья граждан и так далее, независимо от формы их предоставления, освещение экологической ситуации в населенном пункте.

4. *Социальная информация*: расходы на формирование человеческого капитала; расходы на социальные программы для персонала; динамика принятых и уволенных сотрудников; расходы на помощь школам, детским домам и т.д.

5. *Инновационная деятельность* - расходы на проведение научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ (НИИОКР), а также о расходах на приобретение новейшей техники или внедрения новых технологий.

6. *Характеристика системы внутреннего контроля* - должна отражать следующие основные аспекты:

- проверка своевременности и достаточности предоставленных данных с учетом их адресности - руководство должно установить обязанности каждого сотрудника, отвечающего за выполнение установленных плановых показателей, с учетом графика рабочего процесса;
- мониторинг соблюдения запланированных показателей - разработка системы нормативных показателей, установление причин и исполнителей;
- оценка качества учетной информации - может выполняться службой внутреннего аудита.

7. *Расшифровки показателей отчетности* - детализация отдельных показателей отчетности и раскрытие категорий, не нашедших отражения в составе показателей.

8. *Анализ финансового положения и финансовых результатов деятельности организации*.

Состав разделов и их информационное содержание зависит от особенностей организации и характеристик внешней экономической среды, целевых установок высшего менеджмента и других факторов. Разработка интегрированной отчетности лежит в области профессиональной деятельности менеджмента организации. Интегрированная отчетность является одним из видов управленческой отчетности, состав и содержание которой зависят не только от внутренних и внешних факторов, но и от ориентации на пользователей учетной информации (т.е. речь идет о внутренней и внешней интегрированной отчетности).

Ключевые показатели интегрированной отчетности, характеризующие устойчивость развития организации, группируются по следующим составляющим [5]:

- *экономическая составляющая*: доходы, выплаты сотрудникам, поставщикам сырья, материалов, капитала, государству и нераспределенная прибыль;

• *экологическая составляющая*: результаты деятельности, связанные с поступлением сырья, энергии, воды; процессы выброса и сброса отходов; расходы на окружающую среду;

• *социальная составляющая*: численность работников и текучесть кадров, обучение и образование, здоровье и безопасность на рабочем месте, отношения между работниками и руководством, уровень оплаты труда и т.д.

Одной из основных проблем внедрения единого отчета - это реформирование бизнес-процессов для составления интегрированной отчетности и разработка этапов составления отчета. Процесс подготовки интегрированной отчетности можно представить в четыре этапа [19; 20].

На первом этапе организации предлагается проанализировать существенные вопросы своей деятельности в отраслевом и региональном контексте, оценить стратегию организации, определить ключевые показатели результативности и планы развития. Значимость этого этапа заключается в следующем: привлекается внимание руководства организации и ее сотрудников к вопросам устойчивого развития, развивается комплексное мышление, улучшается взаимосвязь и взаимозависимость между финансовыми и нефинансовыми показателями, понимание требований стейкхолдеров, в частности требований инвесторов в отношении повышения прозрачности отчетности организации. Результатом обсуждения этих вопросов на данном этапе является решение о подготовке интегрированной отчетности.

На втором этапе, ориентируясь на рекомендации МСИО, определяются концепция, структура, границы (по временному периоду и объему) интегрированного отчета; состав и значимость информации каждого раздела, а также финансовые и нефинансовые показатели деятельности организации.

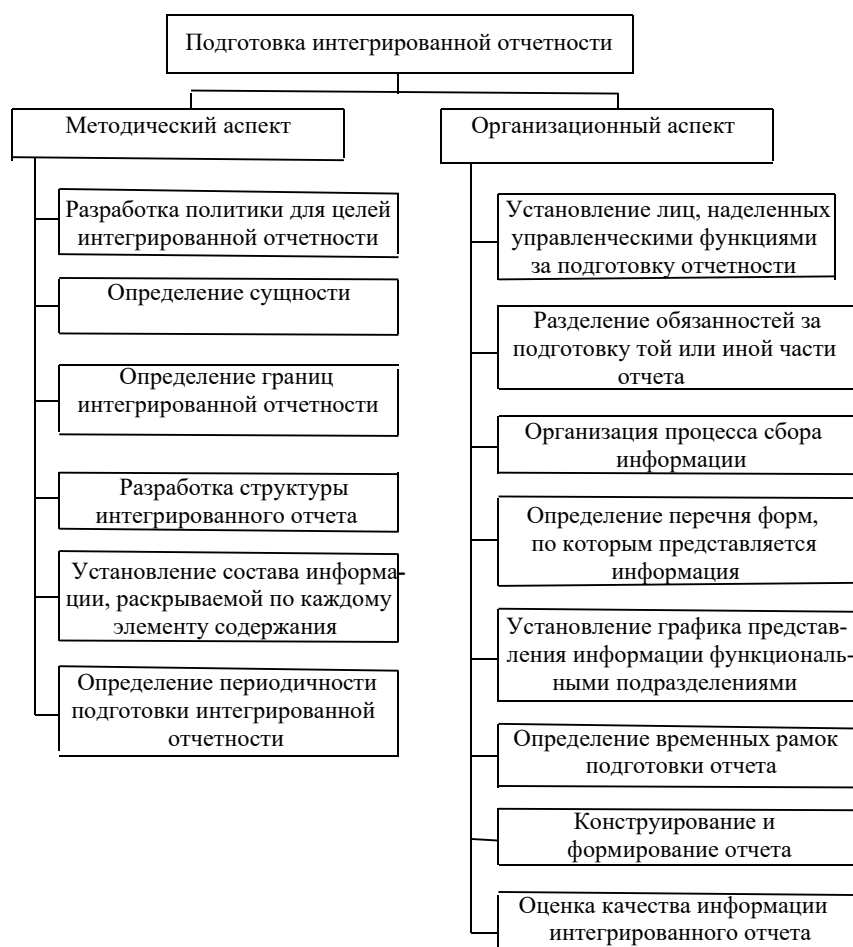


Рисунок 2 – Процесс подготовки интегрированной отчетности

Примечание – составлено авторами на основе источников [6: 17]

На третьем этапе собирается информация для формирования интегрированной отчетности. При этом внимание уделяется вопросам не только финансового учета, которые являются информационной базой финансовой части отчета, но и управленческого учета.

На четвертом этапе производят формирование, верификацию и утверждение интегрированного отчета руководителем организации. Готовый отчет подлежит внешнему аудиту с последующей публикацией.

Процесс составления интегрированной отчетности состоит из двух этапов: предварительной и основной [20; 21].

На предварительном этапе необходимо:

- изучить сходства и различия интегрированной и финансовой отчетности, отчетности в сфере устойчивого развития и других отчетов, которые организация составляет для внешних пользователей;
- обобщить лучший мировой опыт в сфере составления публичной отчетности.
- осуществить сравнительный анализ информации, которая уже формируется, и той, которая будет надо собрать для составления интегрированного отчета.

На основном этапе подготовки интегрированной отчетности можно отметить два основных аспекта: методический и организационный, содержание которых представлено на рисунке 2.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ (ВЫВОДЫ)

На сегодняшний день интегрированная отчетность – это наиболее совершенный инструмент повышения прозрачности отчетности организации, объединяя финансовую и нефинансовую информацию об в понятной и краткой для пользователя форме. С помощью формирования интегрированного отчета можно увеличить долю прозрачного сектора организаций.

В соответствии с целью исследования было уточнено понятие «интегрированная отчетность», обоснована необходимость ее формирования, определены различия финансовой и интегрированной отчетности, уточнены основные концепции и принципы формирования интегрированной отчетности организации, рассмотрены методические основы ее формирования. В интегрированной отчетности предполагается выделение шести категорий капитала (финансовый, промышленный, интеллектуальный, человеческий, социальный и природный), которые при составлении финансовой отчетности не менялись. Включение информации о человеческом капитале в отчетность позволит не только оценить политику организации в отношении управления человеческими ресурсами в долгосрочной перспективе, но и определить эффективное распределение ограниченных ресурсов, обеспечивая тем самым информационные потребности стейкхолдеров в данные значимой ценности.

Внедрение интегрированной отчетности в нашей стране будет результатом добровольного перехода организации к принципам интегрированного подхода к формированию информационной базы, а это приведет руководство и менеджеров организации к пересмотру своей роли в обществе, соблюдению принципов социальной ответственности бизнеса. Процесс подготовки необходимой информации для интегрированного отчета приведет к улучшению как системы бухгалтерского учета в целом, так и повысит эффективность системы управленческого учета, подняв ее на качественно новый уровень.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Дипиаза С. А., Экклз Р. Дж. Будущее корпоративной отчетности / Пер. с англ. В. Ионова. – М.: Альпина Паблишер, 2003. – 216 с.
2. Lessidrenska T. Integrirrovannyj otchet-platforma dlja upravlenija kompaniej // Экономические стратегии. – 2012. – № 5.
3. Плотников В. С., Плотникова О. В. Бизнес-учет и интегрированная отчетность // Международный бухгалтерский учет. – 2014. – № 13. – С. 25–34.
4. Integrated reporting – IAS Plus. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.iasplus.com/en-gb/resources/integrated-reporting> (дата обращения: 18.01.2020).

5. Когденко В. Г., Мельник М. В. Интегрированная отчетность: вопросы формирования и анализа. Реформирование отчетности // Международный бухгалтерский учет. – 2014. – № 10. – С. 2–15.
6. Малиновская Н. В., Малиновский М. Д. Международные тенденции развития интегрированной отчетности // Международный бухгалтерский учет. – 2018. – Т. 21 – № 3. – С. 332–343.
7. Гетьман В. Г. О концептуальных основах и структуре международного стандарта по интегрированной отчетности // Учет. Анализ. Аудит. – 2014.
8. Коротецкий И. Что такое интегрированная отчетность? [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.buhgalteria.ru/article/chto-takoe-integrirrovannaya-otchetnost> (дата обращения: 18.01.2020).
9. Козырев И. А. Отчетность по МСФО нужна прежде всего руководителям и собственникам бизнеса, а не инвесторам и регуляторам [Электронный ресурс]. – URL: <https://fnacademy.net/materials/article/otchetnost-po-msfo-nuzhna-prezhde> (дата обращения: 18.01.2020).
10. Федоров Д. Р. Интегрированная отчетность как новейшая модель системы корпоративной отчетности // Современные научные инновации и практики. – 2016. – № 29.
11. Штукельбергер К. Интегрированная отчетность как ключевая новация в этическом управленческом мышлении [Электронный ресурс]. – URL: <http://spkurdyumov.ru/uploads> (дата обращения: 18.01.2020).
12. Рудакова Т. А., Трубоченкова Е. И. Интегрированная отчетность как информационный источник группы взаимосвязанных организаций // Экономика. Профессия. Бизнес. – 2017. – № 3. – С. 60–64.
13. Мартынова Т. А. Теоретико-методические основы формирования интегрированной отчетности [Электронный ресурс]. – URL: <https://bstudy.net/640651/pravo/teoretiko> (дата обращения: 16.01.2020)
14. Калабихина И. Е., Волошин Д. А., Досиков В. С. Интегрированная отчетность как новый уровень развития корпоративной отчетности // Международный бухгалтерский учет. – 2015. – № 31. – С. 47–57.
15. Barth M. E., Clinch G., Shibano T. International Accounting Harmonization and Global Equity Markets // Journal of Accounting and Economics. – 1999. Т. 26. – № 1-3.
16. Панков Д. А., Круподерова А. А. Модель формирования интегрированного балансового отчета бюджетной организации и методика оценки его элемента «человеческий капитал - функция» // Бухгалтерский учет и анализ, 2013. – № 1. – С. 44–46.
17. Кондрашова О. Р. Интегрированная отчетность в системе управленческого учета // Международный бухгалтерский учет. – 2018. – Т. 21. – № 1. – С. 17–29.
18. McNeill D. The diffusion of ideas in development theory and policy // Global Social Policy. – 2006. – № 3. – P. 334–354.
19. Сафанова Ф. Ю. Методика формирования интегрированного отчета. Дисс. на соис. уч. ст. канд. экон. наук, Санкт-Петербург, 2014. – 227 с.
20. Шевелев А. Е., Андреева О. М. Интегрированный отчет как инструмент повышения корпоративной прозрачности и инвестиционной привлекательности строительной организации // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Экономика и менеджмент. – 2018. – Т. 12. – № 1. – С. 116–124.
21. Серебрякова Т. Ю. Интегрированный учет и отчетность: институциональный подход // Учет. Анализ. Аудит. – 2016. – № 2. – С. 24–33.

REFERENCES

1. Dipiazza, S. A. and Jekklz, R. Dzh. (2003), “Budushhee korporativnoj otchetnosti”, Per. s angl. V. Ionova., Moscow, Al'pina Pablisher, 216 p. (in Russian).
2. Lessidrenska T. (2012), “Integrirrovannyj otchet-platforma dlja upravlenija kompaniej”, Jekonomicheskie strategii, No. 5. (in Russian).
3. Plotnikov, V. S. and Plotnikova, O. V. (2014), “Biznes-uchet i integrirrovannaja otchetnost”, Mezhdunarodnyj buhgalterskij uchet, No. 13, pp. 25–34. (in Russian).
4. “Integrated reporting – IAS Plus”, available at: <https://www.iasplus.com/en-gb/resources/integrated-reporting> (accessed: January 18, 2020).

5. Kogdenko, V. G. and Mel'nik, M. V. (2014), “Integrirovannaja otchetnost': voprosy formirovaniya i analiza. Reformirovanie otchetnosti”, *Mezhdunarodnyj buhgalterskij uchet*, No. 10, pp. 2–15. (in Russian).
6. Malinovskaja, N. V. and Malinovskij, M. D. (2018), “Mezhdunarodnye tendencii razvitija integrirovannoj otchetnosti”, *Mezhdunarodnyj buhgalterskij uchet*, Vol. 21, No. 3, pp. 332–343. (in Russian).
7. Get'man, V. G. (2014), “O konceptual'nyh osnovah i strukture mezhdunarodnogo standarta po integrirovannoj otchetnosti”, *Uchet. Analiz. Audit* (in Russian).
8. Koroteckij, I. “Chto takoe integrirovannaja otchetnost'?”, available at: <https://www.buhgalteria.ru/article/chto-takoe-integrirovannaya-otchetnost> (accessed: January 18, 2020) (in Russian).
9. Kozyrev, I. A. “Otchetnost' po MSFO nuzhna prezhde vsego rukovoditeljam i sobstvennikam biznesa, a ne investoram i reguljatoram”, available at: <https://finacademy.net/materials/article/otchetnost-po-msfo-nuzhna-prezhde> (accessed: January 18, 2020) (in Russian).
10. Fedorov, D. R. (2016), “Integrirovannaja otchetnost' kak novejšhaja model' sistemy korporativnoj otchetnosti”, *Sovremennye nauchnye innovacii i praktiki*, No.29. (in Russian).
11. Shtukel'berger, K. “Integrirovannaja otchetnost' kak ključevaja novacija v jetichnom upravlencheskom myshlenii”, available at: <http://spkurdyumov.ru/uploads> (accessed: January 18, 2020) (in Russian).
12. Rudakova, T. A. and Trubchenkova, E. I. (2017), “Integrirovannaja otchetnost' kak informacionnyj istočnik gruppy vzaimosvjazannyh organizacij”, *Jekonomika. Professija. Biznes*, No.3, pp. 60–64 (in Russian).
13. Martynova, T. A. “Teoretiko-metodicheskie osnovy formirovaniya integrirovannoj otchetnosti”, available at: <https://bstudy.net/640651/pravo/teoretiko> (accessed: January 16, 2020) (in Russian).
14. Kalabihina, I. E., Voloshin, D. A. and Dosikov, V. S. (2015), “Integrirovannaja otchetnost' kak novyj uroven' razvitija korporativnoj otchetnosti”, *Mezhdunarodnyj buhgalterskij uchet*, No. 31, pp. 47–57 (in Russian).
15. Barth, M. E., Clinch, G. and Shibano, T. (1999), “International Accounting Harmonization and Global Equity Markets”, *Journal of Accounting and Economics*, Vol. 26, No. 1-3 (in Russian).
16. Pankov, D. A. and Krupoderova, A. A. (2013), “Model' formirovaniya integrirovannogo balansovogo otčeta bjudzhetnoj organizacii i metodika ocenki ego jelementa «chelovečeskij kapital - funkcija»”, *Buhgalterskij uchet i analiz*, No. 1, pp. 44–46 (in Russian).
17. Kondrashova, O. R. (2018), “Integrirovannaja otchetnost' v sisteme upravlencheskogo otčeta”, *Mezhdunarodnyj buhgalterskij uchet*, Vol. 21, No. 1. pp. 17–29 (in Russian).
18. McNeill, D. (2006), “The diffusion of ideas in development theory and policy”, *Global Social Policy*, No. 3, pp. 334–354.
19. Safanova, F. Ju. (2014), “Metodika formirovaniya integrirovannogo otčeta”, *Diss. na sois. uch. st. kand. jekon. nauk*, Sankt-Peterburg, 227 p. (in Russian).
20. Shevelev, A. E. and Andreeva, O. M. (2018), “Integrirovannyj otčet kak instrument povyšeniya korporativnoj prozračnosti i investicionnoj privleka-tel'nosti stroitel'noj organizacii”, *Vestnik Juzhno-Ural'skogo gosudar-stvennogo universiteta. Serija: Jekonomika i menedzhment*, Vol. 12, No. 1, pp. 116–124 (in Russian).
21. Serebrjakova, T. Ju. (2016), “Integrirovannyj učet i otchetnost': institucional'nyj podhod”, *Uchet. Analiz. Audit*, No. 2, pp. 24–33 (in Russian).

SUMMARY

One of the current trends in the development of accounting science is the development of integrated reporting. This reporting form is aimed at integrating financial and non-financial indicators to reflect the environmental, social, political context of the organization. Integrated reporting, unlike financial reporting, contains interrelated information about certain types of capital and external factors of the business. Its compilation is accompanied by a mandatory consideration of strategic goals and all types of risks, which allows us to predict the development of the organization and determine its ability to create value. In this regard, the comparative characteristics of financial and integrated reporting are considered.

ТҮЙІНДЕМЕ

Бухгалтерлік ғылымды дамытудың қазіргі тенденцияларының бірі интегралды есеп беруді дамыту болып табылады. Есеп берудің бұл нысаны ұйымның экологиялық, әлеуметтік, саяси жағдайын көрсету үшін қаржылық және қаржылық емес көрсеткіштерді біріктіруге бағытталған. Біріктірілген есептілік, қаржылық есептіліктен айырмашылығы, капиталдың жекелеген түрлері және бизнестің сыртқы факторлары туралы өзара байланысты ақпаратты қамтиды. Оны құру стратегиялық мақсаттар мен тәуекелдердің барлық түрлерін міндетті түрде қарастырумен қатар жүреді, бұл бізге ұйымның дамуын болжауға және оның құндылықты құру қабілетін анықтауға мүмкіндік береді. Осыған байланысты қаржылық және интегралды есеп берудің салыстырмалы сипаттамалары қарастырылады.

РЕЗЮМЕ

Одним из актуальных направлений развития бухгалтерской науки является развитие интегрированной отчетности. Данная форма отчетности направлена на интеграцию финансовых и нефинансовых показателей для отражения экологического, социального, политического контекста организации. Интегрированная отчетность, в отличие от финансовой отчетности, содержит взаимосвязанную информацию об определенных видах капитала и внешних факторах бизнеса. Ее составление сопровождается обязательным учетом стратегических целей и всех видов рисков, что позволяет нам прогнозировать развитие организации и определять ее способность создавать стоимости. В связи с этим рассматриваются сравнительные характеристики финансовой и интегрированной отчетности.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Джаншанло Рамзан Есарович – доктор экономических наук, профессор, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: ramazan1951@mail.ru

Когут Оксана Юрьевна – докторант PhD, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: kogut.1108@gmail.com

MPHTI 06.61.53

JEL Classification: H7 F21

IMPACT OF INSTITUTIONAL FACTORS ON ATTRACTING FOREIGN DIRECT INVESTMENT

L. Zh. Ashirbekova¹, T. T. Zhumagul²

^{1,2}Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of this study is to prove impact of institutional factors on attracting foreign direct investment, which is important only for countries where Gross National Income per capita exceeds the level above average.

Methodology. Authors developed and used a methodology that determines limited development level of the state, which can be taken into account when an investor makes a decision to invest in a particular country.

The originality /value of research reveals that the institutional environment in attracting FDI will increase if recipient country will exceed limited level of economic. In other words, for Less developed countries, institutional factors do not affect FDI inflows.

Research results. The study proved that institutional factors only affect FDI when a country's gross national income is higher than average. Consequently, institutional changes undertaken to attract FDI were determined to be appropriate if recipient country's Gross National Income per capita exceeds a certain limit.

Keywords: Foreign Direct Investment, developing countries, institutional factors, economic development.

ТІКЕЛЕЙ ШЕТЕЛДІК ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫ ТАРТУДА ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ ФАКТОРЛАРДЫҢ ӘСЕРІ

Л. Ж. Аширбекова¹, Т. Т. Жұмағұл²

^{1,2}Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеудің мақсаты институционалдық факторлардың тікелей шетелдік инвестициялар ағыны үшін әсерін, тек жан басына шаққандағы жалпы ұлттық табысы орашадан жоғары деңгейінен асқан елдерге маңызды екенін дәлелдеу болып табылады.

Әдіснамасы. Авторлар бұл зерттеуде инвестордың белгілі бір елге инвестиция құю туралы шешім қабылдау кезінде ескеретін мемлекет дамуының шекті деңгейін анықтайтын әдістемені әзірлеп, қолданды.

Зерттеудің бірегейлігі /құндылығы. Жұмыстың маңыздылығы дамушы елдердің даму деңгейінің әр түрлілігіне байланысты, экономикалық дамудың шекті дәрежесі бар екенін және сол шектен асқаннан кейін ғана, ТШИ тартуда институционалдық ортаның маңыздылығы артатынын ашады. Басқаша айтқанда, дамушы елдер арасындағы әлсіз дамушы мемлекеттер үшін, институционалдық факторлар ТШИ ағымына әсер етпейді.

Зерттеудің нәтижесінде елдің жалпы ұлттық табысы орташадан жоғары болғанда ғана, институционалдық факторлар ТШИ-ға әсер ететіні дәлелденді. Демек, ТШИ тарту мақсатында жасалатын институционалдық өзгерістер, мемлекеттің жан басына шаққандағы жалпы ұлттық табысы білгілі бір шектен асқаннан соң жасалған дұрыс деп айқындалды.

Түйін сөздер: тікелей шетелдік инвестициялар, дамушы елдер, институционалдық факторлар, экономикалық даму.

ВЛИЯНИЕ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ ФАКТОРОВ НА ПРИВЛЕЧЕНИЕ ПРЯМЫХ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ

Л. Ж. Аширбекова¹, Т. Т. Жұмағұл²

^{1,2}Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Целью исследования является доказательство влияния институциональных факторов на приток прямых иностранных инвестиций, что важно только странам, где общий национальный доход на душу населения превышает уровень выше среднего.

Методология. Авторы в этом исследовании разработали и использовали методику, определяющую предельный уровень развития государства, учитывающую при принятии инвестором решения об инвестировании в определенную страну.

Оригинальность/ценность исследования. Значимость работы раскрывает, что в зависимости от раз-нообразия уровня развития развивающихся стран, существует предельная степень экономического развития и только после того, как она будет превышена, будет возрастать значение институциональ-ной среды в привлечении ПИИ. Другими словами, для наименее развитых стран институциональные факторы не влияют на приток ПИИ.

В результате исследования было доказано, что институциональные факторы влияют на ПИИ толь-ко тогда, когда валовый национальный доход страны выше среднего. Что означает, институциональ-ные изменения предпринимаемые с целью привлечения ПИИ, были определены целесообразными по-сле того, как валовый национальный доход государства на душу населения превысит определенный предел.

Ключевые слова: прямые иностранные инвестиции, развивающиеся страны, институциональные факторы, экономическое развитие.

КІРІСПЕ

Үздіксіз тікелей шетелдік инвестициялардың (ТШИ) ел экономикасына ағылуы сөзсіз елдің қарқынды дамуына әкеледі. Алайда, инвесторлардың елге келуіне кедергі болатын басты тосқауыл, ол институционалдық ортаның әлсіздігі болып табылады. Елдегі бәсекелестіктің баға деңгейінен сапа деңгейіне көшуі, ол біріншіден жаһандануға байланысты. Көріп отырғанымыздай қазір инвестиция-лар тарту үшін қалалар арасында бәсекелестік күшейе түсуде, себебі инвесторлардың көз қарастары өзгерді, мысалға: арзан, бірақ өнімді жұмыс күшін қажет етеді, технологиялық бәсекелестіктің бо-луы, сондай-ақ жергілікті сұраныстың жеткілікті болуы, әрі тауарларын өңірлік нарыққа шығаруы, инфрақұрылымның дамығандығы, тиімді мемлекеттік басқару мен саяси тұрақтылық және институционалдық ортаны қажет етеді. Бұл талаптар тек әлеуметтік және саяси көрсеткіштерді ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік және саяси ортаның тартымдылығын қарастырады, яғни жергілікті және өңірлік нарықтардың белсенді дамуын ынталандыруды, тұрақты макроэкономикалық және са-яси ортаны қамтамасыз етуді, институционалдық және құқықтық тұрақтылықты қамтамасыз етуді, қызметкерлердің біліктілігін арттыру мақсатында білім беру үшін жағдайлар жасауды көздейді [1].

Зерттеудің объектісі институционалдық факторлар мен тікелей шетелдік инвестициялар ағындарының жүйесін сипаттайтын көрсеткіштер болып табылады. Ол үшін мақалада экономикалық еркіндік және мемлекеттік әлсіздік индекстерін пайдалана отырып талдаулар жүргізілген.

Институционалдық факторлардың дамушы елдер үшін тікелей шетелдік инвестициялардың (ТШИ) құйылуына айтарлықтай әсер ететіндігі туралы жеткілікті теориялық дәлелдер бар. Институттар мемлекет дамуының көптеген макроэкономикалық көрсеткіштеріне әсер етеді, соның ішінде ТШИ ағындарына да. Тиісті мемлекеттік саясатты жүргізу арқылы ғана елге ТШИ тартуды сақтауға және жандандыруға болады, ал ол өз кезегінде қолайлы институционалдық орта құруды қажет етеді.

Бұл тақырыпта қызықты зерттеулердің бірі Де Мелло (de Mello) зерттеуі болып табылады, автор мақаласында екі арнаны бөледі және олар арқылы тікелей шетелдік инвестициялар елдің экономикалық өсуіне ықпал ететіндігін дәлелдейді. Біріншіден, капитал ағыны нәтижесінде, ТШИ өндірістік үрдісте жаңа технологиялардың бейімделуіне ықпал етеді. Екіншіден, тікелей шетелдік инвестициялар кадр-ларды даярлауда және икемділіктерді арттыру тұрғысынан да, сондай-ақ ұйымды басқарудың басқа да жоғары сапалы әдістерін пайдалануда және неғұрлым тиімді болатын ұйымның құрылымдарын енгізу арқылы білім беруді қамтамасыз ете алады.

Десекте, дамушы елге ТШИ ағынын ұлғайту жөніндегі шараларды әзірлеу үшін институттардың да-муы ТШИ ағымына оң әсер етеді деген жәй ғана ұғым жеткіліксіз. Сондай-ақ жан басына шаққандағы жалпы ұлттық табыстан бастап, мемлекеттік дінмен аяқталатын көптеген көрсеткіштер бойынша да-мушы елдер біртектес еместігі айтарлықтай фактор болып табылады. Бұл маңызды айырмашылықтарды алып тастап, тек орташа мәнін алуды дұрыс емес деп санаймыз, өйткені институционалдық факторларды эмпирикалық бағалау барысында бұрмаланушылықтарға әкеледі және ол тиісінше ТШИ ағынын тарту үшін институционалдық ортаны жетілдіру жөніндегі ұсынылатын шаралар тиімділігін төмендетеді.

ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ БӨЛІМІ

Де Меллоның ғылыми зерттеулерін, сондай-ақ инвестициялар өндіріс факторларының және мемлекеттік кірістердің тиімділігін жақсартуға септігін тигізетіндігін ЭЫДҰ өз зерттеулерінде растайды. Дегенмен екі зерттеудің де негізгі идеясы: ТШИ ағынының әсері елдің экономикалық және технологиялық жағдайларына байланысты. Яғни жоғарыда сипатталған зерттеулердің негізгі ойы, мемлекетке ағылған ТШИ-дан пайда көру үшін, дамушы елдер экономикалық дамудың белгілі бір деңгейіне жетуі тиіс деп санайды [2].

Дуглас Норт [3], Стивен Хаймер [4] және Майкл Портер [5] сипаттаған тікелей шетелдік инвестициялардың теориялық концепциялары инвесторлардың өзінің артықшылықтарын, интернационалдандыру артықшылықтарын, нақты елдің географиялық артықшылықтарын, ұлттық бәсекелестік артықшылықтарын және инвестиция объектісін таңдау кезінде инвестициялау нарығының жетілмеуін пайдалануға ұмтылатынын айтады. Аталған сипаттамалардың бір бөлігі елдегі институционалдық ортаның жай-күйіне байланысты.

Институттардың қалыптасуы, жұмыс істеуі және дамуы мемлекеттердің экономикалық көрсеткіштерінің айтарлықтай өзгешеліктерін көрсетеді. Дамушы елдер әдетте институционалдық ортаның төмен сапасымен көрініп жатады және өндірістік инвестициялар мен меншік құқықтарын қорғауды аса қатты қолдай бермейді [6]. Эдисон институттардың экономикалық көрсеткіштерге әсері, оның ішінде тікелей шетелдік инвестицияларға әсері, олардың бағыттарына сәйкес қалыптасады деп санайды [7]. Бұл экономикалық (сауда ашықтығы деңгейі, валюта саясаты), әлеуметтік (азаматтық еркіндік, сақтандыру), саяси (халықаралық қатынастар, билік режимі), институттар болуы мүмкін. Дамушы елдерде нашар жұмыс істейтін институттар тікелей шетелдік инвестициялардың құйылуына кері әсерін береді. Алайда мұндай елдер бірқатар басқа себептерге байланысты шетелдік инвесторлар үшін тартымды болып қала бермек. Әр түрлі институттардың дамуы технологиялардың тиімді трансфертін қамтамасыз ете отырып, инновацияларға ықпал ететін ТШИ ағынын ұлғайтатын болады, бұл өз кезегінде экономикалық өсуді қамтамасыз етеді. Көп векторлықты және көп полярлықты күшейту жағдайындағы ТШИ көлемінің төмендеу үрдістері, сондай-ақ тиісті мемлекеттік саясатты қалыптастыру қазіргі заманғы зерттеулердің маңызды бағыттары екені айқын. ТШИ ағынының төмендеуі көп жағдайда болшақтағы белгісіз үрдістердің, қазіргі экономиканың өндірістік әлеуетіне байланысты инвесторлардың алаңдаушылығын тудырғанда орын алады. Институционалдық нашарлау және шамадан тыс мемлекеттік реттеудің нәтижесі ТШИ ағындарының төмендеуіне әкеп соқтырады. Қазіргі таңдағы мемлекеттердің бір біріне санкция құралдарын пайдалану уақытында, өңірге ТШИ ағынын тартуды сақтап қалу, экономиканың тұрақты дамуына септігін тигізеді. Ол үшін қолайлы институционалдық орта құру, негізгі әдістердің бірі болып табылады.

ТШИ ағынының елдің экономикалық дамуына әкелетін әсерін теориялық және эмпирикалық зерттеулердің қорытындысын шығара отырып, келесідей нәтижелер жасауға болады:

- Дамыған елдерден дамушы елдерге тартылған тікелей шетелдік инвестициялар, алушы ел үшін көптеген оң әсерлерге ие. ТШИ капиталының тартылуы нәтижесінде өндірістік үрдісте жаңа технологияларды енгізуге септігін етеді. Тікелей шетелдік инвестициялар кадрларды даярлауда және икемділіктерді арттыру тұрғысынан да, сондай-ақ ұйымды басқарудың басқа да жоғары сапалы әдістерін пайдалануда және неғұрлым тиімді болатын ұйымның құрылымдарын енгізу арқылы білім беруді қамтамасыз ете алады. Одан бөлек, ТШИ ағыны бәсекелестікке оң әсерін береді, яғни ұлттық нарықта жаңа шетелдік компаниялардың пайда болуы нарықтың теңгерімін бұзады. Нәтижесінде отандық компаниялар өсіп келе жатқан бәсекелестікке қарсы тұруға және нарықтағы өз үлесін жоғалтпауға қабілетті болу үшін, өздерінің тиімділіктері мен өнімділіктерін арттыруға мәжбүр болады. Ал бәсекелестіктің күшеюі экспортқа бағдарланған өнеркәсіптік өндіріс саласында жақсы өзгерістерге себеп болуы мүмкін. Мұнымен қоса, ынтымақтастық деңгейде отандық компаниялар шетелдік компаниялар тараптарынан, пайдаланылған технологияларды жаңғыртуда тікелей қолдауларға ие бола алады, бұл отандық фирмалардың еңбек өнімділігін арттыруға көмектеседі. Демек елдің жалпы экономикалық дамуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

- ТШИ ағынының теріс салдары да болуы мүмкін. Атап айтқанда, ТШИ сыртқы балансқа кері әсер етуі мүмкін, себебі пайданы қайтару капиталды транзакциялау шотына теріс әсер беруі мүмкін. Сонымен қатар, әрдайым шетелдік қаржыландыруға шамадан тыс тәуелді болған жағдайда, мемлекет өзінің экономикалық тәуелсіздігін жоғалтуы мүмкін. ТШИ ағынының тағы бір жағымсыз әсері, ол шетелдік компаниялардағы жалақының жоғары болуына байланысты, отандық компаниялар өздерінің зияткерлік әлеуетін жоғалтуы мен бәсекеге қабілеттілігі төмендеп кету қаупі болып табылады.

- Көптеген ғылыми зерттеулер белгілі бір экономикалық даму деңгейіне жеткен дамушы елдер ТШИ ағынынан көбірек қомақты пайда көре алатынын айтады. Мысалға ТШИ-дан келетін негізгі оң әсерлер болып, жан басына шаққандағы жоғары табыс, жоғары білікті жұмыс күші, халықаралық сауданың ашықтығы және жеткілікті деңгейде дамыған қаржы нарықтары болып табылады.

Осылайша, ТШИ елдің экономикалық дамуының маңызды факторы болып табылады. Ал болжанын теріс факторларды ТШИ-ны тиісті деңгейде мемлекеттік реттеу және қажетті жағдайлар жасау арқылы бейтараптандыруға болады. Сол себепті үкімет халықаралық қаржылық интеграциядан түсетін пайданы барынша арттыруға және қаржылық тұрақсыздық тәуекелдерін мүмкіндігінше азайтуға ұмтылуы тиіс [8].

Джон Даннинг шетелдік инвесторлардың инвестициялық шешімдеріне әсер ететін кейбір негізгі факторларды бөледі:

- Нарық мөлшері нақты ЖІӨ немесе халық санымен сипатталады және ішкі нарықтың үлкендігі «орналасу артықшылығымен» байланысты. Ғылыми зерттеулер шетелдік компаниялар жаңа нарықтық мүмкіндіктерді іздеу барысында инвестициялар құятынын көрсетеді. Сондықтан да нарықтың мөлшері инвестициялық шешім қабылдауға әсер ететін өте маңызды фактор екенін ескерген жөн.

- Жалпы ішкі өнімнің (ЖІӨ) өсу қарқыны. Ғылыми зерттеулерде, ЖІӨ-і жылдам қарқынды өсіп жатырған елдер, шетелдік инвесторлар үшін тартымды деп санайды. Соның ішінде, Калем өз ғылыми зерттеулерінде шетелдік инвесторларды тез өсіп келе жатқан нарықтар қызықтыратынын эмпирикалық дәлелдер жүзінде келтіреді [9].

- Халықаралық сауда үшін нарықтың ашықтығы. Сауда режимін ырықтандыру және шетелдік инвесторлар үшін экспорттың қол жетімділігі, елдің инвестициялық тартымдылығын арттырудағы негізгі факторлары болып табылады.

- Саясатты жүзеге асыру үшін қажетті жоғары сапалы институттар. Инвестиция құюда шешім қабылдауға әсер ететін маңызды факторлардың бірі, елдегі институционалдық ортаның сапасы болып табылады. Тиімді деп есептелетін институттар шетелдік инвесторларға өз бизнестерін жүргізуде, нақты бекітілген заңға сүйенуге мүмкіндік береді. Институттардың сапалылығы шетелдік инвестор үшін, елге инвестиция құю барысындағы белгісіздіктер мен тәуекелдердің төмен болуына себеп болады және сол арқылы инвестордың жадына ертеңгі күнге деген сенімін арта алады.

- Елдің макроэкономикалық жағдайы. Джон Даннингтің зерттеулері негізінен инфляция мен сауда шарттарын (импорттық және экспорттық бағалардың арақатынасы) атап өтеді. Үкіметтің инфляцияны бақылай алу қабілеті инвестициялық тәуекелдерді төмендетуге ықпал ете алады, сәйкесінше ол өз кезегінде елге ТШИ ағынын ынталандыратын болады. Одан басқа, сауданың қолайлы жағдайлары ТШИ-ның құйылуына оң әсерін бере алады. Алайда, егер экспортталатын тауарлардың бағасы импортталатын тауарлардың бағаларымен салыстырғанда өссе, сауда шарттары қолайлы деп есептеледі. Десекте, мұндай бағаның өзгеру себептері анықталуы тиіс.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

ТШИ тартуда институционалдық факторлардың әсерін бағалауды үш шартты топқа бөлуге болады. Индекстердің бірінші тобы – үлкен топ институттарының тиімділігін сипаттау үшін құрылған. Оларды мемлекеттің демократиялығына, азаматтық және экономикалық бостандық деңгейін сипаттайтын көрсеткіштерге және мемлекеттік басқару тиімділігі көрсеткіштеріне бөлуге болады. Бұл индекстер сараптамалық бағалауларға және сандық көрсеткіштерге негізделген халықаралық салыстырмалы көрсеткіштер болып табылады. Мысалы, Цем Тинтин ТШИ тартымдылығы бар Орталық және Шығыс Еуропа елдері мысалында институттардың дамығандығы маңыздылығын қарастырады

[10]. Бұл топта 4 индекс таңдалған: экономикалық еркіндік, саяси құқықтар, азаматтық еркіндік және мемлекеттік әлсіздік индекстері. Автордың жүргізген эмпирикалық зерттеуінің нәтижесі барлық төрт көрсеткіштердің маңыздылығын айқындады. Соның ішінде ТШИ тұрақты факторы ретінде экономикалық еркіндік индексі ерекше бөлінді. Сонымен қатар, қазіргі заманғы зерттеулерде ғалымдар бизнесті жүргізудің жеңілдігі индекстерін, халықаралық елдің тәуекелі (ICRG), дүниежүзілік мемлекеттік басқару тиімділігінің индексін (Worldwide Governance Indicators) пайдалана бастады. Мысалы, Қазақстан Дүние жүзі Банкі жүргізетін «Бизнесті жүргізу жеңілдігі» индексі бойынша 2019 жылды қорытындылай келе 25-ші орынды иеленді, бұл индекс бойынша өткен жылы 28 орында болғанбыз, көрші Ресей болса 28-ші орында екен. Ал өңірлерге бөлгенде алғашқы үштікті Алматы қаласы, Маңғыстау облысы және Ақтөбе облысы толықтырып тұр [11]. Сондай-ақ Дүниежүзілік мемлекеттік басқару тиімділігі индексі 1996-2018 жылдар аралығындағы 200-ден астам ел мен аумақтар үшін мемлекеттік басқарудың алты кең аспектісін қамтып, талдап келеді:

- Азаматтардың дауысы және органдардың есеп беруі (Voice and Accountability);
- Саяси тұрақтылық және зорлық-зомбылықтың/терроризмнің болмауы (Political stability and Absence of violence/terrorism);
- Үкімет жұмысының тиімділігі (Government Effectiveness);
- Реттеу үрдістерінің сапасы (Regulatory quality);
- Заңның үстемдігі (Rule of Law);
- Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес (Control of Corruption) [12].

1-кесте – Институционалдық көрсеткіштердің құрамы

Институционалдық индекс	Индекстің құрамы
Мемлекеттік әлсіздік индексі (Fragile States Index, 2005 жылдан бері)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Қауіпсіздік аппараты 2. Фракцияланған элиталар 3. Шағымдарды қарастыратын топ 4. Экономика 5. Экономикалық теңсіздік 6. Адам қашқындығы және ғұламалардың жылыстауы 7. Мемлекеттің заңдылығы 8. Қоғамдық қызметтер 9. Адам құқықтары 10. Демографиялық қысым 11. Босқындар мен мәжбүрлі қоныс аударушылар 12. Сыртқы араласу
Экономикалық еркіндік индексі (Index of Economic Freedom, 1995 жылдан бері)	<ul style="list-style-type: none"> Меншік құқығы Мемлекеттің араласуы Сот тиімділігі Салық ауыртпалығы Мемлекеттік шығындар Қаржылық тұрақтылық Бизнес бостандығы Еңбек бостандығы Монетарлық еркіндік Сауда еркіндігі Инвестиция еркіндігі Қаржылық еркіндік
Ескерту – [19] дерек көзі негізінде авторлармен құрастырылған	

Индекстердің екінші тобы институттардың шағын тобын сипаттайды, көбінесе заң шығару жүйесінің тиімділігін бағалау үшін қолданылады. Дж. П. Х. Фан [13] және т.б. және П. Джадхав [14] мақалаларында заңның үстемдік индексі пайдаланылады, авторлар реттеу сапасын, саяси тұрақтылықты және сыбайлас жемқорлықты бақылау көрсеткіштерін енгізеді. Екі мақаланың авторлары да институттардың сапасы ТШИ-ға оң әсер ететінін дәлелдейді. Сондай-ақ Х. Вильяверде, А. Маза [15] және Д. Уолштың Д. Юмен [16] мақалаларында институттардың шағын топтарының әртүрлі көрсеткіштері көмегімен

олардың тиімділігін бағалауды дәлелдейді. International Country Risk Guide базасының негізінде Ф. Али, Н. Фисс және Р. МакДональд институттар ТШИ ағынының тұрақты болжаушысы болып табылатынын эмпирикалық әдіспен дәлелдеген. Басқа зерттеулердің нәтижелері үкіметтің тұрақтылығы, қақтығыстар, сыбайлас жемқорлық пен этникалық шиеленістер, құқық тәртібі мен бюрократия сапасы шетелдік инвестициялардың ағынын анықтайтын маңызды факторлар болып табылатынын көрсетеді. Институттардың салыстырмалы түрде шығын топтарын сипаттайтын индекстерді пайдаланатын барлық зерттеулер тұтастай алғанда институционалдық ортаны бағалау мүмкін еместігімен баяндалады.

Индекстердің үшінші тобы институттардың тиімділігін сипаттау үшін пайдаланылатын институттардың жай-күйін жанама сипаттайтын сандық өлшенген шамаларды қамтиды. Көбінесе мұндай зерттеулерде көрсеткіштердің бір айнымалы астында біріктірілген үлкен жиынтық пайдаланылады. Мысалы, К. Кастильоне өңір халқының жалпы санын қоса алғанда жұмысқа орналасқандардың пайызы және өңірдегі жоғары білімі бар халықтың үлесі сияқты айнымалыларды пайдалана отырып, институт тиімділігін жанама түрде өлшейді. Бұл тәсіл жиі пайдаланылмайды, өйткені институттар жүйесінің жалпы тиімділік көрсеткіштерін емес, жанама түрде оның жекелеген бөлігін ғана сипаттайды [17].

2-кесте – Мемлекеттік әлсіздік индексі рейтингі

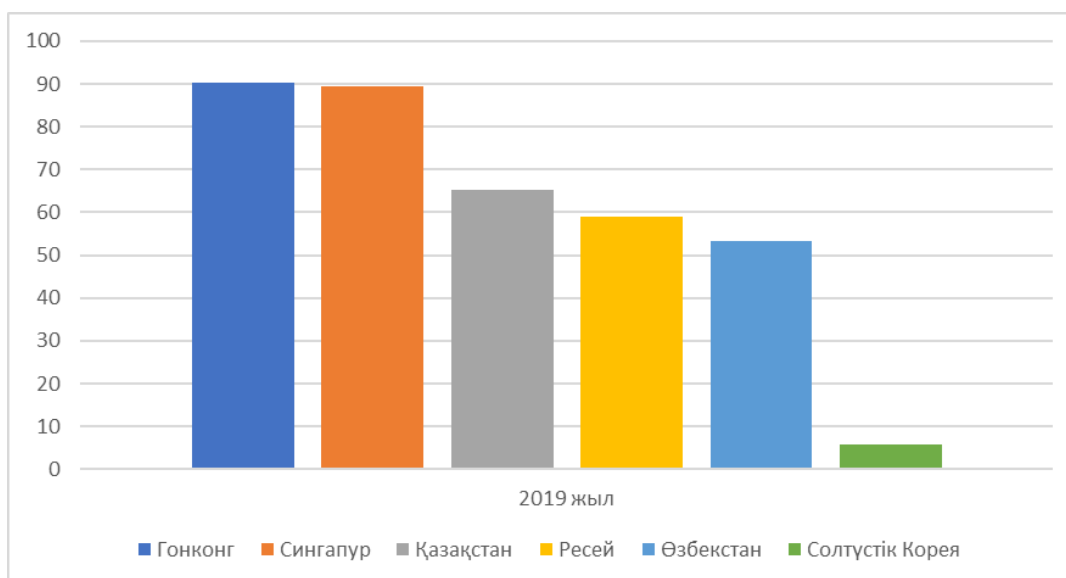
№	Мемлекет	Индикатор	2017	2018	2019
1	Йемен	Жалпы мемлекеттік әлсіздік индексі	111.1	112.6	113.5
		Мемлекеттік әлсіздік индексінің рейтингі	4	3	1
2	Өзбекстан	Жалпы мемлекеттік әлсіздік индексі	81.5	79.1	75.7
		Мемлекеттік әлсіздік индексінің рейтингі	63	67	70
3	Ресей	Жалпы мемлекеттік әлсіздік индексі	79.2	77.1	74.7
		Мемлекеттік әлсіздік индексінің рейтингі	67	69	73
4	Қазақстан	Жалпы мемлекеттік әлсіздік индексі	65.9	63.4	61.6
		Мемлекеттік әлсіздік индексінің рейтингі	113	117	116
5	Финляндия	Жалпы мемлекеттік әлсіздік индексі	18.7	17.9	16.9
		Мемлекеттік әлсіздік индексінің рейтингі	178	178	178

Ескерту – [20] дерек көзі негізінде авторлармен құрастырылған

Жоғарыдағы дәлелдерді қарастыра отырып, біз бірінші топтың логикасын, оның ішінде құрам бөлігі бойынша бір бірімен қиылыспайтын екі көрсеткішті таңдадық. Бұл экономикалық еркіндік индексі және мемлекеттік әлсіздік индексі. Осы индекстерді толықтай сипаттап алайық. Экономикалық еркіндік индексі (Index of Economic Freedom) — бұл елдер бойынша экономикалық еркіндік деңгейін анықтайтын рейтинг. Индексті американдық зерттеу орталығы The Heritage Foundation қоры 1995 жылдан бастап дайындайды. Орталықтың сарапшылары экономикалық еркіндіктің ішінде «азаматтарға қажетті бостандықты қорғау мен қолдаудан басқа, өндірісте, бөлуде және тауарлар мен қызметтерді тұтынуға үкіметтік интервенциялардың болмауы» деп түсіндіреді (1-кесте).

Мемлекеттік әлсіздік индексіні 2005 жылдан бастап «Fund of Peace» қорының зерттеу орталығы шығарады. Мемлекеттер сараптамалық бағалау негізінде жанжалдарды бағалаудың жүйелік құралы көмегімен талдайды. Жанжалдарды бағалаудың жүйелік құралы саяси басшылықтың, әскердің,

полицияның, сот жүйесінің және түрлі азаматтық қызметтердің мемлекет пен азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуде іскерлігін көрсететін мемлекеттік әлсіздік өлшем сомасына негізделген (1-кесте). Сарапшылар әрбір критерияны былай бағалайды: бағалау төмен болған сайын, соғұрлым мемлекеттің тұрақтылығы жоғары және соғұрлым тәуекелдер мен қауіптер төмен дегенді білдіреді (2-кесте). Кестеде соңғы үш жылдың көрсеткіштері баяндалған. 2019 жылғы көрсеткіштерге сүйенсек, бағалауы ең төмен 16.9 ұпаймен Финляндия мемлекеті көш бастаса, ең жоғарғы 113.5 ұпайға ие болған Йемен болды. Қазақстан бұл орайда 61.6 ұпаймен өңірде көш бастап тұр.



Сурет 1 – Экономикалық еркіндік индексі рейтингі

Ескерту – [21] дерек көзі негізінде авторлармен құрастырылған

Экономикалық еркіндік индексі құрылымына кіретін көрсеткіштердің әрқайсысының орташа арифметикалық сомасы бойынша есептеледі. Балл неғұрлым көп болған сайын, сол критерий бойынша елдегі экономикалық еркіндік деңгейі жоғары бағаланады (сурет 1). Диаграммада көрсетіліп отырғандай 100 ұпай максималды экономикалық еркіндікті білдіреді, сәйкесінше 2019 жылы әлемде бұл индекс бойынша көш бастап отырған Гонконг (90.20 ұпай) және Сингапур (89.40 ұпай) елдері болып танылды. Қазақстан 65.4 ұпаймен 59 орынға жайғазса, Ресей 58.9 ұпаймен 97 орынды иеленді. Экономикалық еркіндік индексі 5.9 ұпаймен Солтүстік Корея (179 орын) мемлекеті соңын толтырған екен.

Қазіргі заманғы зерттеулерде осы индекстің теориясы тұтастай алғанда белгісіз болып табылады, өйткені неғұрлым мемлекеттік институттар тиімді болса, шетелдік инвесторларға соғұрлым жоғары ақы төлеуге тура келеді, бұл дегеніміз ТШИ тартуда мемлекеттер үшін институционалдық дамудың оңтайлы деңгейін таңдау мәселесін қояды. Мәселен, экономикасы дамыған елдерде инвесторларға көлемді салық салуға тура келеді, кәсіподақтардың белсенді қызмет атқарулары және орташа жалақы көлемінің жоғары болуы, өндірілетін өнімнің өзіндік құнын ұлғайтады. Сол секілді, индекс жоғары мемлекеттерде (яғни мемлекеттің тұрақсыздығы және институционалдық даму деңгейі төмен) инвесторлар меншік құқықтарының қорғалмау мәселесіне және қылмыстың жоғары деңгейіне немесе қарулы қақтығыстардың болуына байланысты шығындары жоғары болуы ықтимал. Екі индекс те дамушы елдердің институционалдық ортасын сипаттау үшін жақсы. Бұл ретте олар салық басқармаларының, кәсіподақтардың сипаттамаларын, еңбек нарығының жағдайын, сыбайлас жемқорлық деңгейін және мемлекеттің бизнеске жәрдемдесу деңгейін қамтиды. Бұл факторлардың барлығы шетелдік инвесторларға белгілі бір елде орналасқан компанияға инвестиция құю кезінде шешім қабылдауға көмектеседі.

Бұл зерттеуде біз халықтың жан басына шаққандағы жалпы ұлттық табыс деңгейі бойынша мемлекеттердің жіктелуі пайдаланылған. Дүниежүзілік банк дамушы елдерді 4 топқа бөледі: жан басына шаққандағы табыс деңгейі төмен елдер (ЖҰТ), яғни 1025 АҚШ долл. және одан төмен, жан басына шаққандағы табысы орташа деңгейден төмен елдер шамамен 1026-3995 АҚШ долл., құрайды, жан басына шаққандағы табысы орташа деңгейден жоғары елдер 3996-12 375 АҚШ долл., Қазақстан мен Ресей осы деңгейге кіреді және табысы жоғары деңгейдегі мемлекеттер әдетте 12 375 АҚШ долл., жоғары. Бұл жіктеуде экономикалық еркіндік индексі және мемлекеттің әлсіздік индексі маңызды топаралық айырмашылықтарға ие. Бұл айырмашылықтар матрица түрінде көрсетілген және 3-кестеден көруге болады, мұнда мемлекеттер арасындағы индекс айырмашылықтары көрсетілген (бірінші мәні экономикалық еркіндік индексі үшін, екінші мәні мемлекеттік әлсіздік индексі үшін). Орта есеппен жан басына шаққанда жалпы ұлттық табысы жоғары елдер үшін экономикалық еркіндік индексі неғұрлым жоғары мәнге ие, ал мемлекеттік әлсіздік индексі неғұрлым төмен мәндерге тән. Бұл эконометриялық модельдерді құру кезінде аталған индекстер кезіндегі коэффициенттер белгілері туралы гипотезаларды ұсыну үшін негіз береді.

3-кесте – Институционалдық көрсеткіштердің топаралық айырмашылықтары

	Табысы төмен		Табысы орташадан төмен		Табысы орташадан жоғары		Табысы жоғары	
	Экономикалық еркіндік индексі	Мемлекеттік әлсіздік индексі	Экономикалық еркіндік индексі	Мемлекеттік әлсіздік индексі	Экономикалық еркіндік индексі	Мемлекеттік әлсіздік индексі	Экономикалық еркіндік индексі	Мемлекеттік әлсіздік индексі
Табысы төмен	0,00	0,00	-2,89	5,62	-4,08	15,79	-14,71	35,32
Табысы орташадан төмен	2,89	-5,62	0,00	0,00	-1,19	10,17	-11,82	29,70
Табысы орташадан жоғары	4,08	-15,79	1,19	-10,17	0,00	0,00	-10,63	19,53
Табысы жоғары	14,71	-35,32	11,82	-29,70	10,63	-19,53	0,00	0,00

Ескерту – [22] дерек көзі негізінде авторлармен құрастырылған

ҚОРЫТЫНДЫ

Институционалдық ортаның көрсеткіштері ел экономикасы дамудың белгілі бір деңгейіне жеткен кезде ғана шетелдік инвесторлар үшін тартымды болып отыр. Мұндай елдерде капитал қозғалысы кезіндегі инвесторлардың шығындары, ақпараттың толық еместігінен болған шығындар, ақпараттың ақылы болуына байланысты шығындар және т.б., экономикасы аз дамыған мемлекеттерден қарағанда төмен болуы тиіс. Мұндай елдер өз институттарының дамуы есебінен әлемдік экономикалық кеңістікке барынша интеграцияланған. Біздің зерттеуіміздің нәтижелері елдің институционалдық дамуының жоғары көрсеткіштері, елдің экономикалық дамуы белгілі бір деңгейге жеткенде ғана шетелдік инвесторлар үшін маңызды факторға айналатынын көрсетті (жалпы ұлттық өнім жан басына шаққанда 3996 АҚШ долларына тең). Институттарды жақсартуға және елдің шетелдік инвесторлар үшін экономикалық тартымдылығын арттыруға бағытталған мемлекеттік саясат, бірінші кезекте, экономикалық дамудың ағымдағы деңгейін ескеруге және тиісті қағидалар мен басымдықтарды негізге алуға тиіс. Атап айтқанда, егер мемлекет ағымдағы сәтте Дүниежүзілік Банктің жіктемесі бойынша орташадан жоғары кіріс деңгейіне жетпесе, онда бұл шетелдік инвесторлардың мемлекетке инвестиция құю туралы шешімдеріне әсер етпейді. Олардың шешімдеріне ТШИ тартудың «классикалық» факторлары ғана әсер етеді. Егер елдің табысы орташадан жоғары деңгейге жетсе, бұл жағдайда инвесторлар үшін мемлекеттің әлсіздік индексі маңызды болады. Бұл индекстің жоғары маңызы бар ел-

дерде (яғни мемлекеттің тұрақсыздығы және институционалдық дамудың төмен деңгейі) инвесторлар меншік құқықтарының қорғалмау мәселесіне және қылмыстың жоғары деңгейіне немесе қарулы қақтығыстардың пайда болуына байланысты шығындардың жоғары ықтималдығына соқтығуы мүмкін. Мемлекет инвесторлар үшін жоғары табыс деңгейіне қол жеткізуі маңызды және екінші индекс түрлі аспектілерде экономикалық еркіндікті ескеретін, институттардың тиімділігін көрсететін экономикалық еркіндік индексі болып табылады. Бұл жағдайларда индекс компоненттері маңызды әрі дамушы елдер арасында ТШИ ағынын анықтайтын болады. Бұл басымдықтарды инвестициялық тартымдылықты арттыру, елдің институционалдық даму саясатын жоспарлау және іске асыру кезінде дамушы елдердің үкіметтеріне ескеру қажет, сондай-ақ нәтижелі институционалдық даму мақсаттары үшін бюджет қаражатын бөлу және тиімді пайдалану кезінде де ескеру қажет, өйткені қазіргі кезде инвестициялық институттарды басқарудағы басымдылық мемлекеттік билік органдарына берілген.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Drimier M. H., Wolsten S., Su L. C. The Investment Climate and the Firm: Firm-Level Evidence from China – 2003.
2. De Mello L. Foreign direct investment-led growth: Evidence from time series and panel data // Oxford Economic Papers – 1999.
3. North D. Institutions, institutional change and the functioning of the economy. – 1997.
4. Hymer S. H. The international operations of national firms: A study of foreign direct investment. – Cambridge: MIT, 1976. – 288 p.
5. Porter M. The Competitive Advantage of Nations // Harvard Business Review. – 1976. – № 2. – pp.1–21.
6. Yıldırım A., Gökalp M. F. Institutions and Economic Performance: A Review on the Developing Countries // Procedia Economics and Finance. – № 38. – pp. 347–359. – Doi: 10.1016/S2212–5671(16)30207–6 - 2016.
7. Edison H. How Strong Are The Links Between Institutional Quality and Economic Performance // Finance & Development. – 2003. – № 40 (2). – P. 35–37.
8. Dunning J. Multinational Enterprises and the Global Economy. – Wokingham, England: Addison-Wesley Publishing Company, 1993.
9. Babayan G. The impact of institutional factors on attracting Foreign Direct Investment. – Flows Politecnico Di Milano, 2015.
10. Tintin C. The determinants of foreign direct investment inflows in the Central and Eastern European Countries: The importance of institutions // Communist and Post-Communist Studies. – 2013. – № 46. – pp. 287–298.
11. Ease of Doing Business [Электрондық ресурс] // The World Bank [ресми сайт]. – 2020. – URL: <https://www.doingbusiness.org/en/rankings> (қарау уақыты: 17.02.2020).
12. Worldwide Governance Indicators [Электрондық ресурс] // The World Bank [ресми сайт]. – 2020. – URL: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/Home/Documents> (қарау уақыты: 17.02.2020)
13. Fan J. P. H. Institutions and Foreign Direct Investment: China versus the Rest of the World // World Development. – Vol. 37. – №. 4. – pp. 852–865.
14. Jadhav P. Determinants of foreign direct investment in BRICS economies: Analysis of economic, institutional and political factor, (ICEE-2012) // Procedia – Social and Behavioral Sciences. – 2009. – № 37. – pp. 5–14. – DOI: 10.1016/j.sbspro.2012.03.270 – 2009.
15. Villaverde J., Maza A. The determinants of inward foreign direct investment: Evidence from the European regions // International Business Review. – 2015. – № 24. – pp. 209–223. – DOI: 10.1016/j.ibusrev.2014.07.008.
16. Walsh J. P., Yu, J. Determinants of Foreign Direct Investment: a Sectoral and Institutional Approach. – IMF Working Paper WP/10/187, 2015. – 27 p.
17. Castiglione C., Castiglione C. FDI determinants in an idiosyncratic country. A reappraisal over the Russian regions during transition years // Communist and Post-Communist Studies. – 2012. – № 45. – pp. 1-10.

18. Экономикалық еркіндік индексі [Электрондық ресурс] // The Heritage Foundation [web-версия]. – 2019. – URL: https://www.heritage.org/index/pdf/2019/book/index_2019.pdf (қарау уақыты: 13.02.2020).
19. Мемлекеттік әлсіздік индексі 2019 [Электрондық ресурс] // The Fund for Peace [web-версия]. – 2020. – URL: <http://fundforpeace.org/wp-content/uploads/2019/04/9511904-fragilestatesindex.pdf> (қарау уақыты: 13.02.2020).
20. Мемлекеттік әлсіздік индексі [Электрондық ресурс] // The Fund for Peace [web-версия]. – 2020. – URL: <https://fragilestatesindex.org/excel/> (қарау уақыты: 13.02.2020).
21. Экономикалық еркіндік индексі [Электрондық ресурс] // Index of Economic Freedom [web-версия]. – 2020. – URL: <https://www.heritage.org/index/ranking> (қарау уақыты: 13.02.2020).
22. 2019–2020 жылдарға арналған мемлекеттер кірісі деңгейлерінің жаңаша жіктелінуі [Электрондық ресурс] // The World Bank [ресми сайт]. – 2020. – URL: <https://blogs.worldbank.org/opendata/new-country-classifications-income-level-2019-2020> (қарау уақыты: 15.02.2020).

REFERENCES

1. Drimier, M. H., Wolsten, S. and Su L. C. (2003), “The Investment Climate and the Firm: Firm-Level Evidence from China”.
2. De Mello, L. (1999) “Foreign direct investment-led growth: Evidence from time series and panel data”, Oxford Economic Papers.
3. North, D. (1997), “Institutions, institutional change and the functioning of the economy”.
4. Hymer, S. H. (1976), “The international operations of national firms: A study of foreign direct investment”, Cambridge, MIT, 288 p.
5. Porter, M. (1976), “The Competitive Advantage of Nations”, Harvard Business Review, No 2, pp.1-21, 1976.
6. Yıldırım, A. and Gökalp, M. F. (2016), “Institutions and Economic Performance: A Review on the Developing Countries”, Procedia Economics and Finance, No 38., pp. 347–359, Doi: 10.1016/S2212–5671(16)30207–6 - 2016.
7. Edison, H. (2003), “How Strong Are The Links Between Institutional Quality and Economic Performance”, Finance & Development, No 40(2), pp. 35–37.
8. Dunning, J. (1993), “Multinational Enterprises and the Global Economy”, Addison-Wesley Publishing Company, Wokingham, England.
9. Babayan G. (2015), “The impact of institutional factors on attracting Foreign Direct Investment”, Flows Politecnico Di Milano.
10. Tintin, C. (2013), “The determinants of foreign direct investment inflows in the Central and Eastern European Countries: The importance of institutions”, Communist and Post-Communist Studies, No 46, pp. 287–298.
11. “Ease of Doing Business” (2020), The World Bank, available at: <https://www.doingbusiness.org/en/rankings> (accessed: February, 17, 2020).
12. “Worldwide Governance Indicators” (2020), The World Bank, available at: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/Home/Documents> (accessed: February, 17, 2020)
13. Fan, J. P. H. “Institutions and Foreign Direct Investment: China versus the Rest of the World”, World Development, Vol. 37, No. 4, pp. 852–865.
14. Jadhav, P. (2009), “Determinants of foreign direct investment in BRICS economies: Analysis of economic, institutional and political factor, (ICEE-2012)”, Procedia – Social and Behavioral Sciences, No. 37, pp. 5–14, DOI: 10.1016/j.sbspro.2012.03.270
15. Villaverde, J., Maza, A. (2015), “The determinants of inward foreign direct investment: Evidence from the European regions”, International Business Review, No. 24, pp. 209–223, DOI: 10.1016/j.ibusrev.2014.07.008.
16. Walsh, J. P., Yu, J. (2015), “Determinants of Foreign Direct Investment: a Sectoral and Institutional Approach”, IMF Working Paper WP/10/187, 27 p.
17. Castiglione, C., Castiglione, C. (2012), “FDI determinants in an idiosyncratic country. A reappraisal

over the Russian regions during transition years”, *Communist and Post-Communist Studies*, No. 45, pp. 1-10.

18. “Index of Economic freedom” (2019), The Heritage Foundation, available at: https://www.heritage.org/index/pdf/2019/book/index_2019.pdf (accessed: February, 13, 2020).

19. “Fragile State Index 2019” (2020), The Fund for Peace, available at: <http://fundforpeace.org/wp-content/uploads/2019/04/9511904-fragilestatesindex.pdf> (accessed: February, 13, 2020).

20. “Fragile States Index” (2020), The Fund for Peace, available at: <https://fragilestatesindex.org/excel/> (February, 13, 2020).

21. “Index of Economic freedom” (2020), The Heritage Foundation, available at: <https://www.heritage.org/index/ranking> (accessed: February, 13, 2020).

22. “New country classifications by income level: 2019–2020” (2020), The World Bank, available at: <https://blogs.worldbank.org/opendata/new-country-classifications-income-level-2019-2020> (accessed: February, 15, 2020).

SUMMARY

If we sum up our research, we see it has shown that high indicators of the country's institutional development become an important factor for foreign investors if only the country's economic development reaches a certain level. State policy aimed at improving the country's institutions and increasing its economic attractiveness to foreign investors must first take into account the current level of economic development and proceed from the relevant principles and priorities.

ТҮЙІНДЕМЕ

Біздің зерттеуіміздің түйіні елдің институционалдық дамуының жоғары көрсеткіштері, елдің экономикалық дамуы белгілі бір деңгейге жеткенде ғана шетелдік инвесторлар үшін маңызды факторға айналатынын көрсетеді. Институттарды жақсартуға және елдің шетелдік инвесторлар үшін экономикалық тартымдылығын арттыруға бағытталған мемлекеттік саясат, бірінші кезекте, экономикалық дамудың ағымдағы деңгейін ескеруге және тиісті қағидалар мен басымдықтарды негізге алуға тиіс.

РЕЗЮМЕ

Резюмируя наше исследование, получаем что высокие показатели институционального развития страны становятся важным фактором для иностранных инвесторов только тогда, когда экономическое развитие страны достигает определенного уровня. Государственная политика, направленная на улучшение институтов и повышение экономической привлекательности страны для иностранных инвесторов, должна в первую очередь учитывать текущий уровень экономического развития и исходить из соответствующих принципов и приоритетов.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Аширбекова Лаура Жалгасовна – кандидат экономических наук, старший преподаватель, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан

Жұмағұл Төрехан Төрбекұлы – докторант PhD, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: torekhan07@gmail.com

МРПТИ 06.51.87

JEL Classification: G23

**NEW FINANCIAL TECHNOLOGIES IN THE KAZAKHSTAN
MARKET: OPPORTUNITIES AND EXPECTATIONS**

E. S. Patashkova

Turan University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose of research. To identify the reasons for the rapid development of financial technologies in modern conditions of the Republic of Kazakhstan and show the most promising innovative products in the modern financial market.

Research methodology. The author used the historical-logical method, the visualization method, statistical and formal-logical methods.

Originality /value of research. The article describes key financial technologies, basic financial products and services. The author also presented financial technologies as a certain type of access to various financial instruments, the classification of which is visually presented. The analysis of the distribution of investments in the fintech industry in 2018-2019 is carried out depending on the sphere of activity of companies in the Republic of Kazakhstan.

Research results. During the study, the author revealed big data as the most popular financial technology and blockchain technology as the least popular financial technology on the Kazakhstan market.

Findings. Emphasis is placed on the importance for Kazakhstan of investing in innovative financial projects, the essence of such a desire to develop this sphere is revealed.

Keywords: innovation, financial market, investment, fintech product, digital economy, digital transformation, digital technology.

**ҚАЗАҚСТАН НАРЫҒЫНДАҒЫ ЖАҢА ҚАРЖЫЛЫҚ
ТЕХНОЛОГИЯЛАР: МҮМКІНДІКТЕР МЕН ҮМІТТЕР**

Е. С. Паташкова

Тұран университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеудің мақсаты. Қазақстан Республикасының қазіргі жағдайындағы қаржылық технологиялардың қарқынды даму себептерін анықтау және қазіргі заманғы қаржы нарығында ең перспективалы инновациялық өнімдерді көрсету.

Зерттеу әдіснамасы. Автор тарихи-логикалық әдісті, визуализация әдісін, статистикалық және формальды-логикалық әдістерді қолданды.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Мақалада негізгі қаржы технологиялары, жалпы қаржы нарығының, атап айтқанда, қазақстандық нарықтың дамуына және жұмыс істеуіне әсер ететін негізгі қаржы өнімдері мен қызметтері сипатталған. Сондай-ақ, автор қаржылық технологияларды әр түрлі қаржы құралдарына қол жетімділіктің белгілі бір түрі ретінде ұсынды, олардың жіктелуі көзбен ұсынылды. 2018-2019 жылдардағы фитехнология саласына арнайы инвестициялардың таралуына талдау Қазақстан Республикасындағы компаниялардың көлеміне байланысты жүзеге асырылады. Fintech нарығының 2015 - 2019 жылдардағы динамикасына байланысты мәселелерге ерекше назар аударылады.

Зерттеу нәтижелері. Зерттеу барысында автор ең танымал қаржылық технологиялар және blockchain технологиясы ретінде үлкен деректерді Қазақстан нарығындағы ең танымал емес қаржылық технология ретінде көрсетті.

Қорытындылар. Автор Қазақстан үшін инновациялық қаржылық жобаларға инвестиция салудың маңыздылығына назар аударды. Қазақстан Республикасы үшін ең перспективті қаржылық технологиялар анықталды және терең зерттелді.

Түйін сөздер: инновациялар, қаржы нарығы, инвестициялар, фитех-өнім, цифрлық экономика, сандық трансформация, сандық технологиялар.

НОВЫЕ ФИНАНСОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ НА КАЗАХСТАНСКОМ РЫНКЕ: ВОЗМОЖНОСТИ И ОЖИДАНИЯ

Е. С. Паташкова

Университет Туран, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования. Выявить причины быстрого развития финансовых технологий в современных условиях Республики Казахстан и показать наиболее перспективные инновационные продукты на современном финансовом рынке.

Методология исследования. Автором использованы историко-логический метод, метод визуализации, статистический и формально-логические методы.

Оригинальность/ценность исследования. В статье приведены ключевые финансовые технологии, основные финансовые продукты и услуги, оказывающие влияние на развитие и функционирование финансового рынка в целом и казахстанского рынка в частности. Также автором представлены финансовые технологии как определенный вид доступа к различным финансовым инструментам, классификация которых визуально представлена. Проводится анализ распределения инвестиций в финтех индустрии в 2018-2019 годах в зависимости от сферы деятельности компаний в Республике Казахстан. Особое внимание уделено вопросам, связанным с динамикой развития рынка финтех с 2015 года по 2019 год.

Результаты исследования. В ходе исследования автором выявлены большие данные как наиболее востребованная финансовая технология и технология блокчейн как наименее востребованная финансовая технология на рынке Казахстана.

Выводы. Автором сделаны акценты на важность для Казахстана инвестирования в инновационные финансовые проекты. Выявлены и глубоко рассмотрены наиболее перспективные финансовые технологии для Республики Казахстан.

Ключевые слова: инновации, финансовый рынок, инвестиции, финтех продукт, цифровая экономика, цифровая трансформация, цифровые технологии

ВВЕДЕНИЕ

Четвертая промышленная революция явилась импульсом для перехода Казахстана на новый этап развития – этап цифровизации. «Цифровая волна» в реалиях современного мира отличается рядом характерных черт: для развития и совершенствования цифровых проектов создаются определенные группы акселераторов, складываются бюджеты и выделяются ресурсы. Как было отмечено на финтех-саммите МФЦА в июле 2019 года, цифровые проекты развиваются в абсолютно разных областях: от аналитической деятельности и использования робоэдвайзинга в контексте больших данных до операционной эффективности и применения потребителями современных компетенций в сфере сервисного обслуживания. В финансовом секторе необходимо сделать акцент на использовании данного способа по отношению к различным банковским услугам, операциям по осуществлению

платежей, управлению частным капиталом, операциям страхования, а также отметить его влияние на различные институциональные сферы, например, на коммерческие банковские услуги и рынки капитала.

Именно на современном этапе четко просматриваются определенные тренды на финансовом рынке Казахстана. Среди них можно выделить стремительную заинтересованность банков в тесном сотрудничестве с различными технологическими компаниями, а особенно со стартапами. Также наблюдается низкая доходность в сфере банковских услуг, более того, банки больше не являются монополистами на рынке оказания платежных и других услуг населению, так как внушительная роль в финансовом секторе в настоящее время принадлежит нефинансовым организациям. Цифровизация же финансовых услуг является ключевым пунктом, позволяющим наблюдать их стремительное развитие в экономике Казахстана.

Все большее распространение приобретают искусственный интеллект, блокчейн, «большие данные». Это всё создает основу для нового представления использования этих технологий в разных финансовых секторах. Инновационные высокотехнологичные компании финтех-сегмента являются проводниками перемен, ведь именно они могут оказать помощь в сокращении издержек не только поставщиков услуг, но и потребителей, сделать большинство товаров и оказываемых услуг доступнее значительному количеству клиентов.

С каждым днем возрастает спрос потребителей на применение удобных для них удаленных инструментов, необходимых для использования всех финансовых услуг в любое время. Все это позволяет отметить, что на сегодняшний день финтех является не только удобно инновационной технологией, а занимает лидерскую позицию в развитии финансового рынка.

Появление новых технологий — это не случайность, это ответ на насущные потребности современных поколений, которые хотят экономить время и деньги путем получения услуг в цифровом формате. При этом, как отмечает заместитель председателя Банка России Ольга Скоробогатова, «развитие финансовых технологий будет способствовать развитию конкуренции и повышению доступности финансовых услуг для населения» [1].

Таким образом была сформирована цель исследования – выявить причины быстрого развития финансовых технологий в современных условиях Республики Казахстан и показать наиболее перспективные инновационные продукты на современном финансовом рынке. Для достижения цели были поставлены следующие задачи: определить факторы, способствующие возникновению финансовых технологий на казахстанском рынке; выделить главные финтех тренды на финансовом рынке Республики Казахстан; рассмотреть экономические и социальные предпосылки для развития финансовых инноваций в Республике Казахстан; проанализировать глобальные финтех-проекты и перспективы пролонгации их жизнеспособности в Республике Казахстан.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Инновации, относящиеся к сфере финансовых технологий, представляют собой понятие прогресса экономической системы в условиях активно развивающихся финансовых сегментов. Наблюдается стремительное развитие технологий не только в сфере экономики, но и в различных жизненных сферах. Особенно это отразилось на рынке финансов, в появлении исключительного современного и проекционного направления «финтех», или финансовые технологии. В настоящее время можно отнести рынок финансовых технологий к одному из наиболее прогрессирующих. Финансовые технологии в свете сегодняшней реальности обязательно применяются в каждом из сегментов финансового рынка, а также с успехом используются участниками рынка.

Само понятие финтех в переводе с английского языка (*financial technology*) является той же самой финансовой технологией, но уже в современном толковании, что позволило именно этому определению уверенно использоваться в речи представителей бизнес-индустрии.

Согласно мнению Э. Т. Мазитовой, по своей сути, понятие финтех относится к новым приложениям, процессам, продуктам или бизнес-моделям в сфере финансовых услуг, которые, в большинстве своем, осуществляются через интернет [2].

Неотъемлемой частью любого финансового рынка являются различные финансовые инструменты (ФИ), используемые для достижения различных финансовых целей. А финансовые технологии являются определенным проводником на финансовом рынке при предоставлении услуг клиентам. То есть, по своей сути, любая финансовая технология представляет собой определенный вид доступа к различным финансовым инструментам. В структуре же самого финансового рынка помимо традиционных потоков движения капитала возникают довольно специфические направления. Например, кроме потока «реального» капитала, выделяют так называемый «бегающий» капитал, или иными словами – валютно-спекулятивный. Такой капитал обычно перераспределяется на валютном рынке, где существует больше маневров по проведению различных спекулятивных операций с краткосрочными активами [3].

Принимая во внимание все многообразие инструментов, обращающихся на финансовом рынке, и учитывая всю калибровку финансовых операций, для выполнения целей которых они используются, мы распределили и классифицировали финансовые инструменты на основе присущих им признакам (рисунок 1).



Рисунок 1 – Классификация финансовых инструментов по разным признакам

Примечание – составлено автором

В данной классификации можно посмотреть основные особенности финансовых инструментов. Также принимая во внимание особые признаки финансовых инструментов, необходимо обратить внимание, что каждая из выделенных нами категорий может содержать в себе еще несколько подкатегорий.

Понятие финансовых технологий включает в самых себя большое количество направлений: P2P-кредитование, электронный кошелек, криптовалюта (в системе блокчейн), mPOS-эквайринг, электронная коммерция, T-commerce, робоэдвайзинг, большие данные, искусственный интеллект, мобильные банки и т.д. Вывод о том, что финтех отрасль несомненно развивается и находится в приоритете у большинства клиентов финансовой отрасли, очевиден. Эта сфера не стоит на месте, ежегодно или даже ежеквартально можно наблюдать появление нового направления финтех. На сегодняшний день банковский сектор и весь кредитный рынок первостепенно находятся под влиянием финтеха, потому что сфера кредитования и электронные платежи являются приоритетным направлением для проектов и инвестиций. Для того, чтобы сохранить свою клиентскую базу и занимать лидирующие позиции на

рынке, банки первого и второго уровней все чаще стали применять новые финансовые технологии в совершении экономических и финансовых операций.

Финансовые институты в Казахстане вынуждены учитывать интересы потребителей настоящего времени, которые отдают предпочтение онлайн услугам. 2013 год стал переломным моментом в плане цифровизации банковских услуг. Именно в этот период количество обладателей смартфонов перевалило за 1 миллиард человек и компании были вынуждены начать этап цифровой трансформации с учетом изменения поведения пользователей. Об этом, выступая на ежегодной конференции Первого кредитного бюро (ПКБ) Казахстана, рассказал вице-президент компании Middleware (Украина) Дмитрий Ровинский [4].

Возрастающее количество клиентов банков ожидают от банков предоставления всех услуг в режиме онлайн, при этом не оплачивая банку за его услуги. Как следствие, увеличивается число организаций, применяющих финтех для предоставления своих финансовых услуг в виде мобильных приложений и интернет-технологий, и тем самым преуменьшается роль банка как монополиста по оказанию услуг населению. Такие организации несомненно в приоритете у населения, так как у них отсутствует взимание комиссии за проведение финансовых операций, а некоторые из них сами предоставляют определенные бонусы за применение их услуг. Одним из примеров такой организации банковского типа на казахстанском финансовом рынке является Kaspi.kz. Согласно информации о результатах деятельности за девять месяцев 2019 года, размещенной на KASE [5], мобильное приложение этого банка использует почти треть населения Казахстана (5,4 млн), тогда как на конец 2018 года количество пользователей составляло 2,4 млн, то есть число пользователей увеличилось в 2,25 раза. При этом банк заявляет об увеличении рентабельности по чистой прибыли с 30,8 % до 37,1 %. Соответственно, можно наблюдать увеличение дохода на 34 % по сравнению с концом 2018 года – с 271,04 миллиарда тенге до 363,2 миллиарда тенге. В банке констатируют, что чистая прибыль увеличилась на 61,4 %, с 83,5 миллиардов тенге до 134,8 миллиардов тенге к сентябрю 2019 года. Таким образом, можно утверждать, что Kaspi уверенно позиционирует себя в качестве финансово-инновационного банка в Казахстане на сегодняшний день.

На примере Kaspi.kz уже сейчас можно наблюдать появление таких новых моделей банков, образующихся как следствие коллаборации финтеха и традиционных банков. Можно привести примеры таких мировых банковских моделей, как Тинькофф банк в России и Revolut в Великобритании, они отличаются простотой своих сервисов и удобством для клиентов, а также высокой производительностью своей работы. Следует заметить, что финтех появился не только в кредитном секторе финансового рынка, а также стал составной частью страхового, валютного и фондового рынков. Бизнес-акселераторы в настоящее время тесно сотрудничают и софинансируют различные финтех стартапы из абсолютно новых областей.

Среди главных финтех трендов на создающихся финансовых рынках, по нашему мнению, можно выделить:

- технологию блокчейн как единую сеть для обмена информацией между финансовыми и государственными организациями в будущем;
- работу с big data (большими данными) для получения более полного портрета клиентов, их проверки на уровень надежности, составления индивидуальных портретов и многого другого;
- удаленную идентификацию, позволяющую безопасно получать все финансовые услуги от банков на расстоянии;
- экономику API и разработку банковских мобильных приложений для большего удобства самых клиентов;
- распространение услуг киберстрахования от возникающих на финансовых рынках кибератак.

По мнению Маргацкой Г.С., к наиболее перспективным направлениям развития финтех, которые будут востребованы в ближайшие 5–7 лет, относятся:

- глобализация B2B, B2C и краудфандинговых сервисов и платформ;
- глобализация и развитие альтернативных платежных систем и сервисов виртуальных денег;
- криптофинансовые инструменты как результат развития предшествующих двух направлений [6].

На рисунке 2 можно наглядно рассмотреть, как и в какие индустрии финтеха были распределены инвестиции в 2018-2019 году в Казахстане. В расчет принимались сферы деятельности компаний.

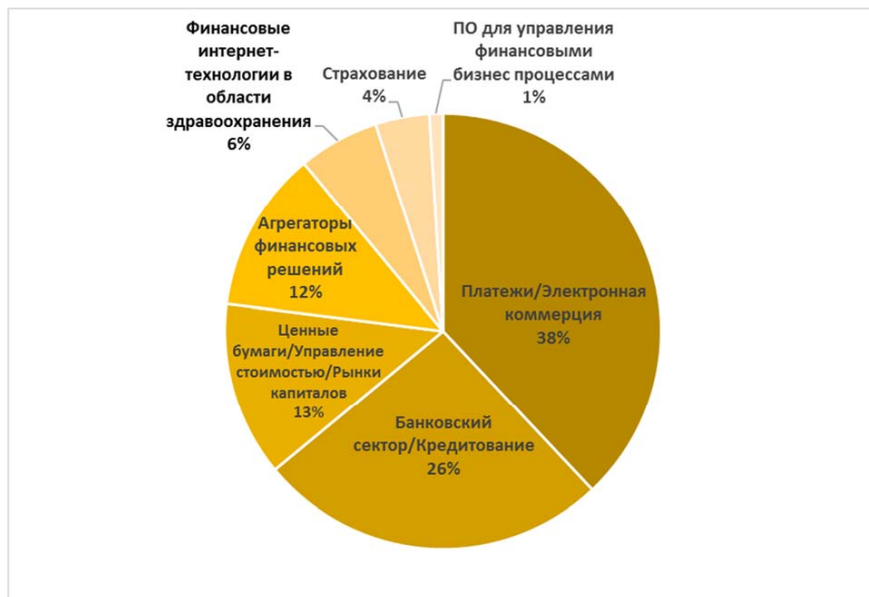


Рисунок 2 – Инвестирование финтех компаний с учетом их сферы деятельности

Примечание – составлено автором на основе источника [7]

За 2018–2019 годы наибольшее инвестирование (38 %) получили финтех компании, связанные с электронной коммерцией и платежами. На втором месте инвестиции в финтех компании из сектора кредитования и банковской сферы, их доля инвестирования составила 26 %. Третьими по инвестиционной привлекательности стали стартапы по управлению стоимостью, рынки капиталов и ценные бумаги (13 %). Агрегаторы финансовых решений получили 12 % инвестирования. Остальные 11 % инвестиций поделили финансовые интернет-технологии в области здравоохранения, страхование и ПО для управления финансовыми бизнес-процессами.



Рисунок 3 – Объем рынка финтех в Казахстане

Примечание – составлено автором на основе источника [8]

В разрезе мирового инвестирования Казахстан все-таки отстает от других стран по объему инвестиций в финтех компании, а также по количеству финтех стартапов. По оценке экспертов, финансовые технологии распространены здесь на уровне 50 %. Однако, стоит принять во внимание, что финтех-рынок в Казахстане имеет положительную динамику развития с 2014 года, что можно проследить на рисунке 3.

Согласно последнему отчету, проведенному исследовательским центром компании «Делойт» в СНГ в 2018 году [4], с 2015 года по 2019 год объем рынка финтех увеличился в 27 раз (на 18,58 млрд. тенге), с 2018 года по 2019 год рост объема составил 16 % (2,7 млрд. тенге), с 2017 года по 2018 год объем вырос на 91 % (8,1 млрд. тенге). В 2017 году объем показал рекордное число по сравнению с 2016 годом – рост составил 356 % (почти 7 млрд. тенге). С 2015 года по 2016 год объем финтех увеличился на 163 %. Таким образом, можно отметить, что, несмотря на положительную динамику развития роста рынка финтех в Казахстане, динамика процентного прироста объема уменьшается с 2017 года (с 91 % до 16 %).

На финтех рынке в Казахстане, по мнению управляющего директора Centras Рашида Дюсембаева, нет постоянного развития из-за отсутствия оригинальных идей, регуляторных препятствий и дефицита проектов в этой области [9]. Сложно с этим не согласиться, ведь все инновационные проекты в финансовой сфере финтех заимствуются в Казахстане из других стран, более развитых в этом направлении. Не вызывает сомнения тот факт, что Казахстан крайне заинтересован в зарубежном инвестировании своей финтех индустрии. Для этого в 2017 году был принят ряд законов по регулированию рынков онлайн-кредитования и венчурных рынков, а в 2018 году состоялось открытие международного финансового центра в г. Астана (МФЦА) с льготными условиями развития финтех-компаний.

Анализируя все тренды развития глобального рынка финансов, мы можем прийти к выводу, что в настоящее время цифровые технологии внедрены в огромное количество сфер деятельности современного финансового сектора. Подводя итоги Cashless Kazakhstan Summit, директор Центра по развитию финансовых технологий и инноваций АФК Константин Пак выделил наиболее актуальные в настоящий момент технологии, которыми занимаются ведущие игроки рынка, – это нейросети, большие данные, биометрия и блокчейн [11].

Более подробно рассмотрим самые глобальные финтех-проекты и перспективы пролонгации их жизнеспособности в Республике Казахстан.

1. Система блокчейн

Технология blockchain (блокчейн) представляет собой самую необходимую и важную тенденцию развития финтеха. По мнению Каракозова С.Д., блокчейн, или, по-другому, технология распределенного реестра, представляет собой базу данных для хранения информации о действиях двух и более участников системы [10].

В 2008 году Сатоши Накамото создал технологию блокчейн для обеспечения работы Bitcoin, но она стала известной через 6 лет в 2014 году, когда на рынке появился биткойн. На базе блокчейна ежегодно запускается множество стартапов.

Транзакция служит основной единицей хранения информации, своеобразным проводником по внедрению новой информации, ее изменению или удалению. Устройство транзакции включает в себя разные способы и использует различные поля. Однако, время произведения транзакции, а также данные по входу и выходу (ссылка на предыдущие данные и куда они отправлены) обязательно содержатся в ней. Только та информация, что скрыта ключами, является зашифрованной, остальные данные хранятся в свободном доступе.

Блоки, в которые группируются все транзакции, заключают в себе перечень этих транзакций и их названия. Так как блоки содержат ссылки на предыдущие блоки, они образуют цепочки, составляющие цепочку блоков транзакций. Блоки формируются по специальным правилам пользователями «майнерами», блоки могут появляться одновременно, но при пересчетах боковые ветви отсекаются, а затем освобожденные транзакции перестают считаться подтвержденными и включаются в новые блоки [3].

Сразу несколько пользователей могут создавать такие цепочки блоков. Только определенный объем информации подвергается шифрованию, и для ее получения требуется специальный ключ, находящийся-

ся у владельца объекта. Информацию в открытом доступе нельзя подвергать изменениям. Таким образом, сами объекты в этой системе становятся зашифрованными, а действия с ними и их непосредственное количество находятся в открытом доступе. Отличительным признаком этой системы выступает то, что все данные блокчейна хранятся строго в компьютерной системе.

Преимуществом технологии является так называемый «цифровой нотариус», который может идентифицировать пользователя за короткий промежуток времени в режиме онлайн, то есть, для распознавания участника нет необходимости в поиске его личных данных.

Сам процесс передачи информации достаточно прост, потому что в нем могут взаимодействовать между собой несколько пользователей, без участия посредников.

В настоящее время растет уровень привлекательности проектов, применяющих технологию блокчейн. Некоторые большие корпорации переводят свой внутренний документооборот на систему блокчейн для повышения эффективности своей работы.

В Казахстане с марта 2018 года функционирует система Invest Online, в основе которой заложены электронные деньги, используемые для расчетов по операциям, проводимым с ценными бумагами, выпуском которых занимается Национальный банк Республики Казахстан, а также технология блокчейн. Национальный банк, внедрив эту систему, дает возможность инвестирования средств в ноты, а также проводить операции с ценными бумагами [12].

Существуют разные виды блокчейнов, обладающие разной степенью сложности, поэтому алгоритмы вычислений, заложенные в разные инструменты, всегда отличаются. Но общий принцип остается тем же: децентрализованная группа машин, способных верифицировать транзакции [13].

2. Большие данные Big Data

Еще одной тенденцией в использовании финтеха на сегодняшний день является Big Data – «большие данные». Не так давно операторы сотовой связи стали подвергать анализу все данные о своих клиентах, например, сколько времени клиент тратит на общение с другими людьми, кто эти люди, где проживают и т.д. Таким образом, они смогли узнать своего клиента более точно для того, чтобы найти к каждому потребителю индивидуальный подход. Все это, несомненно, явилось большим преимуществом для клиентов.

Вскоре банковские учреждения тоже переключили свое внимание на персональный сбор информации. Такая информация, как история кредитования их клиентов, сценарии платежей, суммы переводов и многое другое доступно для банков. Эта информация помогает банкам спрогнозировать благонадежность клиента, его платежи, операционную сумму и многое другое.

Но на этом использование больших данных не закончилось. В настоящее время технология больших данных ложится в основу дальнейших разработок. Например, можно научить машину анализировать информацию, если сделать интеграцию инвестиций большого массива данных и элементов искусственного объекта, а потом на основе этого анализа делать точные прогнозы и заключения для принятия важных финансовых решений. Такие технологии носят название «робоэдвайзинг». Робоэдвайзеры дают большие преимущества в сфере онлайн-трейдинга. Прежде всего, это заявки в один клик и открытие счета в реальном времени, мониторинг, актуальные новости и обработка больших объемов сделок сразу. Распространение брокеров в социальных сетях делает инвестиционные знания более доступными и понятными, а общение с клиентом — простым и адресным [14].

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ (ВЫВОДЫ)

Рынок финтех подвержен постоянным изменениям: компании изобретают новые технологии, их конкуренты впоследствии вносят коррективы и добавляют новшества в эти технологии, стартапы объединяются с банками, создают коллаборации, в которые инвестируются крупные суммы денег и т.д. При этом стоит обратить внимание, что на фоне других рынков именно рынок финтеха преобразуется очень стремительно. Примером тому служат отчеты по анализу финтех данных, предоставляемые аналитиками ежеквартально, в них можно наблюдать большие изменения, несмотря на такой короткий промежуток времени.

Учитывая широкий диапазон финансовых технологий в Казахстане, включающий предиктивную аналитику, искусственный интеллект, кластерный анализ, биометрический анализ, бесконтактные платежи, облачные технологии и многое другое, наиболее перспективными из них, по мнению экспертов, являются большие данные (94 %), а наименее востребованной – технология блокчейн (55 %).

Бизнес-акселераторы продолжают работу со стартапами, нацеленными на разработку определенных сервисов и современных мобильных приложений на основе анализа больших данных. Они разрабатывают персонализацию предложений, составляют рейтинги и внедряют автоматическую фильтрацию, формируют кредитное досье на каждого из клиентов, заполняют анкеты данными из открытых источников, осуществляют психометрический и графический анализы данных и пр.

Правильная работа с big data позволяет организациям находить подход к каждому клиенту с наименьшими временными и денежными затратами для самой организации. Кроме того, создание индивидуальных решений помогает повысить лояльность клиентов, что в современном мире очень важно для всех участников финансового рынка [15].

В текущей ситуации хотелось бы процитировать слова Милтона Эриксона, которые, по нашему мнению, могут послужить нам определенным стимулом к самосовершенствованию: «Изменения возможны и неизбежны» [16]

Инновации в финансовом секторе привносят значительные изменения в функционирование всего финансового рынка. На современном этапе банки опасаются конкуренции в лице не других банков, а появляющихся стартапов, предлагающих потребителям удобные усовершенствованные инструменты для осуществления их потребностей в банковских услугах. Следовательно, банкам необходимо принимать все происходящие изменения и уметь адаптироваться к ним, а также прилагать все усилия к взаимодействию с финтехом.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Мазитова Э. Т. Применение современных финансовых технологий на предприятиях малого бизнеса [Электронный ресурс] // Научное сообщество студентов XXI столетия. Экономические науки: сб. ст. по мат. LKXXIV междунар. студ. науч.-практ. конф. – №2 (74). – URL: [https://sibac.info/archive/economy/2\(74\).pdf](https://sibac.info/archive/economy/2(74).pdf) (дата обращения: 12.01.2020).

2. Масленников В. В., Федотова М. А., Сорокин А. Н. Новые финансовые технологии меняют наш мир [Электронный ресурс] // Финансы: Теория и Практика. – 2017. – № 2. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/novye-finansovye-tehnologii-menyayut-nash-mir> (дата обращения: 04.01.2020).

3. Рябова А. В. Анализ влияния новых финансовых технологий (FinTech) на финансовый рынок: Магистерская диссертация. [Электронный ресурс] // Министерство образования и науки РФ. Федеральное государственное автономное образовательное учреждение высшего образования «Национальный исследовательский томский политехнический университет». – URL: <http://www.new.pdfm.ru/35tehnicheskije/139183-1 - magisterskaya-dissertaciya-tema-raboti-analiz-vliyanija-novih-finansovih - tehnologiy-fintech-finansoviy.php> (дата обращения: 04.01.2020).

4. Финтех заставляет казахстанские банки учитывать интересы потребителей [Электронный ресурс] // Курсив [web-версия]. – 2019. – URL: <https://kursiv.kz/news/banki/2019-11/fintech-zastavlyayet-kazakhstanskije-banki-uchityvat-interesy-potrebiteley> (дата обращения: 18.01.2020).

5. АО Kaspi.kz объявило о результатах деятельности за девять месяцев 2019 года [Электронный ресурс] // Казахстанская фондовая биржа KASE [Офиц. сайт]. – 2019. – URL: <https://kase.kz/ru/news/show/1420850/> (дата обращения: 15.01.2020).

6. Маргацкая Г. С., Маргацкий Р. В. Мировые тенденции развития финансовых технологий // Вестник университета «Туран». – 2019. – № 2 (82) – С.129–132.

7. Савенко О. А. Об инвестициях в финтех-компаниях: анализ российской и зарубежной практики // Молодой ученый. – 2018. – № 49. — С. 384–391. – URL: <https://moluch.ru/archive/235/54597/> (дата обращения: 05.01.2020).

8. Частные финансовые технологии как инструмент устойчивого развития бизнеса в России и Казахстане. Тенденции на рынке финансовых технологий // Исследовательский центр компании «Делойт» в СНГ. – 2018. – 120 с.

9. Почему финтех в Казахстане стоит на месте [Электрон. ресурс]. – URL: <https://kursiv.kz/news/finansy/2019-03/passivnyy-rynok-pochemu-fintekh-v-kazakhstane-stoit-na-meste/> (дата обращения: 10.10.2019).

10. Каракозов С. Д., Уваров А. Ю. Возможности использования технологий распределенного реестра (цепочек блоков / blockchain) в сфере образования [Электронный ресурс] // Преподаватель XXI век. – 2018. – №3-1. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vozmozhnosti-ispolzovaniya-tehnologiy-raspredeleennogo-reestra-tsepochek-blokov-blockchain-v-sfere-obrazovaniya> (дата обращения: 09.01.2020).

11. Константин Пак рассказал об основных трендах на финансовом рынке [Электронный ресурс] // Ассоциация финансистов Казахстана [Официальный сайт] – URL: <http://afk.kz/ru/news/konstantin-pak-rasskazal-ob-osnovnykh-trendakh-na-finansovom-rynke.html> (дата обращения: 17.01.2020).

12. ЦБ Казахстана запустил на блокчейне приложение для торговли ценными бумагами [Электронный ресурс] // ИКС-Медиа [web-портал]. – 2018. – URL: <http://www.iksmmedia.ru/news/5487909-CzB-Kazakhstana-zapustil-na-blokchej.html> (дата обращения: 17.01.2020).

13. Маргацкая Г. С., Маргацкий Р. В. Технологии блокчейн на фондовом рынке // Вестник Университета «Туран». – 2019. – № 1 (81). – С. 87–92.

14. Искусственный интеллект в банках [Электронный ресурс] // TAdviser [web-портал]. – 2019. – URL: <http://www.tadviser.ru/index> (дата обращения: 20.01.2020).

15. Современные финансовые технологии как инструмент повышения конкурентоспособности предприятий малого бизнеса [Электронный ресурс] // Евразийский союз ученых [web-версия]. – 2019. – URL: <https://euroasia-science.ru/wp-content/uploads/2019/09/23-25-Mazitova-E.-Sovremennye-finansovye-tehnologii-kak-instrument-povysheniya-konkurentosposobnosti-predpriyatij-malogo-biznesa.pdf> (дата обращения: 25.01.2020).

16. Пять принципов Милтона Эриксона [Электронный ресурс] // Самореализация [web-портал]. – 2018. – URL: <http://samorealisazia.ru/5-printsipov-preobrazovaniya-zhizni-po-miltonu-eriksonu/> (дата обращения: 20.01.2020).

REFERENCES

1. Mazitova, Je. T. “Primenenie sovremennyh finansovyh tehnologij na predpriyatijah malogo biznesa”, Nauchnoe soobshhestvo studentov XXI stoletija. Jekonomicheskie nauki: sb. st. po mat. LKXXIV mezhdunar. stud. nauch.-prakt. konf., No. 2 (74), available at: [https://sibac.info/archive/economy/2\(74\).pdf](https://sibac.info/archive/economy/2(74).pdf) (accessed: January, 12, 2020) (in Russian).

2. Maslennikov, V. V., Fedotova, M. A. and Sorokin, A. N. (2017), “Novye finansovye tehnologii menjajut nash mir”, Finansy: Teorija i Praktika, No. 2, available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/novye-finansovye-tehnologii-menyajut-nash-mir> (accessed: January, 4, 2020) (in Russian).

3. Rjabova, A. V. “Analiz vlijaniya novyh finansovyh tehnologij (FinTech) na finansovyj rynek”, Magisterskaja dissertacija, Ministerstvo obrazovaniya i nauki RF. Federal'noe gosudarstvennoe avtonomnoe obrazovatel'noe uchrezhdenie vysshego obrazovaniya «Nacional'nyj issledovatel'skij tomskij politehnicheskij universitet», available at: <http://www.new.pdfm.ru/35tehnicheskie/139183-1-magisterskaya-dissertaciya-tema-raboti-analiz-vliyaniya-novih-finansovih-tehnologiy-fintech-finansoviy.php> (accessed: January, 4, 2020) (in Russian).

4. “Finteh zastavljaet kazahstanskie banki uchityvat' interesy potrebitelej” (2019), Kursiv, available at: <https://kursiv.kz/news/banki/2019-11/finteh-zastavljaet-kazahstanskie-banki-uchityvat-interesy-potrebiteley> (accessed: January, 18, 2020) (in Russian).

5. “АО Kасpi.kz об'явило о результатах деятельности за девять месяцев 2019 года” (2018), Kazahstanskaya fondovaya birzha KASE, available at: <https://kase.kz/ru/news/show/1420850/> (accessed: January, 15, 2020) (in Russian).

6. Margackaja, G. S. and Margackij, R. V. (2019), “Mirovye tendencii razvitija finansovyh tehnologij”, Vestnik universiteta «Turan», No. 2 (82), P.129–132 (in Russian).

7. Savenko, O. A. (2018), “Ob investicijah v finteh-kompanii: analiz rossijskoj i zarubezhnoj praktiki”, Molodoj uchenyj, No. 49, pp. 384–391, available at: <https://moluch.ru/archive/235/54597/> (accessed: January, 5, 2020) (in Russian).

8. “Chastnye finansovyje tehnologii kak instrument ustojchivogo razvitija biznesa v Rossii i Kazahstane. Tendencii na rynke finansovyh tehnologij” 92018), Issledovatel'skij centr kompanii «Delojt» v SNG, 120 p. (in Russian).

9. “Pochemu finteh v Kazahstane stoit na meste” (2019), Kursiv, available at: <https://kursiv.kz/news/finansy/2019-03/passivnyy-rynok-pochemu-fintekh-v-kazahstane-stoit-na-meste/> (accessed: October, 10, 2019) (in Russian).

10. Karakozov, S. D. and Uvarov, A. Ju. (2018), “Vozmozhnosti ispol'zovaniya tehnologij raspredelenogo reestra (sepoček blokov / blockchain) v sfere obrazovaniya”, Prepodavatel' XXI vek, No. 3-1, available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/vozmozhnosti-ispolzovaniya-tehnologiy-raspredelenogo-reestra-tsepoček-blokov-blockchain-v-sfere-obrazovaniya> (accessed: January, 9, 2020) (in Russian).

11. “Konstantin Pak rasskazal ob osnovnyh trendah na finansovom rynke”, Associaciya finansistov Kazahstana, available at: <http://afk.kz/ru/news/konstantin-pak-rasskazal-ob-osnovnyix-trendax-na-finansovom-rynke.html> (accessed: January, 17, 2020) (in Russian).

12. “CB Kazahstana zapustil na blokchejne prilozhenie dlja trgovli cennymi bumagami” (2018), IKS-Media, available at: <http://www.iksmedia.ru/news/5487909-CzB-Kazaxstana-zapustil-na-blokchej.html> (accessed: January, 17, 2020) (in Russian).

13. Margackaja, G. S. and Margackij, R. V. (2019), “Tehnologii blokchejn na fondovom rynke”, Vestnik Universiteta «Turan», No. 1 (81), pp. 87–92 (in Russian).

14. “Iskusstvennyj intellekt v bankah” (2019), TAdviser, available at: <http://www.tadviser.ru/index> (accessed: January, 20, 2020) (in Russian).

15. “Sovremennye finansovyje tehnologii kak instrument povysheniya konkurentosposobnosti predpriyatij malogo biznesa” (2019), Evraziiskii soiuz uchenyh, available at: <https://euroasia-science.ru/wp-content/uploads/2019/09/23-25-Mazitova-E.-Sovremennye-finansovyje-texnologii-kak-instrument-povysheniya-konkurentosposobnosti-predpriyatij-malogo-biznesa.pdf> (accessed: January, 25, 2020) (in Russian).

16. “Pjat' principov Milтона Jeriksona” (2018), Samorealizacia, available at: <http://samorealizacia.ru/5-printsipov-preobrazovaniya-zhizni-po-miltonu-eriksonu/> (accessed: January, 20, 2020) (in Russian).

SUMMARY

The article considers the main financial technologies and innovations that prevail in Kazakhstan and are relevant today. The authors conducted a study aimed at studying the dynamics of the volume of the Kazakhstani market of financial technologies from 2015 to 2019, and also identified the most promising and least demanded technologies.

ТҮЙІНДЕМЕ

Мақалада Қазақстанда басымдыққа ие және қазіргі кезде өзекті болып отырған негізгі қаржылық технологиялар мен инновациялар қарастырылады. Авторлар қазақстандық қаржылық технологиялар нарығының 2015 жылдан 2019 жылға дейінгі көлемінің динамикасын зерттеуге бағытталған зерттеу жүргізді, сонымен қатар ең перспективалы және ең аз сұранысқа ие технологияларды анықтады.

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены основные финансовые технологии и инновации, преобладающие в Казахстане и имеющие актуальность на сегодняшний день. Авторами проведено исследование, направленное

на изучение динамики объема казахстанского рынка финансовых технологий с 2015 по 2019 год, а также выделены наиболее перспективные и наименее востребованные технологии.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Паташкова Елена Сергеевна – докторант PhD, Университет Туран, Алматы, Республика Казахстан, email: patashkova84@gmail.com

МРНТИ 06.35.31.

JEL Classification: H83

DIRECTIONS FOR IMPROVING THE METHODOLOGY OF MANAGEMENT ACCOUNTING COST ACCOUNTING IN HOSPITALS

N. N. Beskempirov

Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose of research. In many countries, the problem of financing health care has become more acute in the post-crisis environment. Kazakhstan is no exception, and the domestic health care system is forced to function in conditions of constant lack of financial resources, despite the growth of state funding for medical organizations. The lack of resources leads to the search for effective management of them. Find possible solutions to the issues of implementation of management accounting in medical organizations that arise in employees of accounting and economic services.

Research methodology. The study used methods of deduction, analysis and synthesis.

Originality /value of research. The author of the article sees another way-to popularize this type of accounting, explain its significance and usefulness to practitioners working in the health care system, as well as provide theoretical and methodological assistance to accountants when controversial and complex issues arise in this area.

Research results. Thus, this article identifies existing problems associated with the introduction and development of management accounting in medical organizations, and suggests ways to solve them.

Keywords: Cost accounting methods, budgeting, control, costs, expenses, cost price, price competition, time-managed, target costs, balanced scorecard systems.

АУРУХАНАЛАРДАҒЫ ШЫҒЫНДАРДЫҢ БАСҚАРУ ЕСЕБІНҢ ӘДІСТЕМЕСІН ЖЕТІЛДІРУ БАҒЫТТАРЫ

Н. Н. Бескемпіров

Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

АҢДАТПА

Зерттеудің мақсаты. Әлемнің көптеген елдерінде денсаулық сақтауды қаржыландыру мәселесі дағдарыстан кейінгі жағдайда неғұрлым өткір болды. Қазақстан медициналық ұйымдарды мемлекеттік қаржыландырудың өсуіне қарамастан, отандық денсаулық сақтау жүйесі қаржы ресурстарының тұрақты

тапшылығы жағдайында жұмыс істеуге мәжбүр. Ресурстардың жетіспеушілігі оларды тиімді басқаруды іздеуге әкеледі. Зерттеудің мақсаты бухгалтерлік және шаруашылық қызмет қызметкерлерінде пайда болатын медициналық ұйымдарда басқару есебін енгізу мәселелерін шешудің мүмкін жолдарын табу.

Зерттеу әдіснамасы. Зерттеуде дедукция, логикалық талдау және синтездеу әдістері қолданылады.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Мақал шығындардың басқару есебін денсаулық сақтау жүйесінде жұмыс істейтін практикаларға оның маңыздылығы мен пайдалылығын түсіндіру, сондай-ақ осы салада даулы және күрделі мәселелер туындаған кезде бухгалтерлерге теориялық және әдістемелік ұсыныстармен ерекшеленеді.

Зерттеу нәтижелері. Осы мақалада медициналық ұйымдарда басқару есебін енгізу мен дамытуға байланысты бар проблемалар анықталып, оларды шешу жолдары ұсынылды.

Түйін сөздер: шығындарды есепке алу әдістері, бюджеттеу, бақылау, шығындар, өзіндік құн, баға бәсекелестігі, уақытты басқару, мақсатты шығындар, теңдестірілген көрсеткіштер жүйесі.

НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕТОДОЛОГИИ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА ЗАТРАТ В БОЛЬНИЦАХ

Н. Н. Бескемпиrow

Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования. Во многих странах мира проблема финансирования здравоохранения стала более острой в посткризисных условиях. Казахстан не исключение, и отечественная система здравоохранения вынуждена функционировать в условиях постоянного дефицита финансовых ресурсов, несмотря на рост государственного финансирования медицинских организаций. Нехватка ресурсов приводит к поиску эффективного управления ими. Найти возможные пути решения вопросов внедрения управленческого учета в медицинских организациях, возникающих у работников бухгалтерских и хозяйственных служб.

Методология исследования. В исследовании используются методы дедукции, анализа и синтеза.

Оригинальность/ценность исследования. Автор статьи видит еще один путь-популяризировать данный вид бухгалтерского учета, объяснить его значимость и полезность практикам, работающим в системе здравоохранения, а также оказать теоретическую и методическую помощь бухгалтерам при возникновении спорных и сложных вопросов в этой области.

Результаты исследования. В статье выявлены существующие проблемы, связанные с внедрением и развитием управленческого учета в медицинских организациях, и предложены пути их решения.

Ключевые слова: методы учета затрат, бюджетирование, контроль, затраты, затраты, себестоимость, ценовая конкуренция, управление временем, целевые затраты, системы сбалансированных показателей.

КІРІСПЕ

Басқарушылық есепті жүргізу ерекшеліктері мемлекеттік кепілдіктер мен ақылы көмек түрлері бағдарламасы шеңберінде медициналық көмек көрсететін медициналық ұйымда туындауы мүмкін. Бұл ерекшеліктер ең алдымен тегін медицина шеңберінде бюджеттік есепке алудың күрделі жүйесімен, сондай-ақ медициналық көмек түрлері арасында жанама шығындарды бөлу үшін драйверді таңдау проблемасымен байланысты. Денсаулық сақтау жүйесінде Басқару есебін енгізудің тағы бір қиындығы жауапкершілік орталығын қатесіз таңдау болып табылады.

Денсаулық сақтау жүйесінде басқару есебін енгізу туралы әртүрлі пікірлер бар. Мысалы, М.А. Вахрушина халықаралық тәжірибені зерттеу нәтижелеріне негізделі отырып, медициналық мемлекеттік мекемелерге басқарушылық есепті жүргізуді және олардың қызметінің нәтижелері туралы жылдық

есептерде тиісті ақпаратты жария етуді заңнамалық түрде бекіту туралы ұсыныс жасады [1]. Мақала авторы бұл пікірді бөлуге өз тұжырымдамасын бере алады, өйткені Қазақстанда басқарушылық есеп заңнамалық деңгейде қаржылық есепке қарағанда анықталмаған. Бұл ұсынысты іске асыру басқалардан айырмашылығы міндетті түрде басқару есебін жүргізуі тиіс медициналық ұйымдарды кемсітуге алып келеді.

Біз автор ретінде басқа жолды көріп отырмыз, яғни бухгалтерлік есептің осы түрін танымал ету, денсаулық сақтау жүйесінде жұмыс істейтін практикалық қызметкерлерге оның маңыздылығы мен пайдалылығын түсіндіру, сондай-ақ осы салада даулы және күрделі мәселелер туындаған кезде бухгалтерлерге теориялық және әдістемелік көмек көрсету. Айта кету керек, енгізу үшін басқарушылық есеп немесе оның элементтерін медициналық ұйымда оның ұйымдық-құқықтық нысаны маңызды емес. Ол мемлекеттік, мемлекеттік немесе дербес ұйымда іске асырылуы және тәжірибелік бухгалтерлік есепті толықтыруы мүмкін.

ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ БӨЛІМІ

Біздің мемлекетіміздің дамуының осы спектріндегі басым бағыттардың бірі денсаулық сақтау саласы болып табылады. Қазақстанда қазіргі таңда көрсетілетін медициналық қызметтер сапасының тиімділігін арттыру өзекті мәселе болып табылады. Сондықтан денсаулық сақтауды қаржыландыру саласындағы бюджет саясаты Қазақстан Республикасының барлық халқына қолжетімді және сапалы медициналық көмекті қамтамасыз етуді қамтиды [2].

Соңғы 25 жылда Қазақстанда отандық денсаулық сақтау жүйесін реформалауға әрекет жасалды, онда жаңа енгізілімдердің басты нысаны медициналық қызмет көрсетуді қаржыландыру жүйесі болып табылады. Азаматтардың денсаулығын жақсарту үшін Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен Қазақстан Республикасының Денсаулық сақтау саласын дамытудың 2011-2015 жылдарға арналған «Саламатты Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы әзірленді.

Қазақстан Республикасының бюджет жүйесіне реформа жүргізу нәтижелерге бағдарланған бюджеттеу әдістеріне көшумен байланысты. Орта мерзімді кезеңде бюджеттік жоспарлауда жаңа тәсілдерді ескере отырып, шектеуді емес, тұтастай экономикаға ынталандырушы әсер ететін бюджет шығыстарының өсуін көздейтін мемлекеттік шығыстардың орташа саясаты жүргізіледі. Кез келген қаржы жүйесі үш сұраққа жауап беруі тиіс: қаржы ресурстары қалай қалыптасады, қалай бөлінеді және қаншалықты тиімді пайдаланылады.

Зерттелген шетелдік тәжірибенің нәтижелері бойынша денсаулық сақтау жүйесінің қаржы ресурстары халық табысының деңгейіне, саяси басымдықтарға байланысты және қоғамдық немесе жеке қаржы көздері есебінен қалыптастырылады. Мысалы, денсаулық сақтау міндетті сақтандыруға негізделген Германияда бұл арақатынас мынадай түрде қалыптасады: ақылы қызметтер арқылы медицина шамамен 5 %, ерікті сақтандыру бойынша пайыздық сыйақы – 10 %, міндетті сақтандыру жарналары – 75%, салықтар – 10 % алады.

Өкінішке орай, қазір біздің медицинаның әлемдік жетістіктерінен жүйелі түрде артта қалуымыз медициналық қызметтердің жалған қол жетімділігіне қарамастан анық болып отыр.

ҚР денсаулық сақтау жүйесіндегі жағдайды бүгінгі күні цугцванг шахмат терминімен атауға болады. Денсаулық сақтау саласындағы кез келген реформа жағдайдың одан әрі нашарлауына алып келеді.

ҚР денсаулық сақтау жүйесінің барлық проблемалары бар, атап айтқанда ескірген материалдық-техникалық база, білікті кадрлардың жетіспеуі, медициналық қызмет сапасының төмендігі, ең бастысы, сапаны жақсартуға уәждеменің төмендігі, медицина қызметкерлерінің еңбекақысының төмендігі және т.б. бір экономикалық үрдістің нәтижесі болып табылады. Атап айтқанда, ҚР денсаулық сақтау жүйесі ұлттық экономикаға интеграцияланбаған, дотациялық болып қалуда. Ал нарықтық экономикасы бар елдерде денсаулық сақтау объектілері дотациялық емес, пайдалы болып табылады.

АҚШ ЖІӨ-нің 18 %-ын денсаулық сақтауға жұмсайды және осы салаға жұмсалатын шығындар бойынша әлемде бірінші орынды алады. Денсаулық сақтауды қаржыландыру бюджеттен емес, сақтандыру ұйымдарынан жүзеге асырылады. Бұл не береді? Денсаулық сақтау ұйымдары пайдалы болып табылады. Құрама Штаттар ғылыми зерттеулердің деңгейі мен нәтижелілігі бойынша әлемдегі

жетекші орынға ие. АҚШ-тағы денсаулық сақтау ең жетілдірілген медициналық жабдықтармен, дәрі-дәрмектермен және шығыс материалдарымен қамтамасыз етілген. Медицина саласындағы Нобель сыйлықтарының басым бөлігін АҚШ өкілдері алады - соңғы 25 лауреаттың 18-і американдық азаматтар немесе шақырылған ғалымдар болды. АҚШ-қа соңғы 20 жылда жасалған барлық жаңа медициналық препараттардың жартысы келеді. Өз табыстарының деңгейі бойынша американдық дәрігерлер басқа елдердің әріптестерінен әлдеқайда асып түседі.

Ал 2018 жылы Қазақстан медицинаға ЖІӨ-нің 3,4% жұмсады, бұл дамыған елдердің көрсеткіштерінен үш есе аз. КСРО-да денсаулық сақтау шығындары ғылым мен денсаулық сақтауға бөлінді, жалпы мемлекеттік шығындардың орта есеппен 8,4 %-ын құрады [3].

Қазақстанда сарапшылар денсаулық сақтау жүйесінің негізгі мәселелерін анықтады. Біздің еліміз үшін тән жаһандық үрдістерден бастайық.

Сонымен, бірінші үрдіс-халықтың қартаюуы. Бүгінде әлемде 65 жастан асқан 650 миллион адам тұрады. 2030 жылға қарай олардың саны 1 миллиард адамға дейін артады. Қазір барлық медициналық шығындардың үштен екісі 55 жастан асқан адамдарға тиесілі. Бұл бүкіл әлемде, соның ішінде Қазақстанда денсаулық сақтау жүйесіне түсетін жүктеме айтарлықтай артады дегенді білдіреді.

Екінші үрдіс – созылмалы аурулардың өсуі. 2030 жылға қарай созылмалы аурулары бар адамдардың саны 30 %-ға дейін өседі деп күтілуде.

Үшінші үрдіс – денсаулық сақтау шығындарының артуы. Жыл сайын мемлекет денсаулық сақтау жүйесіне көбірек ақша жұмсауға мәжбүр. Статистика көрсеткендей, бүкіл әлемде денсаулық сақтау шығындары жыл сайын 4 %-ға өседі.

Төртші үрдіс - медицина қызметкерлерінің жетіспеушілігі. Қазірдің өзінде көптеген елдер білікті медициналық кадрлардың жетіспеушілігімен бетпе-бет келеді. Және дамушы және бай елдерде де. Үндістанда, Канада мен Германияда дәрігерлер жетіспейді. 10 жылдан кейін бүкіл әлемде медицина қызметкерлерінің тапшылығы 15 миллионға жуық адамды құрайды.

Осы барлық жаһандық үрдістерге біздің еліміздің өзінің денсаулық сақтау жүйесінде проблемалары бар, ол – денсаулық сақтауды толық қаржыландырмау негізгі мәселе болып табылады [4].

Қазақстан Bloomberg рейтингісінде агенттік талдаған 56 елдің ішінен 44-ші орынға ие болды. Осы есептің деректері бойынша, елде орташа өмір сүру ұзақтығы 2015 жылы 72 жылды, ал денсаулық сақтауға жұмсалатын жалпы шығыстар – республиканың ЖІӨ-нің 3,9 %-ын құрады. Бір адамға есептегенде жұмсалған сома \$ 379 тең болды.

Республика өткен жылы денсаулық сақтау жүйесіне мемлекеттік бюджеттен 1,17 трлн теңгеге жуық немесе барлық шығындардың 10 % жұмсады. 2019 жылы сома іс жүзінде өзгерген жоқ – 1,18 трлн теңге. 2020 жылға бюджет жобасы бойынша 1,5 трлн. теңге көлемінде сома жоспарланған.

Алдағы жылдары бюджет шығындарының өсуі Қаржы министрлігі Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыруға көшумен және медицина қызметкерлерінің еңбекақысының ұлғаюымен түсіндірді.

2018 жылы елімізде 6,8 мыңнан астам мемлекеттік, 113 ведомстволық және 1,4 мыңнан астам жеке медициналық ұйымдар жұмыс істеді. Коммерциялық кәсіпорындар арасында: 194 аурухана, 1162 амбулаториялық-емханалық мекемелер, 44 басқа ұйымдар [5].

Енді осы денсаулық саласындағы бюджеттен бөлінген қаражаттар мен меншікті қаржыландыру қаражаттарының тиімді жұмсалыуына саладағы шығындар есебінің алатын маңыздылығы өте жоғары болып саналады.

Біз шетелдік тәжірибешілердің медицина саласында шығындар есебін ұтымды ұйымдастыруға байланысты еңбектерін зерттеу барысында қызығушылық тудыратын көптеген фактілерге куә болдық. Солардың бірқатарына тоқталып өткенді жөн санап отырмыз.

Мәселен, соңғы уақытта ауруханаларға баға белгілеудің мөлдірлігін арттыру туралы өтініш білдірушілердің саны өсуде. Денсаулық сақтау саласындағы саясаткерлер мен мамандар тұтынушылар неғұрлым негізделген шешімдер қабылдауы үшін тұтынушыларға бағалар мен сапа туралы қолжетімді және түсінікті ақпарат беру жолдарын іздестіруге назар аударды.

Ауруханалардың бағалардың айқындылығын дайындау бойынша күш-жігері пациенттер үшін бағаларды есептеу жүйелері мен процестерін әзірлеуге және сақтандыру төлемдері негізінде, осы

бағаларды пациенттерге жеткізу және пациенттер үшін қаражат жинау бойынша шаралар қабылдауға шоғырланды [6]. Ақырында, құндылық (баға мен сапа) бәсекелестіктің негізі болады деген үміт бар, және ауруханалар өздерінің негізгі шығындарын қысқарту есебінен бағаның төмендеуіне мүдделі болады [7].

Пациенттерге бағалар туралы түсінікті және пайдалы ақпарат беру жөніндегі аурухана күш-жігері ауруханалық қызметтердің неғұрлым ашық нарығын құру үшін үлкен маңызға ие болады. Өкінішке орай, бұл күш емдеу шығындарын төмендететін баға бәсекелестігін құру үшін жеткіліксіз болады. Пациенттер ауруханалық қызметтердің бағасы туралы нақты ақпарат алуына қарай, олар ұқсас қызметтердің [8].

Осы жақында хабарланған пациенттер тап бағалар, көптеген жағдайларда көмек көрсетудің базалық құнына аз қарым-қатынас болады. Баға бәсекелестігі ауруханаларды пайдалану шығындарын төмендетуге түрткі болады, ауруханаға баға практикасы өзгеруі тиіс [9].

Ауруханалар сақтандырушылармен келісім - шарт жасасу кезінде пайдалылықты барынша арттыратын деңгейлерде бағаны орнатудың орнына жекелеген қызмет көрсету құнына жататын бағаларды белгілеуге тиіс. Бұл ауруханалар үшін баға негізінде бәсекелес нарық құрудың түпкі мақсатына жетудегі маңызды қадам. Өкінішке орай, ауруханалар қызмет көрсету деңгейі туралы ақпаратты жинау үшін пайдаланатын шығындарды есепке алу жүйелері туралы және осы жүйелер оларды пайдаланатын ауруханаларға ұсынатын мүмкіндіктер туралы аз. Нәтижесінде дайындалған ауруханалардың қызмет көрсету деңгейінде баға жасай алатын нарықтық өзгерістерге қаншалықты дайын екенін және шығындар туралы ақпаратты бәсекелестіктің аса маңызды негізі ретінде алдын ала білу қиын [10].

Демек, біздің елде қолда бар деректер көп ауруханалар үшін шығындарды есепке алу өте шектеулі екенін куәландырады. Біз шығындарды есепке алудың неғұрлым жетілдірілген жүйелерін енгізуге жеке қызмет көрсету деңгейінде емес, келісім-шарттың бағасы туралы келіссөздерге шоғырланатын баға белгілеу процестері кедергі келтіреді деп есептейміз. Осы баға белгілеу процестері шеңберінде ауруханалар алатын артықшылықтар, шығындар туралы егжей-тегжейлі ақпарат беретін жүйелерді енгізе отырып, салыстырмалы түрде қарапайым болып келеді. Ауруханалық салаға тән ұйымдастырушылық және экологиялық факторлар, сондай-ақ шығындарды есепке алудың күрделі жүйелерін енгізудің құнын оларды енгізу ықтималдығын төмендетіп, шамадан тыс жоғары ете алады.

Денсаулық сақтаудағы басқару есебі медициналық, экономикалық және қаржылық ақпаратты анықтау, өлшеу, жинақтау, талдау, дайындау, түсіндіру және ұсыну үдерісіне жататыны белгілі. Басқарушылық есептің негізгі міндеті басшылықты шаруашылық жүргізуші субъект ретінде ұйымның жұмыс істеуінің нақты, жоспарлы және болжамды көрсеткіштері туралы толық ақпарат жинағымен, сондай-ақ экономикалық негізделген басқарушылық шешімдерді қабылдау мүмкіндігін қамтамасыз ету мақсатында сыртқы орта туралы қажетті ақпаратпен қамтамасыз ету болып табылады [11].

Есепке алудың осы түрінің негізгі міндеттері арасында келесілерді бөліп көрсетуге болады:

1. Ұйымның ресурстарын есепке алу. Ұйым басшылығының негізгі функцияларының бірі оның барлық ресурстарын, оның ішінде материалдық, қаржылық және адам ресурстарын бақылау және пайдалану тиімділігін арттыру мақсатында жедел, толық және дұрыс есепке алуды қамтамасыз ету болып табылады.

2. Қаржы-шаруашылық қызметті бақылау және талдау. Басқару есебін жүзеге асыру мақсатында Қаржы-шаруашылық қызметті бақылау:

- ұйымның қызметі мен активтеріне қатысты қаржылық және қаржылық емес ақпараттың тұтастығын қамтамасыз ету; ;

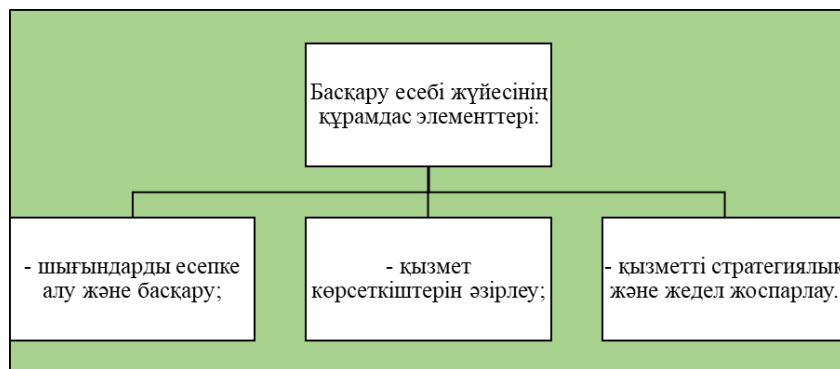
- тиімділіктің негізгі көрсеткіштеріне мониторинг жасау және өлшеу;;

- жоспарланған қызмет нәтижелеріне қол жеткізу үшін қажетті түзету іс-қимылдарын бастамашылық ету.

3. Жоспарлау. Жоспарлау оларға қол жеткізу үшін мақсаттарды қою, саясатты, стратегияларды, тактикаларды және нақты іс-әрекеттерді қалыптастыру, бағалау және таңдау, сондай-ақ жоспарланған бизнес-операциялардың және басқа да болашақ экономикалық оқиғалардың ұйымға әсерін сандық бағалау процесіне жатады.

4. Болжамдау және бағалау. Болжамдау – бұл өткен оқиғаларды талдау және оларды жоспарлау мақсаттары үшін сандық бағалау негізінде күтілетін болашақ оқиғалардың әсері туралы пікір білдіру.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, басқарушылық есепке алу жүйесіне мынадай құрылымдық элементтерді ұтымды қосуды ұсынамыз (1-сурет):



1 сурет – Басқару есебі жүйесінің құрамдас элементтері
Ескерту –автормен құрастырылған

Егер ұсынылған элементтерді жұмыс гипотезасы ретінде қабылдасаңыз, онда осы туындайтын мәселелер барынша айқын болады. Олардың әрқайсысын қарастырайық.

1. *Шығындарды есепке алу және басқару.* Егер біз медициналық ұйымдардың кәсіпкерлік қызметі шеңберінде көрсетілетін ақылы қызметтер туралы айтатын болсақ, онда ерекше қиындықтар туындамайды, өйткені олардың көпшілігі, автор жүргізген сауалнама көрсеткендей, шоттардың типтік жоспарын пайдаланады. Ал егер әңгіме бюджеттен қаржыландырылатын қызмет туралы болса, онда шоттардың тиісті бюджеттік жоспары қолданылады. Мәселені шешу нұсқасы ретінде қосалқы шотты енгізуге болады, бірақ жиырма таңбалы шоттарды кодтау шартымен бұл практикалық қызметте өте ыңғайсыз. Кез келген мекеменің бухгалтериясы осы ұсынымды оң бағалай алмайды. Бірақ әзірше бұл қалыптасқан жағдайдан шығатын жалғыз жол болып отыр.

Шығындарды басқаруға келетін болсақ, олар үшін жауапкершілік орталықтарын бөлудің классикалық схемасы денсаулық сақтау саласында қолдануға болады. Біз өз тарапымыздан шығын орталықтарын немесе пайда орталықтарын бөлу барынша ұтымды болып табылады деп есептейміз.

Амбулаториялық-емханалық және стационарлық емдеу-алдын алу ұйымдары бар амбулаториялық ұйымдардың шығындары үшін жауапкершілік орталықтары ретінде әрбір стационарлық үлгідегі бөлімшені бөлу қисынды, онда шығындар баптары бөлінісінде медициналық көмек көрсетуге арналған негізгі шығындар қалыптастырылады. Күндізгі стационарлары жоқ емханалық ұйымдарға да дәл сол қағидат қолданылады. Олар әрбір медициналық саланы (терапия, хирургия, педиатрия және т.б.) жауапкершілік орталықтары ретінде қарастыру керек [12, 441 б.].

Тағы да, осындай жауапкершілік орталықтарын бөлу кезінде көрсетілген медициналық көмек бейінімен нақты шектелетін табыстың жиынтық сомасын есептеу оңай болады. Сонымен қатар, бір дәрігерлік лауазым шеңберінде көрсетілген қызметтер көлемі бойынша нақты дәрігер-маманның еңбекақысына сыйақы мөлшерін анықтауға болады. Үнталандыру төлемі емделген науқастардың санына, шағымдардың болмауына және әр дәрігердің үлесін бағалауға мүмкіндік беретін басқа параметрлерге байланысты болуы мүмкін.

Алайда, оның төменде қарастырылатын қиындықтары да бар.

Емхана ұйымдарының басшылары мен олардың экономикалық мәселелер жөніндегі орынбасарлары осы мәселеге өзге көзқарасты ұстанады. Олардың көпшілігі осындай орталықтарды әрбір мамандандырылған кеңсе үшін оңтайлы бөлу деп санайды. Бұл ұсыныстың негізгі дәлелі клиникаларда жиі кездесетін келесі практикалық жағдайды көрсетеміз.

Мәселен, терапевт немесе жалпы практика дәрігерінің қабылдауы 5000 теңге. Қабылдау нәтижелері бойынша дәрігер пациентке кешенді зерттеу тағайындайды: анализдер, *УДС (УЗИ)* немесе органды компьютерге түсіру, кардиограмма (шартты түрде). Бұл зерттеудің жалпы құны 4500 теңгені құрайды. Осылайша, бұл дәрігер клиникаға 5000 теңге табыс әкелді деп айтуға болады. (4500+500). Алайда, сонымен бірге медициналық мекеменің шығындары клиникалық зертханалар және сол сияқты бағыттар бойынша таралып отырды. Біз денсаулық сақтау саласындағы мультипликативті әсерге тап болдық.

Бұл жерде дилемма пайда болады: жеке кабинет түріндегі жауапкершіліктің қандай орталығына алынған табыстар мен шығындарды жатқызуға болады (УДС кабинеті ме не болмаса зертхана ма)? Бас дәрігерлердің қаржы жөніндегі орынбасарлары мен медициналық ұйымдардың бухгалтерлері таңдау жасауға қиналды.

Ұсыныс қызықты, бірақ даулы емес, себебі мұндай егжей-тегжейлі бөлу шоттардың үлкен белең алуына және еңбек шығындарының өсуіне әкеледі.

Жүргізілген сауалнаманың нәтижесі бойынша медициналық ұйымдардың басшыларына шығындар деңгейі маңызды емес, өйткені шығындар міндетті медициналық әлеуметтік сақтандыру, ерікті медициналық әлеуметтік сақтандыру қорларынан төленген төлеммен жабылады.

Мұндай ұстаныммен келісу қиын, өйткені тәжірибеде медициналық көмектің бір түрі кейде басқа қымбат тұратын адамдардың есебінен жүзеге асырылуы мүмкін. Бұл туралы түрлеріндегі медициналық көмек көрсету кезінде оның ушықты нормалары мен нормативтері. Мүмкін мұндай жағдайлар жиі емес, бірақ олар бар. Қазіргі уақытта осы мәселе бойынша негізделген бір жақты қорытынды жасауға мүмкіндік беретін репрезентативті статистикалық іріктеу жоқ.

2. *Қызмет көрсеткіштерін әзірлеу.* Бұл бюджеттік медициналық ұйым, қазыналық, дербес ұйым немесе жеке ақылы клиника. Бұл жағдайда медициналық ұйымның басшылығына оның жай-күйін бірқатар параметрлер бойынша жедел бағалауға мүмкіндік беретін теңдестірілген көрсеткіштер жүйесін әзірлеу туралы сөз болып отыр. Ең алдымен ресурстардың барлық түрлерін қаржылық, адами, материалдық пайдаланудың тиімділігі атап айтқан жөн.

Материалдық ресурстарды пайдалану тиімділігін бағалау көрсеткіштерімен қиындықтар туындамайтынын атап өткен жөн, өйткені экономикалық талдау олардың кең ауқымын ұсынады: медициналық персоналдың қормен жарактандырылуы, барлық персоналдың қормен жарактандырылуы, дебиторлық және кредиторлық берешектердің айналымдылық коэффициенттері, дәрілік препараттармен қамтамасыз ету коэффициенті, төсек айналымы және т. б.

Бірақ барлық медициналық персоналдың (дәрігерлердің, сондай-ақ орта және кіші медициналық қызметкерлердің) еңбек тиімділігін бағалау көрсеткіштерімен қиындықтар туындайды.

Қазіргі уақытта ынталандыру төлемдерінің мөлшерін анықтау кезінде жоғарыда айтылғандай, мынадай көрсеткіштер пайдаланылады: қайталанған өтініштердің, шағымдардың болмауы, емдеудің аяқталған жағдайы. Алайда, зерттелетін ұйымдар басшыларының өздері айтқандай, индикативтік көрсеткіштердің бұл жинағы нақты дәрігер көрсеткен көмектің сапасы мен оның қызметінің тиімділігін толық көрсетпейді [12, 443 б.].

Дәрігер жұмысының тиімділігін бағалау үшін әлеуметтік индекстермен немесе М.Вайсборд матрицасымен ұқсас көрсеткіштер қажет, оларға шын мәнінде медициналық ұйымдар да жатады. Бұл сұрақ өте маңызды, өйткені қалыптастыру, еңбек ақы ғана емес, мүдделерін қозғайтын, бірақ мәні болып табылады әлеуметтік шиеленіс, кейде келіспеушіліктер. Дәрігерлердің еңбекақысын төлеу проблемасы медициналық көмектің өзіндік құнының элементі ретінде басқарушылық есеп шеңберінен едәуір шығып отыр [13].

Кез келген жағдайда бағалау критерийлерінің жиынтығы түсінікті және қарапайым, жоғары экономикалық білімі жоқ басшыға (бас дәрігерге) қолжетімді болуы тиіс. Сонымен қатар, әрбір нақты медициналық ұйым үшін оның ерекшелігін ескере отырып, осындай көрсеткіштер жиынтығын әзірлеу жеткіліксіз екеніне назар аудару қажет. Сондай-ақ, осы көрсеткіштердің сыни төменгі белгілерін және олардың оңтайлы жоғарғы мәндерін орнату қажет, оларға қол жеткізуге ұйым ұмтылуы тиіс. Осылайша, басшы жедел алатын ақпарат қажеттілігіне қарай басқару есебі жүйесінің ақпараттық алаңынан ағымдағы та, қысқа мерзімді да немесе ұзақ мерзімді перспективаға да тиісті шешім қабылдау үшін қажетті және жеткілікті болуы тиіс.

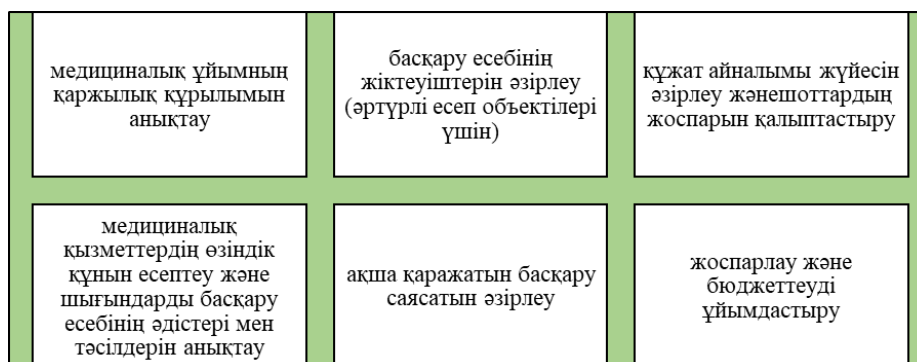
3. *Қызметті стратегиялық және жедел жоспарлау.* Жоспарлау арқылы жедел басқару мәселелерімен медицина ұйымының кез келген басшысына күн сайын айналысуға тура келеді. Бұл кезеңде әртүрлі бағыттар бойынша барынша толық, шынайы ақпарат алу проблемасы туындайды. Болжамдық деректерді қаржылық есепке алу бермейді.

Басқару есебі көрсетілген медициналық көмектің белгілі бір көлеміне жеткен кезде, тұрақты шығындар деңгейі сақталған жағдайда және бір мезгілде өзгермелердің белгілі бір процентке ұлғаюымен немесе өзгермелердің азаюымен және тұрақты шығындардың өсуімен медициналық ұйымның қаржылық нәтижесімен жүргізілетін шығындардың өзіне қалай әсер ететіні туралы ақпарат бере алады [14].

Яғни, басқару есебі жүйесінен алынған деректер басшыға медициналық ұйым қызметінің нәтижелерін болжауға және сауатты басқаруды жүзеге асыруға, экономикалық негізделген жоспарлауды жеделден стратегиялық деңгейге дейін кең ауқымда жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Медициналық мекемені дамыту үшін шығындарды оңтайландыру және ресурстарды үнемдеу өте қажет. Көптеген стратегиялық басқарушылық міндеттерді шешу талдамалық қаржылық және қаржылық емес ақпаратқа (клиникалар-бәсекелестер туралы, материалдарды жеткізушілер туралы, медициналық қызметтерді тұтынушылар туралы салыстырмалы ақпаратты қоса алғанда) сүйенеді.

Соған байланысты медициналық мекемелерде шығындарды тиімді пайдалану мақсатында басқару есебін ұйымдастырудың мынадай әдістемелерін ұсынамыз (2 сурет).



2 сурет – Медициналық мекемелерде басқару есебін ұйымдастыру әдістемесі
Ескерту – автормен құрастырылған

Басқару есебінің негізі жоспарлау және бюджеттеу болып табылады. Стратегиялық жоспарлау клиника басшыларына медициналық мекеменің қызметін кеңейту туралы; медициналық қызметтерді тұтынушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыру туралы; нарықтық сұраныстың артуы туралы; медициналық қызметтердің қосымша түрлері туралы; серіктестік туралы шешім қабылдауға мүмкіндік береді [15].

Стратегиялық жоспарлау – нарықта клиниканы дамыту үшін жаңа мүмкіндіктерді іздеу. Тактикалық жоспарлау осы мүмкіндіктерді жүзеге асыру үшін жағдай жасайды. Жедел-күнтізбелік жоспарлау құралы – мүмкіндіктерді іске асыруды бақылау тәсілі ретінде-бюджеттеу болып табылады.

Бюджеттеу – бұл бюджеттерді құру және қабылдау процесі және олардың орындалуын бақылау; оның негізгі міндеті - клиника ресурстарын уақыт бойынша оңтайлы бөлу. Бюджеттеу қаржылық жоспарлаудан қаржылық жауапкершілікті жауапкершілік орталықтарына, шығындар, сату, пайда және инвестициялар орталықтарына бөлуге қабылданған ұйымның белгілі бір сегменттеріне, бөлімшелеріне беру арқылы ерекшеленеді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Бұл мақалада медициналық ұйымдарда басқару есебін енгізу мен дамытуға байланысты қазіргі проблемалар анықталды және оларды шешу жолдары ұсынылды. Яғни, басқару есебі жүйесінен алынған

деректер басшыға медициналық ұйым қызметінің нәтижелерін болжауға және сауатты басқаруды жүзеге асыруға, экономикалық негізделген жоспарлауды жеделден стратегиялық деңгейге дейін кең ауқымда жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Қорытындысында медициналық ұйымдарда басқару есебін енгізуге кедергі келтіретін тағы бір проблеманы атап өту қажет. Бұл ішінара өз ұйымдарында басқару есебін енгізуге ниеті жоқ бухгалтерлік қызметкерлер, өйткені бұл олардың жұмыс жүктемесін ұлғайтады. Медициналық мекемелерде басқару есебін қоюдың әдіснамалық және ұйымдастырушылық қиындықтары денсаулық сақтау жүйесін оңтайландыру мақсатында ғалымдар мен тәжірибешілердің бірлескен күш-жігерімен шешілуі керек.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Вахрушина В. М. Управленческий учет деятельности медицинских государственных (муниципальных) учреждений: организационные подходы [Электрондық ресурс]. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/> (қарау уақыты: 10.12.2019).

2. Айдарқызы А. Финансирование здравоохранения в республике Казахстан в современных условиях // Журнал Казахская цивилизация (Университет Кайнар). – 2017. – № 3. – С. 67–71.

3. Ситуацию в системе здравоохранения РК на сегодняшний день можно назвать шахматным термином: цугцванг [Электрондық ресурс]. – URL: https://forbes.kz/process/medicine/chto_ne_daet_razvivatsya_zdravoohraneniyu_kazahstana/ (қарау уақыты: 10.01.2020).

4. Сансызбаева Г. Н., Искендинова С. К., Рахимова Г. А. Основные элементы системы финансирования здравоохранения Казахстана [Электрондық ресурс]. – URL: <https://articlekz.com/article/15250> (қарау уақыты: 10.01.2020).

5. Что происходит на рынке платной медицины в Казахстане [Электрондық ресурс]. – URL: <https://kursiv.kz/news/tendencii-i> (қарау уақыты: 10.01.2020).

6. Reconstructing Hospital Pricing Systems: A Call to Action for Hospital Financial Leaders // Healthcare Financial Management Association. – Westchester, IL: HFMA, 2007.

7. Herzlinger R. Let's Put Consumers in Charge of Health Care. Harvard Business Review. – 2002. – Vol. 80. – № 7. – P. 44–50.

8. Hilsenrath P., Eakin C., Fischer K. (2015). Price-Transparency and Cost Accounting: Challenges for Health Care Organizations in the Consumer-Driven Era. // Inquiry. 2015. – Vol. 52. – P. 1–5.

9. Lawson R. A. The use of activity based costing in the healthcare industry: 1994 vs. 2004. // Research in healthcare financial management. – 2005. – № 10 (1). – P. 77–95.

10. Жетписбаева М., Бейсембекова А. Управление системой здравоохранения в республике Казахстан // Вестник КЭУ: экономика, философия, педагогика, юриспруденция [Электрондық ресурс]. – URL: <https://articlekz.com/article/27623> (қарау уақыты: 10.01.2020).

11. Егорова Л. В. Управленческий учет в здравоохранении // Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2018. – № 8 – С. 72–77.

12. Романова М. Г. Оценка действующей методики учета затрат на примере медицинской организации и пути совершенствования // Молодой ученый. – 2018. – № 22. – С. 440–444.

13. Суслин С. А. Современные подходы к определению качества медицинской помощи // Здравоохранение. – 2010. – № 9. – С. 25–32.

14. Вахрушина М. А. Проблемы и перспективы развития российского управленческого учета // Международнй бухгалтерский учет. – 2014. – № 33. – С.12–23.

15. Катанаева Л. А., Парыгина Н. М. Учет затрат медицинских услуг в бюджетных учреждениях здравоохранения // Бухучет в здравоохранении. – 2014. – № 11. – С. 5–13.

REFERENCES

1. Vahrushina, V. M. “Upravlencheskij uchet dejatel'nosti medicinskih gosudarstvennyh (municipal'nyh) uchrezhdenij: organizacionnye podhody”, available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/> (accessed: December 10, 2019) (in Russian).

2. Ajdarkyzy A. (2017), “Finansirovanie zdavoohraneniya v respublike Kazahstan v sovremennyh usloviyah”, Zhurnal Kazahskaya civilizaciya (Universitet Kajnar), No. 3, pp. 67–71 (in Russian).

3. “Situaciyu v sisteme zdavoohraneniya RK na segodnjashnij den' mozhno nazvat' shahmatnym terminom: cugcvang”, available at: https://forbes.kz/process/medicine/chto_ne_daet_razvivatsya_zdavoohraneniyu_kazahstana/ (accessed: December 10, 2019) (in Russian).

4. Sansyzbaeva G. N., Iskendirova S. K., Rahimova G. A. “Osnovnye jelementy sistemy finansirovaniya zdavoohraneniya Kazahstana”, available at: <https://articlekz.com/article/15250> (accessed: December 10, 2019) (in Russian).

5. “Chto proishodit na rynke platnoj mediciny v Kazahstane”, available at: <https://kursiv.kz/news/tendencii-i> (accessed: December 10, 2019) (in Russian).

6. “Reconstruting Hospital Pricing Systems: A Call to Action for Hospital Financial Leaders” (2007), Helathcare Financial Management Association, Westchester, IL: HFMA.

7. Herzlinger, R. (2002), “Let's Put Consumers in Charge of Health Care”, Harvard Business Review, Vol. 80, No. 7, pp. 44–50.

8. Hilsenrath, P., Eakin, C. and Fischer, K. (2015), “Price-Transparency and Cost Accounting: Challenges for Health Care Organizations in the Consumer-Driven Era”, Inquiry, Vol. 52, pp. 1–5.

9. Lawson R. A. (2005), “The use of activity based costing in the healthcare industry: 1994 vs. 2004”, Research in healthcare financial management, No. 10 (1), pp. 77–95.

10. Zhetpisbaeva, M. and Bejsembekova, A. “Upravlenie sistemoy zdavoohraneniya v respublike Kazahstan”, Vestnik KJeU: jekonomika, filosofija, pedagogika, jurisprudencija, available at: <https://articlekz.com/article/27623> (accessed: January 10, 2019) (in Russian).

11. Egorova, L. V. (2018), “Upravlencheskij uchet v zdavoohranenii”, Vestnik Altajskoj akademii jekonomiki i prava, No. 8, pp. 72–77 (in Russian).

12. Romanova, M. G. (2018), “Ocenka dejstvujushhej metodiki ucheta zatrat na primere medicinskoj organizacii i puti sovershenstvovaniya”, Molodoj uchenyj, No. 22, pp. 440–444 (in Russian).

13. Suslin, S. A. (2010), “Sovremennye podhody k opredeleniju kachestva medicinskoj pomoshhi”, Zdavoohranenie, No. 9, pp. 25–32 (in Russian).

14. Vahrushina, M. A. (2014), “Problemy i perspektivy razvitija rossijskogo upravlencheskogo ucheta”, Mezhdunarodnyj buhgalterskij uchet, No. 33, pp.12–23 (in Russian).

15. Katanaeva, L. A. and Parygina, N. M. (2014), “Uchet zatrat medicinskih uslug v bjudzhetnyh uchrezhdenijah zdavoohraneniya”, Buhuchet v zdavoohranenii, No. 11, pp. 5–13 (in Russian).

SUMMARY

This article identifies current problems associated with the introduction and development of management accounting in medical organizations, and suggests ways to solve them. That is, the data obtained from the management accounting system allows the Manager to predict the results of the medical organization's activities and to carry out competent management, to carry out economically justified planning on a large scale from the operational to the strategic level.

As a result, it is necessary to note another problem that prevents the introduction of management accounting in medical organizations. These are, in particular, accounting employees who do not intend to introduce Management accounting in their organizations, since this increases their workload. Methodological and organizational difficulties in setting management accounting in medical institutions should be solved by joint efforts of theorists and practitioners in order to optimize the health care system.

ТҮЙІНДЕМЕ

Бұл мақалада медициналық ұйымдарда басқару есебін енгізу мен дамытуға байланысты өзекті мәселелер анықталып, оларды шешу жолдары ұсынылды. Яғни, Басқару есебі жүйесінен алынған деректер басшыға медициналық ұйым қызметінің нәтижелерін болжауға және сауатты басқаруды жүзеге

асыруға, жедел деңгейден стратегиялық деңгейге дейін үлкен ауқымда экономикалық негізделген жоспарлауды жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Нәтижесінде медициналық ұйымдарда басқару есебін енгізуге кедергі келтіретін тағы бір проблеманы атап өткен жөн. Бұл, атап айтқанда, өз ұйымдарында басқару есебін енгізгісі келмейтін бухгалтерияның қызметкерлері, өйткені бұл олардың жұмыс жүктемесін арттырады. Медициналық мекемелерде басқару есебін алға қою әдіснамалық және ұйымдастырушылық қиындықтары денсаулық сақтау жүйесін оңтайландыру мақсатында ғалымдар мен мен тәжірибешілердің бірлескен күш-жігерімен шешілуі тиіс.

РЕЗЮМЕ

В данной статье выявлены актуальные проблемы, связанные с внедрением и развитием управленческого учета в медицинских организациях, и предложены пути их решения. То есть данные, полученные из системы управленческого учета, позволяют руководителю прогнозировать результаты деятельности медицинской организации и осуществлять грамотное управление, осуществлять экономически обоснованное планирование в больших масштабах от оперативного до стратегического уровня.

В результате следует отметить еще одну проблему, препятствующую внедрению управленческого учета в медицинских организациях. Это, в частности, работники бухгалтерии, которые не намерены внедрять Управленческий учет в своих организациях, так как это увеличивает их рабочую нагрузку. Методологические и организационные трудности постановки управленческого учета в медицинских учреждениях должны решаться совместными усилиями теоретиков и практиков с целью оптимизации системы здравоохранения.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Бескемпиров Нурсултан – докторант PhD, Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: nursultan.beskempirov@narhoz.kz

MPHTI 06.73.55

JEL Classification: G2, G21

IMPROVING OF METHODOLOGICAL APPROACHES TO ASSESSING AND MANAGING BANK RISKS

K. M. Kazbekova¹, Z.U.Dzhubalieva²

¹Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan

²Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose of research. The article presents possible ways to address these issues in order to improve the efficiency of the bank. The target risk management system helps to solve these problems. The proposed article focuses on the risk management in the banking sector. Based on this, the substance of the risk is identified, the main causes of uncertainty that lead to risk are identified, the main risk management objectives are identified and the risk management process is considered.

Methodology. Mechanisms of the bank's risk protection that consists of current bank risk management system and ways to minimize it, methods of risk management were considered. Analysis was made using models and based on statistical data.

Originality / value of the research. The author paid special attention to risk management, consideration of bank risks, and identification of their particular features closely related to banking activities. Comparative analysis of basic risk assessment standards was conducted.

Research results. Possible consequences of risk mitigation in the banking system of Kazakhstan are analyzed and it will be given a special focus on the key issues encountered in this area. Criteria for evaluating other types of risk and methods of their regulation are described.

Keywords: methods, risk essence, management process, risk assessment, risk protection mechanism.

БАНК ТӘУЕКЕЛДЕРІН БАҒАЛАУ МЕН БАСҚАРУДЫҢ ӘДІСНАМАЛЫҚ ТӘСІЛДЕРІН ЖЕТІЛДІРУ

Қ. М. Қазбекова¹, З. У. Джубалиева²

¹Нархоз университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты. Ұсынылған мақалада банк секторындағы тәуекелдерді басқару мәселесіне назар аударылды. Мақсатты тәуекелдерді басқару жүйесі осы мәселелерді шешуге көмектеседі. Осыған сүйене отырып, тәуекелдің мәні анықталады. Тәуекелге әкелетін белгісіздіктің негізгі себептері анықталған, тәуекелдерді басқарудың негізгі мақсаты анықталған және тәуекелдерді басқару процесі қарастырылған. Мақалада банктің тиімділігін арттыру мақсатында осы мәселелерді шешудің мүмкін жолдары ұсынылған.

Әдіснамасы. Банктік тәуекелдерді басқару жүйесі, қазіргі тәуекелдерді басқару әдістері мен оны азайту тәсілдерінен тұратын банкті тәуекелдерден қорғаудың тетіктері қарастырылады. Статистикалық мәліметтер негізінде модельдерді қолдана отырып, талдау жасалынды.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Тәуекелдерді бағалаудың негізгі стандарттарына салыстырмалы талдау жүргізілді. Автор тәуекелдерді басқаруға, банк тәуекелдерін қарастыруға, банк қызметімен тығыз байланысты олардың ерекшеліктерін анықтауға ерекше назар аударды.

Зерттеу нәтижелері. Қазақстан Республикасының банк жүйесіне тәуекелдерді азайту тұрғысынан қолданудың ықтимал салдары талданады және осы салада кездесетін негізгі проблемаларға назар аударылады. Банктік тәуекелдің басқа түрлерін бағалау критерийлері, сондай-ақ оларды реттеу әдістері баяндалды. Тәуекелдерді басқарудың отандық теориясы қалыптасу кезеңінде болғандықтан, қазіргі уақытта «банктік тәуекелдер» ұғымын нақты анықтау мәселесі өзекті болып отыр.

Түйін сөздер: тәуекелдерді бағалау, тәуекелдерді азайту әдістері, тәуекелдерді басқару жүйесі, тәуекелдерді бағалау критерийлері, белгісіздік, басқару процесі, тәуекелдерді қорғау механизмі.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ К ОЦЕНКЕ И УПРАВЛЕНИЮ БАНКОВСКИМИ РИСКАМИ

К. М. Казбекова¹, З. У. Джубалиева²

¹Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан

²Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования. Представленная статья посвящена управлению рисками в банковском секторе. Система управления рисками помогает решить эти проблемы. На основании этого определяется характер риска, выявляются основные причины неопределенности, приводящей к риску. Рассматривается процесс управления рисками и определяется основная цель управления рисками. В статье предлагаются возможные пути решения этих проблем с целью повышения эффективности работы банка.

Методология. Рассмотрены система управления банковскими рисками, современные методы управления рисками и механизмы защиты банка от рисков. Анализ проводится с использованием моделей, основанных на статистических данных

Оригинальность/ценность исследования. Проведен сравнительный анализ основных стандартов оценки рисков. Автор уделяет особое внимание управлению рисками, учету банковских рисков, выявлению их особенностей, тесно связанных с банковской деятельностью.

Результаты исследования. Проанализированы возможные последствия применения к банковской системе Республики Казахстан с точки зрения снижения риска, а также рассмотрены основные проблемы, возникающие в этой области, описаны критерии оценки других видов банковского риска, а также методы их регулирования. Поскольку отечественная теория управления рисками находится в зачаточном состоянии, вопрос четкого определения понятия «банковские риски» актуален и сегодня.

Ключевые слова: оценка рисков, методы снижения рисков, система управления рисками, критерии оценки рисков, процесс управления, механизм защиты рисков

КІРІСПЕ

Қазақстан Республикасының қаржы секторын 2030 жылға дейін дамыту тұжырымдамасына сәйкес қаржы секторының негізгі күтуі экономикалық даму бағдарламалары шеңберінде, экономиканың басым секторларын қаржыландыру үшін, қол жетімді бағамен жеткілікті ресурстарды қамтамасыз ету болып табылады. Қазақстанның қаржы жүйесінің тәуекелдер құрылымы ұзақ уақыт бойы өзгеріссіз қалды. Соңғы үш жыл ішінде қаржы органдары кейбір тәуекелдердің туындау ықтималдығын азайтуға қол жеткізді, екінші жағынан, бұрын Қазақстан экономикасының даму ерекшеліктері деп саналатын факторлар солай қабылдана бастады. Тәуекелді зерттеуде екі негізгі бағытты бөліп қарау орынды - тәуекел деңгейін анықтау және бағалау және тәуекелді төмендету үшін шешім қабылдау [1]. Бұл басқару жүйесі әртүрлі критерийлер негізінде сипатталған. Бұл жүйеде банктік тәуекелдердің түрлерін ескере отырып, несиелік тәуекелді басқару блоктарын, теңгерілмеген өтімділік тәуекелін, пайыздық мөлшерлемені, операциялық тәуекелділікті, кірістілікті жоғалтуды, сондай-ақ несиелік ұйым қызметінің белгілі бір бағыттары барысында туындайтын тәуекелдермен байланысты күрделі блоктарды бөліп алуға болады [2]. Тәуекелдерді басқа жіктеуде тәуелсіз блоктар ретінде тәуекелдерді басқарудың жеке ішкі жүйелері және жиынтық тәуекелдер блогы бөлінген [3]. Бірінші блокқа несиелік операциялар мен банктік операциялардың басқа түрлері бойынша тәуекелдерді басқару кіреді, екіншісі - әр түрлі банктік портфельдердің тәуекелдерін басқару – несиелік, сауда, инвестициялық, тартылған ресурстар және т.б.

Зерттеу тақырыбының маңыздылығы. Нақты банктік нарық, тәуекелсіз болуы мүмкін емес. Қаржы секторын реттеу шаралары мен тәуекелдерді дер кезінде басқара алмағандықтан айтарлықтай қаржы саласында мәселелер туындады. Қаржылық сектордың тәуекелдерін барынша азайту және қаржылық

тұрақтылықты қамтамасыз ету- міндеттердің орындалуына айтарлықтай әсер етеді [4]. Рейтингілік аналитиктердің дамушы банк жүйелерінің әлсіз жақтары туралы айтқан кездегі салыстыруларының бірі – бұл банктердегі өтімділік дағдарыстарын өтпелі инфаркт пен инсультпен салыстыру, ал проблемалық несиелер үлесінің өсуі көбінесе созылмалы аурулармен салыстыруға лайық.

Зерттеп отырған тақырып бойынша отандық және шетелдік ғалымдардың зерттеулерінде банктік тәуекелдердің өзектілігі айқындалған. Қарастырып кететін болсақ Челекбай А. Д. [1], Исаков У. М. [3], Лисак Б. И. [2], Мақыш С. Б. [5], ресейлік ғалымдар Лаврушин О. И. [4], Коновалова О. М. [6], сондай-ақ шетелдік экономистердің жұмысы: Santos A. C. [7], Teodora P. [8], Zaytseva A. V. [9]. Лобанова А.В., Чугунова. М. [10] ойларына жалпы тәуекел белгісіздік жағдайында туындайтын банк қызметіне байланысты деседі, алайда, белсенділік немесе мінез-құлық экономикалық тұрғыдан сандық сипатта болуы мүмкін ененіне де мән береді. Сондай-ақ Лаврушин банктерді тәуекелі, есептелмеген қызмет ретінде, тек оны сипаттайтын сәттілік позитивті ұстаным деп санайды. О.М Коновалованың пікірінше банк операциялары нәтижесінде пайда болатын залалдар немесе шығындар мүмкіндігідейді [6]. Бірақ банк ісі тәуекел - бұл шығын емес. Рогачев А. Ю. банктік тәуекелді түсіну туралы бұдан әрі нақтылық және қауіп қатердің болуын ескертеді [11]. Кейбір мамандар, соның ішінде Пименов Н. А., банк ісі бойынша тәуекелдер әр түрлі комбинацияны түсіндіруге байланысты тәуекелдер түрлері сан алуан екенін айтады [12]. Бірақ бір нәрсенің жиынтығын анықтама ретінде қарастыруға болмайды, өйткені ол терминнің мағынасын анықтамайды, бірақ құрамы мен құрылымы сипаттайды [5]. Сондықтан, әр зерттеушінің бұл терминге деген пікірлері әр түрлі, бірақ зерттейтіні ұқсас тақырыптар.

Жұмыстың мәні. Экономикаға банк секторы маңызды үлеске ие. Экономикадағы сапалы қарыз алушылардың несиелеріне деген сұраныс шектеулі болып қала береді [13]. Ұлттық Банк сонымен қатар активтерді проблемалар ретінде жіктеудегі мүмкіндіктерін кеңейте отырып, тәуекелге бағытталған қадағалауды енгізді. Нашар несиелер бойынша жағдай зомби-банктердің пайда болуына әкелді және кешіктіруді жоюы мүмкін жаңанесиелеудің өте аз мөлшерімен күрделене түсті. Бұған дейін негізгі жіктеу қағидаты банктердің өздері жекелеген активтерді бағалауы болды. Бұл үрдіс, ең алдымен, қаржы секторының «қан айналым» жүйесі болып табылады. Банк тәуекелдерін басқару жүйесі – қызмет жағдайында белгісіздік болған кезде оң қаржылық нәтиже беретін, тәуекел оқиғасының басталуын болжай алатын және оның жағымсыз салдарын жою немесе азайту бойынша шаралар қабылдауға мүмкіндік беретін банк қызметкерлерінің жұмысына арналған әдістердің (әдістер мен тәсілдердің) жиынтығы [6].

- Тәуекел дәрежесін бағалау үшін сапалық және сандық талдау қолданылады.

- Сапалық талдау дегеніміз – оның факторлары бойынша анықталған тәуекелдердің қайнар көздері мен аймақтарын талдау. Сондықтан сапалық талдау тізбесі банк тәуекелінің әр түріне тән факторларды нақты анықтауға негізделеді. Талдаудың сапалық моделі банктің несиелер портфелін талдау мысалында көрсетілген [14].

- Тәуекелдердің сандық талдауы сандық бағалауға бағытталған, яғни. тәуекел дәрежесін ресімдеу [1].

Сандық талдау кезінде шартты түрде бірнеше блоктарды бөліп көрсетуге болады:

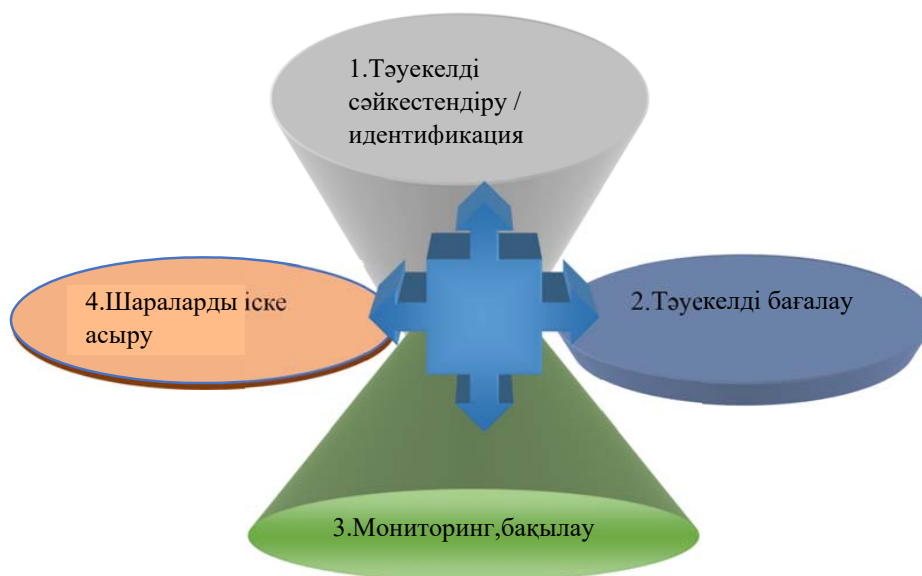
- тәуекелдерді бағалау өлшемдерін таңдау;

- банк үшін қолайлы тәуекелдің жекелеген түрлерінің деңгейін анықтау;

- жеке әдістерге негізделген нақты тәуекел дәрежесін анықтау;

- болашақта тәуекелді арттыру немесе төмендету мүмкіндігін бағалау.

Тәуекел дәрежесін бағалау критерийлері жалпы, сондай-ақ белгілі бір тәуекел түрлері үшін болуы мүмкін. Несиелік тәуекелді бағалаудың экономикалық әдебиеттерінде неғұрлым дамыған, олар белгілі «С» ережелері: қарыз алушының беделі, қарыз алу мүмкіндігі, ағымдағы қызмет барысында қарызды өтеу үшін қаражат табу мүмкіндігі, қарыз алушы капиталы, несиелер бойынша кепілдік, несиелер операцияларының шарттары, бақылау (операцияның заңнама мен стандарттарға сәйкестігі) [10].



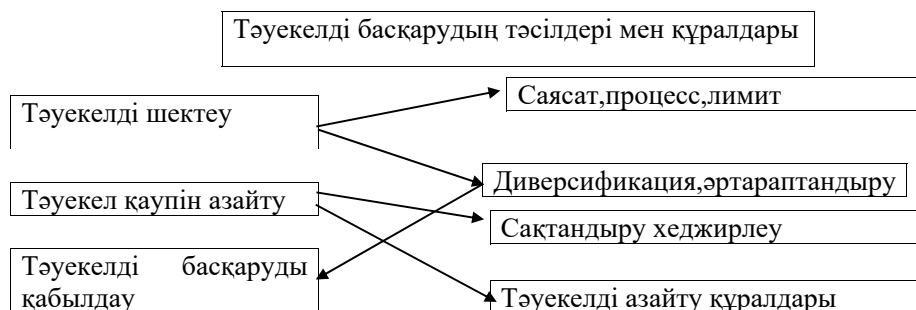
Сурет 1 – Тәуекелдерді басқару процестері анықталған.
Ескерту – [4] дерек көзі негізінде авторлармен құрастырылған

Банктердегі тәуекелдерді басқару процестеріне көңіл бөлген дұрыс. Бұл жүйелі түрде болатын банктегі процесс. Яғни тәуекел деңгейін ең бірінші сәйкестендіріп идентификация жасау керек [15].

Содан соң тәуекелдер деңгейін бағалау қажет. Одан кейін болатын үрдіс тәуекелдерді бақылап мониторинг жасау болады [16]. Ең соңында осы процестердің болуын қадағалап іске асыру кере болып табылады.

Тәуекелді басқару кезінде де жүйелі түрде басқару қажет. Себебі тәуекелдің алдын алып, бодырмау осы қолданған тәсілдер мен құралдарға байланысты болып келеді [17].

- Тәуекелді шектеу
- Тәуекел қаупін азайту
- Тәуекелді басқаруды қабылдау
- Саясат, процесс, лимит
- Диверсификация, әртараптандыру
- Сақтандыру хеджирлеу
- Тәуекелді азайту құралдары



Сурет 2 – Тәуекелді басқарудың тәсілдері мен құралдары көрсетілген.
Ескерту – [11] дерек көзі негізінде авторлармен құрастырылған

Реттеушінің пруденциялық нормативтерін бұзатын, өтімділігі жоқ шағын банктерден лицензияларды қайтарып алу посткеңестіктегі бірқатар елдерге орын алған. Соңғы бес жылда Ресейдің Орталық

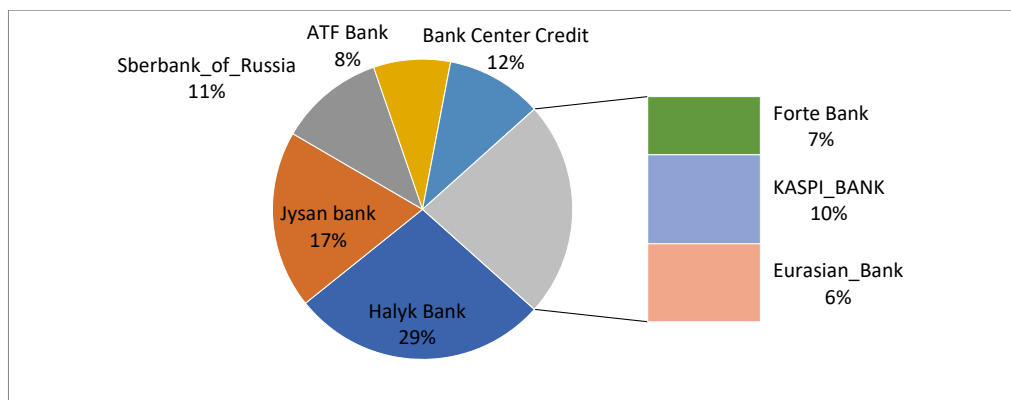
Банкі 350-ден астам несиелік ұйымдарды жапты. Мәселен Украинада 183 банк жұмыс істеді. Соңғы үш жылда шағын және бірнеше негізгі қаржы институттарының жартысын жойды. Ал Қазақстанда соңғы бес жылда 10-нан астам банк жабылды. Осылайша, 2019 жылы Қазақстанның банк секторында 28 банк, ал 2018 жылы 32 банк болған, ал активтерінің көлемі бойынша нарықтың алғашқы 5-і нарықтың 64% -ын құрайды.

ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ БӨЛІМІ

Зерттеудің негізгі ережелері. Екінші деңгейдегі банктердің (ЕДБ) баланстарын кең көлемде тазарту және проблемалы ойыншылардың лицензиясынан айыру салдарынан Қазақстанның банк жүйесіндегі тәуекелдер деңгейі тұрақтанды – бұл сарапшы қаржыгерлердің пікірі. Соған қарамастан, 2019 жылдың 3-ші тоқсаны деректермен салыстырғанда негізгі қаржы көрсеткіштерінің төмендеуімен аяқталды, ал түпкілікті нәтиже тіпті теріс белгіде 50,33 млрд. теңгені құрады [18]. 2019 жылдың 2 тоқсанында Қазақстан Республикасының банк нарығында 28 ЕДБ жұмыс жасады. Ұлттық банктің мәліметінше, 1 сәуірдегі жағдай бойынша сектордың жиынтық активтері 24,58 трлн. теңгені құрады, бұл қаңтар айындағы осы көрсеткіштен 2,6 % -ға аз. Банктердің несиелік портфелінің жалпы көлемі 2019 жылдың басымен салыстырғанда 5,2 % төмендеп, 13,04 трлн теңгені құрады. Жыл басынан бері қазақстандық 28 банктің 12-сінде мерзімі үш айдан асатын мерзімі өткен несиелер көлемі азайды. Дегенмен, олардың әрекеттері мұндай қарыздардың жалпы үлесіне әсер еткен жоқ.

NPL90+ үлесі 7,38-ден 8,61 % -ға дейін өсті [19]. ҚБА мәліметтері бойынша, 2019 жылдың бірінші тоқсанында төмендегеннен кейін (624 млрд. Теңгеге улы заемдардың есептен шығарылуына байланысты) экономикаға несиелік беруді қалпына келтіру басталды. Сонымен, сәуір-қыркүйек аралығында банктердің несиелік портфелінің өсуі 6,6 % немесе 828 млрд. теңгені құрады. Ұйымның мәліметінше, 1 қазандағы жағдай бойынша екінші деңгейлі банктердің несиелік портфелі 13,4 трлн. теңгені құрады.

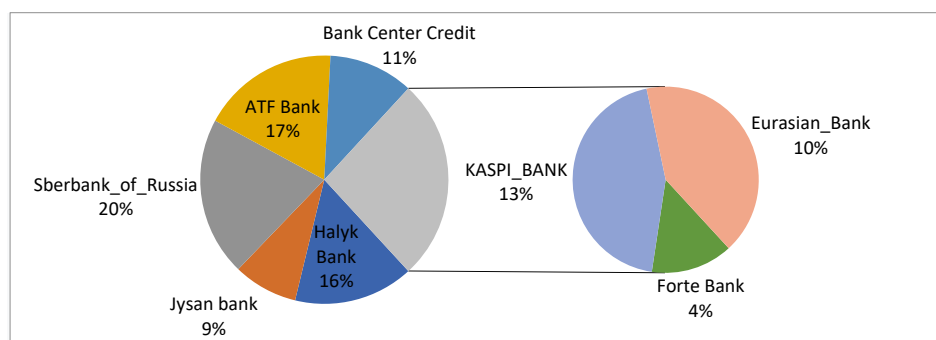
Зерттеу көрсеткіштері. Қазақстандағы сегіз топтық банк саласына талдау жүргізу кезінде банктердің арасында несиелік беру, ШОБ несиелік беру қарқынының баяу дамып жатқандығын байқаймыз. Қаржы нарығындағы сегіз банктің несиелік портфелін қарастырсақ.



Сурет 3 – Екінші деңгейдегі банктердің 2018 жылы несиелік портфелінің көлемі, %
Ескерту – [17] дерек көзі негізінде автормен құрастырылған

Топты бастап «Халық банк» АҚ болып тұр. Нарықтағы несиелік портфелі бойынша үлес салмағы 29% құрап тұр [20]. «Форте банк» АҚ, «Каспий банк» АҚ және «Евразия банк» АҚ нарықтағы үлес салмағында аса айтарлықтай айырмашылық жоқ. Қазақстандық банк жүйесінің мәселелері дағдарыстан бастап туындаған проблемалар төңірегінде ғана емес, сонымен қатар реттеуші шектеулерді қатайтуға немесе жекелеген банктерді қайта құрылымдаумен байланысты сәтсіздіктерден кейін өршеленуде. Мәселен, 2009 жылдың аяғында 90 күннен астам мерзімі өткен несиелер үлесі 21,17 %, 2010 жылы – 25,75 %, 2011 жылы – 30,80 %, 2012 жылы – 29,79 %, 2013 жылы – 31,2 %, 2014 ж. – 23,55 %, 2015 жылы – 7,95 %, 2016 жылы – 6,72 %, 2017 жылы – 9,37 %, 2018 ж. – 8,5 % болды.

Сарапшылардың пайымдауынша, Қазақстанның банк жүйесіндегі жұмыс істемейтін қарыздардың жоғары деңгейі несиелер мерзімдерін ұзарту тәжірибесін – қайта құрылымдауды туындатады. NPL-жалпы жұмыс істемейтін қарыз болып табылады. Несиелер бойынша бастапқы шарттың талаптары орындалмаған заемдар NPL-дің күрт өсуінен былтыр бірнеше банк дефолтқа ұшыраған болатын. Банктің клиенттері өздерінің ауыртпалықтарын жеңуді қиындатады. Негізгі қарыздар 90 күннен өтіп кеткен несиелер немесе төлемдердің толық көлемде орындалатынына күмәнданудың басқа себептері бар несиелер.



Сурет 4 – Екінші деңгейдегі банктердің NPL деңгейі % берілген.
Ескерту – [17] дерек көзі негізінде авторлармен құрастырылған.

Ұлттық Банктің жариялаған ЕДБ-нің есептеріне қарағанда 90 күннен астам мерзімі өткен берешегі бар несиелер банктерде 1 179,9 млрд. тенгені немесе несиелер портфелінің 8,75 %-ын құрайды. Халықаралық аналитиктердің ақпараты бойынша, өткен жылы Қазақстанның ірі банктерінің балансын айтарлықтай тазартуға қарамастан, Қазақстанның банк жүйесіндегі проблемалы кредиттердің қоры 25-30 % деңгейінде екен.

Банк секторының негізгі проблемасы- қарыз алушылардың *кредиттік тәуекелі* болып табылады, соңғы жылдары мемлекеттік бағдарламаларға деген тәуелділік пайда болды [21]. Қазақстан қаржыгерлері қауымдастығының талдау орталығы AQR банк активтерінің неғұрлым шынайы жағдайын және жұмыс істемейтін қарыздар болған жағдайда оларды тану және кейіннен есептен шығару қажеттілігін анықтайды.

Бұл акционерлерден капиталды енгізу арқылы жабылатын провизиялардың өсуін білдіреді. Moody's халықаралық рейтинг агенттігінің пайымдауынша Қазақстанда соңғы жылдары банк дағдарысының қайталану қаупі артып келеді. Мамандардың пікірінше, бұл бөлшек несиелеудің өсуіне байланысты. Себебі бөлшек саудаға деген сұраныс көп.

2019 жылдың 9 айында бөлшек несиелер өсімі 24 %-ға дейін артқан. Қыркүйек айының соңындағы жағдай бойынша ипотекалық несиелер көлемі қазақстандықтардың жиынтық атаулы кірістерінен 2,2 есе асып түсті оған 7-20-25 бағдарламасын да ендіруге болады. Салыстыру үшін: 2016 жылы несиелер көлемі халықтың кірістерінен 2,4 есе асып түсті.

Сарапшылардың пікірінше, егер қаржы реттеушісі несиелеудің өсуін шектеу жөнінде шаралар қолданбаса, онда 2020 жылдың ортасына қарай бұл көрсеткіш алты жыл бұрынғы деңгейден асып кетуі мүмкін. Бұл ретте орташа және төмен кірісті қарыз алушылардың несиелік қабілеттілігі қарыздық жүктеменің жоғарылауына байланысты нашарлайды. Бұл деген несиелік тәуекелге әкеліп соғады [22]. Егер елдегі экономикалық жағдай тұрақтанса, онда Moody's-тің пікірінше, дағдарыс кем дегенде 2020 жылдың соңына дейін созылуы мүмкін. Сарапшылар алдағы 12-18 айда экономикалық құлдырау екі талай деп санайды. Банктер үмітсіз несиелерді мойындауды және олар үшін резервтер жасауды жалғастыруда. Жыл басынан бері ЕДБ жиынтық несиелер портфелінде 90 күннен астам мерзімі өткен несиелер үлесі 2 %-ға өсті.

Қолданбалы зерттеу әдістері. 2019 жылдың соңы банк жүйесінде ауқымды процестермен сипатталды секторды дамытуға күшті әсер еткен өзгерістер орын алды. Жүйеде жасырын мәселелердің бо-

луы (капиталдың жеткіліксіздігі) банктердің қызметіне үлкен қысым жасалған, бұл олардың бірігуіне әкелді, лицензияларды қайтарып алу және жекелеген институттарды нарықтан кетуі. Халықтың сенімсіздігі және бизнес депозиттердің айтарлықтай жылыстауынан көрініс тапты.

Нәтижесінде, 2019 жылы экономикадағы банк секторы үлесінің төмендеуі байқалды. Мәселен, кредиттер үлесі ЖІӨ-ге қарағанда 24,6 %-ды (2018 жылы 27,1 %-ға қарсы), ал банктер активтерінің ЖІӨ-ге қатысты үлесі 46,8 % құрады (2017 жылы 54,4 %). Жылдың басты оқиғасы қаржы жүйесін арттыру Бағдарламасын іске асыру болды банк секторының тұрақтылығы. Бағдарламаның екі бағыты жүйе құраушы Банктің қаржылық тұрақтылығын арттыру жөніндегі шаралар (ірі банктердің қаржылық тұрақтылығын арттыру бойынша) банк секторына әсер етуі [23]. Халық банк кредиттік портфелінің күрделі және өте үлкен проблемалары 2017 жылдың басында және барлығы үшін апатты салдарға әкелуі мүмкін банк секторы.

Қазіргі уақытта тәуекелді бағалауға бірнеше тәсілдер қолданылады. Әр жағдайда модельдерді сапа бойынша салыстыру қажет [22]. Жұмыста талдаудың әртүрлі модельдерін салыстыру тәртібі нақты негізінде алынған нақты нәтижелер үшін жүзеге асырылды. Статистикалық мәліметтерге байланысты неше түрлі әдістер мен тәсілдерді қолдана отырып, заманауи модельдермен шығарылады. Модельдердің құрылысы статистика көмегімен жүргізілді.

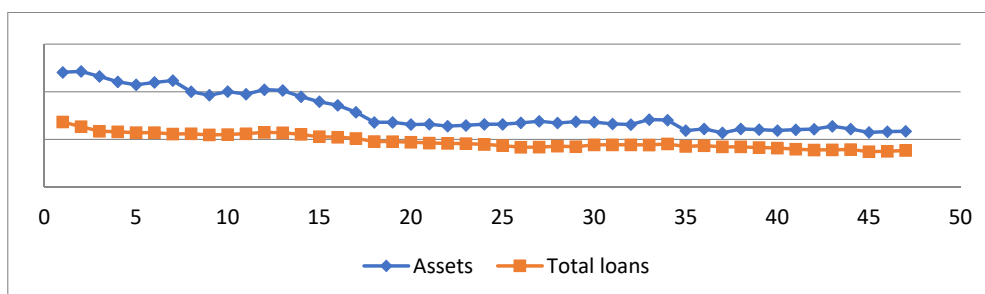
SPSS және Statistica қосымшаларының бағдарламалық пакеттері қарастырылады [23]. Дискриминантты талдау моделі, логит моделі және пробит моделі. Банктердің ішіндегі топты бастап тұрған «Халық банкі» АҚ активтері бойынша ең ірі банк болып қалды. Осы банкке басқа банктермен салыстырмалы түрде талдау жасасақ. Банктің активтері жарты жылда 8,77 трлн. теңгеден 8,73 трлн. теңгеге дейін 0,7 % өсті. «Forte Bank» АҚ қоржынындағы екінші орын - 1,99 трлн. теңге.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Қаржы институтының активтері 1,78 трлн. теңгеден 11,8 %-ға өсті «Сбербанк» АҚ активтері бойынша алғашқы үштікті аяқтайды – 1,98 трлн. Алты айдағы өсім 4,9 % немесе 91,9 млрд. теңгеге өсті. Тағы екі банк активтер көлемін едәуір ұлғайтты: «Kaspi Bank» АҚ 203,3 млрд теңгеге және «Тұрғын үй құрылыс жинақ банкі» АҚ 150,6 млрд теңгені құрады. Ұлттық банктің хабарлауынша, банктердің жиынтық активтері 25,35 трлн теңгеге жетті, бұл 2019 жылғы көрсеткіштен 25,24 трлн. теңгеге аз.

Бұл модельде қаржы нарығындағы банктің көрсеткіштері алынды, оның ішінде У-Assets (Активтер), Х1 Жалпы кредит мөлшері, Х2 Мерзімі өткен несиелер, Х3 Несиелердің жалпы сомасы, Х4 Liabilities (міндеттемелер),

Х5 Капитал, Х6 ЖҰӨ, Х7 \$, Х8 Пайда, кірісті моделдерді қолдана отырып талдау жасалынды. 2018 жылы 2017 жылмен салыстырғанда пайыздық табыс 39,3 %-ға өсті. Бұл пайыздық активтердің орташа қалдықтарының 38,3 %-ға ұлғаюы және олар бойынша орташа пайыздық мөлшерлемелердің жылдығы 10,5 %-дан жылдығы 10,6 %-ға өсуі негізінен 2017 жылдың 2, 3 және 4 тоқсандарында Банк сатып алған ҚРҰБ ноталары есебінен болды. Пайыздық шығыстар 2016 жылмен салыстырғанда, 63,6 %-ға өсті. Бұл пайыздық міндеттемелер бойынша орташа қалдықтардың ұлғаюымен және клиенттердің теңгеге деноминацияланған қаражаттары және кредиттік мекемелердің қаражаттары бойынша сыйақы мөлшерлемелерінің ұлғаюымен байланысты болды.



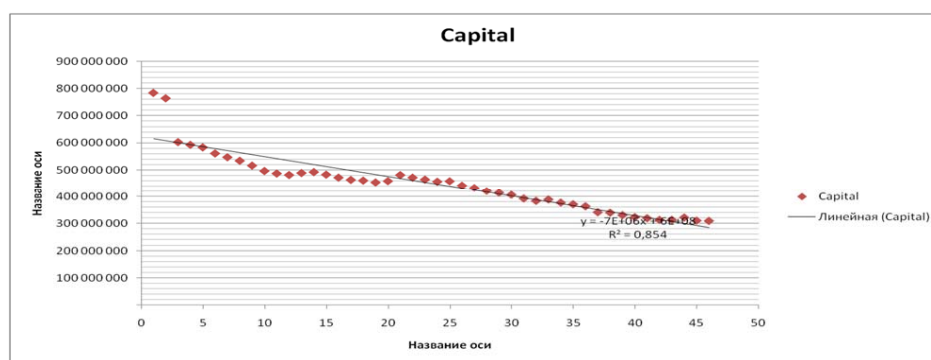
Сурет 5 – Активтер мен несиелердің өсу кему аралығы
Ескерту – [17] дерек көзі негізінде авторлармен құрастырылған

Пайыздық міндеттемелер бойынша орташа қалдықтардың ұлғаюы 2015 жылы күзде теңгенің құнсыздануы салдарынан болды (2015 жылғы тамызда Қазақстан Республикасының Ұлттық банкі қабылдаған теңгенің еркін құбылмалы бағамы саясатының нәтижесінде); сыйақы мөлшерлемелерінің өсуі 2016 жылдың басында теңгедегі шектеулі қорландыруға, демек, Банк клиенттерге ұсынған одан да жоғары сыйақы мөлшерлемелеріне қатысты орын алды.

2018 жылы 2017 жылмен салыстырғанда пайыздық табыс 52,3 %-ға өсті.

Пайыздық активтер бойынша орташа қалдықтардың 51,1 %-ы бойынша орташа қалдықтарды ұлғайту пайыздық активтер негізінен банктің активтерін 3-ке шоғырландыру есебінен болды.

Таза пайыздық маржа 2017 жылдағы жылдығы 6,2 %-бен салыстырғанда, 2018 жылы жылдығы 5,5 %-ға дейін төмендеді; таза пайыздық спред 2015 жылдағы жылдығы 6,6 %-бен салыстырғанда, 2016 жылы жылдығы 6,3 %-ға дейін төмендеді. Төмендеу пайыздық мөлшерлемелер бойынша орташа пайыздық мөлшерлеменің пайыздық активтер бойынша орташа пайыздық мөлшерлеменің өсуімен салыстырғанда, артық болуының нәтижесінде орын алды.



Сурет 6 – Капитал көрсеткіштері көрсетілген.

Ескерту – [17] дерек көзі негізінде авторлармен құрастырылған

Меншікті капитал 2017 жылдың 31 желтоқсанымен салыстырғанда, 2018 жылы табылған таза кірістің есебінен 25,6 %-ға ұлғайды.

Банк капиталы жеткіліктілігінің коэффициенттері 2018 жылдың 31 желтоқсанында k1-1 – 17,3 %, k1-2 – 17,3 % және k2 – 17,5 % құрағанымен салыстырғанда, 2018 жылдың 31 желтоқсанында k1-1 – 19,2%, k1-2 – 19,2 % және k2 – 19,2 % құрады. Кейінгі регрессия факторын таңдау үшін біз корреляциялық талдау жасаймыз: «Корреляция» сөзі ара қатынас, сәйкестік мағынасын береді. Нәтижелік және жәй факторлардың статистикалық байланыс мәліметтері арқылы анықталған орташа мәндерінің арасындағы тәуелділікті – корреляциялық байланыс деп атайды.

Корреляциялық байланысты орташа мәндердің функционалдық байланысы түрде қарастыруға болады. Берілген ақпараттарға сәйкес, мәліметтерге корреляциялық талдау жүргізілді.

Correlation Coefficients, using the observations 2000 - 2016
5% critical value (two-tailed) = 0,4821 for n = 17

Y	X1	X2	X3	X4	Y
1,0000	-0,7963	-0,0796	0,4937	0,7177	-0,7739
	1,0000	0,0268	-0,5135	-0,0323	0,2248
		1,0000	0,4298	0,2248	1,0000
			1,0000	0,2248	0,2248
				1,0000	0,2248
					1,0000
X5	X6	X7	X8	uhat2	Y
0,6584	-0,3922	-0,7049	-0,1727	0,6682	-0,4328
-0,6930	0,5518	0,7875	-0,0292	-0,4328	0,0725
0,0014	-0,0569	-0,0747	0,3613	0,5789	0,3660
0,3742	-0,0683	-0,5883	0,4826	0,5789	0,0000
0,6851	-0,5425	-0,6984	0,1077	0,3660	0,0000
1,0000	-0,5592	-0,6446	0,2473	0,0000	-0,0053
	1,0000	0,7380	-0,0811	-0,5087	0,0000
		1,0000	-0,3258	-0,5087	0,0000
			1,0000	0,0000	0,0000
				1,0000	uhat2

Сурет 7 – Корреляциялық талдау

Ескерту – [19] дерек көзі негізінде авторлармен құрастырылған

Корреляциялық талдау бойынша берілген мәліметтер.

1. у пен x1 арасында әлсіз, кері байланыс (-0,79)
2. у пен x2 факторларының арасында әлсіз, кері байланыс (-0,79)
3. у пен x3 арасында оң, орташа байланыс бар (0,4)
4. у пен x4 арасында оң, тығыз байланыс бар (0,71)
5. у пен x5 арасында оң, тығыз байланыс бар (0,6)
6. у пен x6 арасында әлсіз, кері байланыс (-0,33)
7. у пен x7 арасында әлсіз, кері байланыс (-0,79)
8. у пен x8 арасында, әлсіз, кері байланыс (-0,17)

Модель құру. Регрессиялық талдауды одан әрі жетілдіру үшін жалпы ішкі өніммен ең тығыз байланыстары бар және ең аз мультиколлениарлылығы бар көрсеткіштер аңдалынып алынуы қажет [7]. Дегенмен, мультиколлениарлылығы аз көрсеткіштерге таңдап алынуы және сонымен қатар, таңдалған көрсеткіштердің экономикалық мағынасы болуы тиіс. Мәліметтер қаралып болғаннан кейін, келесі факторлар таңдалынды :

```

Dependent variable: Y
-----
                coefficient      std. error      t-ratio      p-value
-----
const          58,9896            21,3248         2,766         0,0244    **
X1              3,38124e-07           3,66285e-07     0,9231         0,3829
X2             -0,0479174            0,168524        -0,2843         0,7834
X3              0,198543              0,149915         1,324         0,2220
X4              0,238898              0,139117         1,717         0,1243
X5              0,0857883            0,0403287        2,127         0,0661    *
X6              0,0334429            0,0325437        1,028         0,3342
X7             -0,135049            0,0894201        -1,510         0,1694
X8             -0,702963            0,145752         -4,823         0,0013    ***

Mean dependent var      106,9294      S.D. dependent var      3,743288
Sum squared resid       15,94997      S.E. of regression       1,412001
R-squared                0,928857      Adjusted R-squared       0,857714
F(8, 8)                 13,05615      P-value (F)              0,000752
Log-likelihood          -23,58003      Akaike criterion         65,16006
Schwarz criterion       72,65898      Hannan-Quinn             65,90546
rho                    -0,009360      Durbin-Watson            1,988379

Excluding the constant, p-value was highest for variable 3 (X2)
    
```

Сурет 8 – Gretl ортасында бірізді жою қарастырылған
Ескерту – [19] дерек көзі негізінде авторлармен құрастырылған

Берілген регрессиялық айнымалылардың арасындағы сызықтық қатынастардың бар екендігін байқалады. Айнымалылардың мультиколлениарлылығы аз көрсеткіштерге таңдап алынуы және сонымен қатар, таңдалған көрсеткіштердің экономикалық мағынасы болуы керек.

Ең кіші квадраттар әдісін қолдана отырып факторларды бірізді жою:

```

Dependent variable: Y
-----
                coefficient      std. error      t-ratio      p-value
-----
const          89,3066            5,09904         17,51         6,45e-011  ***
X5              0,184420            0,0455146         4,052         0,0012    ***
X8             -0,395902            0,204147         -1,939         0,0729    *

Mean dependent var      106,9294      S.D. dependent var      3,743288
Sum squared resid       100,1090      S.E. of regression       2,674068
R-squared                0,553474      Adjusted R-squared       0,489685
F(2, 14)                8,676589      P-value (F)              0,003539
Log-likelihood          -39,19285      Akaike criterion         84,38569
Schwarz criterion       86,88533      Hannan-Quinn             84,63416
rho                    0,183829      Durbin-Watson            1,596214
    
```

Сурет 9 – Gretl ортасында бірізді жою
Ескерту – [20] дерек көзі негізінде авторлармен құрастырылған

Тәжірибелік ұсыныстар. Моделімізге x5 және x8 факторлары таңдалынып алынды. Модельдің сапасы аппроксимация қатесі арқылы анықталды:

$$\bar{A} = \frac{1}{n} \sum \left| \frac{y - \hat{y}_x}{y} \right| \cdot 100\%$$

Апроксимация қатесін есептеу нәтижесі – 1,1 %, демек құрылған модель жақсы бағаланды, себебі апроксимация ережесіне сәйкес, оның мәні 10 %-дан аспауы керек.

Мультиколлениарлықты тексеру:

```
Variance Inflation Factors
Minimum possible value = 1.0
Values > 10.0 may indicate a collinearity problem

      X5      1,065
      X8      1,065

VIF(j) = 1/(1 - R(j)^2), where R(j) is the multiple correlation coefficient
between variable j and the other independent variables

Belsley-Kuh-Welsch collinearity diagnostics:

lambda      cond      --- variance proportions ---
2,907      1,000      0,002      X5      0,014
0,085      5,847      0,034      X8      0,978
0,008      18,817      0,964      0,972      0,009

lambda = eigenvalues of X'X, largest to smallest
cond   = condition index
note: variance proportions columns sum to 1.0
```

Сурет 10 – 4 x5, x8 факторларындағы мультиколлениарлық байланыс көрінісі.
Ескерту – [19] дерек көзі негізінде авторлармен құрастырылған

Нәтижесінде бірізді жоюдан қалған барлық фактор арасында мультиколлениарлық 10%-дан аз екендігі расталды. Яғни, регрессиялық айнымалылардың арасындағы сызықтық қатынастардың бар екендігін білдіреді. Жиілік бірқалыпты таралғанын растау мақсатында Хи квадрат критерийі есептелді. Жиілік қатарында тұрған көрсеткіштерге сүйене отырып, бір санның 4-ке жуық қайталанғаны байқалды, сол себепті бір қалыпты таралған. Қарапайым тарату заңдылығы орындалды.

```
Missing obs.
0
0
0
0
0
0
0
0
0
0
0
```

Сурет 11 – Статистикалық көрсеткіштер

Ескерту – [20] дерек көзі негізінде авторлармен құрастырылған

Нәтижелер терезесі. Көріп отырғанымыздай, жасалған талдау негізінде Математикалық күтілім 0-ге тең. Бұл мәлімдемені тексеру үшін басу экранының айнымалы тізіміндегі RESIDUALS айнымалы мәнін (қателерді) басыңыз. Көрініс → Негізгі статистиканың функциясын, ашылатын терезеде, қалдықтардың орташа мәні 0 (дөңгеленген кезде) болады. Moody's Investor Services – Val; Біз модель терезесінде тексеруді жүзеге асыруға болады, Тесттер → Гетероскадастичность → Тестті таңдаңыз.

```
White's test for heteroskedasticity
OLS, using observations 2000-2016 (T = 17)
Dependent variable: uhat^2

----- coefficient      std. error      t-ratio      p-value -----
const      -13,3772      124,042      -0,1078      0,9161
X5          0,449094      2,08149      0,2158      0,8331
X8          0,992015      5,43770      0,1824      0,8586
sq_X5      -0,00507012      0,00936760      -0,5412      0,5991
X2_X3      0,0559181      0,0454302      1,231      0,2440
sq_X8      -0,342598      0,169727      -2,019      0,0686 *

Unadjusted R-squared = 0,421732

Test statistic: TR^2 = 7,169441,
with p-value = P(Chi-square(5) > 7,169441) = 0,208341
```

Сурет 12 – Гетероскадастичность тесті

Ескерту – [19] дерек көзі негізінде авторлармен құрастырылған

Кездейсоқ құраушының дисперсиясы барлық бақылау үшін тұрақты болу шартын тексереміз.

1) Орташа мән – айнымалы мәннің «орталық күйі». Осылайша, орташа мәнi 3 143 234 456 құрайды және үлкен мәнге ие, сондай-ақ берілген ең жоғары мәнi;

2) Медиана – үлгiнi екi бөлiкке бөлетiн мән. Медиана 2 589 477 582 бiлдiредi;

3) ең төменгi мәнi – 2 325 210 300, ең жоғары – 4 854 228 621;

Терiс макроэкономикалық оқиғаларға қарсы тұруға мүмкiндiк беретiн сенiмдi қаржылық жағдай, капиталдандырудың жоғары деңгейi:

- капиталдың жеткiлiктiлiк коэффициентi – 16,9 %, бiрiншi деңгейдегi капиталдың жеткiлiктiлiк коэффициентi – 16,9 %, нормативтiк капиталдың жеткiлiктiлiк коэффициентi – 18,9 %;

- өтiмдiлiктiң жоғары деңгейi: жалпы активтерге өтiмдi активтер – 48,3 %;

- жоғары сапалы қорландыру базасы: несиелер / депозиттер – 53,0 %;

- провизиялардың жеткiлiктi деңгейi: жұмыс iстемейтiн кредиттер үлесi (мерзiмi өтiп кеткен) Дейiн төмендедi-8,9 %, резервтермен жабу – 73,7 %;

- ең жоғары ұзақ мерзiмдi несиелiк рейтингтер шетелдiк қатысуынсыз.

Осылайша, банктiк тәуекелдердi басқарудың ерекшелiгi кез келген нақты субъективтi шешiмдер болып табылады. Осылайша, кез-келген уақыттан бастап банк түрлi тәуекелдерге ұшырайды, содан кейiн ол өзектi болады, оларды азайту мақсатында тәуекелдердi тиiмдi басқару мәселесi болып табылады. Банктiң активтерi мен мiндеттемелерiн басқару, яғни банктiк шығындарды азайту. Тәуекелдердi тиiмдi басқару кезiнде бiрқатар мәселелердi шешуi керек – яғни тәуекелдi бағалауға дейiн бақылау (мониторинг) жасау керек. Тәуекел деңгейiне байланысты белгiлi бiр оқиғамен, сыртқы динамикалық сипатына байланысты банк ортасы үнеми өзгерiп отырады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазақстан Республикасының банктердегi тәуекелдердi басқарудың негiзгi проблемасы – бiрiңғай кешендi тәсiлдiң болмауы. Банктiң тұрақтылығы мен табысының кiлтi барлық салаларды қамтитын тәуекелдердi басқаруға сауатты, мамандандырылған және жан-жақты көзқарас екендiгi айқын дұрыс саясаттың болуы. Тәуекелдердi басқарудың интегралды менеджментi банктiң мақсаттарына жетуге көмектеседi және тәуекелдердi басқару жүйесiнiң және жалпы басқарудың бiрлiгiн бiлдiредi.

Нарықтық экономика пайда табуға бағытталғандықтан, банктер түрлi экономикалық параметрлердiң тұрақсыздығына тап болады. Бұл банктердiң күнделiктi тәуекелдердiң әр түрiне тап болатындығын бiлдiредi. Сондықтан банктерге тәуекелдердi үнеми қадағалап отыру, олардың пайда болу ықтималдығын, тәуекел жағдайында мүмкiн болатын салдарын, тәуекелдердi азайту әдiстерi және басқаларын анықтау қажет. Тәуекелдердi басқару көбiнесе қаржылық менеджментпен байланысты. Жалпы алғанда, ұлттық банк, коммерциялық банктерге қойылатын жоғары талаптардың жетiлдiрiлуiн, банк жүйесiн дамытуға және оны нарыққа қатысушылар қатарынан шығаруға әкеледi, бұл, сайып келгенде, банк жүйесiне, оның iшiнде шағын және орта банктерге деген сенiмдi арттырады. Шағын банктерге деген сенiмнiң артуы депозиттердi тарту арқылы мiндеттемелердi арттыруға және несие беру мүмкiндiктерiн кеңейтуге мүмкiндiк бередi, бұл нақты инвестициялық жобаларды қаржыландыру көлемiн ұлғайтуға әкеледi. Осылайша, тәуекелдердi басқару әр банк үшiн мiндеттi болып табылады, ол реттелетiн және тұрақты бақылау мен қадағалауда болады. Алайда, экономиканың қарқынды дамуы кезiнде тәуекелдер өзгерiп қана қоймай, жаңалары да пайда болады. Бұл тәуекелдердi басқару жүйесi ешқашан жетiлдiрiлмейдi және банктi барлық қауiп-қатерлерден «қорғауға» қабiлеттi емес дегендi бiлдiредi. Осылайша, банктiң тұрақтылығы ең алдымен оның тәуекелдердi басқару қабiлетiне байланысты болып табылады.

«Халық банк» АҚ қаржылық көрсеткіштері

	Assets x1	Total loans x2	Loans with overdrafts x3	Share of total loans x4	Liabilities x5	Capital x6	GDP x7	\$ x8	incom x8
1									
2	43221,000	4815926701,000	2730842312,000	0,081	4031218254,000	784708447,000	46555256,000	341,000	75862,000
3	43070,000	4854228621,000	2534592699,000	0,077	4089420517,000	764808104,000	44455185,000	335,000	73365,000
4	42875,000	4648088078,000	2344598956,000	0,098	4044296807,000	603791271,000	42375100,000	328,000	69523,000
5	42644,000	4420239359,000	234024563,000	0,101	3826482239,000	593757100,000	42375100,000	327,000	69523,000
6	42614,000	4294527060,000	2280809471,000	0,104	3710035386,000	584491674,000	42375100,000	327,000	69523,000
7	42583,000	4394769703,000	2280724496,000	0,107	3832702832,000	562066871,000	42375100,000	327,000	69523,000
8	42552,000	4477645185,000	2226498188,000	0,108	3924638105,000	548126413,000	42375100,000	325,000	69523,000
9	42522,000	4001343067,000	2234539949,000	0,116	3466108982,000	535234085,000	42375100,000	325,000	69523,000
10	42491,000	3857431685,000	2188474510,000	0,114	3339996602,000	517435083,000	42375100,000	325,000	69523,000
11	42461,000	4008934729,000	2203292494,000	0,117	3511443843,000	497490886,000	42375100,000	326,000	69523,000
12	42430,000	3900461496,000	2239841509,000	0,120	3412177897,000	488283599,000	42375100,000	326,000	69523,000
13	42401,000	4087538267,000	2296297184,000	0,118	3604703723,000	482834544,000	42375100,000	327,000	69523,000
14	42370,000	4053885722,000	2279303125,000	0,118	3663804861,000	490080861,000	42375100,000	327,000	69523,000
15	42339,000	3795655529,000	2213219269,000	0,111	3302120834,000	495334705,000	40884100,000	186,000	67321,000
16	42309,000	3581495734,000	2111714404,000	0,116	3097276772,000	484218962,000	40884100,000	183,000	67321,000
17	42278,000	3435472324,000	2093835484,000	0,116	2962268651,000	473203673,000	40884100,000	185,000	67321,000
18	42247,000	3143304773,000	2040515622,000	0,124	2678540756,000	464764017,000	40884100,000	185,000	67321,000
19	42217,000	2716328353,000	1911362982,000	0,121	2254156221,000	462172132,000	40884100,000	187,000	67321,000
20	42186,000	271712138,000	1906441313,000	0,122	2261766691,000	453355047,000	40884100,000	184,000	67321,000
21	42125,000	2625130456,000	1882646457,000	0,122	2164977686,000	460152770,000	40884100,000	184,000	67321,000
22	42095,000	2636726640,000	1847114877,000	0,124	2154178193,000	482548447,000	40884100,000	182,000	67321,000
23	42065,000	2558100813,000	1832232655,000	0,132	2084927977,000	473172836,000	40884100,000	183,000	67321,000
24	42036,000	258947582,000	1819968349,000	0,112	2133581414,000	465896168,000	40884100,000	182,000	67321,000
25	42005,000	263522186,000	178844329,000	0,119	2175515956,000	458006230,000	40884100,000	183,520	67321,000
26	41974,000	2634972931,000	1740798740,000	0,120	2175329370,000	459643561,000	38711904,000	155,000	62271,000
27	41913,000	269490371,000	1671409912,000	0,127	2232865077,000	443100612,000	38711904,000	156,000	62271,000
28	41883,000	2690951123,000	1716335979,000	0,131	2268911839,000	422039284,000	38711904,000	157,000	62271,000
29	41852,000	2748719578,000	1692807910,000	0,131	2331604647,000	415114931,000	38711904,000	157,000	62271,000
30	41821,000	2725211348,000	170366127,000	0,139	2317764420,000	407446928,000	38711904,000	155,000	62271,000
31	41791,000	2653872053,000	1771983303,000	0,148	2260396337,000	393475716,000	38711904,000	155,000	62271,000
32	41760,000	2632220474,000	1771764010,000	0,165	2238736932,000	384483552,000	38711904,000	156,000	62271,000
33	41730,000	2832276057,000	1765723636,000	0,161	2442563095,000	389712962,000	38711904,000	156,000	62271,000
34	41699,000	2809986129,000	1810775563,000	0,170	2431892064,000	378094065,000	38711904,000	153,000	62271,000
35	41671,000	2368569263,000	1705067299,000	0,166	1986595891,000	371973372,000	38711904,000	153,000	62271,000
36	41641,000	2441764274,000	1736226241,000	0,136	2077248666,000	364515608,000	38711904,000	154,000	62271,000
37	41610,000	2272204869,000	1686783669,000	0,174	1934503872,000	342700997,000	35275153,000	152,000	56453,000
38	41579,000	3429324416,000	309257713,000	0,174	3007467450,000	346078061,000	35775153,000	157,000	64453,000

Ескерту – [19] дерек көзі негізінде авторлармен құрастырылған.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Челекбай А. Д. Банк ісіндегі тәуекел- менеджмент теориясы, әлемдік тәжірибе және Қазақстан практикасы. – Алматы, 2007. – 311 б.
2. Лисак Б. И. Интегрированный риск-менеджмент в банках. – Алматы: Издательство «Экономика», 2013. – 892 б.
3. Искаков У. М. Банк ісі. – Алматы: Экономика, 2013. – 776 б.
4. Лаврушина О. И., Валенцева Н. И. Банковские риски. – М.: КНОРУС, 2016. – 232 с.
5. Мақыш С. Б. Ақша, несие, банктер теориясы. – Алматы, 2006. – 368 б.
6. Коновалова О. М. Методика (стандарт) оценки эффективности управления банковскими рисками // Банковское дело. – 2014. – № 3. – 126 с.
7. Santos A. C. Sovereign Capacity During a Financial Crisis: A Cross-Country Analysis // Journal of Credit Risk. – 2018. – 178 p.
8. Teodora P. Do Higher Bank Capital Requirements Really Decrease Systemic Risk, 2018. – 231 p.
9. Zaytseva A. V. Insurance of bank risk legal construction. main directions and importance in banking activities // Banking Law. – 2016. – № 5. – P. 62–65.
10. Лобанов А. А., Чугунова А. В. Энциклопедия финансового риск-менеджмента. – Альпина Паблишер, 2003. – 936 с.
11. Рогачев А. Ю. Современная роль коммерческих и региональных банков // Экономика и экономические науки. – 2016. – № 4. – С. 21–28.
12. Пименов Н. А. Управление финансовыми рисками. – М.: Юрайт, 2016. – 416 с.
13. Кузьмичева И. А., Подколзина Э. А. Система управления банковскими рисками // Фундаментальные исследования. – 2015. – № 2 (25). – С. 5635–5638.
14. Евдокимова С. С. Специфика оценки средневзвешенной стоимости капитала кредитной организации и методы ее оптимизации // Финансы и кредит. 2017. – № 14. – С. 18–19.
15. Приступ Н. П., Сенчукова А. С. Теоретические аспекты управления банковскими кредитными рисками // Современные научные исследования и инновации. – 2015. – № 6. – 126 с.
16. Тарасов А. Шлячков Н. Методы оценки параметров риска и доходности инвестиций. – М.: Эконом, 2014. – 109 с.
17. Екінші деңгейдегі банктер көрсеткіштері [Электронды ресурс] // ҚР Ұлттық банкі [ресми сайт]. – 2018. – URL: www.nationalbank.kz (қарау уақыты: 13.01.2020).
18. Екінші деңгейлі банктердің қаржылық көрсеткіштері [Электронды ресурс]. // Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитеті [ресми сайт]. – 2018. – URL: www.stat.gov.kz (қарау уақыты: 13.01.2020).
19. «Халық банк» АҚ қаржылық көрсеткіштері [Электронды ресурс]. // Halyk Bank [ресми сайт]. – 2018. – URL: www.halykbank.kz (қарау уақыты: 13.01.2020).
20. Гасанова М. М. Роль коммерческих банков в современной экономике и перспективы его развития. – Концепт. – 2016. – 118 с.
21. Волков А. А. Управление рисками в коммерческом банке. – М.: Омега-Л, 2015. – 156 с.
22. Мануйленко В. В. Реализация концепции доходности капитала с учетом риска // Экономика и бизнес. – 2016. – № 2. – С. 112.
23. Schnatterly K., Clark B. B., Michael L. J. H. Regulatory and governance impacts on bank risk-taking. – 2017. – 253 p.

REFERENCES

1. Chelekbaj, A. D. (2007), “Bank isindegi tәuekel – menedzhment teorijasy, alemdik tazhiribe zhane Kazakhstan praktikasy”, Almaty, 311 p. (in Kazakh).
2. Lisak, B. I. (2013), “Integrirovannyj risk-menedzhment v bankah”, Almaty, Jekonomika, 892 p. (in Russian).

3. Iskakov, U. M. (2013), “Bank isi”, Almaty, Jekonomika, 776 p. (in Kazakh).
4. Lavrushina, O. I. and Valenceva, N. I. (2016), “Bankovskie riski”, Moscow, KNORUS, 232 p. (in Russian).
5. Makysh, S. B. (2006), “Aksha, nesie, bankter teorijasy”, Almaty, 368 p. (in Kazakh).
6. Konovalova, O. M. (2014), “Metodika (standart) ocenki jeffektivnosti upravlenija bankovskimi riskami”, Bankovskoe delo, No.3, 126 p. (in Russian).
7. Santos, A. C. (2018), “Sovereign Capacity During a Financial Crisis: A Cross-Country Analysis”, Journal of Credit Risk, 178 p.
8. Teodora, P. (2018), “Do Higher Bank Capital Requirements Really Decrease Systemic Risk”, 231 p.
9. Zaytseva, A. V. (2016), “Insurance of bank risk legal construction. main directions and importance in banking activities”, Banking Low, No. 5, pp. 62–65. (in Russian).
10. Lobanov, A. A. and Chugunova, A. V. (2003), “Jenciklopedija finansovogo risk-menedzhmenta”, Al'pina Publisher, 936 p. (in Russian).
11. Rogachev, A. Ju. (2016), “Sovremennaja rol' kommercheskih i regional'nyh bankov”, Jekonomika i jekonomicheskie nauki, No. 4, pp. 21–28. (in Russian).
12. Pimenov, N. A. (2016), “Upravlenie finansovymi riskami”, Moscow, Jurajt, 416 p. (in Russian).
13. Kuz'micheva, I. A. and Podkolzina Je. A. (2015), “Sistema upravlenija bankovskimi riskami”, Fundamental'nye issledovanija, No. 2 (25), pp. 5635–5638. (in Russian).
14. Evdokimova, S. S. (2017), “Specifika ocenki srednevzveshennoj stoimosti kapitala kreditnoj organizacii i metody ee optimizacii”, Finansy i kredit, No. 14, pp. 18–19. (in Russian).
15. Pristup, N. P. and Senchukova, A. S. (2015), “Teoreticheskie aspekty upravlenija bankovskimi kreditnymi riskami”, Sovremennye nauchnye issledovanija i innovacii, No. 6, p. 126. (in Russian).
16. Tarasov, A. and Shljachkov, N. (2014), “Metody ocenki parametrov riska i dohodnosti investicij”, M.: Jekonom, 109 p. (in Russian).
17. “Ekinshi dengejdegi bankter korsetkishteri” (2018), KR Ul'ttyk banki, available at: www.nationalbank.kz (accessed: January 13, 2020) (in Kazakh).
18. “Ekinshi dengejli bankterdin karzhylyk korsetkishteri” (2018), Kazahstan Respublikasynyn Ul'ttyk jekonomika ministriliginin Statistika komiteti, available at: www.stat.gov.kz (accessed: January 13, 2020) (in Kazakh).
19. “Halyk bank' AK karzhylyk korsetkishteri” (2018), Halyk Bank, available at: www.halykbank.kz (accessed: January 13, 2020) (in Kazakh).
20. Gasanova, M. M. (2016), “Rol' kommercheskih bankov v sovremennoj jekonomike i perspektivy ego razvitija”, Koncept, 118 p. (in Russian).
21. Volkov, A. A. (2015), “Upravlenie riskami v kommercheskom banke”, Moscow, Omega-L, 2015, 156 p. (in Russian).
22. Manujlenko, V. V. (2016), “Realizacija koncepcii dohodnosti kapitala s uchetom riska”, Jekonomika i biznes, No. 2, p. 112. (in Russian).
23. Schnatterly, K., Clark, B. B. and Michael, L. J. H. (2017), “Regulatory and governance impacts on bank risk-taking”, 253 p.

SUMMARY

Risk management in the banking sector defines the general principles, trends and approaches of banking risks, as well as the development strategy of the risk management system. Increasing the profitability of financial institutions, increasing the volume of services providing adequate control and risk management. In addition, an effective risk management system is a good competitive advantage for any bank. The article discusses the need to organize a banking risk management system, risk management methods, quantitative and qualitative methods for assessing risks. The relevance of the work depends on a large number of banking risks, since it is socially significant, and the manual on cash loans, namely knowledge, definition and control of bank risks, is of interest to many interested parties. Thus, the stability of a bank depends, first of all, on its ability to manage risks.

ТҮЙІНДЕМЕ

Банк секторындағы тәуекелдерді басқару – банктік тәуекелдердің жалпы принциптерін, бағыттары мен тәсілдерін, сондай-ақ тәуекелдерді басқару жүйесінің даму стратегиясын анықтайды. Сонымен қатар, тәуекелдерді басқарудың тиімді жүйесі кез-келген банк үшін жақсы бәсекелестік артықшылық болып табылады. Қаржы ұйымдарының рентабельділігін арттыру, тиісті деңгейдегі бақылау және тәуекелдерді басқаруды қамтамасыз ететін қызметтер көлемін арттыру болып табылады. Мақалада банктік тәуекелдерді басқару жүйесін ұйымдастыру қажеттілігі, тәуекелдерді басқару әдістері, тәуекелдерді бағалаудың сандық және сапалық әдістері қарастырылады. Жұмыстың өзектілігі банктік тәуекелдердің көп мөлшеріне ұшырайтындығында, өйткені банктік бизнес функциясынан басқа әлеуметтік мәні бар және ақша-несие саясатының бағыттаушысы, яғни банктік тәуекелдерді білу, айқындау және бақылау көптеген тараптардың қызығушылығын тудырады. Осылайша, банктің тұрақтылығы ең алдымен оның тәуекелдерді басқару қабілетіне байланысты болып табылады.

РЕЗЮМЕ

Управление рисками в банковском секторе – определяет общие принципы, тенденции и подходы банковских рисков, а также стратегию развития системы управления рисками. Кроме того, эффективная система управления рисками является хорошим конкурентным преимуществом для любого банка. В статье рассматривается необходимость организации системы управления банковскими рисками, методов управления рисками, количественных и качественных методов оценки рисков. Актуальность работы зависит от большого числа банковских рисков, поскольку она является социально значимой, и руководство по денежным кредитам, а именно знание, определение и контроль банковских рисков, представляет интерес для многих заинтересованных сторон. Таким образом, стабильность банка зависит, прежде всего, от его способности управлять рисками.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Казбекова Карлыгаш Мухтаровна – докторант PhD, Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: karlygash.kazbekova@narhoz.kz

Джубалиева Зора Уабтагиевна – кандидат экономических наук, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: zora.dzhubalieva@gmail.com

MPHTI 06.73.55
JEL Classification: G21

STRATEGIC BANK MANAGEMENT OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN THE GLOBAL ECONOMY

V. N. Nepshina¹, Yu. V. Trofimova²

^{1,2}Kazakh-American Free University, Ust-Kamenogorsk, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The article discusses the strategic management of second-tier banks in the Republic of Kazakhstan in the context of the globalization of the economy, including the globalization of the banking sector. In modern conditions, an important task for Kazakhstan banks is to increase competitiveness, which is based both on financial stability and on the development of products for customers.

Purpose of research. The article discusses the strategic management of second-tier banks in the Republic of Kazakhstan in the context of the globalization of the economy, including the globalization of the banking sector. In modern conditions, an important task for Kazakhstan banks is to increase competitiveness, which is based both on financial stability and on the development of products for customers. *The purpose* of the study is to identify the main trends and problems of strategic management of Kazakhstan banks, proposal of directions for the strategic development of banks with national capital in modern conditions.

Methodology. Analysis of key indicators of the banking sector development (current state and dynamics), international best practices in developing products and services for customers, the possibility of applying this experience in Kazakhstan.

The originality / value of the work lies in the development of recommendations for banks with Kazakhstani capital on developing a strategy aimed at leadership in the industry in the country.

Conclusions: at present, Kazakhstani banks do not fully use the opportunities for the development of modern financial technologies, and also have problems with credit risks and a high level of overdue loans. Improving risk management and developing financial technologies based on the Internet and automation is relevant for their development strategies.

Keywords: development strategy, banking strategy, banking products, global economy, global competition, bank competitiveness.

ЖАҒАНДЫҚ ЭКОНОМИКА ЖҮЙЕСІНДЕ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БАНКТЕРІМЕН СТРАТЕГИЯЛЫҚ БАСҚАРУ

В. Н. Непшина¹, Ю. В. Трофимова²

^{1,2}Қазақстан-Американдық еркін университеті,
Өскемен, Қазақстан Республикасы

АҢДАТПА

Мақалада банк секторын жаһандандыруды қоса алғанда, экономиканы жаһандандыру жағдайында Қазақстан Республикасындағы екінші деңгейдегі банктерді стратегиялық басқару қарастырылады. Қазіргі жағдайда қазақстандық банктер үшін маңызды міндет бір мезгілде қаржылық тұрақтылыққа және клиенттерге арналған өнімдерді дамытуға, клиенттік бағдарлауды арттыру үшін негізделген бәсекеге қабілеттілікті арттыру болып табылады.

Зерттеудің мақсаты. Қазақстандық банктерді стратегиялық басқарудың негізгі үрдістері мен мәселелерін анықтау, қазіргі жағдайда ұлттық капиталы бар банктерді стратегиялық дамыту бойынша бағыттарды ұсыну.

Әдіснамасы. Банк секторын дамытудың негізгі көрсеткіштерін (ағымдағы жағдайы мен динамикасы), клиенттер үшін өнімдер мен сервистерді әзірлеудегі алдыңғы қатарлы шетелдік тәжірибені, Қазақстанда осы тәжірибені қолдану мүмкіндігін талдау.

Жұмыстың бірегейлігі / құндылығы елдегі салада көшбасшылыққа бағытталған стратегияны әзірлеу бойынша қазақстандық капиталы бар банктер үшін ұсынымдар әзірлеу болып табылады.

Зерттеу нәтижелер. Қазіргі уақытта қазақстандық банктер банктік қызметтерді клиентке бағытталған толық көлемде жасайтын қазіргі заманғы қаржылық технологияларды дамыту мүмкіндіктерін толық көлемде пайдаланбайды, сондай-ақ несиелік тәуекелдермен және несие бойынша мерзімі өткен берешектің жоғары деңгейімен мәселелер бар. Оларды дамыту стратегиясы үшін Интернет және автоматтандыру негізінде тәуекелдерді басқаруды жетілдіру және қаржылық технологияларды дамыту өзекті болып табылады.

Түйін сөздер: даму стратегиясы, банк стратегиясы, банк өнімдері, жаһандық экономика, жаһандық бәсекелестік, банктің бәсекеге қабілеттілігі.

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ БАНКАМИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В СИСТЕМЕ ГЛОБАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

В. Н. Непшина¹, Ю. В. Трофимова²

^{1,2}Казахстанско-Американский свободный университет,
Усть-Каменогорск, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается стратегическое управление банками второго уровня в Республике Казахстан в условиях глобализации экономики, включая глобализацию банковского сектора. В современных условиях важной задачей для казахстанских банков является повышение конкурентоспособности, которая основана одновременно и на финансовой устойчивости, и на развитии продуктов для клиентов, для повышения клиентоориентированности.

Цель исследования. Определение основных тенденций и проблем стратегического управления казахстанскими банками, предложение направлений по стратегическому развитию банков с национальным капиталом в современных условиях.

Методология. Анализ ключевых показателей развития банковского сектора (текущее состояние и динамика), передового зарубежного опыта в разработке продуктов и сервисов для клиентов, возможности применения этого опыта в Казахстане.

Оригинальность/ценность работы заключается в выработке рекомендаций для банков с казахстанским капиталом по выработке стратегии, направленной на лидерство в отрасли в стране.

Результаты исследования. В настоящее время казахстанские банки не в полной мере используют возможности развития современных финансовых технологий, делающие банковские услуги в полной мере клиентоориентированными, а также имеют проблемы с кредитными рисками и высоким уровнем просроченной задолженности по ссудам. Для стратегии их развития актуально совершенствование управления рисками и развитие финансовых технологий на основе Интернет и автоматизации.

Ключевые слова: стратегия развития, банковская стратегия, банковские продукты, глобальная экономика, глобальная конкуренция, конкурентоспособность банка.

ВВЕДЕНИЕ

На сегодняшний день банковская система Республики Казахстан представлена Национальным банком Республики Казахстан (НБРК) и 27 банками второго уровня (коммерческими банками, работающими на основании лицензии), к числу которых относятся и дочерние банки банковских структур России, Китая, Кореи, Пакистана. В том числе это и банк, вошедший в настоящее время в топ-3 по величине активов (ДБ АО «Сбербанк»). Интенсивное развитие банкинга и банковских услуг, рост иностранных банковских структур на казахстанском рынке заставляет казахстанские банки с национальным капиталом искать пути повышения собственной конкурентоспособности, вырабатывать новые стратегии развития на глобальном рынке. Важным направлением для казахстанских банков является повышение клиентоориентированности за счет применения современных финансовых технологий. Это и определяет важность исследуемой проблемы.

Именно поэтому в работе была поставлена цель – исследовать основные тенденции и проблемы стратегического управления казахстанскими банками и на основе этого предложить направления по стратегическому развитию банков с национальным капиталом в современных условиях.

Объект исследования – банки второго уровня, работающие в Республике Казахстан (как банки с национальным капиталом, так и банки с иностранным капиталом, включая дочерние банки крупных зарубежных банковских структур).

Предмет исследования – стратегия развития банков второго уровня.

Проблемные положения и ожидаемые результаты: в настоящее время банковская система Республики Казахстана прошла определенную зону риска, в результате чего кризисное положение имели даже крупные (из топ-3 банки страны), после чего произошла реструктуризация рынка, серия слияний и поглощений на нем. На банковском рынке Казахстана активно производят экспансию зарубежные банки (особенно, российские). В этих условиях казахстанские банки должны не развивать свою зарубежную экспансию, а сконцентрироваться на повышении конкурентных преимуществ на внутреннем рынке, в том числе, за счет развития финансовых технологий, особенности которых и место в стратегии рассмотрены в статье.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Прежде всего, необходимо определить, что рассматривается под стратегией банка и стратегическим банковским управлением.

Если рассматривать основы стратегического менеджмента (управления), то, прежде всего, надо описать сущность стратегии. Стратегия организации по А. Томпсону – комбинация методов конкуренции и организации бизнеса, направленная на «удовлетворение клиентов и достижение организационных целей» [1, с. 32]. И. Маврина [2], определяя сущность стратегии организации, указывает на то, что стратегия – это не цель компании. Компания определяет цель (в идеале цель должна быть сформулировано по принципам SMART – то есть, иметь Specific (Конкретность), Measurable (Измеримость), Attainable (Достижимость), Relevant (Актуальность), Time-bound (Ограниченность во времени)) исходя из стратегического анализа внешней среды и собственных (внутренних) возможностей. Стратегия же является только комбинацией тех методов, которые компания в долгосрочном периоде использует для достижения поставленных целей. То есть, стратегия – долгосрочный план по использованию ресурсов, методов, чтобы достигнуть поставленные цели.

Отсюда, стратегическое управление (или стратегический менеджмент) – «процесс принятия и осуществления стратегических решений, центральным звеном которого является стратегический выбор, основанный на сопоставлении собственного ресурсного потенциала предприятия с возможностями и угрозами внешнего окружения, в котором оно действует» [2, с. 4]. Стратегический менеджмент тесно связан с маркетингом, поскольку рассматривается выбор на основе анализа рынка, потребностей клиента. Необходимым является также и учёт внутренних возможностей организации в принятии решений, направленных на развитие. Стратегический менеджмент состоит в процессе выбора и последующей реализации стратегии развития, О.Виханский определяет также, что стратегическое управление организацией является таким управлением, которое «опирается на человеческий потенциал как основу

организации, ориентирует производственную деятельность на запросы потребителей, гибко реагирует и проводит своевременные изменения в организации, отвечающие вызову со стороны окружения и позволяющие добиваться конкурентных преимуществ, что в совокупности дает возможность организации выживать в долгосрочной перспективе, достигая при этом своих целей» [3, с. 25].

Реализация стратегии организации должна быть направлена на развитие. Под развитием в теории стратегического менеджмента понимается, например, М. Месконом и Ф. Хедоури «долгосрочная программа совершенствования возможностей решать различные проблемы и способностей к восстановлению, особенно путем повышения эффективности управления культурой организации» [4, с. 87]. И. Анософф определяет развитие как «определение основных долгосрочных целей и задач предприятия и утверждение курса действий, распределение ресурсов, необходимых для достижения этих целей» [5, с. 55]. А. Томпсон определяют развитие как «составная часть, направлена на качественные изменения в деятельности организации, связанные с переходом организации на качественно новый организационный уровень» [1, с. 77]. То есть, развитие – это направленное действие организации, позволяющее перейти на новый организационный уровень, улучшить показатели деятельности. И развитие достигается посредством управления, включая стратегическое управление организацией.

С. Филин, И. Маврина, А. Зуб, определяя стратегию бизнеса, рассматривают в качестве основных ее элементов миссию, видение и цели. Миссия – своеобразная философия бизнеса, набор его ключевых ценностей, которые фирма в долгосрочном аспекте должна придерживаться [2, с. 34]. Видение – это то состояние развития бизнеса, которое стратегический менеджер видит в будущем, через определенный срок или через некоторые сроки (как этапы развития) [6, с.59]. Видение позволяет формировать стратегию, что отмечает также А. Томпсон [1, с.38]. Цели же – это те планируемые результаты деятельности бизнеса, «для достижения которых требуются усилия и организованные действия» [7, с.46]. В правильно сформулированной цели должны соблюдаться параметры, прежде всего, измеримости и достижимости цели, ее конкретности. При этом, стратегические цели – это долгосрочные цели, имеющие сроки 3–5 лет. Сами эти цели могут пересматриваться с учетом изменения внешней и внутренней среды компании, потому что стратегия не является чем-то неизменным, стратегический менеджмент является непрерывным процессом [6, с.65].



Рисунок 1 – Стратегия и тактика развития организации

Примечание – составлено авторами

Тактика бизнеса является способом движения к достижению цели, формой реализации стратегии. Она предполагает решение задач в краткосрочном аспекте: текущие решения по совершенствованию структуры управления, бизнес-процессов, управления персоналом, технологическими процессами, экономикой, маркетингом. Что сейчас организации «необходимо разработать сложные системы архитектуры, которые будут соответствовать обоим типам управленческого поведения» [5, с. 109], часто выстраивая тактику на основе стратегии, взаимоувязывая стратегию и тактику. Это, в частности, показано на схеме на рисунке 1.

Тактика не предполагает постановку и решение долгосрочных целей, но с ее помощью решаются текущие проблемы бизнеса. Стратегия и тактика реализуются во взаимосвязи. Тактические решения, в свою очередь, должны приниматься в рамках принятой стратегии. И. Анософф утверждает, что в настоящее время стратегия и тактика (оперативное управление) – не являются альтернативами друг другу в управлении организацией. То есть, стратегия предопределяет долгосрочное развитие, тактика – краткосрочные решения, но в рамках стратегии.

Применительно к банку второго уровня – финансовой организации, которая является финансовым посредником, выполняя функции аккумуляции и предоставления во временное пользование денежных средств, а также выполняя посредничество в расчетах, можно сказать следующее об особенностях стратегии развития такой организации. Рост банка дает возможность привлекать большие объемы ресурсов, направляя их далее на активные операции, а также получать больше комиссионных доходов за счет разного типа посреднических финансовых операциях. Если до эпохи развития Интернет под ростом понимался именно рост количества точек обслуживания, что влияет на рост клиентской базы, а отсюда – и иных показателей, то в настоящее время парадигма сильно изменилась, и теперь банк может не иметь большого числа точек обслуживания, но при наличии конкурентоспособных продуктов обслуживать клиентов через Интернет и при использовании партнёрских и агентских отношений. Именно поэтому в стратегии банка такое большое внимание уделяется стратегии развития продуктов, стратегии их продвижения на рынке.

Современные публикации из периодики, посвященные вопросам стратегии развития банков, стратегическому менеджменту в банковском секторе, например, таких авторов как Н. Е. Соловьева и Н. И. Быканова [8], О. М. Ермоленко [9], Г. Е. Пустовалова [10], В. И. Жировов [11], V. Sprinivas и других специалистов Deloitte [12], R. Alt и соавторов [13], специалистов McKinsey S. Khanna и Н. Martins позволяют сделать выводы относительно современных особенностей управления развитием банков, банковского стратегического управления и тактики банковского управления:

1) необходимость снижения текущих непродуктивных затрат, в том числе, связанных с излишним числом офисов обслуживания, поскольку данные процессы можно отчасти перевести в Интернет (о чем пишет, в частности, В. И. Жировов [11]);

2) обеспечение устойчивости и надёжности (что, прежде всего, интересно правительствам, устанавливающим и повышающим нормы собственного капитала, вводящим системы страхования депозитов, но это в конечном итоге положительно влияет на привлечение клиентов банками);

3) превращение банков в публичные институты с размещением акций на биржах (IPO) для роста собственного капитала;

4) диверсификация деятельности банка по странам, экспансия на зарубежные рынки (что помогает привлечь ресурсы или разместить вложения в тех странах, где уровень финансовых технологий ниже, за счет более высокой конкурентоспособности);

5) рост клиентоориентированности (ориентации на максимальное удовлетворение потребностей клиентов [11]) как залога развития и активны, и пассивных, и иных операций;

6) цифровизация имеющихся услуг, перевод услуг банка в электронный вид, что ускоряет документооборот, сокращает количество «ручного» труда, ускоряет процесс операционной деятельности;

7) разработка новых цифровых услуг (финансовых технологий или FinTech [13]), позволяющих увеличить результаты как пассивных, так и активных операций, а также посреднических расчетных операций, без дополнительного увеличения «ручного» труда;

8) обеспечение информационной безопасности, поскольку развитие FinTech предполагает рост возможных рисков несанкционированного доступа к информации, кибермошенничество и прочее, откуда необходимость защиты информации в банковских системах, на что, в частности, большой акцент делается в исследованиях компаний McKinsey [13] и Deloitte [12].

В результате, можно представить схему, где показана взаимосвязь стратегии банков с тактикой, предпринимаемой для развития банка, его продуктов и услуг (рисунок 2).

При этом, банки конкурируют между собою в настоящее время не только за клиента по активным операциям (кредитование), но и за привлечение ресурсов.

Привлечению ресурсов за счет роста клиентоориентированности как раз и способствует развитие цифровых финансовых технологий, поскольку клиент получает удобные инструменты для своей деятельности, а банк – его ресурсы во временное использование.



Рисунок 2 – Взаимосвязь стратегии и тактики банка
Примечание – составлено авторами

То есть, цифровизация процессов деятельности банка и развитие финансовых технологий способствует и росту его доходов (за счет роста конкурентоспособности, развития активных операций и операций, приносящих комиссионные доходы), и оптимизации затрат, и обеспечению стабильности ресурсной базы, что важно для финансовой устойчивости. Потому, развитие финансовых технологий современными банками рассматривается как ключевая часть стратегии, и в рамках этого направления развиваются продукты: Интернет-банкинг, расчетное обслуживание через терминалы и банкоматы, электронные деньги, расчеты и кредитование посредством банковских карт, Интернет-анкеты для кредитов и т.п.

Далее необходимо рассмотреть, насколько развитие финансовых технологий способствует росту конкурентоспособности и ключевых показателей казахстанских банков. Для этого методы исследования строятся на изучении:

- ключевых показателей банковского сектора Казахстана (активы, в т.ч. кредитный портфель и прибыль банков, их динамика, выделение наиболее успешных по показателям банков)
- анализ на основе статистической информации Национального банка РК;
- сравнении ключевых показателей банковского сектора Казахстана с ключевыми показателями банковского сектора зарубежных стран, включая крупнейших глобальных и региональных банков;

– оценка популярности банковских продуктов казахстанских банков (анализ на основе проведенных исследований в других источниках);

– сравнение (сравнительный анализ) банковских продуктов казахстанских банков с аналогичными продуктами зарубежных банков.

Материалы для проведения исследования можно получить из источников: статистика Национального банка Республики Казахстан по развитию банковского рынка [15], годовые отчеты Национального банка Республики Казахстан, где отражена информация об основных тенденциях развития банковского сектора страны [16], аналитика консалтингово-аналитических фирм, таких как KazKom Securities [17], исследования и рейтинги в сфере мобильного банкинга от Marksw Webb за 2019 год [18], пластиковых карт в Казахстане от Национального банка Республики Казахстан [19] и А. Галиева (издание PROFIT) [20]. Также материалы о зарубежных банках представлены в отчетах и исследованиях банковского сектора по соответствующим странам и банкам.

Изменение активов и обязательств банков Республики Казахстан за 2016-2019 год (данные за 2019 год – за 10 месяцев – январь-октябрь) представлены в таблице 1:

Таблица 1 – Изменение активов и обязательств банков Республики Казахстан за 2016-2019 гг.

Показатели	Данные на дату					Отн. изм. %
	01.01. 2016	31.12. 2016	31.12. 2017	31.12. 2018	01.11. 2019	
Активы банков, трлн. тенге	25,7	25,6	24,2	25,2	26,5	3,06
Ссудный портфель, трлн. тенге	15,7	15,5	13,6	13,8	14,3	-8,93
Доля ссудного портфеля в активах, %	61,1	60,7	56,1	54,5	54,0	-7,1
Обязательства банков, трлн. тенге	22,9	22,7	21,1	22,2	23,1	1,25
Депозиты физических лиц, трлн. тенге	7,7	7,9	8,2	8,8	8,9	15,86
Доля депозитов в обязательствах, %	33,6	34,8	38,9	39,5	38,5	4,9
Собственный капитал банков, трлн. тенге	2,8	2,8	3,1	3,0	3,3	17,70
Доля собственного капитала в пассивах, %	11,0	11,1	12,8	12,0	12,6	1,6

Примечание – составлено авторами на основе источника [15]

Из приведенных данных видно, что активы банка выросли не столь значительно – на 3,06 %, а ссудный портфель уменьшился на 8,93 %, его доля в активах снизилась с 61,1 до 54 %. Обязательства банков выросли еще менее значительно – на 1,25 %. Быстрее вырос собственный капитал – на 17,7 % (в т.ч. за счет увеличения размера минимального собственного капитала для банков). Однако, депозиты физических лиц возросли очень существенно – на 15,86 %, что характеризует рост заинтересованности физических лиц в услугах банков, в т.ч. рост остатков на разных видах депозитов.

Важно отметить, что ранее второй по величине банк Казахстана Казкоммерцбанк (KazKom) в 2017 году, при наличии значительного убытка, был продан Народному банку Казахстана, в 2018 полностью присоединен к Народному банку Казахстана. Помимо этого за последние 3 года были закрыты Банк Астаны (на начало 2016 года – 19-й по размеру активов), Delta-банк (на начало 2016 года – 13-й по размеру активов), Эксимбанк (на начало 2016 года – 27-й по размеру активов) и ряд иных, а общее количество банков сократилось с 35 до 27, что существенно.

Наиболее крупными по активам банки Казахстана на начало 2016 и на конец октября 2019 года представлены на рисунке 3:

Из приведенной диаграмм видно, что крупнейшим банком за анализируемый период стал АО «Народный Банк Казахстана», ранее занимавший второй место, но присоединивший к себе АО «Казкоммерцбанк». ДБ АО «Сбербанк» занял второе место, в то время как на начало периода он находится на 4 месте, также увеличив активы. АО «Цесна банк» (сменил название и бренд на АО «Jysan Bank» в 2018 году) с третьего места переместился только на седьмое, не войдя в топ-5 банков по активам. При этом, банк испытывал значительные трудности в 2018 году, сменил собственника [17].

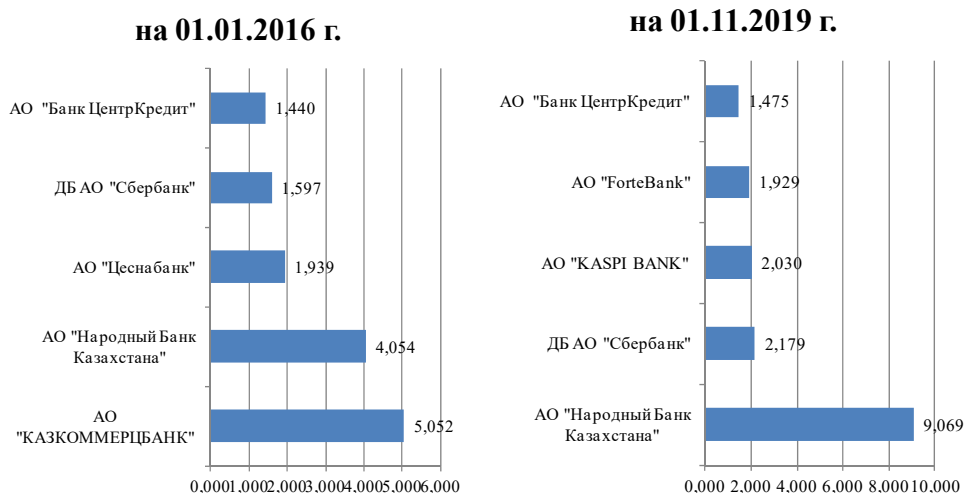


Рисунок 3 – Топ-5 банков второго уровня по активам на начало 2016 года и на 01.11.2019 г.
Примечание – составлено авторами на основе источника [15]

Выход на второе место ДБ АО «Сбербанк» не является случайным. Этот банк второго уровня имеет значительные конкурентные преимущества перед многими казахстанскими банками с национальным капиталом за счет следующих его особенностей:

1) использование ресурсов головной компании – ПАО «Сбербанк России» (Российская Федерация) – крупнейшего в России и Восточной Европе коммерческого банка с государственным участием;

2) использование современных финансовых технологий, которые были разработаны и апробированы в головной компании (ПАО «Сбербанк России») и переданы дочерней структуре: удобный Интернет-банк для юридических лиц, системы эквайринга банковских карт, Интернет-банк для физических лиц (Сбербанк-Онлайн), интегрированный с системами банкоматов и терминалов, системы быстрых платежей с карты на карту, в т.ч. через сайт или мобильное приложение, в т.ч. международные платежи (в Россию, Беларусь), а также автоматизация ряда процессов (кредитные заявки, пополнение и снятие наличных, в т.ч. юридическими лицами и др.);

3) доверие как к кредитно-финансовому институту у вкладчиков и держателей счетов (юридических и физических лиц), что сыграло ключевое значение при банковском кризисе в Казахстане в 2017–2018 гг. (объем депозитов физических лиц вырос за 2016–2019 гг. с 496,6 млн. тенге до 734,8 млн.тенге, т.е. на 48%, обязательства – на 34,3 % [15; 16].

То есть, инновационная стратегия развития и применение финансовых технологий для этого банка – одна и надо отметить, что переход такого банка второго уровня с национальным капиталом как «KASPI BANK» стало также неслучайным (на начало 2016 года находился только на 6 месте по величине активов). Этот банк также активно использует инновационные продукты, удобные как для физических, так и для юридических лиц. Банком за анализируемый период были внедрены:

- эмиссия международных банковских карт (Visa, Mastercard), как кредитных, так и дебетовых;
- удобный для пользователей Интернет-банк и мобильное приложение;
- возможность быстрого перевода с карты на карту (по аналогии с системой Сбербанк-онлайн);
- внедрение карты рассрочки Kaspi Red (предполагается покупка по карте без процентов по кредиту, но с обязательным погашением задолженности в течение определенного срока, комиссионное вознаграждение за покупки платит банку продавец, для чего сначала договор заключается между ним и банком);
- максимальная автоматизация процессов.

Динамика ключевых показателей «KASPI BANK» (активы, кредитный портфель и депозиты физических лиц) представлены на рисунке 4:

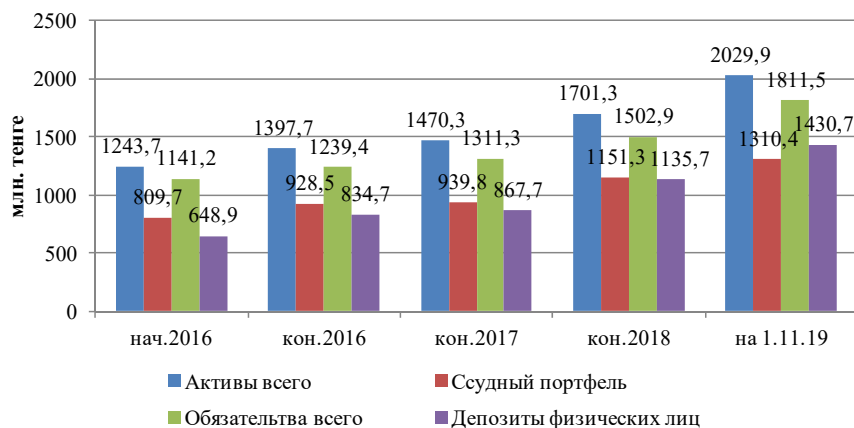


Рисунок 4 – Динамика роста АО «KASPI BANK» с начала 2016 года до 01.11.2019 г.
Примечание – составлено авторами на основе источника [15]

Активы банка увеличились за анализируемый период на 63,21 %, в том числе, на 61,84 % – ссудный портфель. Обязательства увеличились менее значительно – на 58,74 % (более значительно увеличился собственный капитал), но в обязательствах очень существенно возросли остатки депозитов физических лиц – на 120,48 %.

Следующий важный вопрос – развитие клиентоориентированности казахстанских банков. Применение финансовых технологий в этом, как уже было сказано, является важным направлением. Если рассматривать рейтинги мобильного банкинга, которые определяются специалистами, исследующими данную область, то в 2019 году лидерами по данному инструменту стали: Сбербанк, Kaspi Bank, Банк Центр Кредит и АТФ Банк [18]. Через мобильные приложения этих банков можно переводить деньги по различным идентификаторам, включая перевод с карты на карту, узнавать о задолженности, создавать подписки, оплачивать разного вида квитанции, платежи в бюджетную систему. Kaspi Bank и Forte Bank также интегрировали в мобильные приложения маркет-плейсы, представляющие клиентам возможность купить новые услуги и продукты банка прямо из мобильного приложения, а также оплатить за разные товары и услуги компаний-партнёров через приложение. Также Halyk Bank, Kaspi Bank, Евразийский Банк, Банк ЦентрКредит сделали доступным переводы по номеру телефону на карту другого лица (по аналогии с системой переводов во многих банках в России, в Казахстане эта технология пока что представлена слабо) [18].

Специалистами Markswеbb даны следующие рейтинги мобильным приложениям казахстанских банков (рисунок 5):

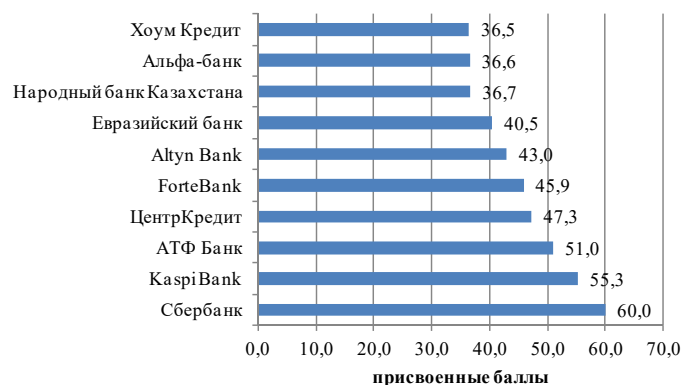


Рисунок 5 – Рейтинги мобильных приложений казахстанских банков
Примечание – составлено авторами на основе источника [18]

То есть, лучшим приложением признано именно приложение дочернего банка зарубежной банковской структуры. В рейтинг вошли также еще 2 банка с зарубежным капиталом – Альфа-банк и Хоум Кредит. Казахские Kaspi Bank и АТФ Банк заняли 2 и 3 места, что означает, что их приложения в целом близки к лидеру. Но всё же они отстают по количеству баллов достаточно сильно. Участие Kaspi Bank в представленном рейтинге и его второе место как раз доказывает важность развития финансовых технологий в росте ресурсной базы, а с ней и активов, что продемонстрировал этот банк за анализируемый период.

Рост количества депозитов в банках, активно развивающих финансовые технологии, включая мобильный банкинг, объясняется и в целом ростом числа держателей банковских карт и их эмиссии. На 1 ноября 2019 года в обращении находится 31,2 млн. платежных карточек, а количество держателей данных карточек составило 27,8 млн. дер. (по отношению к 1 ноября 2018 года – больше на 42,9 % и 55 % соответственно). Наиболее распространенные – дебетовые карты (78,9 %), доля кредитных – 17,4 % [19]. При этом, именно Kaspi bank в 2019 году стал лидером по эмиссии дебетовых карт, предоставляя достаточно удобную систему Интернет-банкинга и условия обслуживания карт [20], и это определило рост депозитов физических лиц в данном банке, в том числе, повлиявшее на его выход на 3 место по величине активов.

Тем не менее, если рассматривать банковские инновации в соседних государствах, а именно в России, можно увидеть, что там они развиваются несколько интенсивнее, чем в казахском банковском бизнесе. Связано это, в том числе, с переводом в электронный формат взаимоотношений банков и клиентов. Одним из лидеров, помимо Сбербанка России, который предложил даже еще более удобные инновационные продукты для физических и юридических лиц, стал банк «Тинькофф» (частный банк без государственного участия, находящийся только на 18 месте по активам, хотя и активно их приращивающий и продвигающийся в рейтинге). Работа данного банка уникальна для российского банковского бизнеса, поскольку строится на следующих основах:

- банк имеет минимум офисов: основной офис в столице и сеть агентов, сотрудничающих с банком по разным городам;
- взаимоотношения с клиентом строятся на основе оформленных карт и подключенных мобильных приложений (плюс личных кабинетов в браузере), включая расчеты, депозиты, кредиты, эквайринг, притом, и с физическими, и с юридическими лицами;
- банк имеет минимум собственных банкоматов: клиент может снять с карты или пополнить карту в любом банкомате без комиссии при сумме от 3 тыс.руб.;
- карты выдаются не только физическим лицам, но и юридическим лицам (последним – для снятия, расчетов, пополнения счетов).

Такую модель работы вслед за банком «Тинькофф» в России уже переняли Киви-банк (проект «Рокет-банк»), Модуль-банк, Банк Точка (проект ФК «Открытие»). Многие традиционные банки также отчасти копируют эту модель работы, активно развивая сотрудничество с клиентами через агентов [21].

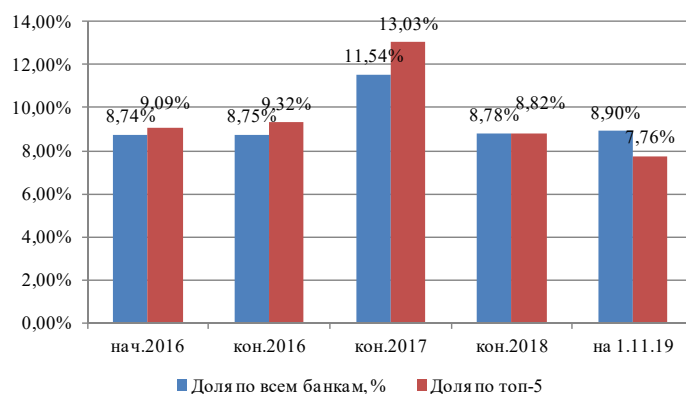


Рисунок 6 – Доля просроченной ссудной задолженности с начала 2016 года до 01.11.2019 г.
Примечание – составлено авторами на основе источников [15; 16]

Следует отметить и такой факт. В настоящее время последние 3 года банковский бизнес в Казахстане испытывал значительные проблемы, которые были связаны с ростом объемов просроченных кредитов. На рисунке 6 представлены данные по просроченной ссудной задолженности (ее доле в общей ссудной задолженности) по всему банковскому рынку и по топ-5 банков по величине активов:

То есть, налицо увеличение с начала 2016 по конец 2017 года доли просроченных ссуд в ссудных портфелях как в целом по банковской системе, так и конкретно по топ-5 банков (из топ-5 банков самая высокая доля задолженности на конец 2017 года – у Казкоммерцбанка – 34,89 %, в то время как у Народного банка – только 9,24 %, у Сбербанка ниже всего – 6,26 %). К концу октября 2019 года доли просроченной задолженности значительно снижаются, и по топ-5 банков они снижаются еще быстрее, ниже уровня начала 2016 года (самая высокая – у Forte Bank – 8,94 %, а у Сбербанка самый низкий уровень – 6,03 %). Это говорит о том, что банки снизили риски по ссудной задолженности. Но Сбербанк, который и в кризисный период демонстрировал ее низкий уровень, по всей видимости, имеет наиболее развитую систему управления рисками по сравнению с другими крупнейшими банками.

Сальдированный финансовый результат по всем банкам и по топ-5 представлен на рисунке 7:

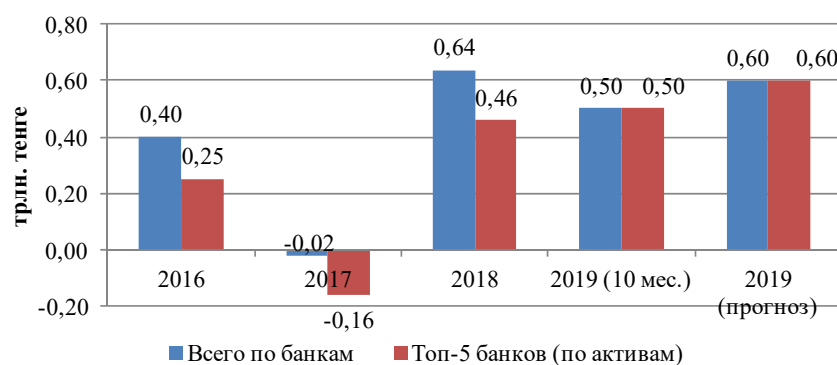


Рисунок 7 – Сальдированный финансовый результат за 2017-2019 гг.

Примечание – составлено авторами на основе источников [15; 16]

Таким образом, существенное ухудшение финансовых результатов банка сменилось улучшением показателей уже в 2018 году, что связано было с сокращением доли просроченной задолженности, улучшением управления кредитными рисками. Улучшение управления кредитными рисками по-прежнему остается актуальным вопросом для стратегии развития казахстанских банков.

Сравнение результатов казахстанских банков целесообразно проводить, прежде всего, с другими странами ЕАЭС (Россией и Беларусью, прежде всего). В таблице 2 представлено сравнение банковских систем этих государств и ключевых показателей:

Из данных таблицы видно, что показатели российского банковского сектора намного более значительны и по капиталу (хотя, немного уступают белорусским показателям по топ-3 банков), и по финансовым результатам. Более того, активно развивающийся «технологичный» Тинькофф-банк по показателям превосходит также активно развивающиеся «технологичные» банки Казахстана и Беларуси.

Более того, именно российские банки активно производят экспансию на рынки других стран ЕАЭС, и входят в топ-3 банков как Беларуси, так и Казахстана (дочерние банки Сбербанка).

Если же сравнивать с глобальными банками на мировом рынке, следует сказать, что активы американского JPMorgan Chase (входит в топ-4 банков США и 6 по величине активов в мире) составляют на конец 2019 года \$ 2867 млрд., а чистая прибыль за 2019 год – \$ 36,4 млрд., что значительно выше активов и прибыли всех банков в странах ЕАЭС. Если рассматривать Deutsche Bank (крупнейший банк Германии), его активы на конец 2018 года составляли € 1348 млрд., а чистая прибыль за этот же период – € 341 млн. Для Raiffeisen Bank (Австрия, с большой сетью дочерних банков, в т.ч. в странах ЕС, в России, Беларуси, Украине и др. странах) – соответственно € 140,1 млрд. и € 1270 млн. Эти показатели значительно выше показателей деятельности не только казахстанских, но и крупных российских банков.

Таблица 2 – Сравнение показателей развития банковской системы Республики Казахстан с показателями Российской Федерации и Республики Беларусь

Показатели / страны	Республика Казахстан	Российская Федерация	Республика Беларусь
Топ-3 крупнейших банка страны (по активам на конец 2019 г.)	Народный Банк Казахстана Сбербанк ForteBank	Сбербанк ВТБ Газпромбанк	Беларусбанк Белагропромбанк БПС-Сбербанк
Сальдированный финансовый результат за 2019 год по топ-3 крупнейших банков, млн.долл. США	1 101	18 729	20 406
Величина активов по топ-3 крупнейших банка страны, млн. долл. США	34 615	829 635	1 057
Развитие крупных банков на международном рынке	ДБ АО «Сбербанк» является дочерним банком ПАО «Сбербанк» (Россия), на рынке РК есть дочерние структуры крупных российских банков (ВТБ, Альфа-банк) и банков из других стран	ПАО «Сбербанк», ПАО «ВТБ», ПАО «Альфа-банк» активно осуществляют экспансию на зарубежные рынки (в страны ЕАЭС и за их пределы, в т.ч. в ЕС)	БПС-Сбербанк является дочерним банком ПАО «Сбербанк» (Россия), также на рынке есть дочерние структуры российских ВТБ, Альфа-банка, Газпромбанка
Наиболее стремительно развивающиеся FinTech банки, их активы и финансовый результат за 2019 год, млн. долл. США	Kaspi Bank: \$5676 млн. – активы \$458 млн. – финансовый результат	Тинькофф банк \$10076 млн. – активы \$460 млн. – финансовый результат	Технобанк: \$258 млн. – активы \$2.5 млн. – финансовый результат
Примечание – составлено авторами на основе источников [15; 22; 23]			

Аналогично высокие показатели демонстрируют в последние годы китайские банки, вышедшие на первые позиции на мировом финансовом рынке, первые мировые топ-3 банка по величине активов:

- Industrial & Commercial Bank of China (\$ 4005 млрд.);
- China Construction Bank Corp (\$ 3397 млрд.);
- Agricultural Bank of China (\$ 3233 млрд.) [24].

При этом, данные финансовые структуры активно развивают международную экспансию, открывая дочерние банки и филиалы за рубежом. Например, Bank of China, находящийся на 4 месте в мире по активам, имеет дочернюю структуру и в Казахстане.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

В целом, можно сделать выводы, что на сегодняшний день применение инноваций в банковской деятельности является одним из факторов развития банков второго уровня Казахстана. На сегодняшний день на второе место по объему активов в Казахстане вышел ДБ АО «Сбербанк» – дочерняя структура крупнейшего российского банка. Не только поддержка крупной банковской структуры из России помогает продвигать этот банк (поскольку одновременно с ним на рынке работают дочерние структуры двух других российских банков – ВТБ и Альфа-банк), но и применение инновационных продуктов (Сбербанк-онлайн как система расчетов, мобильного и Интернет-банкинга для физических и юридических лиц, автоматизация ряда процессов работы, включая кредитование). Также для этого банка отмечен высокий уровень управления кредитными рисками, минимальная доля просроченных ссуд в ссудном портфеле, даже в 2017–2018 гг., когда отмечалось ухудшение показателей в целом по банковской системе Казахстана. Всё это во многом определяет конкурентоспособность этой дочерней зарубежной банковской структуры на казахстанском рынке и ее рост.

С другой стороны, ряд казахстанских банков нацелены на увеличение клиентоориентированности: активно развивают инновационные продукты, за счет чего существенно наращивается портфель их депозитов и иных обязательств, а вслед за этим – и портфель кредитов, не являющихся сверхрисковыми. Ярким примером является вышедший за 2016-2019 годы с 6 на 3 места по размеру активов АО «Kaspi

Bank», нынешний лидер по динамике эмиссии банковских карт, по качеству мобильного и Интернет-банкинга (после Сбербанка).

При этом, в той же России имеются образцы банков, которые еще в большей мере строят бизнес на применении современных финансовых технологий. Банк «Тинькофф», который еще с 2015 года высказывает идею о необходимости выхода на казахстанский рынок, еще в большей мере автоматизировал процессы управления операциями как физических, так и юридических лиц, с минимумом собственных офисов и банкоматов.

ВЫВОДЫ

Современные казахстанские банки для обеспечения конкурентоспособности, в том числе, перед активно развивающимися на национальном рынке зарубежными банковскими структурами, должны увеличивать количество инноваций в банкинге, анализировать предложения и казахстанских лидеров данной сферы, и зарубежных (например, модели работы «Тинькофф банк» в России). Внедрение безофисного обслуживания через сеть агентов, развитие собственных систем Интернет-банкинга и банковских карт для физических и юридических лиц, простые переводы между картами и простой эквайринг могут стать залогом интереса к услугам таких банков, роста спроса на такие услуги, а отсюда – увеличения их ресурсной базы и объема активных операций.

Только развития современных финансовых технологий для казахстанских банков недостаточно. Как показали события в банковском секторе в 2017–2018 гг., для казахстанских банков актуальным вопросом является управление рисками. Если ДБ АО «Сбербанк» сумел сохранить минимальный уровень просроченной задолженности в выданных ссудах, то многие казахстанские показатели имели и имеют более высокий уровень просроченной задолженности, что негативно влияет и на их финансы, и на их имидж, а отсюда – и на доверие клиентов к этим банкам. Поэтому, совершенствование риск-менеджмента при кредитовании должно стать еще одним важным направлением в стратегии развития казахстанских банков в условиях глобализации рынка.

Учитывая всё это, для казахстанских банков требуется существенное улучшение своих конкурентных позиций на рынке (в т.ч. по отношению к иностранным банкам, работающим или планирующим работать на рынке страны в перспективе) и в части обеспечения роста банков и стабильности банковской системы, чтобы обеспечить рост капитализации и доходов хотя бы на том уровне, который уже достигнут в России. Идея развивать интернациональную экспансию для казахстанских банков пока что является преждевременной. За последние годы банковская система Казахстана только в определенной мере снизила риски и произвела ряд процедур консолидации, но и после этого ее активы, капитал и финансовые результаты значительно уступают даже другим двум крупным странам ЕАЭС – России и Беларуси.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Thompson A., Gamble J., Peteraf M. Essentials of Strategic Management: The Quest for Competitive Advantage: 5th Edition. – London: McGraw-Hill Education, 2016. – 496 p.
2. Маврина И. Н. Стратегический менеджмент. – Екатеринбург: УрФУ, 2014. – 134 с.
3. Виханский О. С. Стратегическое управление: 4-е изд., перераб. и доп. – Москва: Экономистъ, 2015. – 670 с.
4. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: 3-е изд., М.: ИД Вильямс, 2017. – 672 с.
5. Anosoff I. Strategic Management. London: Springer, 2016. – 236 p.
6. Зуб А. Т. Стратегический менеджмент: 4-е изд., перераб. и доп. Москва: Издательство Юрайт, 2018. – 375 с.
7. Филин С. А. Практический менеджмент или управление для управляющих: 2-е издание, доп. – Алматы: Институт директоров, 2011. – 172 с.

8. Соловьева Н. Е., Быканова Н. И., Альнакула М. Пути повышения конкурентоспособности банков с государственным участием на национальном рынке банковских услуг // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Экономика. Информатика. – 2018. – №2. – С. 273–281.
9. Ермоленко О. М. Развитие банковского сектора на основе современных технологий обслуживания // Научный вестник ЮИМ. 2018. №2. С.26-31.
10. Пустовалова Г. Е., Мурзаibraим Уулу Р. Маркетинговая стратегия коммерческого банка и особенности ее формирования // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. – Бишкек: Общественное объединение «Иссык-Кульский форум бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии». – 2017. – С. 41–46.
11. Жировов В. И. Стратегии и современные модели управления в сфере денежно-кредитных отношений // Вестник ВГУ. Серия: Экономика и управление. – 2015. – №1. – С. 104–113.
12. Sprinivas V., Schoeps J.-T., Ramsay T. 2020 banking and capital markets outlook [Электронный ресурс]. // Deloitte [web-версия]. – 2019. – URL: <https://www2.deloitte.com/us/en/pages/financial-services/articles/banking-industry-outlook.html> (дата обращения: 05.12.2019)
13. Alt R., Beck R., Smits M.T. FinTech and the transformation of the financial industry // Electronic Markets. 2018. – Vol.28. – Iss.3. – P. 235–243.
14. Khanna S., Martins H. Six digital growth strategies for banks [Электронный ресурс]. // McKinsey Digital [web-версия]. – 2018. – URL: <https://www.mckinsey.com/business-functions/mckinsey-digital/our-insights/six-digital-growth-strategies-for-banks> (дата обращения: 05.12.2019).
15. Статистика НБ РК по банковскому сектору [Электронный ресурс]. // Национальный банк РК [Офиц. сайт] – 2019. – URL: <https://www.nationalbank.kz/?docid=275&switch=russian> (дата обращения: 05.12.2019).
16. Отчет НБ РК за 2018 г. Утвержден Указом Президента РК от 23.05.2019 № 49 [Электронный ресурс] // Национальный банк РК [Офиц. сайт]. – 2019. – URL: <https://nationalbank.kz/cont/2018-%D1%80%D1%83%D1%811.pdf> (дата обращения 05.12.2019).
17. Обзор банковского сектора Казахстана за 6 месяцев 2019 г. [Электронный ресурс] // KazKom Securities [web-версия]. – URL: <https://kazks.kz/uploads/common/files/EGbk6RМо.pdf> (дата обращения 05.12.2019).
18. Mobile Banking Rank Qazaqstan 2019 [Электронный ресурс]. // Marksw Webb [web-версия]. – 2019. – URL: <https://marksw Webb.ru/report/mobile-banking-rank-kz-2019/#anchor-about> (дата обращения: 05.12.2019).
19. Статистика по платежным карточкам [Электронный ресурс]. // Национальный банк РК [Офиц. сайт]. – 2019. – URL: <https://nationalbank.kz/?docid=786&switch=russian> (дата обращения: 05.12.2019).
20. Галиев А. Платежные карты в Казахстане: итоги I полугодия 2019 // PROFIT. 2019. URL: <https://profit.kz/news/54550/Platezhnie-karti-v-Kazahstane-itogi-I-polugodiya-2019/> (дата обращения: 05.12.2019).
21. Как инновации изменяют банковскую отрасль России [Электронный ресурс] // РБК [web-портал]. – 2019. – URL: <https://www.rbc.ru/trends/innovation/5d63fd8f9a7947e067daea90> (дата обращения: 05.12.2019).
22. Рейтинги банков Российской Федерации [Электронный ресурс]. // Banki [web-портал]. – 2020. – URL: <https://www.banki.ru/banks/ratings/> (дата обращения: 06.03.2020).
23. Информация о банковском секторе Республики Беларусь [Электронный ресурс]. // Национальный банк РБ [Офиц. сайт]. – 2020. – URL: <https://www.nbrb.by/system/banks/financialposition/balancesheet> (дата обращения: 06.03.2020).
24. 100 крупнейших банков в мире [Электронный ресурс]. // All Banks World [web-портал]. – 2019. – URL: <https://allbanksworld.ru/rejtingi/top-100/> (дата обращения: 06.03.2020).

REFERENCES

1. Thompson, A., Gamble, J. and Peteraf, M. (2016). “Essentials of Strategic Management: The Quest for Competitive Advantage”: 5th edit., London, McGraw-Hill Education, 496 p.

2. Mavrina, I. N. (2014), “Strategicheskij menedzhment”, Ekaterinburg, UrFU, 134 p. (in Russian).
3. Vihanskij, O. S. (2015), “Strategicheskoe upravlenie”, 4th edit., Moscow, Ekonomist, 670 p. (in Russian).
4. Meskon, M., Al'bert, M. and Hedouri, F. (2017), “Osnovy menedzhmenta”, 3rd edit., Moscow, ID VIl'yams, 672 p. (in Russian)
5. Anosoff, I. (2016), “Strategic Management”, London: Springer, 236 p.
6. Zub, A. T. (2018), “Strategicheskij menedzhment”, 4-e edit., Moskva, Izdatel'stvo YUrajt, 375 p. (in Russian).
7. Filin, S. A. (2011), “Prakticheskij menedzhment ili upravlenie dlya upravlyayushchih”, 2nd edit., Almaty, Institut direktorov, 172 p. (in Russian).
8. Solov'eva, N. E., Bykanova, N. I. and Al'nakula M. (2018), “Puti povysheniya konkurentosposobnosti bankov s gosudarstvennym uchastiem na nacional'nom rynke bankovskih uslug”, Nauchnye vedomosti Belgorodskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Ekonomika. Informatika, No 2, pp. 273–281. (in Russian).
9. Ermolenko, O. M. (2018), “Razvitie bankovskogo sektora na osnove sovremennyh tekhnologij obsluzhivaniya”, Nauchnyj vestnik YUIM, No 2, pp.26–31. (in Russian).
10. Pustovalova, G. E. and Murzaibraim Uulu R. (2017), “Marketingovaya strategiya kommercheskogo banka i osobennosti ee formirovaniya”, Izvestiya Issyk-Kul'skogo foruma buhgalterov i auditorov stran Central'noj Azii, Bishkek, Obshchestvennoe ob"edinenie “Issyk-Kul'skij forum buhgalterov i auditorov stran Central'noj Azii”, pp.41–46. (in Russian).
11. Zhirovov, V. I. (2015), “Strategii i sovremennye modeli upravleniya v sfere denezhno-krezhitnyh otnoshenij”, Vestnik VGU. Seriya: Ekonomika i upravlenie, No 1, pp.104–113 (in Russian).
12. Sprinivas, V., Schoeps, J.-T. and Ramsay, T. (2019), “2020 banking and capital markets outlook”, Deloitte, available at: <https://www2.deloitte.com/us/en/pages/financial-services/articles/banking-industry-outlook.html> (accessed: December, 5, 2019).
13. Alt, R., Beck, R. and Smits, M.T. (2018), “FinTech and the transformation of the financial industry”, Electronic Markets, Vol. 28, Iss.3. pp.235–243.
14. Khanna, S., Martins, H. (2018), “Six digital growth strategies for banks”, McKinsey Digital, available at: <https://www.mckinsey.com/business-functions/mckinsey-digital/our-insights/six-digital-growth-strategies-for-banks> (accessed: December, 12, 2019)
15. “Statistika NB RK po bankovskomu sektoru” (2019), Nacional'nyj bank RK, available at: <https://www.nationalbank.kz/?docid=275&switch=russian> (accessed: 05.12.2019) (in Russian).
16. “Otchet NB RK za 2018 g. Utverzhden Ukazom Prezidenta RK ot 23.05.2019 № 49” (2019), Nacional'nyj bank RK, available at: <https://nationalbank.kz/cont/2018-%D1%80%D1%83%D1%811.pdf> (accessed: 05.12.2019) (in Russian).
17. “Obzor bankovskogo sektora Kazahstana za 6 mesyacev 2019 g.” (2019). KazKom Securities, available at: <https://kazks.kz/uploads/common/files/EGbk6RMo.pdf> (accessed: 05.12.2019) (in Russian).
18. “Mobile Banking Rank Qazaqstan 2019” (2019), Marksw Webb, available at: <https://marksw Webb.ru/report/mobile-banking-rank-kz-2019/#anchor-about> (accessed: 05.12.2019) (in Russian).
19. “Statistika po platezhnym kartochkam” (2019), Nacional'nyj bank RK, available at: <https://nationalbank.kz/?docid=786&switch=russian> (data obrashcheniya 05.12.2019)
20. Galiev A. (2019), “Platezhnye karty v Kazahstane: itogi I polugodiya 2019”, PROFIT, available at: <https://profit.kz/news/54550/Platezhnie-karti-v-Kazahstane-itogi-I-polugodiya-2019/> (accessed: 05.12.2019) (in Russian).
21. “Kak innovacii izmenyat bankovskuyu otrasl' Rossii” (2019), RBK, available at: <https://www.rbc.ru/trends/innovation/5d63fd8f9a7947e067daea90> (accessed: 05.12.2019) (in Russian).
22. “Rejtingi bankov Rossiyskoy Federatsii” (2020), Banki, available at: <https://www.banki.ru/banks/ratings/> (accessed: 06.03.2020) (in Russian).
23. “Informatsiya o bankovskom sektore Respubliki Belarus” (2020), NB RB, available at: <https://www.nbrb.by/system/banks/financialposition/balancesheet> (accessed: 06.03.2020) (in Russian).
24. “100 krupneyshikh bankov v mire” (2019), All Banks World, available at: <https://allbanksworld.ru/rejtingi/top-100/> (accessed: 06.03.2020) (in Russian).

SUMMARY

The article examined the issues of improving the strategic management of second-tier banks in the Republic of Kazakhstan in the context of a globalized economy. It is noted that modern Kazakhstan banks to ensure competitiveness, including to actively developing foreign banking structures in the national market, should increase the number of innovations in banking, following the leaders, offering even more interesting products. This may become a guarantee of interest in the services of such banks, an increase in demand for such services, and hence - an increase in their resource base and volume of active operations, as demonstrated by Kaspi bank over the past 3 years. Improving risk management in lending should be another important area in the development strategy of Kazakhstan banks in a globalized market.

ТҮЙІНДЕМЕ

Мақалада жаһанданған экономика жағдайында Қазақстан Республикасындағы екінші деңгейлі банктерді стратегиялық басқаруды жетілдіру мәселелері қарастырылды. Қазіргі заманғы қазақстандық банктер бәсекеге қабілеттілікті, оның ішінде ұлттық нарықта белсенді дамып келе жатқан шетелдік банк құрылымдарын қамтамасыз ету үшін, одан да қызықты өнімдер ұсынатын көшбасшыларға ілесіп, банктік инновациялардың санын ұлғайтуы қажет екендігі атап өтілді. Бұл осындай банктердің қызметтеріне қызығушылықтың, осындай қызметтерге сұраныстың артуының, демек - соңғы 3 жылдағы Kaspi bank көрсеткендей, олардың ресурстық базасының және белсенді операциялардың көлемінің ұлғаюы. Несиелеу кезіндегі тәуекелдерді басқаруды жетілдіру жаһанданған нарықтағы қазақстандық банктердің даму стратегиясының тағы бір маңызды бағыты болуы керек.

РЕЗЮМЕ

В статье были рассмотрены вопросы совершенствования стратегического управления банками второго уровня в Республике Казахстан в условиях глобализации экономики. Отмечено, что современные казахстанские банки для обеспечения конкурентоспособности, в том числе, перед активно развивающимися на национальном рынке зарубежными банковскими структурами, должны увеличивать количество инноваций в банкинге, следуя за лидерами, предлагая даже более интересные продукты. Это может стать залогом интереса к услугам таких банков, роста спроса на такие услуги, а отсюда – увеличения их ресурсной базы и объема активных операций, что демонстрирует Kaspi bank за последние 3 года. Совершенствование риск-менеджмента при кредитовании должно стать еще одним важным направлением в стратегии развития казахстанских банков в условиях глобализации рынка.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Непшина Виктория Николаевна – доктор философии (PhD), доцент, Казахстанско-Американский свободный университет, Усть-Каменогорск, Республика Казахстан, e-mail: victorynika@list.ru

Трофимова Юлия Владимировна – докторант PhD, Казахстанско-Американский свободный университет, Усть-Каменогорск, Республика Казахстан, e-mail: ju_v_trofimova@mail.ru

МРПТИ 06.71.57; 14.01.11

JEL Classification: Z1

**SUSTAINABILITY OF FOOD SYSTEMS AND INFLUENCE
ON THE DEVELOPMENT OF TOURISM IN KAZAKHSTAN**

G. Mukhanova¹, N. Chernyavskaya², Zh. Nazikova³, E. Zholanov⁴

¹Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan

^{2,3,4}M. H. Dulati Taraz State University, Taraz, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the study is to assessment of socio-cultural sustainability in the production and consumption of typical agricultural products and to study the traditions and issues of preserving the knowledge about the products and food culture of Kazakhstan.

Research methodology. The article is based on the analysis of information on preserving the traditions of the national Kazakh cuisine and assessing the sustainability of food systems, official statistics, research results, information provided in the media are used. The authors conducted and analyzed the results of surveys and interviews with various target groups.

Originality / value of research. Sustainability of production and consumption of typical agricultural products is considered in article from the point of view of the four most important components: socio-cultural development, healthy nutrition, economy and the environment.

Research results. The study examined and structured various indicators, criteria and methods for assessing the sustainability of food systems, production and distribution of typical agricultural products. The results of assessing the socio-cultural stability of peasant farms in Kazakhstan on the example of Zhambyl region are presented. Various factors that influence their sustainability, implementation of innovative solutions in management and technology are studied.

Keywords: tourism, national identity, national food culture, traditional agricultural products, sustainability criteria, peasant farms.

**АЗЫҚ-ТҮЛІК ЖҮЙЕЛЕРІНІҢ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫ
ЖӘНЕ ТУРИЗМНІҢ ДАМУЫНА ҚАТЫСУ**

Г. К. Муханова¹, Н. П. Чернявская², Ж. А. Назикова³, Е. Е. Джоланов⁴

¹Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

^{2,3,4}М. Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті,
Тараз, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеудің мақсаты. Туризмді табысты дамыту мәдени, тарихи және табиғи ресурстарды сақтауға бағытталған іс-әрекеттерге байланысты. Зерттеудің мақсаты-типтік аграрлық азық-түлік өнімдерін өндіру және тұтыну саласындағы әлеуметтік-мәдени тұрақтылық критерийлерінің бір бөлігі бойынша бағалау жүргізу, қалыптасқан дәстүрлер мен Қазақстанның азық-түлік және азық-түлік мәдениеті туралы құнарлы білімдерді сақтау мәселелерін зерттеу болып табылады.

Зерттеу әдіснамасы. Мақаланың негізі – ұлттық қазақ тағамдарының дәстүрлерін сақтау және тамақ жүйелерінің тұрақтылығын бағалау туралы ақпаратты талдау. Бұл үшін ресми статистика,

зерттеу нәтижелері және бұқаралық ақпарат құралдарында ұсынылған ақпарат пайдаланылды. Авторлар түрлі мақсатты топтармен жүргізілген сауалнамалар мен сұхбаттардың нәтижелерін өткізді және талдады.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Алғаш рет типтік аграрлық азық - түлік өнімдерін өндіру және тұтыну саласындағы тұрақтылықты қамтамасыз ету әлеуметтік-мәдени даму, дұрыс тамақтану, экономика және қоршаған орта тұрғысынан төрт маңызды құрамдас бөліктер тұрғысынан қаралды. Орнықты дамудың аймақтық стратегияларының қажеттілігі дәлелденді.

Зерттеу нәтижелері. Зерттеу барысында азық-түлік жүйелерінің тұрақтылығын бағалаудың әртүрлі индикаторлары, критерийлері мен әдістері зерттелді және құрылымдалды. Жамбыл облысы мысалындағы Қазақстандағы шаруа қожалықтарының әлеуметтік-мәдени тұрақтылығын бағалау нәтижелері. Олардың тұрақтылығына әсер ететін әртүрлі факторлар, басқару мен технологияға инновациялық шешімдер енгізілуде.

Түйін сөздер: туризм, ұлттық ерекшелік, ұлттық тағам мәдениеті, дәстүрлі ауылшаруашылық өнімдер, тұрақтылық өлшемдері, шаруа қожалықтары.

УСТОЙЧИВОСТЬ ПРОДОВОЛЬСТВЕННЫХ СИСТЕМ И ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА В КАЗАХСТАНЕ

Г. К. Муханова¹, Н. П. Чернявская², Ж. А. Назикова³, Е. Е. Джоланов⁴

¹Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан

^{2,3,4}Таразский государственный университет имени М. Х. Дулати,
Тараз, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования. Успешное развитие туризма зависит от действий, направленных на сохранение культурных, исторических и природных ресурсов. Целью исследования является проведение оценок по части социально-культурных критериев устойчивости в области производства и потребления типичных агропродовольственных продуктов, изучение сложившихся традиций и вопросов сохранения исконных знаний о продуктах и культуре питания Казахстана.

Методология исследования. Основой статьи является анализ информации по вопросу сохранения традиций национальной казахской кухни и оценки устойчивости продовольственных систем. Для этого использованы официальные статистические данные, результаты научных исследований и информация, представленная в СМИ. Авторами проведены и проанализированы результаты опросов и интервью с различными целевыми группами.

Результаты исследования. Впервые обеспечение устойчивости в области производства и потребления типичных агропродовольственных продуктов рассмотрено с точки зрения четырех важнейших составляющих - социально-культурного развития, здорового питания, экономики и окружающей среды. Доказана необходимость региональных стратегий устойчивого развития.

Оригинальность и ценность исследования. В ходе исследования были изучены и структурированы различные показатели, критерии и методики оценки устойчивости систем питания, производства и распространения типичных агропродуктов. Приведены результаты оценки социально-культурной устойчивости крестьянских фермерских хозяйств Казахстана на примере Жамбылской области. Исследованы различные факторы, влияющие на обеспечение их устойчивости, внедрение инновационных решений в управление и технологии.

Ключевые слова: туризм, национальная идентичность, национальная культура питания, традиционные агропродукты, критерии устойчивости, крестьянские фермерские хозяйства.

ВВЕДЕНИЕ

Эксклюзивные продукты питания, традиционная национальная рецептура и культура потребления сегодня представляют собой новый устойчивый туристский продукт. Каждая нация имеет исторически сложившуюся культуру питания, знакомство с которой интересно, а знание- необходимая часть уважения и развития современного общества. Вместе с тем, в условиях глобализации и достаточно высокого уровня ассимиляции народов и культур в современном мире, стремления к благам современной цивилизации, а также разноплановых воздействий непосредственно самих туристских потоков, необходимо проведение оценки социально-культурной устойчивости в области производства и потребления типичных агропродовольственных продуктов.

Обеспечение такой устойчивости является залогом удовлетворения новых потребностей и должно быть основано на сочетании традиций и инноваций, обеспечивающих устойчивость с точки зрения четырех важнейших направлений – экономики, окружающей среды, социально-культурного развития и здорового питания.

Поддержка культуры традиционных систем питания при условии введения инновационных решений в бизнесе, во многих странах, которые в большой степени ориентированы на традиционные местные продукты, является движущей силой региональных стратегий устойчивого развития. Особую роль в этом играют фермерские крестьянские хозяйства и семейные фермы, развитие и устойчивость которых является одним из важных направлений современной аграрной политики. Крестьянские фермерские хозяйства – это не только главная производственная единица, но и важнейшая структурная единица управления и организации деятельности в сельском хозяйстве, с большим разнообразием целей, продукции и услуг.

Малое и среднее предпринимательство в аграрном секторе Казахстана, включая личные подсобные хозяйства, в настоящее время производит более половины всей сельскохозяйственной продукции, что позволяет рассматривать их как важнейший фактор устойчивого социально-экономического развития сельских территорий.

Значимый вклад в развитие туризма внесли казахстанские учёные, среди них можно выделить С. Р. Ердаuletов, А. М. Артемьев, Г. Р. Айжолова [1], К. Ибраев [2] и др.

Проблему функционирования крестьянско-фермерских хозяйств, как важнейшего фактора устойчивого социально-экономического развития сельских территорий, исследовали отечественные и зарубежные ученые-экономисты: Т. А. Есиркепов, Б. Б. Асаинов [3], Ж. С. Сундетов, А. С. Исмаилова, А. Ж. Нукешева [4] и др.

Несмотря на проводимые исследования в теории и на практике в этой области, пока нет консенсуса относительно методики оценки устойчивости крестьянских хозяйств в современных условиях глобальных вызовов. Определить и применить даже известные показатели, которые были бы релевантными, конкретными и легко поддающимися измерению на практике является достаточно сложным.

Настоящая работа направлена на то, чтобы определить каким образом обеспечивается соответствие региональных продуктов требованиям устойчивости и представить некоторые оценки по части критериев устойчивости как национальной культуры питания, так и производства типичных агропродуктов. Исследования основаны на рекомендациях международного семинара по устойчивости культур питания. В ходе работы были изучены и структурированы различные показатели, критерии и методики оценки устойчивости систем питания, производства и распространения типичных агропродуктов.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Формирование единого туристского коммуникационного пространства сегодня активно влияет на проблемы культурной идентичности. И в условиях глобализации исследователи всего мира вполне закономерно поднимают вопросы сохранения и возрождения идентичности и самоидентификации.

Известно, что смысл туристской мотивации, базовые цели и ценности туристских обменов заключаются в межкультурной коммуникации. Основными ячейками культуры в ментальном мире человека являются определенные единицы межкультурной коммуникации, а на более высоком уровне - их системы. Система между народного туризма объединяет уровни различной функциональной направлен-

ности: производственный, технологический, маркетинговый, управленческий, культурный. Понятие «идентичность» является одним из базовых показателей, отражающих универсальные общекультурные и обще гуманитарные ценности туризма, среди которых можно выделить такие как: «аутентичность», «культурное наследие», «устойчивый туризм» и другие. Наряду с тенденциями глобализации, разрывающими границы национального и разрушающими своеобразие этнокультур, действуют встречные тенденции локализации, продвигающей на мировые рынки уникальный, национально окрашенный продукт. На основе их взаимодействия в научную практику вошло понятие «глокализация», сочетающее глобальные и местные черты в едином подходе к разработке и продвижению турпродукта. то есть необходимо, чтобы локальный туристский продукт был адаптирован для понимания и принятия на глобальном туристском рынке. Подобная идея, а также результаты других исследований позволяют сделать вывод, что именно «международный туризм является мощнейшим фактором и стимулом сохранения местной идентичности. Сложно определить, смогли бы некоторые сообщества сохранить свою аутентичную идентичность в условиях глобализирующегося мира, если бы не въездные туристские потоки, мотивированные посещением подлинной, исторической, «живой» культуры сообщества» [5]. Правда, вопрос о степени аутентичности культурной идентичности является неоднозначным и малоизученным.

С другой стороны, международный туризм привносит новые для местного сообщества ценностные ориентиры, стереотипы поведения, модели потребления. Исследователи обращают внимание на необходимость более глубокого и детального изучения проблем сохранения идентичности в контексте межкультурной коммуникации в туризме [6].

Интерес вызывает вопрос о том, на основании каких современных практик усиливается этносознание, и почему важна коренная идентичность? Для постсоветских правовых практик сохранения этнокультурной идентичности характерен акцент на экономическом базисе этнокультурной идентичности, что, как нам видится, в первую очередь означает ориентацию на «традиционное природопользование». Однако для многих народов традиционное природопользование не может обеспечить уровень жизни, соответствующий современным стандартам. Так же следует обратить внимание на то, что в постсоветский период сохранение этнических качеств многие народы видели, как задачу государственной политики, тогда как важнейшими факторами оказались внутренние, субъективные, волевые, ценностные аспекты. Характерными базовыми процессами ассимиляции этносов считаются: уровень владения родным языком в зависимости от возрастной группы, профессиональная принадлежность и занятия традиционными промыслами, религиозная принадлежность, использование национальной одежды, знание обрядов, отношение к смешанным бракам, миграционные процессы и др. [5]. Но особым звеном в этом ряду следует выделить такой параметр как устойчивость национальной культуры питания. Принято считать, что в национальной еде хранится генная память, передаваемая из поколения в поколение, а секрет здоровой и сильной нации заключается в правильной культуре питания.

Традиционное мировоззрение казахов представляло синкретический сплав ислама с обрядами древних воззрений, верований и культов, определяемый выдающимся казахским ученым и просветителем Чоканом Валихановым как «двоеверие». Народное мировоззрение казахов в совокупности отражало определенную философскую позицию народа в отношении к объективному миру и находило свое выражение во всех сферах жизни.

Этнографы отмечают, что каждая национальная кухня обладает своим пищевым сырьем, которое делает эту кухню примечательной и отличает от кухни других народов. Национальными продуктами, по мнению специалистов, считаются только самые употребительные, широко распространенные в быту, повседневные продукты [7].

Специфика казахской национальной кухни - в ее приспособленности к степным условиям и именно поэтому казахская кухня в течение длительного периода строилась на использовании мяса и молока [8]. Основным видом натурального хозяйства казахов было кочевое отгонное скотоводство, в котором преобладало овцеводство и табунное коневодство (а также верблюдоводство) [9; 10]. В последней трети XIX в. хозяйство Казахстана стало развиваться в большей связи с хозяйством России. Тогда в результате проникновения капиталистических отношений в нем усилилась классовая дифференциация,

мука и мучные изделия стали занимать все большее и большее место в казахской кухне. Так, к концу XIX - началу XX в., сложилась характерная особенность казахской кухни и казахского национального стола - преобладание мясных и мучных изделий и сочетаний из мяса и муки в основных национальных блюдах. Многие были заимствованы в XVIII - XIX вв. у соседних народов Средней Азии - узбеков, таджиков, дунган и уйгуров. Однако, ни технологические заимствования, ни расширение ассортимента продуктов в принципе не изменили основных исконных национальных особенностей казахской кухни, ее специфики, хотя и сделали более разнообразной [11]. Уникальная и местами забытая кухня казахского народа отличается не только своеобразной технологией приготовления, но глубоким смыслом, вкладываемым в каждое блюдо. Следует отметить деятельность казахстанцев в рамках международной организации по вопросам здорового питания, в частности в проекте «Ковчег вкуса» – специальный каталог рассказывает об отчасти забытых, но сохранных еще в глубинках блюдах [12].

Культура питания и сама еда являются ключевым компонентом культуры, центральным концептом чувства идентичности. Формирование культуры питания происходит под влиянием индивидуальных, культурных, исторических, социальных и экономических факторов, которые в числе других культурных выражений и практик, формируют идентичность, при этом изменения предпочтений в области питания могут также отражать изменения в более широком культурном восприятии [13]. Народы, которые поддерживают культуру собственных традиционных систем питания, имеют все шансы для сохранения местных продуктов с соответствующим их разнообразием. Здесь примером может служить средиземноморская кухня, которая охватывает множество типичных для нее продуктов [14], и которая была отмечена в декларации министров продовольствия и сельского хозяйства [15]. Как движущая сила устойчивых систем питания в рамках региональных стратегий устойчивого развития, основанных на традиционных местных продуктах. Закономерным становится изучение вопроса обеспечения устойчивости, как культуры питания, так и производства традиционных продуктов на современном этапе.

Крестьянские (фермерские) хозяйства (далее – КФХ) – одно из важных направлений как исторической, так и современной аграрной политики государства. Ферма не только главная производственная единица, но и важнейшая структурная единица управления, организации (координации) деятельности в сельском хозяйстве, с большим разнообразием целей, продукции, услуг и т.д. Малое и среднее предпринимательство в аграрном секторе, включая личные подсобные хозяйства, в настоящее время производит половину всей сельскохозяйственной продукции и является важнейшим фактором устойчивого социально-экономического развития сельских территорий. По заключению экспертной группы – преподавателей Таразского государственного университета имени М. Х. Дулати, участников экспедиции по Жамбылской области (2017–2019 гг.), в настоящее время жители сельской местности более тяготеют к видовому разнообразию стола и появлению на нем новых блюд. Также эксперты отмечают отсутствие какой-либо деятельности фермерских хозяйств области, отличной от сельскохозяйственного производства, которая может рассматриваться как средство содействия культурной самобытности и является, соответственно, социальным аспектом устойчивости.

КФХ привлекательны для индивидуального предпринимательства, а динамика их развития показывает, что, несмотря на трудности (как, например, отсутствие информационного пространства, неблагоприятные погодные условия или недостаточная поддержка со стороны государства), высок интерес к фермерской деятельности в аграрном секторе. Об этом свидетельствует рост численности КФХ за последние годы. Согласно статистическим данным [16]. Количество зарегистрированных производителей сельскохозяйственной продукции (по состоянию на 1 января 2018 года), составляет: крестьянских (фермерских) хозяйств в Республике Казахстан – 194 828 единиц, в Жамбылской области – 16 493 единиц. Однако, подавляющее количество составляют зарегистрированные домашние хозяйства поселков, сел, сельских округов – 1645739 единиц по республике и 121242 единиц – по Жамбылской области.

Следует еще раз подчеркнуть, что по структуре валового выпуска продукции (услуг) сельского хозяйства по категориям хозяйств (в процентах к итогу), основная масса продукции производится хозяйствами населения. По области показатель составил 51,2 % в 2016 году, КФХ произвели 43,5 % продукции, и только 5,3 % – сельскохозяйственные предприятия [16]. Новые социально-экономические

условия хозяйствования и глобальные экологические изменения требуют от общества разработки стратегии устойчивой интенсификации сельскохозяйственного производства, которая должна быть привязана к конкретной местности и учитывать социально-экономические и экологические условия. Интерес представляет исследование факторов, влияющих на обеспечение устойчивости как по отношению к продуктам питания, так и сельхозпроизводителям. В работе были собраны, изучены и структурированы критерии оценки устойчивости крестьянских фермерских и семейных хозяйств. Так в работе [17] сгруппирован ряд основных социально-экономических факторов, воздействующих на развитие и стабильность семейных ферм. Среди них, в качестве приоритетных автор выделил: тип и размер фермы или сельской семьи, доступ к сельскохозяйственной технике и ресурсам, размер участков и наделов, рыночные цены на продовольствие – то есть факторы, определяющие экономическое состояние. Другие авторы добавляют к этому также социальные факторы: число семей, желающих вести хозяйство и взаимоотношения с другими сельскохозяйственными предприятиями. Также в настоящее время, в целях поддержки агробизнеса, на уровне различных организаций – правительственных и некоммерческих проводятся конкурсы для аграриев. На основании анализа условий конкурсов определено, что основными показателями, определяющими эффективность и устойчивость ферм, приоритетно также устанавливают экономические.

Однако, для развития туризма, обеспечения сохранения культуры питания, фермерские крестьянские хозяйства, которые характеризуются как активнейший игрок в сохранении именно социальных ценностей, поощрении и передаче традиционных знаний [18] должны отвечать также ряду социальных критериев. В целях обеспечения устойчивости по отношению к продуктам питания и ферме, производящей их, должны быть гарантированы такие условия как:

- соблюдение социальных условий на ферме и, возможно, других участников (поставщики, дистрибьюторы, клиенты и др.);
- обладание культурной ценностью, признанной сообществом (использование местных ресурсов – естественных и человеческих – уникальных в истории и традиции производства, наличие общих знаний на местном уровне, тесные связи с территорией, историческая память и т.д.);
- потенциал продукта и/или фермы для сохранения своих социально-культурных характеристик, распространения знаний и традиций для нынешних поколений и передачи их будущим.

Следует представить также некоторые оценки по части социально-культурных критериев устойчивости национальных культур питания. Основой для выделения определенных критериев послужили исследования, приведенные в работе [19]. Здесь следует выделить следующие социальные и культурные показатели:

- сотрудничество с местным сообществом, местными органами власти;
- участие в ассоциациях фермеров;
- добровольная интеграция фермами социальных проблем в производственный процесс, бизнес-операции и отношения с заинтересованными сторонами, количество женщин на ферме;
- проведение учебных мероприятий, направленных на интеграцию работников;
- принятие мер по обеспечению особого отношения к животным;
- проведение мероприятий по продвижению типовых продуктов;
- проведение мероприятий по передаче традиционных знаний между поколениями.

Таким образом, устойчивость фермы основана на устойчивости четырех важнейших аспектов, которые важны в равной степени: управленческая устойчивость, экономическая, социальная и экологическая. Кроме того, следует учесть, что восприятие устойчивости будет всегда специфичным для конкретного исторического периода, так как всегда существует особая социально-экономическая, институциональная и природная среда.

Изучение общественного мнения в работе проводили известным методом опроса [20], характеризующимся оперативностью, простотой и экономичностью. Опрос был проведен несколькими способами. Была создана экспертная группа из числа преподавателей и сотрудников университета, которые ранее принимали участие с нескольких экспедициях в районы Жамбылской области с целью изучения культурного наследия в области устного народного творчества. Опрос членов экспертной груп-

пы был проведен методом интервьюирования авторами с использованием варианта личного общения и с обязательным фиксированием ответов в письменном виде. Для другого опроса по определению предпочтений в блюдах кухни народов, населяющих Казахстан, разные по степени стандартизации вопросы были сформулированы авторами заранее в виде анкеты. В качестве респондентов выступили различные категории населения города и области: всего в опросе приняло участие 750 человек, из них 92 % составили представители коренной национальности – казахи, среди остальных респондентов 4 % – русские, а также 4% – представители других национальностей - узбеки, дунгане, азербайджанцы, корейцы. Состав опрошенных респондентов по полу равномерный: 51 % – мужчины и 49 % – женщины. По возрастным группам разделение респондентов также равномерно: «до 20 лет» – 21 %, «20–30 лет» – 27 %, «от 30 до 45 лет» – 27 %, и «старше 45 лет» – 25 %. Последние 2 группы наиболее часто посещают заведения общественного питания, а также организуют прием гостей у себя дома. 84 % респондентов оценили свой уровень доходов как «средний», 16 % – как «высокий». 60 % опрошенных имеют высшее образование, 35 % – среднее специальное, 5 % – среднее. Это позволяет рассматривать полученные результаты как типичные для данного региона. Методика для проведения опроса (анкетирования) была разработана следующим образом: составлена группа из 10 волонтеров – сотрудников университета, которая провела интервью в центральной части города в течение одного полного рабочего дня. Анкеты обработаны авторами с помощью Microsoft Office Excel.

Выбор заведений общественного питания проводили методом «фильтра», авторы проводили при посещении заведения анализ меню и использовали информацию о заведениях, представленную в сети интернет.

Также в ходе работы изучены материалы, содержащие основные экономические показатели сельского хозяйства по Республике Казахстан и Жамбылской области: данные размеров посевных, уборочных площадей, валового сбора и урожайности сельскохозяйственных культур; поголовье скота в различных категориях хозяйств и производство сельскохозяйственной продукции. Представленная статистическая информация является официальной и получена из источников статистических служб области.

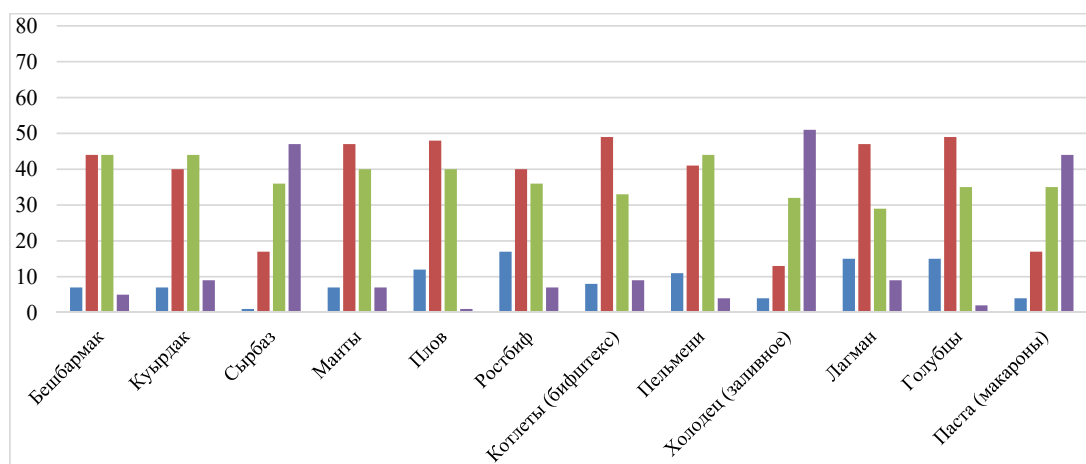


Рисунок 1 – Результаты опроса (частота использования основных блюд)
(синий – часто / почти каждый день, красный – один или два раза в неделю,
зеленый – один или несколько раз в месяц, желтый – не употребляем / очень редко)
Примечание – составлено авторами на основе результатов анкетирования

Опрос фермеров Жамбылской области проведен методом интервьюирования с использованием варианта личного общения, с обязательным фиксированием ответов в письменном виде. Вопросы, были сформулированы заранее с учетом информации по показателям и критериям устойчивости. Всего было опрошено 28 респондентов – представителей фермерских хозяйств, по степени охвата районов Жам-

быльской области - 6 из 10, и в большей степени близлежащие к городу Тараз – Таласский, Меркенский и Байзакский. Из 28 респондентов, 24 (86 %) – это мужчины, и 4 (14 %) – женщины. По возрастным группам (от 30 лет) разделение респондентов равнозначно. Все опрошенные имеют опыт работы в сфере более 5 лет.

В области социально-культурного аспекта устойчивости в ходе работы были изучены такие основные направления как: поощрение местной идентичности, передача традиционных знаний новым поколениям и хорошие отношения с местным сообществом. В начале анкеты вопросы были составлены таким образом, чтобы охватить весь спектр и по блюдам национальной кухни, и по градации важности при подаче на стол.

Согласно результатам опроса, предпочтения по основным блюдам разделились практически равномерно – по всем представленным вариантам таких блюд как «бешбармак», «плов», «манты», «кауырдак», «лагман», и пр. (рисунок 1) большинство респондентов (в интервале 41–49 %) выбрали вариант ответа «употребляю часто – один или два раза в неделю» и в интервале 30–40 % – выбрали вариант ответа «один или два раза в месяц».

Довольно сложно воспроизводить блюда казахской кухни в современных городских условиях с использованием иных продуктов. Попытки осовременить то или иное блюдо ведут к искажению национальной технологии и к изменению вкуса. Устойчивость традиционной культуры питания базируется на устойчивости продуктов и одним из важнейших аспектов является определение источника получения агропродуктов. Для анализа в анкету был включен важный вопрос о наличии родственников, проживающих в сельской местности. 72 % от опрошенных имеют родственников в аулах и встречаются с ними довольно часто, отсюда и высокий процент ответов о присутствии на столе традиционных казахских национальных продуктов и напитков как, например, «кумыс» – 13 % пьют каждый день (рисунок 2) и 13 % – «один или два раза в неделю», «казы» и «карта» также присутствуют на столе ежедневно у 8 % и «один или два раза в неделю» – у 13 % опрошенных.

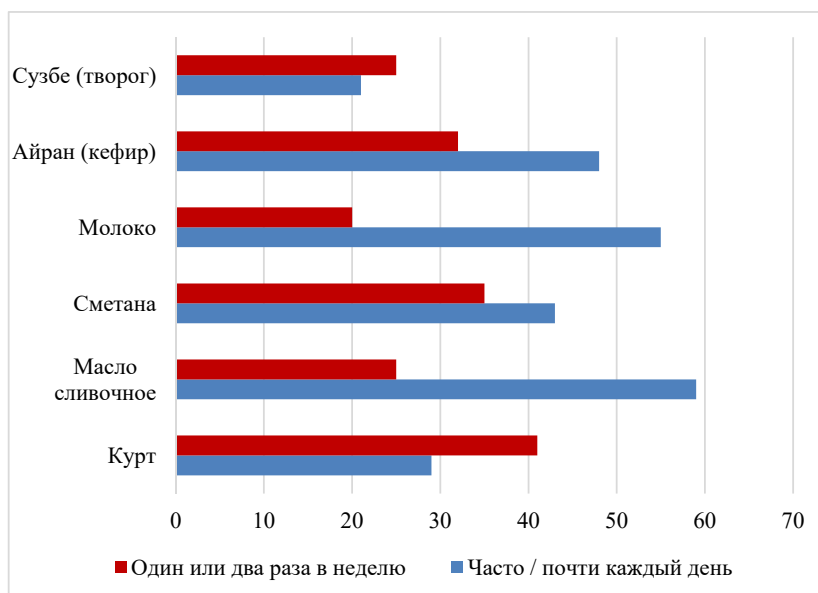


Рисунок 2 – Результаты анкетирования (частота употребления молока и молочных продуктов)
Примечание – составлено авторами на основе результатов анкетирования

В этом контексте определенный интерес также представляет позиционирование и развитие предприятий общественного питания, оказывающих определенное влияние на сохранение национальной культуры питания. Согласно другим исследованиям авторов, в Казахстане особую популярность получила уникальная концепция заведений общественного питания, характерная для любого формата

- концепция многонациональной кухни. Таким образом, каждый турист при посещении города Тараз, может ознакомиться с культурой питания как казахов, так и различных народов, и народностей, населяющих республику.

В анкету был включен специальный вопрос о том, каким образом респонденты узнают рецептуру и технологию приготовления тех или иных национальных блюд. При этом большинство (76 %) ответили, что хранительницами и источниками подобной информации являются бабушки и мамы, 8% сказали, что это другие родственники, а 15 % отметили, что специально занимаются поиском рецептуры. Занятость женщин является одним из значимых социально-культурных показателей, как было отмечено выше. В целом можно отметить, что в республике неплохой уровень занятости женщин, в том числе в сельском хозяйстве – по данным на 2013 год занятость женщин в сельском хозяйстве как наемных работников составляла 9,3 %, а самостоятельно занятых – 50,7 % от общей численности занятого населения. Согласно результатам проведенного опроса, официальная занятость женщин на фермах растет и составляет порядка 16 %. Также по состоянию на 1 января 2018 года занятость женщин в качестве руководителей КФХ составляет 20,7 % по республике [21].

Однако, сошлемся также на интервью с экспертной группой, согласно которому в настоящее время жители сельской местности более тяготеют к видовому разнообразию стола и появлению на нем новых блюд, так, к примеру, к чаю были поданы торты «Красных бархат» и «Дамские пальчики», приготовленные молодыми девушками, а приобрести курт членам экспертной группы не удалось, так как отдельные хозяйки его не изготавливают в большом объеме и продукт необходимо заранее заказать.

К сожалению, эксперты также отмечают отсутствие какой-либо деятельности фермерских хозяйств отличной от сельскохозяйственного производства, которая может рассматриваться как средство содействия культурной самобытности.

Одним из значимых социальных показателей устойчивости ферм является вовлеченность рабочей силы. Согласно опросу, 57 % КФХ, выступивших в роли респондентов используют в своей деятельности наемную рабочую силу, не используют – 43 %, что в определенной степени связано как с эффективностью ведения бизнеса, так и с традиционно большими казахскими семьями.

Другим условием социально-экономической устойчивости является переработка продукции, а не прямые продажи сырья. Однако, согласно опросу - 7 КФХ оставляют свою продукцию не переработанной, 16 КФХ перерабатывают от 30% до 50 % от производимой продукции и только 5 КФХ (17,8 %) поставляют на рынок более 90 % переработанной продукции. При этом у всех респондентов имеются склады под корм для скота, для первичной, не обработанной, продукции и специальные хранилища под готовую продукцию. Все опрошенные КФХ реализуют свой товар через торговые точки, 28 % КФХ испытывают трудности со сбытом своей продукции. 28 КФХ занимаются сбытом в своем населенном пункте, из них 13 параллельно работают с ближайшими населенными пунктами, только 3 КФХ отправляют свою продукцию в другие регионы. Свои торговые точки в магазинах и на рынках имеют 60 % КФХ. Продают свою продукцию через кооперативы 86 %, а через сельхозорганизации – 14 %. Интересно, что только 4 КФХ пользуются услугами интернета, чтобы продать свою продукцию. Ситуация связана с недостаточным стимулированием сбыта (недостаточные управленческие ресурсы, редкое участие в ярмарках, отсутствие торговых точек и стабильных посредников). Осведомленность и знания являются важными факторами в фермерской деятельности, так считают 100 % респондентов. И если крупными сельхозпроизводителями или даже КФХ в других странах для получения информации широко используются интернет-сайты, то для наших респондентов характерны личные контакты с другими такими же фермерами. Немногие из них получают информацию из ассоциаций фермеров. Однако, у всех опрошенных респондентов имеется возможность получения информации о рыночных ценах.

На вопрос, с какой организацией в сельскохозяйственной среде КФХ имеет наиболее тесное сотрудничество респонденты выделили крупный холдинг АО «КазАгроФинанс» и районные сельхозуправления, что говорит о существующем неплохом уровне кооперации в среде. Среди источников получения информации респондентами были названы такие как -интернет и СМИ, участие в семинарах, общение с другими фермерами, через сайт АО «Фонд финансовой поддержки сельского хо-

зайства», просмотр телепередач и изучение специализированной литературы, что в целом идентично зарубежной практике.

Вызовы, с которыми сталкиваются сегодня сельхозпроизводители, выходят за рамки компетенции индивидуальных хозяйств; они требуют высокого уровня координации действий и сотрудничества. В этом плане достаточно хорошо себя зарекомендовал опыт Национальной палаты предпринимателей Республики Казахстан «Атамекен» по проекту «Бастау Бизнес», направленному на обучение для повышения экономической активности сельчан. С помощью программы «Сыбага», финансируемой некоторых из фермеров, расширили деятельность по выращиванию крупного рогатого скота и др. Изменения в окружающей среде означает, что сельхозпроизводители не смогут больше опираться, как ранее, только на местный опыт и накопленные знания. Государство должно предоставить фермерам возможность к обучению. Респонденты отметили результативность даже редкого участия в семинарах по темам, связанным с изучением основ управления сельскохозяйственным кооперативом, применением новых способов посадки, технологией повышения молочной продуктивности кобыл и новых технологий производства кумыса.

Необходимость инноваций связана с тем, что сегодня аграрный сектор страны вынужден функционировать в условиях сильной деградации сельскохозяйственных угодий, нарастания экологических и водных проблем, а также использования физически и морально устаревшей техники и отсталых технологий. Увеличение объемов производства сельскохозяйственной продукции может быть достигнуто за счет обновления и повышения качества семенного и племенного состава, внедрения влагосберегающих технологий, которые могут далее повысить качество вносимых сельскохозяйственных компонентов [22]. К сожалению, на вопрос: «Какие факторы влияют на внедрение инноваций в вашем хозяйстве? Что помогает или препятствует этому?» – респонденты ответили, что основным фактором, препятствующим развитию КФХ области, является отсутствие финансовых средств (64 %), а также отсутствие должной политики и стратегий на правительственном уровне (36 %). Как видно, фермеры открыты для инновационных решений, хотят работать на увеличение прибыли, но не имеют на это достаточно средств и знаний.

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ (ВЫВОДЫ)

Необходимо масштабное приобщение аграриев к пользованию инновациями и одним из направлений может стать эффективное обучение [23]. Вместе с тем значимость результатов обучения должна обуславливаться не количеством участников, а новыми возможностями особого подхода к обучению, который позволит получить знания и навыки, направленные на постоянное совершенствование и рост.

Туристический бизнес сегодня осваивает новые территории и новые культурные пространства, и при развитии туристской инфраструктуры важно не нарушать исторический облик территории. Каждый создаваемый новый туристский объект должен соответствовать национальным особенностям и традициям. Обеспечение стабильности фермерских хозяйств, являющихся основой сохранения традиционных культур в условиях глобальных экологических и экономических вызовов, становится все труднее. При этом новые виды деятельности должны дополнять и работать на сложившиеся хозяйственные, социокультурные и природные процессы.

Оригинальная, самобытная, многомерная культура питания Казахстана должна выступать сегодня на туристическом рынке как новый продукт с высокой степенью устойчивости. Еда и культура ее потребления связана со способностью поддерживать и передавать традиционное наследие и строго связана с социально-культурной средой территории и ее населения. Ценность продуктов питания тесно связана с рядом аспектов, которые затрагивают социальную и культурную сферу и важно исследовать ее во всем измерении.

Для определения полного перечня показателей устойчивости основное внимание должно быть уделено фермерским хозяйствам и агрокорпорациям. Задача состоит в том, чтобы уважать и сохранять традиционные знания в области производства традиционных продуктов питания и обеспечивать устойчивые пищевые системы с хорошим управлением продовольственной безопасностью.

В работе исследованы показатели и критерии, типичные для региона (на примере Жамбылской об-

ласти Республики Казахстан и областного центра города Тараз). Исследование дает общую первичную информацию о сложившейся в настоящее время ситуации и способах использования традиционных и типичных пищевых продуктов для удовлетворения различных потребностей (экономических, социальных и культурных).

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Ердаuletов С. Р., Артемьев А. М., Айжолова Г. Р. Актуальные проблемы формирования современной индустрии туризма Казахстана. // Экономика Евразии: Материалы международной научно-практической конференции. – Алматы, 2012. – С. 41–48.
2. Ибраев К. Казахстан практически неизвестен в мире как туристское направление // Панорама. – 2004. – № 18. – С. 12–15.
3. Есиркепов Т. А., Асаинов Б. Б. Становление многообразия форм собственности и хозяйствования в аграрном секторе в условиях перехода к рынку. – Алматы: Университет «Туран», 1998. – 224 с.
4. Сундетов Ж. С., Исмаилова А. С., Нукешева А. Ж. Оценка эффективности различных форм хозяйствования в АПК Республики Казахстан // Проблемы агрорынка. – 2015 г. – № 3. – С. 61–67.
5. Копцева Н. П. Влияние современных культурных практик на этническую идентичность коренных малочисленных народов Центральной Сибири // Социодинамика. – 2014. – С. 1–27.
6. Burns P., Novelli M. Tourism and Social Identities: Global Frameworks and Local Realities. – Oxford: Elsevier Ltd, 2006. – P. 7.
7. Гумбатов Г. Н. Еда тюрков [Электронный ресурс]. – 2012. – URL: <https://www.proza.ru/2012/05/01/679> (дата обращения: 10.12.2019).
8. Фомина Е. Гостеприимство казахского народа [Электронный ресурс]. – 2012. – URL: <http://cooks.kz/gostepriimstvo-kazahskogo-naroda>. (дата обращения: 10.12.2019).
9. Ажигали С. Е. Очерк истории изучения памятников народного зодчества, «древностей и развалин» Арало - Каспийского региона в досоветский период (до середины XIX в.). Часть 1. От ранних сведений о памятниках кочевого Арало-Каспия до экспедиции Я. П. Гавердовского 1803-1804 гг. // Пространство и Время. – 2017. – № 2-4. – С. 28–30.
10. История Казахстана (с древнейших времен до наших дней). Т. 3. Казахстан в новое время: В 5-ти т. / М. К. Козыбаев. – Алматы: Атамұра, 2000. – 768 с.
11. Сункар А. Казахская национальная кухня [Электронный ресурс]. – 2014. – URL: <https://yvision.kz/post/413360> (дата обращения: 09.05.2018).
12. Уранкаева Ж. Национальная кухня: эксперт рассказал о забытых рецептах и фастфуде по-казахски [Электронный ресурс] // Kazpravda [web-версия]. – 2016. – URL: <http://www.kazpravda.kz/interviews/view/natsionalnaya-kuhnya-ekspert-rasskazal-o-zabityh-retseptah-i-fastfude-po-kazahski/> (дата обращения: 09.05.2018).
13. Meglio L. Sociologia del cibo e dell'alimentazione. Un'introduzione (Sociology of food and nutrition. An introduction). Franco Angeli, Milan. – 2012. – URL: <http://www.sciepub.com/reference/180449> (дата обращения: 12.03.2018).
14. Trichopoulou A., Vasilopoulou E., Georga K., Soukara S., Dilis V. Traditional food products: why and how to support them. // Trends in food science and technology. – 2006. – P. 498–504.
15. CIHEAM, International Centre for Advanced Mediterranean Agronomic Studies. – 2012. – URL: <http://www.ciheam.org/images/CIHEAM/PDFs/Cooperation/9rmc-declarationfinale-en2.pdf> (дата обращения: 06.07.2018).
16. Население города Тараз [Электронный ресурс]. // Акимат города Тараз [Официальный сайт]. – 2018. – URL: http://taraz-ov.kz/?page_id=151 (дата обращения: 07.01.2018).
17. Субанакоев Г. Ю. Развитие семейных ферм в животноводстве. Диссертация и автореферат шифр 08.00.05 [Электронный ресурс]. // Научная библиотека диссертаций и авторефератов. – 2010. – URL: <http://www.dissercat.com> (дата обращения: 07.01.2018).

18. Education for the benefit of people and the planet. Building a sustainable future for all [Электронный ресурс]. // United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) [Официальный сайт] – 2016. – URL: <http://en.unesco.org/gem-report/report/2016/education-people-and-planet-creating-sustainable-futures-all/page#sthash.uHnZKEp7.dpbs> (дата обращения: 17.01.2018).
19. Moscatelli S., Gamboni M., Dernini S., Capone R., El Bilali H., Bottalico Fr., Debs Ph., Cardone G. Exploring the Socio-cultural Sustainability of Traditional and Typical Agro-food Products, Case study of Apulia Region, South-eastern Italy [Электронный ресурс]. // *Jornal of Food and Nutrition Research*. – 2017. – URL: <http://pubs.sciepub.com/jfnr/5/1/2/> (дата обращения 12.03.18).
20. Добренков В. И., Кравченко А. И. Социология: учебник. – Москва: ИНФРА-М, 2020. – 624 с.
21. Сельское хозяйство в Жамбылской области 2012–2016: Статистический сборник. // Департамент статистики Жамбылской области, Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан, Тараз. – 2017. – URL: www.stat.gov.kz. (дата обращения: 12.05.2018)
22. Официальный сайт группы компаний «Агрофирма ТНК» [Электронный ресурс]. – URL: <http://agrotnk.kz/> (дата обращения: 12.05.2018).
23. Полевая школа фермеров. Руководство. Планирование с целью повышения качества программ. // Продовольственная и Сельскохозяйственная Организация Объединенных Наций [FAO]. – Анкара. – 2016. – 110 с. – ISBN 978-92-5-409126-2.

REFERENCES

1. Erdavletov, S. R., Artem'ev, A. M. and Ajzholova, G. R (2012), “Aktual'nye problemy formirovaniya sovremennoj industrii turizma Kazahstana”, *Jekonomika Evrazii: Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii*, Almaty, pp. 41–48. (in Russian).
2. Ibraev, K. (2004), “Kazahstan prakticheski neizvesten v mire kak turistskoe napravlenie”, *Panorama*, No.18, pp. 12–15. (in Russian).
3. Esirkepov, T. A. and Asainov, B. B. (1998), “Stanovlenie mnogoobrazija form sobstvennosti i hozjajstvovaniya v agrarnom sektore v uslovijah perehoda k rynku”, Almaty, Universitet «Turan», 224 p. (in Russian).
4. Sundetov, Zh. S., Ismailova, A. S. and Nukesheva A. Zh. (2015), “Ocenka jeffektivnosti razlichnyh form hozjajstvovaniya v APK Respubliki Kazahstan”, *Problemy agrorynka*, No. 3, pp. 61–67. (in Russian).
5. Koptseva, N. P. (2014), “Vliyanie sovremennyh kul'turnyh praktik na etnicheskuiu identichnost' korennyh malochislennyh narodov Central'noi Sibiri”, *Sociodynamica*, pp. 1–27. (in Russian).
6. Burns, P. and Novelli, M. (2006), “Tourism and Social Identities: Global Frameworks and Local Realities”, Oxford, Elsevier Ltd, p. 7.
7. Gumbatov, G. N. (2012), “Eda turkov”, available at: <https://www.proza.ru/2012/05/01/679> (accessed: December 10, 2019) (in Russian).
8. Fomina, E. (2012). “Gostepriimstvo kazahskogo naroda”, available at: <http://cooks.kz/gostepriimstvo-kazahskogo-naroda>. (accessed: December 10, 2019) (in Russian).
9. Azhigali, S. E. (2017), “Essay on the history of studying monuments of folk architecture, «antiquities and ruins» of the Aral-Caspian region in the pre-Soviet period (until the middle of the XIX century)”, Part 1. “From early information about the monuments of the nomadic Aral-Caspian sea to the expedition of Ya. P. Haverdovsky 1803-1804”, *Space and Time*, No. 2–4, pp. 28–30 (in Russian).
10. “Istoriya Kazahstana (sdrevneishikh vremen do nashikh dnei)” (2000), T.3 Kazahstan v novoe vremya, edit by Kozybaev M. K. and at al. in five vol., Almaty, Atamura, 768 p. (in Russian).
11. Sunkar A. (2014), “Kazahskaya nacional'naya kuhnya”, available at: <https://yvision.kz/post/413360> (accessed: May 9, 2018) (in Russian).
12. Urakaeva, J. (2016), “Natsionalnaya kuhnya: ekspert rasskazal o zabitih retseptah i fastfude po kazahski”, *Kazpravda*, available at: <http://www.kazpravda.kz/interviews/view/natsionalnaya-kuhnya-ekspert-rasskazal-o-zabitih-retseptah-i-fastfude-po-kazahski/> (accessed: May 9, 2018) (in Russian).

13. Meglio, L. (2012). *Sociologia del cibo e Dell' alimentazione. UN'introduzione* (Sociology of food and nutrition. An introduction). Franco Angeli, Milan, available at: <http://www.sciepub.com/reference/180449> (accessed: March 12, 2018) (in Italian).
14. Trichopoulou, A., Vasilopoulou, E., Georga, K., Soukara, S. and Dilis, V. (2006), “Traditional food products: why and how to support them”, *Trends in food science and technology*, pp. 498–504.
15. “CIHEAM, International Centre for Advanced Mediterranean Agronomic Studies” (2012), available at: <http://www.ciheam.org/images/CIHEAM/PDFs/Cooperation/9rmc-declarationfinale-en2.pdf> (accessed: July 6, 2018).
16. “The population of the city of Taraz” (2018), Official website of the mayor's office of Taraz, available at: http://taraz-ov.kz/?page_id=151 (accessed: January 7, 2018).
17. Cubanacan, G. Y. (2010), “Development of family farms in animal husbandry. Dissertation and master's thesis the cipher 08.00.05”, Scientific library of theses and abstracts, available at: <http://www.dissercat.com> (accessed: January 7, 2018).
18. “Education for the benefit of people and the planet. Building a sustainable future for all” (2016), United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), available at: <http://en.unesco.org/gem-report/report/2016/education-people-and-planet-creating-sustainable-futures-all/page#sthash.uHnZKEp7.dpbs> (accessed: January 17, 2018).
19. Moscatelli, S., Gamboni, M., Dernini, S., Capone, R., El Bilali, H., Bottalico, Fr., Debs, Ph. and Cardone G. (2017), “Exploring the Socio-cultural Sustainability of Traditional and Typical Agro-food Products, Case study of Apulia Region, South-eastern Italy”, *Journal of Food and Nutrition Research*, available at: <http://pubs.sciepub.com/jfnr/5/1/2/> (accessed: May, 12, 2018).
20. Dobrenkov, V. I., Kravchenko, A. I. (2004), “Sociology”, textbook, Moscow, INFRA-M, 2020, 624 p.
21. “Agriculture in Zhambyl region 2012–2016”, Statistical compendium (2017), Statistics Department of Zhambyl region, statistics Committee of the Ministry of national economy of the Republic of Kazakhstan, Taraz, available at: www.stat.gov.kz. (accessed: May, 12, 2018) (in Russian).
22. Official website of the group of companies «Agrofirma TNK», available at: <http://agrotnk.kz/> (accessed: May, 12, 2018).
23. “Farmers' field school. Guide. Planning to improve the quality of programs” (2016), Food and Agriculture Organization of the United Nations [FAO], Ankara, 2016, 110 p.

SUMMARY

The article examines the established traditions and issues of preserving the ancestral knowledge about food products and food culture, as well as presents assessments of the socio-cultural criteria for sustainability in the production and consumption of typical agrifood products. The results of assessing the socio-cultural stability of peasant farms in Kazakhstan on the example of Zhambyl region are presented.

ТҮЙІНДЕМЕ

Мақалада азық-түлікпен назық-түлік мәдениеті туралы қалыптасқан дәстүрлер мен жан-жақты білімдерді сақтау мәселелері қарастырылады, сондай-ақ типтік аграрлық азық-түлік өнімдерін өндіру мен тұтыну саласындағы тұрақтылықтың әлеуметтік-мәдени өлшемдерінің бір бөлігі бойынша бағалау ұсынылған. Жамбыл облысы мысалында Қазақстанның шаруа фермерлік қожалықтарының әлеуметтік-мәдени тұрақтылығын бағалау нәтижелері келтірілген.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются сложившиеся традиции и вопросы сохранения исконных знаний о продуктах и культуре питания, а также представлены оценки по части социально-культурных критериев устойчивости в области производства и потребления типичных агропродовольственных продуктов.

Приведены результаты оценки социально-культурной устойчивости крестьянских фермерских хозяйств Казахстана на примере Жамбылской области.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Муханова Гайни Казыбаевна – кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: gaini.mukhanova@narhoz.kz

Чернявская Наталья Петровна – кандидат технических наук, доцент, Таразский государственный университет имени М. Х. Дулати, Тараз, Республика Казахстан, e-mail: chnp_2019@mail.ru

Назикова Жанагул Амирхановна – кандидат экономических наук, Таразский государственный университет имени М. Х. Дулати, Тараз, Республика Казахстан, e-mail: zanagul_73@mail.ru

Джоланов Ермек Ермекович – магистр в сфере услуг, старший преподаватель Таразский государственный университет имени М. Х. Дулати, Тараз, Республика Казахстан, e-mail: ermek_73@mail.ru

МРНТИ 06.54.51

JEL Classification: O33

ANALYSIS OF THE MODERN STATE OF THE FOOD INDUSTRY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

M. Chemirbayeva

Narhoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Today, the share of the food industry in Kazakhstan accounts for more than half of the country's food turnover, since the main task is not only to saturate the food market, but also to provide employment for the population.

The purpose of the research is to determine the current state of the country's food industry.

Research methodology we used methods of analysis and synthesis, statistical and factor analysis, on the basis of which the assessment of the state of the food industry was made.

The originality of the work consists in the study of the features of the current state of the food industry in Kazakhstan, which is insufficiently studied and presented in official publications.

The article presents the characteristics of the food industry. The research was related to the analysis of the current state of the food industry in Kazakhstan, which are relevant and important for the economic security of the country and the preservation of public health.

Research results. According to the research results, conclusions are presented that reflect the problems and prospects for diversifying the production of food and related products.

Keywords: food industry, diversification, export, import, environmentally friendly products.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АЗЫҚ-ТҮЛІК
ИНДУСТРИЯСЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ЖАҒДАЙЫНА ТАЛДАУ

М. Чемирбаева¹

¹Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Бүгінгі таңда Қазақстанның азық-түлік өнеркәсібінің үлесі елдің азық-түлік тауар айналымының жартысынан астамын құрайды, өйткені негізгі міндет азық-түлік тауарлары нарығын қанықтыру ғана емес, сонымен қатар халықтың жұмыспен қамтылуын қамтамасыз ету болып табылады.

Зерттеудің мақсаты елдің тамақ өнеркәсібінің қазіргі жағдайын анықтау болып табылады.

Зерттеу әдіснамасы. Жұмыста талдау және синтездеу әдістері, статистикалық және факторлық талдаулар қолданылды, олардың негізінде тамақ өнеркәсібінің жай-күйіне баға берілді.

Зерттеудің бірегейлігі ресми жарияланымдарда жеткілікті зерттелмеген және ұсынылған Қазақстанның тамақ өнеркәсібінің қазіргі жай-күйінің ерекшеліктерін зерттеу болып табылады.

Мақалада тағам өнеркәсібінің сипаттамасы берілген. Жүргізілген зерттеу еліміздің экономикалық қауіпсіздігі мен халықтың денсаулығын сақтау үшін өзекті әрі маңызды Қазақстанның тамақ өнеркәсібінің қазіргі жай-күйін талдаумен байланысты болды.

Зерттеу нәтижелері. Зерттеу мәліметтері бойынша азық-түлік және ілеспе өнімдер өндірісін диверсификациялау мәселелері мен перспективаларын көрсететін қорытындылар ұсынылған.

Түйін сөздер: азық-түлік өнеркәсібі, әртарапандыру, экспорт, импорт, экологиялық жағынан таза өнім.

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ПИЩЕВОЙ
ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

М. Чемирбаева

Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

На сегодняшний день на долю пищевой промышленности Казахстана приходится более половины продовольственного товарооборота страны, так как основная задача заключается не только в насыщении рынка продовольственных товаров, но и обеспечить занятость населения.

Целью исследования является определение современного состояния пищевой промышленности страны.

Методология исследования. В работе использовались *методы* анализа и синтеза, статистический и факторный анализы, на основе которых была произведена оценка состояния пищевой промышленности.

Оригинальность работы заключается в исследовании особенностей современного состояния пищевой промышленности Казахстана, которая недостаточно изучена и не представлена в официальных публикациях.

В статье представлена характеристика пищевой промышленности. Проведенное исследование было связано с анализом современного состояния пищевой промышленности Казахстана, которые актуальны и важны для экономической безопасности страны и сохранения здоровья населения.

Результаты исследования. По данным исследования представлены *выводы*, отображающие проблемы и перспективы диверсификации производства пищевых и сопутствующих продуктов.

Ключевые слова: пищевая промышленность, диверсификация, экспорт, импорт, экологически чистая продукция.

ВВЕДЕНИЕ

Статья посвящена анализу современного состояния и перспектив развития пищевой промышленности Республики Казахстан.

Значение работы заключается в освещении вопросов промышленного производства, которое актуально именно для Казахстана, который все еще воспринимается многими как сырьевая база.

Промышленное производство, в том числе в пищевой промышленности, важно для повышения конкурентоспособности страны, обеспечения занятости и здоровья населения [1]. Развитие несырьевых отраслей производства должна быть направлена на создание высокопроизводительной и экспортноориентированной обрабатывающей промышленности. Казахстан всегда имел развитое сельское хозяйство, способное обеспечить сырьем пищевую и другие обрабатывающие сектора экономики.

Развитие пищевой промышленности призвано обеспечить население качественной и натуральной продукцией, которая не должна вредить здоровью людей.

Все вышесказанное определяет актуальность темы исследования и задач, которые предстоит решить в ходе работы.

Для решения вопросов развития производства пищевой промышленности были поставлены следующие задачи:

- Представить классификацию отраслей пищевой промышленности;
- Дать характеристику сырьевой базы пищевой промышленности;
- Провести статистический анализ современного состояния пищевой промышленности Казахстана;
- Намечить перспективные направления дальнейшего развития пищевой промышленности.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Пищевая промышленность в общем производстве представляет собой совокупность производства продуктов питания в готовом виде, в том числе полуфабрикатов. Помимо продовольственных товаров в пищевую промышленность входит табачное производство, производство санитарно-гигиенических средств, парфюмерии, косметики и другой продукции. Можно сказать, что это отрасль промышленности, производящая предметы первой необходимости [2].

Пищевые продукты составляют 90 % продовольственных запасов страны, поэтому пищевое производство обеспечивает продовольственную безопасность страны.

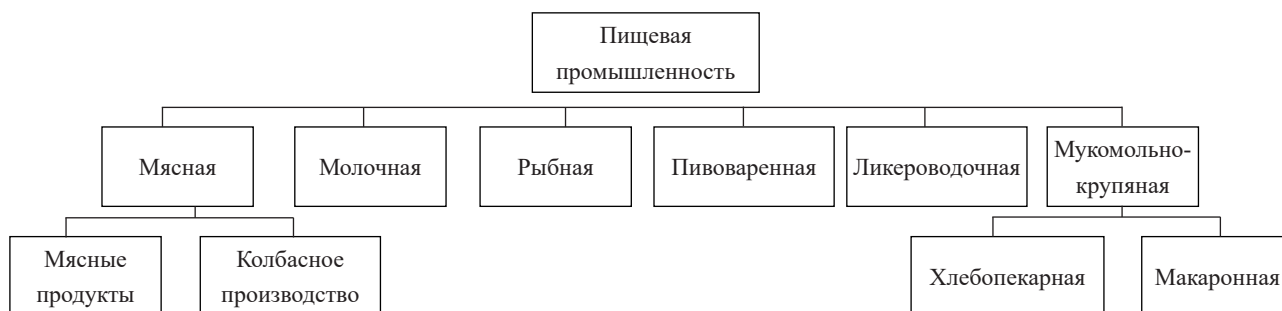


Рисунок 1 – Отрасли пищевой промышленности

Примечание – составлено автором по источникам [2]

Основные отрасли пищевой промышленности представлены мясной, молочной, рыбной, мукомольно-крупяной, хлебопекарной, макаaronной, пивоваренной, ликероводочной, кожевенной и прочими производствами (рисунок 1).

В свою очередь, производство продовольственных товаров включает в себя производство хлебопекарной, макаaronной, плодоовощной, масложировой и прочих продуктов первой необходимости.

Как правило, объекты пищевой промышленности располагаются близко к сырьевым источникам, к районам потребления и центрам технологических процессов. Близко к сырьевым источникам располагаются сахарная, спиртовая, маслособойная, молочно-консервная, патоко-крахмальная и некоторые другие производства. В районах сосредоточения потребителей располагаются кондитерское, макаронное, мясо-молочное, пивоваренное, вино-водочное, хлебопекарное и другие производства. Располагаться могут близко как к источникам сырья, так и к потребителям мясная, мукомольная, винодельческая и другие предприятия.

Дислокация сырьевых источников, представленная на рисунке 2, условно показывает их основное расположение.

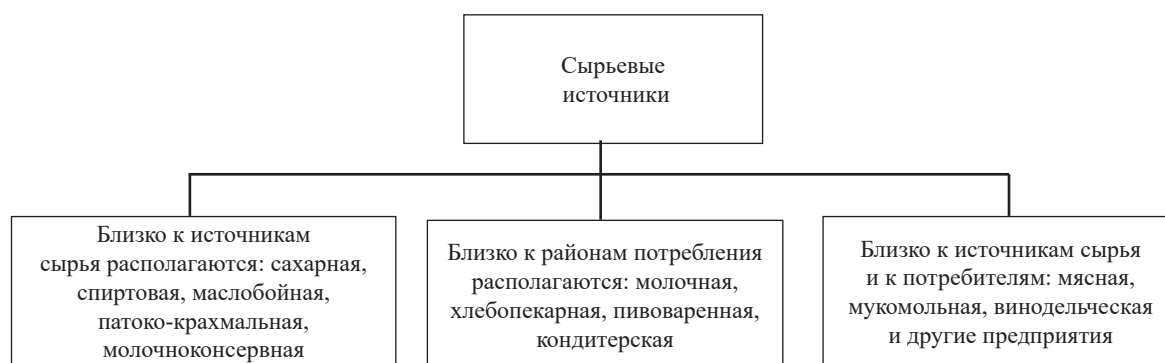


Рисунок 2 – Сырьевые источники пищевой промышленности
Примечание – составлено автором по источникам [2]

Отрасли переработки сельскохозяйственного сырья размещаются ближе к источникам сырья, а предприятия по производству готовой продукции находятся возле центров потребления. В то же время чайное производство является примером территориального деления технологических процессов и располагается в местах произрастания чая, но фасовка может осуществляться в любом месте. Данное расположение источников сырья для пищевой промышленности легло в основу кластерной модели, представленной М. Портером для Казахстана, и сохраняется до настоящего времени с небольшими изменениями [3].

Сырьевую базу для пищевой промышленности представляет растениеводческое, животноводческое и производственное сырье. Производственное сырье используется при добыче соли, минеральной воды, морских продуктов и, рыболовстве. Преимуществом пищевой промышленности является то, что отходы используются далее в сельском хозяйстве, что представляет собой безотходное производство.

Пищевая промышленность является приоритетной во всех странах, так продукты питания являются товарами первой необходимости и на них всегда есть спрос. В развитых странах развились собственные бренды, по которым даже страны становятся знаковыми. Например, кока-кола ассоциируется с США, шоколад со Швейцарией, сыр с Голландией и так далее.

Во многих странах действуют транснациональные корпорации, такие как «Дженерал Фудс», «Кока-Кола», «Макдональдс», «Пепси-Кола» и другие [4]. Данные компании не всегда сами производят пищевую продукцию, а чаще используют франшизу, при которой обязательным условием является сохранение атрибутики данных продуктов: рецептура, униформа, логотип, название, товарный знак, торговая марка и другие составляющие [5].

При этом, все компании стремятся диверсифицировать свой ассортимент, производство, рынки сбыта, так как это дает возможность получения дополнительного дохода в условиях конкуренции [6].

Предприятия малого и среднего бизнеса, которые производят продукты питания, как правило, занимают свою нишу в маленьком населенном пункте, городе или регионе. Поддержка малого среднего бизнеса является одной из задач государства, так как предприятия МСБ более мобильны и могут быстрее переадресоваться при изменении конъюнктуры рынка [7].

События начала 2020 года после ввода карантина от коронавируса показали важность пищевой промышленности, которая является приоритетной при любой экономике [8]. Это связано с тем, что пропитание людей является актуальной задачей всех стран и союзов государств, особенно в форс-мажорных условиях.

Республике Казахстан пищевая промышленность представлена всеми отраслями производства различной специализации, так как является главным фактором обеспечения продовольственной безопасности страны. Это связано с задачами по увеличению объемов производства, повышению качества и питательной ценности продуктов питания, расширению ассортимента и доступности для населения. На долю пищевой промышленности Казахстана приходится более половины продовольственного товарооборота страны, так как основная задача заключается не только в насыщении рынка продовольственных товаров, но и обеспечить занятость населения. Основные показатели производства пищевых продуктов представлены в таблице 1, в том числе по объему и индексам производства пищевой промышленности в общем объеме промышленного производства.

Таблица 1 – Объемы и индексы промышленного производства в Казахстане по видам деятельности за 2016-2018 годы, млн.тенге и в процентах

	2016		2017		2018	
	Объем продукции в действующих ценах, млн. тенге	Индекс промышленного производства 2016 г. в % к 2015 г	Объем продукции в действующих ценах, млн. тенге	Индекс промышленного производства 2017 г. в % к 2016 г.	Объем продукции в действующих ценах, млн. тенге	Индекс промышленного производства 2018 г. в % к 2017 г.
Вся промышленность	19026781	98,9	22790209	107,3	27218063	104,4
Обрабатывающая промышленность	8046845	100,6	9400848	105,6	10403854	104,5
производство продуктов питания	1448386	104,2	1525814	105,1	1527687	100,9
производство напитков	254294	101,3	311675	109,3	343794	103,2
производство табачных изделий	105936	100,8	106247	88,4	27218063	101,2
Примечание – составлено автором по данным источников [9-11]						

Данные таблицы 1 показывают рост объема продукции в действующих ценах по всем позициям товаров, хотя в 2017 году отмечается снижение индекса производства табачных изделий по сравнению с 2016 годом.

Как правило, статистические органы рассматривают производство в контексте фактического потребления продуктов питания на душу населения в год к стандарту потребления.

Оценка уровня физической доступности продуктов питания рассчитывается как соответствие объемов фактического потребления продуктов питания необходимым объемам потребления населения. Данные расчеты производятся на основе стандартов потребления.

Основными продуктами питания для местного населения остаются мясо, мясные и молочные продукты, хлеб и хлебопродукты, овощи и фрукты, яйца и рыба. Главным в любом исследовании остается вопрос доступности и качества продуктов пищевой промышленности.

В таблице 2 представлены индексы физического объема промышленной продукции в Казахстане по видам экономической деятельности за 2016-2018 годы, которые показывают некоторое снижение показателей в 2017-2018 годы.

Таблица 2 – Индексы физического объема промышленной продукции за 2016-2018 годы в Казахстане, в %

Производство продукции	2016	2017	2018
Обрабатывающая промышленность	100,6	105,6	104,5
Производство продуктов питания	104,2	105,1	100,9
Производство консервов из мяса и изделий из мяса	108,1	109,4	105,6
Производство консервов из рыбы и прочих морских и речных обитателей	105,6	131,2	105,9
Производство консервов из фруктов, ягод и овощей	102,7	102,2	91,9
Переработка растительных жиров и животных масел	105,1	115,2	104,6
Производство молочных продуктов	109,0	100,3	107,8
Производство муки, мучных изделий и крахмала	108,8	101,2	99,5
Производство хлеба и других изделий из муки	106,2	106,4	99,5
Производство прочих продуктов питания	132,8	98,1	91,2
Производство корма для животных	106,9	157,6	110,7
Производство напитков	101,3	109,3	103,2
Производство табачных изделий	100,8	88,4	101,2
Примечание – составлено автором по данным источников [9-11]			

Развитию пищевой промышленности уделяется особое внимание, так как от уровня обеспечения людей продуктами питания зависит стабильность и удовлетворенность в обществе. Это тем более актуально в странах СНГ, которые помнят периоды голода и тотального дефицита во времена Советского союза, когда магазины были полупустые и люди стояли в длинных очередях за товарами первой необходимости. Народ во времена СССР переживал карточные системы не только в периоды войн и разрухи, но и в годы «перестройки» конца 1980-х годов [12].

Особенно трудно было людям испытывать дефицит продуктов питания, в том числе людям, сидящим по медицинским показаниям на диете, кормящим матерям и маленьким детям.

В настоящее время проблема доступности продуктов питания решается за счет собственного производства и импорта недостающих продуктов из дальнего и ближнего зарубежья. В то же время в соответствии с государственными программами приветствовалось импортозамещение и экспортная ориентация развития экономики [13; 14].

Однако, структура экспорта и импорта Республики Казахстан показывает, что по разделам Товарной номенклатуры внешнеэкономической деятельности Евразийского экономического оюза (ТНВЭД ЕАЭС) за 2016-2018 годы, наблюдается неоднозначная ситуация. В экспорте пищевых продуктов преобладают продукты растительного происхождения, а также продукты питания, алкоголь, безалкогольные напитки, уксус, табак и его аналоги (таблица 3).

Таблица 3 – Структура экспортных поставок Республики Казахстан по разделам ТНВЭД ЕАЭС за 2016-2018 годы

Наименование раздела	2016		2017		2018	
	млн. долларов США	в процентах к итогу	млн. долларов США	в процентах к итогу	млн. долларов США	в процентах к итогу
Всего (по всем разделам)	36 736,9	100,0	48 503,3	100,0	61 111,2	100,0
Страны СНГ	6 327,6	100,0	8 298,9	100,0	9 568,3	100,0
Остальные страны мира	30 409,3	100,0	40 204,4	100,0	51 542,9	100,0
в том числе: пищевые продукты						
Живые животные; продукты животного происхождения	105,1	0,3	125,7	0,3	201,0	0,3
Страны СНГ	54,4	0,9	61,1	0,7	117,9	1,2

Остальные страны мира	50,7	0,2	64,6	0,2	83,1	0,2
Продукты растительного происхождения	1 636,5	4,5	1 787,0	3,7	2 330,6	3,8
Страны СНГ	813,4	12,9	839,4	10,1	1 068,5	11,2
Остальные страны мира	823,1	2,7	947,6	2,4	1 262,1	2,4
Жир и масло животного и растительного происхождения, продукты их расщепления; готовые пищевые жиры; воск животного и растительного происхождения	64,3	0,2	118,4	0,2	140,0	0,2
Страны СНГ	38,5	0,6	66,8	0,8	78,4	0,8
Остальные страны мира	25,8	0,1	51,6	0,1	61,6	0,1
Готовая пищевая продукция; алкоголь, безалкогольные напитки и уксус; табак и его аналоги	344,2	0,9	386,5	0,8	430,5	0,7
Страны СНГ	263,8	4,2	306,5	3,7	349,4	3,7
Остальные страны мира	80,4	0,3	80,0	0,2	81,1	0,2

Примечание – составлено автором по данным источника [15]

В импорте пищевых продуктов также преобладают продукты питания, алкоголь, безалкогольные напитки, уксус, табак и его аналоги, а также продукты растительного происхождения (таблица 4). Причем, показатели импорта и экспорта указанных продуктов практически идентичны. Казахстанские производители вынуждены конкурировать с иностранными производителями по переработке сельхозпродукции. Импортные продукты питания зачастую выигрывают в технологиях обработки и упаковки, позволяющим увеличить сроки хранения. Помимо этого, производство в сопредельных государствах может быть дешевле, что приводит к удешевлению импортной продукции.

Несмотря на близость границ и сохранение экономических связей в рамках Таможенного союза, ЕАЭС и других объединений, внешняя торговля со странами СНГ меньше, чем со странами остального мира, особенно в плане экспорта (таблицы 3 и 4). Это свидетельствует о расширении экспортно-импортных связей с различными странами и регионами мира.

Таблица 4 – Структура импортных поставок Республики Казахстан по разделам ТНВЭД ЕАЭС за 2016-2018 годы

Наименование раздела	2016		2017		2018	
	млн. долларов США	в процентах к итогу	млн. долларов США	в процентах к итогу	млн. долларов США	в процентах к итогу
Всего	25 376,7	100,0	29 599,6	100,0	33 658,5	100,0
Страны СНГ	11 363,6	100,0	14 132,0	100,0	16 033,9	100,0
Остальные страны мира	14 013,1	100,0	15 467,6	100,0	17 624,6	100,0
в том числе:						
Живые животные; продукты животного происхождения	466,2	1,8	578,1	2,0	600,6	1,8
Страны СНГ	279,5	2,5	356,2	2,5	347,4	2,2
Остальные страны мира	186,7	1,3	221,9	1,4	253,2	1,4
Продукты растительного происхождения	846,1	3,3	919,5	3,1	990,3	2,9
Страны СНГ	448,5	3,9	470,3	3,3	539,0	3,4
Остальные страны мира	397,6	2,8	449,2	2,9	451,3	2,6
Жир и масло животного и растительного происхождения, продукты их расщепления; готовые пищевые жиры; воск животного и растительного происхождения	185,3	0,7	189,0	0,6	196,9	0,6

Страны СНГ	159,1	1,4	152,9	1,1	147,2	0,9
Остальные страны мира	26,2	0,2	36,1	0,2	49,8	0,3
Готовая пищевая продукция; алкоголь, безалкогольные напитки и уксус; табак и его аналоги	1 583,7	6,2	1 786,6	6,0	1 850,7	5,5
Страны СНГ	1 053,2	9,3	1 243,5	8,8	1 340,6	8,4
Остальные страны мира	530,5	3,8	543,1	3,5	510,0	2,9
Примечание – составлено автором по данным источника [15]						

Другой тенденцией развития пищевой промышленности является производство и потребление экологически чистой продукции в Казахстане, что связано с переходом на здоровый образ жизни (ЗОЖ). Другим фактором является наличие на товарном рынке генномодифицированной (ГМО) продукции, квази и эрзац продуктов, которые могут негативно влиять не здоровье, в том числе будущих поколений.

Производство экологически чистой продукции в Республике Казахстан за 2016-2018 годы представлено в таблице 5.

Таблица 5 – Производство экологически чистой продукции в Республике Казахстан за 2016-2018 годы

Наименование продукции согласно СКПП*	Произведено		
	2016	2017	2018
Мясо птицы домашней, свежее или охлажденное, тонн	14544	15506	20117
Мясо птицы домашней, мороженое, тонн	32970	35802	28273
Субпродукты пищевые птицы домашней, тонн	6156	7540	5112
Продукты готовые и консервированные из мяса, субпродуктов из мяса и крови животных, тонн	2828	2568	3999
Масло подсолнечное и его фракции, тонн	24388		
Маргарин и жиры пищевые аналогичные, тонн	55256		
Молоко обработанное жидкое, тонн	45777	41111	57024
Молоко в твердой форме, тонн	429		699
Сливочное масло и паста молочная, тонн	3703	3087	2047
Сыр и творог, тонн	1783	898	1395
Молоко и сливки сгущенные с добавками или без сахара и других подсластителей, не в твердых формах, тонн	931		x
Йогурт, ферментированные и сквашенные молоко и сливки, тонн	19145	14846	x
Мороженое и пищевой лед прочий (включая шербет, леденцы), кроме смесей и основ для приготовления мороженого, тонн	1482	52	1755
Мука из культур зерновых и растительная; смеси из них тонкого помола, тонн	61801		
Крупа и мука грубого помола, в гранулах из зерновых культур, тонн	180		
Отруби, отходы переработки зерновых культур, тонн	26136		
Хлеб, кондитерские изделия и пирожные, свежие, тонн	17764	8535	7910
Сухари, печенье, кондитерские изделия и пирожные длительного срока хранения, тонн	4061	2719	3005
Макаронны, лапша, кускус и изделия мучные аналогичные, тонн	16091	7247	5579
Уксус, соусы, приправы смешанные, мука и порошок горчичные; горчица готовая, тонн	44315		
Продукты пищевые готовые и блюда, тонн	25	12	142
Панировочные сухари, тонн	7	9	9
Продукты пищевые из муки, крупы, крахмала, прочие (блинная мука) тонн	22		
Воды минеральные и напитки безалкогольные, тыс.литр	910	507	399
* сформированы на основе данных предприятий, у которых имеются ЭКО сертификаты			
Примечание – составлено автором по данным источника [16]			

Данные таблицы 5 по экологически чистой продукции показывают увеличение производства по таким позициям, как мясо птицы домашней, свежее или охлажденное и молоко обработанное жидкое. По остальным продуктам наблюдается снижение производства и ассортимента, что может быть вызвано различными причинами. Причиной снижения производства могут быть удорожание производства, непопулярность у населения и отсутствие поддержки в обществе или со стороны государственных органов.

Развитие пищевой промышленности в Казахстане остается актуальным вопросом, так как от уровня обеспечения населения продуктами питания зависит удовлетворенность потребителей. Вследствие этого приоритетным направлением индустриально-инновационного развития Республики Казахстан является диверсификация пищевой промышленности, модернизация производства и расширение ассортимента продукции. Одним из путей решения вопроса диверсификации пищевой промышленности является открытие новых организаций и предприятий в разных регионах страны. Общее количество зарегистрированных в Казахстане организаций составило на 1 февраля 2020 года 450197 предприятий. В начале февраля 2020 года в Казахстане зарегистрировано еще 925 организаций [17].

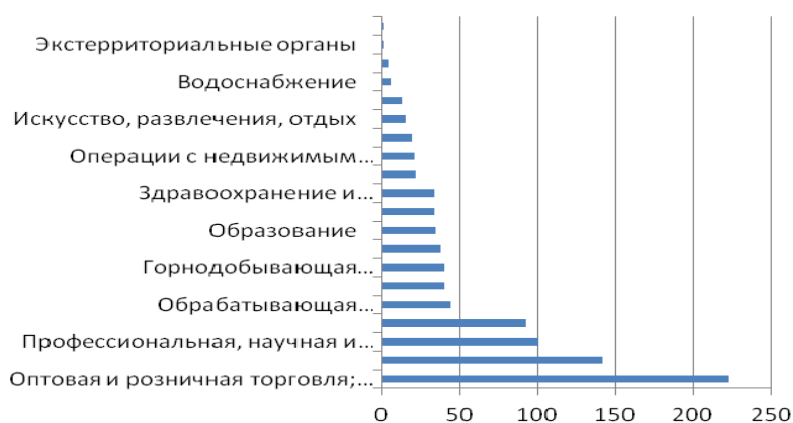


Рисунок 3 – Количество новых организаций Казахстана по отраслям за февраль 2020 года

Примечание – источник [17]

Вновь открытые организации и предприятия, представленные на рисунке 4, в основном, относятся к сфере торговли и услуг. Обрабатывающая промышленность располагается на 5 месте по количеству новых предприятий среди 21 отрасли, представленной в диаграмме. Этот факт показывает положительные перспективы обрабатывающей промышленности, а значит и пищевой промышленности, которая входит в состав обрабатывающей промышленности. На февраль 2020 года количество новых предприятий обрабатывающей промышленности составляет всего 44 предприятия (таблица 6), однако при сохранении этих тенденций существует вероятность их увеличения.

Таблица 6 – Новые предприятия Казахстана по отраслям экономики

Отрасль	Количество предприятий
Оптовая и розничная торговля; ремонт автомобилей и мотоциклов	222
Предоставление прочих видов услуг	142
Профессиональная, научная и техническая деятельность	101
Строительство	93
Обрабатывающая промышленность	44
Деятельность в области административного и вспомогательного обслуживания	40
Горнодобывающая промышленность	40
Сельское, лесное и рыбное хозяйство	38
Образование	35

Транспорт и складирование	34
Здравоохранение и социальные услуги	34
Услуги по проживанию и питанию	22
Операции с недвижимым имуществом	21
Информация и связь	19
Искусство, развлечения, отдых	15
Финансовая и страховая деятельность	13
Водоснабжение	6
Электроснабжение	4
Деятельность экстерриториальных органов	1
Деятельность домашних хозяйств	1
Всего	925
Примечание – составлено автором по источнику [17]	

Также интерес представляет дислокация новых организаций, большинство из которых открыто в Алматы (310) и Нур-Султане (172), что представлено в таблице 7 и на рисунке 5.

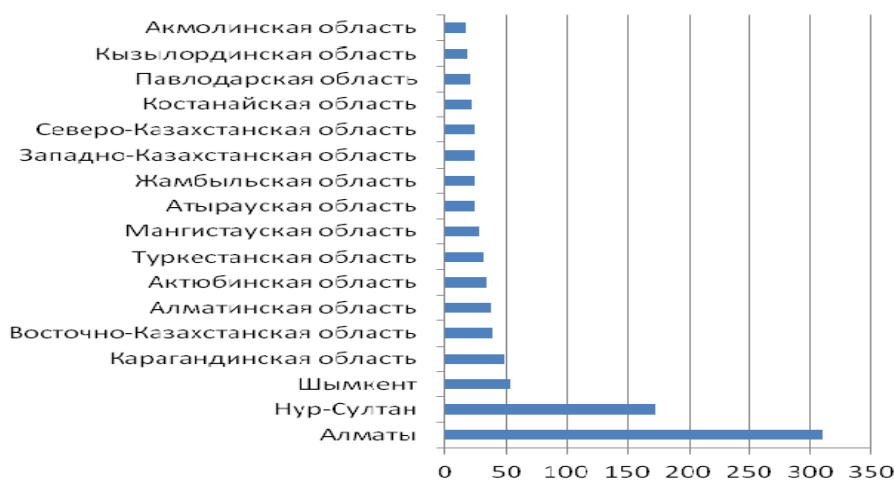


Рисунок 4 – Количество новых организаций по регионам Казахстана отраслям за февраль 2020 года

Примечание – источник [17]

Эта тенденция показывает соответствие кластерной модели и территориальному размещению предприятий пищевой промышленности в таких мегаполисах, как Алматы и Нур-Султан (таблица 6 и рисунок 4).

Таблица 6 – Открытие новых организаций по регионам Казахстана

Регион	Количество предприятий (шт.)
Алматы	310
Нур-Султан	172
Шымкент	53
Карагандинская область	48
Восточно-Казахстанская область	39
Алматинская область	38
Актюбинская область	34
Туркестанская область	32
Мангистауская область	28

Атырауская область	24
Жамбыльская область	24
Западно-Казахстанская область	24
Северо-Казахстанская область	23
Костанайская область	21
Павлодарская область	20
Кызылординская область	18
Акмолинская область	17
Всего	925
Примечание – составлено автором по источнику [17]	

Предприятия пищевой промышленности производят пищевые продукты в готовом виде или в виде полуфабрикатов, а также табачные изделия, мыло и моющие средства, и парфюмерно-косметическую продукцию.

Из животноводческого сырья вырабатываются сухие животные корма, медицинские препараты, такие как инсулин, гепарин, линокаин и другие, а также клей, желатин и перопуховые изделия. Ассортимент продукции формируют природно-климатические условия, в том числе рыбное производство на Северном Каспии и на озерах, растительное производство в Южном и Юго-Восточном регионе. Производство продукции животноводства осуществляется практически во всех регионах страны, а производство зерновой продукции в Центральном и Северном Казахстане.

Таким образом, процесс дальнейшего развития пищевой промышленности остается актуальным и является приоритетным направлением индустриально-инновационного развития страны.

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ (ВЫВОДЫ)

Представленное исследование имело целью раскрыть значение пищевой промышленности, которая является одной из важных отраслей производства в составе обрабатывающей промышленности. Развитие пищевой промышленности отвечает задаче наполнения товарного рынка для удовлетворения потребностей населения в продуктах питания и других товарах.

Основной целью развития и расширения пищевой промышленности является обеспечение экономической безопасности страны, повышения качества жизни и сохранения здоровья населения.

Ключевыми проблемами Казахстана в расширении пищевой промышленности являются:

- Поддержка инновационных предприятий пищевой промышленности;
- Расширение ассортимента продукции и улучшение товарного вида;
- Улучшение качества и безопасности пищевых и других продуктов для сохранения здоровья населения.

Таким образом, основные перспективы диверсификации пищевой промышленности включают в своем составе следующие направления:

- Модернизация производства в соответствии с мировыми тенденциями.
- Открытие новых производств и предприятий на базе местного сырья и обеспечение занятости.
- Создание градообразующих предприятий пищевой промышленности в сельских районах и развитие инфраструктуры в отдаленных регионах.

Перспективными направлениями диверсификации пищевой промышленности являются:

Расширение собственного мясо-молочного и растительного производства.

Диверсификация ассортимента продукции, в том числе морских и речных продуктов.

Создание собственных брендов и популяризация уникальных национальных продуктов, которым нет аналогов в мире.

Для достижения этой цели необходимо увеличение производства национальных экологически чистых продуктов, поддержка малого и среднего бизнеса, а также повышения социальной ответственности бизнеса [18; 19].

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 декабря 2019 года № 1050 Об утверждении Государственной программы индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2020–2025 годы [Электронный ресурс]. – 2019. – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001050> (дата обращения: 18.01.2020).
2. Толысбаев Б. С. Пищевая промышленность Республики Казахстан: проблемы и перспективы [Электронный ресурс]. – URL: <http://naukarus.com/pischevaya-promyshlennost-respubliki-kazahstan-problemy-i-perspektivy> (дата обращения: 18.01.2020).
3. Магретта Дж. Ключевые идеи. Майкл Портер. – М.: «Манн, Иванов и Фербер», 2013. – С. 272. – ISBN 978-5-91657-758-7.
4. Corporate Governance and Firm Diversification / R.C. Anderson et al. // *Financial Management*. Tampa. – 2000. – Vol. 29. – № 1. – P. 5–22.
5. Vannoni D. Diversification, the Resource View and Productivity: Evidence from Italian Manufacturing Firms // *Empirica*. – 2000. – Vol. 27, N 1. – P. 47–63.
6. Argyes N. Capabilities, Technological Diversification and Divisionalization // *Strategic Management J.* – 1996. – Vol. 17. – № 5. – P. 395–410.
7. Bengtsson L. Corporate Strategy in a Small Open Economy: Reducing Product Diversification while Increasing International Diversification // *Europ. Management J.* – Oxford. 2000. – Vol. 18. № 4. – P. 444–453.
8. Wagner J.E., Deller S.C. Measuring the Effects of Economic Diversity on Growth and Stability // *Land Economics*. 1998. – Vol. 74. – № 4. – P. 541–556.
9. Официальная статистическая информация Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – 2018. – URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/151/statistic/6> (дата обращения: 18.01.2020).
10. Официальная статистическая информация Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – 2017. – URL: // <https://stat.gov.kz/official/industry/151/statistic/6> (дата обращения: 18.01.2020).
11. Официальная статистическая информация Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – 2016. – URL: // <https://stat.gov.kz/official/industry/151/statistic/6> (дата обращения: 18.01.2020).
12. Безбородов А. Б., Елисеева Н. В., Шестаков В. А. Перестройка и крах СССР. 1985-1993. – СПб.: Норма, 2010. – 216 с. – ISBN 978-5-87857-162-3.
13. Постановление Правительства Республики Казахстан от 20 августа 2001 года № 1088 Об утверждении Программы импортозамещения в отраслях легкой и пищевой промышленности на 2001–2003 годы (с изменениями, внесенными постановлением Правительства РК от 28.06.02 г. № 705) [Электронный ресурс]. – 2001. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1024420#pos=0;0 (дата обращения: 18.01.2020).
14. Постановление Правительства Республики Казахстан от 26 августа 2017 года № 511. Об утверждении Программы «Национальная экспортная стратегия». (Утратил силу постановлением Правительства РК от 03.06.2019 № 361.) [Электронный ресурс]. – 2017. – URL: <https://primeminister.kz/assets/media/p170000051103-06-2019rus.pdf> (дата обращения: 18.01.2020).
15. Официальная статистическая информация Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – 2019. – URL: Внешняя торговля Республики Казахстан // <https://stat.gov.kz/official/industry/31/publication> (дата обращения: 18.01.2020).
16. Официальная статистическая информация Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – 2019. – URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/151/statistic/8> (дата обращения: 18.01.2020).
17. Маркасян С. Организации Казахстана: +235 [Электронный ресурс]. – 2019. – URL: <https://blog.kazdata.kz/companies/organizacii-kazahstana-235.html> (дата обращения: 26.02.2020).

18. Юрасов И. А., Бондаренко В. В., Юдина В. А., Кузнецова Т. А. Корпоративная социальная ответственность. – М.: Инфра-М, 2015. – 234 с.

19. Бердалиев К. Б. Управляемое прогнозирование и развитие экономики // КазЭУ Хабаршысы / Вестник КазЭУ (Специальный выпуск). – 2013. – С. 28–37.

REFERENCES

1. “Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 31 dekabrya 2019 goda № 1050 Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy industrial'no-innovacionnogo razvitija Respubliki Kazahstan na 2020–2025 gody” (2019), available at: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001050> (accessed: January, 18, 2020) (in Russian).

2. Tolysbaev, B. S., “Pishhevaja promyshlennost' Respubliki Kazahstan: problemy i perspektivy”, available at: <http://naukarus.com/pischevaja-promyshlennost-respubliki-kazahstan-problemy-i-perspektivy> (accessed: January, 18, 2020) (in Russian).

3. Magretta, Dzh. (2013), “Kljuchevye idei. Majkl Porter”, Moscow, Mann, Ivanov i Ferber, P. 272, ISBN 978-5-91657-758-7.

4. Anderson, R.C. et al. (2000), “Corporate Governance and Firm Diversification”, Financial Management, Tampa, Vol. 29, No 1, P. 5–22.

5. Vannoni, D. (2000), “Diversification, the Resource Vieshh and Productivity: Evidence from Italian Manufacturing Firms”, Empirica, Vol. 27, No 1, P. 47–63.

6. Bengtsson, L. (2000), “Corporate Strategy in a Small Open Economy: Reducing Product Diversification shhhle Increasing International Diversification”, Europ. Management J., Ohford, Vol. 18, No 4, P. 444–453.

7. Argyes, N. (1996), “Capabilities, Technological Diversification and Divisionalization”, Strategic Management J., Vol. 17, No 5, P. 395–410.

8. Shhagner, J.E. and Deller, S.C. (1998), “Measuring the Effects of Economic Diversity on Groshhth and Stability”, Land Economics, Vol. 74, No 4, P. 541–556.

9. Oficial'naja statisticheskaja informacija Komiteta po statistike Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan (2018), available at: <https://stat.gov.kz/official/industry/151/statistic/6> (accessed: January, 18, 2020) (in Russian).

10. Oficial'naja statisticheskaja informacija Komitet po statistike Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan (2017), available at: <https://stat.gov.kz/official/industry/151/statistic/6> (accessed: January, 18, 2020) (in Russian).

11. Oficial'naja statisticheskaja informacija Komitet po statistike Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan (2016), available at: <https://stat.gov.kz/official/industry/151/statistic/6> (accessed: January, 18, 2020) (in Russian).

12. Bezborodov, A. B., Eliseeva, N. V. and Shestakov, V. A. (2010) “Perestrojka i krah SSSR. 1985–1993”, SPb., Norma, 216 p., ISBN 978-5-87857-162-3 (in Russian).

13. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 20 avgusta 2001 goda № 1088 Ob utverzhdenii Programmy importozameshhenija v otrasljah legkoj i pishhevoj promyshlennosti na 2001–2003 gody (s izmenenijami, vnesennymi postanovleniem Pravitel'stva RK ot 28.06.02 g. № 705) (2001), available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1024420#pos=0;0 (accessed: January, 18, 2020) (in Russian).

14. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 26 avgusta 2017 goda № 511. Ob utverzhdenii Programmy «Nacional'naja jeksportnaja strategija». (Utratil silu postanovleniem Pravitel'stva RK ot 03.06.2019 № 361.) (2017), available at: <https://primeminister.kz/assets/media/p170000051103-06-2019rus.pdf> (accessed: January, 18, 2020) (in Russian).

15. Oficial'naja statisticheskaja informacija Komitet po statistike Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan (2019), available at: Vneshnjaja trgovlja Respubliki Kazahstan // <https://stat.gov.kz/official/industry/31/publication> (accessed: January, 18, 2020) (in Russian).

16. Oficial'naja statisticheskaja informacija Komitet po statistike Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan (2019), available at: <https://stat.gov.kz/official/industry/151/statistic/8> (data obrashhenija: January, 18, 2020) (in Russian).

17. Markasjan, S. (2019), “Organizacii Kazahstana: +235”, available at: <https://blog.kazdata.kz/companies/organizacii-kazahstana-235.html> (accessed: 26.02.2020) (in Russian).

18. Jurasov, I. A., Bondarenko, V. V., Judina, V. A. and Kuznecova T. A. (2015), “Korporativnaja social'naja otvetstvennost”, Moscow, Infra-M, 234 p. (in Russian).

19. Berdaliev, K. B. (2013), “Upravljaemoe prognozirovanie i razvitie jekonomiki”, KazJeU Habarshhysy / Vestnik KazJeU (Special'nyj vypusk), P. 28-37 (in Russian).

SUMMARY

The article presents the characteristics of the food industry. The study was associated with an analysis of the current state of the food industry in Kazakhstan. The diversification of the food industry is relevant and important for the economic security of the country and the preservation of public health.

ТҮЙІНДЕМЕ

Мақалада тамақ өнеркәсібінің сипаттамалары келтірілген. Зерттеу Қазақстандағы тамақ өнеркәсібінің қазіргі жағдайын талдаумен байланысты болды. Тамақ өнеркәсібін әртараптандыру елдің экономикалық қауіпсіздігі мен денсаулығын сақтау үшін маңызды және маңызды.

РЕЗЮМЕ

В статье представлена характеристика пищевой промышленности. Проведенное исследование было связано с анализом современного состояния пищевой промышленности Казахстана. Вопросы диверсификации пищевой промышленности актуальны и важны для экономической безопасности страны и сохранения здоровья населения.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Чемирбаева Мергуль – докторант PhD, Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: mergul.shemirbaeva@narhoz.kz

НАРХОЗ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ҒЫЛЫМИ ӨМІРІ

Нархоз Университетіндегі ғылыми-зерттеу қызметтерінің ауқымы алуан түрлі және ол экономика, қаржы, менеджмент, құқық, аймақтану, әлеуметтану, экология, data science және т.б. бағыттарды қамтиды.

Университеттегі ғылыми қызмет профессорлық-оқытушылық құрам мен білім алушылар зерттеулерімен қатар, факультеттердегі пәнаралық зерттеулер мен университетаралықынтымақтастыққа мүмкіншілік беретін ғылыми-зерттеу орталықтары, лабораториялар мен институттар негізінде қалыптасады.

Нархоз Университетінің зерттеу орталықтары мен институттары жаңа идеяларды қолдайды, инновациялық зерттеулерге ашық және Қазақстан мен Орталық Азия аймағы экономикасының интеграциясы мен жаһандануы саласындағы ғылыми зерттеулерді жүзеге асыруда зерттеушілер мен білім алушылардың ынтымақтастығы үшін әр түрлі мүмкіншіліктер ұсынады.

Нархоз Университеті экономикалық ғылымды дамытуға тұрақты үлес қосуды және Қазақстан Республикасының әлемдік ғылыми кеңістікке кіру үрдісін ілгерілетуді мақсат етеді.

Қазіргі таңда Университетте келесідей ғылыми-зерттеу орталықтары мен институттар қызмет етеді:

ГЕНДЕРЛІК ЭКОНОМИКАНЫ ЗЕРТТЕУ ОРТАЛЫҒЫ (GERC)

Гендерлік экономиканы зерттеу орталығы Open Society Foundation Сорос-Қазақстан қорының қаржылық және сарапшылық қолдауымен ашылды. Жақында Орталық Қазақстандағы ақы төленбейтін жұмыс тақырыбындағы жоба бойынша БҰҰ-Әйелдер грантын ұтып алды. Орталықтың мақсаты баршалық экономикалық әл-ауқат пен теңдікке ықпалдасу болып табылады. Орталықтың ғылыми қызметкерлері зерттеулер жүргізеді, мақалалар жариялайды, іс-шаралар ұйымдастырады және Қазақстан мен Орталық Азия жоғары оқу орындарында гендерлік экономика бойынша оқу пәндерін насихаттайды. Жақында өткен іс-шаралар Teaching Gender Economics (Фридрих Эберт қорымен бәрлесе отырып) семинарлар сериясы мен гендерлік экономика бойынша халықаралық форумды қамтиды.

Директор: Майгуль Нугманова, э.ғ.к., maigul.nugmanova@narxoz.kz

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТҰРАҚТЫ ДАМУДЫ ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫ (SKRI)

SKRI Орталық Азиядағы тұрақты дамыту сферасындағы алғашқы ғылыми институттардың бірі болып табылады. Институт миссиясы – Қазақстан және одан тыс жерлердегі тұрақты дамудың кейбір неғұрлым өткір мәселелерін шешу мақсатындағы тәсілдерге бағытталған академиялық және далалық зерттеулерге ықпалдасу. Институт Университеттің тұрақты даму стратегиясын әзірлеуде және халықаралық ұйымдармен (БҰҰ және басқалар) бірлескен жобалар бойынша жұмыс жасауда. Атап айтқанда, жақында Институт Абу-Дабидағы Дүниежүзілік урбанистика форумында «Өсіп келе жатқан экономикалардағы ауа сапасы және инновациялық технологиялық әлеует» атты іс-шара өткізу үшін БҰҰ грантын (UN Habitat) жеңіп алды.

Директор: Брендан Дюпри, Ph.D., Brendan.duprey@narxoz.kz

АДАМ РЕСУРСЫН ЗЕРТТЕУ ОРТАЛЫҒЫ (HRRC)

HR зерттеу орталығы Қазақстанда және Орталық Азияда HR саласындағы зерттеулерді алға жылжыту мақсатымен құрылған. Орталықтың мақсаты - адами ресурстар сферасындағы зерттеушілер мен практиктерді біріктіру болып табылады. Орталықтың жобаларына HR-практиктерінің ұйымдық нәтижелерге және қызметкерлердің жұмыс нәтижелеріне әсері туралы зерттеулер; Орталық Азияда орналасқан шағын және орта бизнестегі стратегиялық икемділіктің эмпирикалық зерттеулері; Орталық Азияда жұмыс істейтін қытайлықтарға назар аударатын, экспатрианттар арқылы білім беру туралы зерттеулер; персоналды дифференциалдау бойынша эмпирикалық зерттеулер мен I-Deals және басқалары кіреді. Орталықтың серіктестері – жетекші британдық университеттердің (University of Bath, Essex University және т.б.) профессорлары.

Директор: Асылбек Нургабдешов, Ph.D., assylbek.nurgabdeshev@narxoz.kz

ЖІБЕК ЖОЛЫ КЕЙС ОРТАЛЫҒЫ (SRCC)

Кейс-стади – бұл білім берудегі міндетті педагогикалық әдіс. Өзара байланысты жаһандық экономика жағдайында бизнес ортасы күрделене түскен сайын, әр түрлі контекстерге әсер етуді ұсынатын кейстерге деген қажеттілік үнемі артып келеді. Кейс-орталықтың міндеттеріне аймақтық және жаһандық аудиторияға бағдарланған Орталық Азия ұйымдарының кейстерін құрастыру; әлемдік кейстерді аймақтық тілдерге аудару; техникалық, әлеуметтік, экологиялық және этикалық түсініктері бар көшбасшыларды дамыту үшін Орталық Азиядағы «Кейс-стади қозғалысын» ілгерілету; жетекші әлемдік баспалармен және кейстерді зерттеу қауымдастықтарымен белсенді ынтымақтастық кіреді.

Директор: Анжан Гош, Ph.D, anjan.ghosh@narxoz.kz

ЕУРАЗИЯЛЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР ОРТАЛЫҒЫ (ECELR)

ECELR Орталық Азияда және одан тыс жерлерде құқықтық және экономикалық саясат шараларын әзірлеу және іске асыру бойынша сараптамалық-талдамалық алаң ретінде қызмет етеді. Орталық қызметі өзіне құқықтық және экономикалық саясат сферасында зерттеулер жүргізуді; құқықтық және экономикалық саясатты қалыптастыруда жергілікті, ұлттық және халықаралық мүдделі тараптардың сараптамалық қолдауын; осы сферадағы білім беру қызметін қолдауды; негізгі ұлттық және шетелдік ұйымдармен серіктестікті дамытуды қосады. Орталық жергілікті және халықаралық сарапшылармен бірлесе отырып, Қазақстан мектептерінде адам құқығы сферасында білім беру, LegalTech және цифрландыруды дамыту және әсер ету мәселелері мен әкімшілік әділет реформасы, сонымен қатар Қазақстандағы экономикалық қызметті реттеу бойынша зерттеу және тәжірибелік жұмыстарын жүргізеді.

Директор: Андрей Шенин, т.ғ.к., andrey.shenin@narxoz.kz

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ БОЛАШАҚТЫ ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫ (QRIFS)

Нархоз Университетінде тұңғыш рет Қазақстанда және Орталық Азиядағы болашақты зерттеу мен болжаудың институты ашылды. Қазіргі таңда болашақты болжау әлемдік зерттеулердегі өзекті бағыттардың бірі болып табылады, сценарий әдісі мен басқа тәсілдерді қолдана отырып, жылдам өзгермелі аймақтық және жаһандық трендтерді (саяси, экономикалық, әлеуметтік-мәдени және басқалар) зерттеудің аса қажеттілігі бар. Институттың мақсаты – Орталық Азия елдерінде стратегиялық болжамдау бойынша пәнаралық зерттеу жобаларының негізін қалаушы болу. Қазіргі уақытта БҰҰ, ЮНЕСКО, Интерпол, Дүниежүзілік банк, БАӘ үкіметімен, Қазақстан, Өзбекстан мемлекеттік қызмет академияларымен және т.б. бірлескен зерттеу жобалары пысықталуда және, меморандумдар жасалуда.

Директор: Джон Суини, Ph.D, john.sweeney@narxoz.kz

DS-LAB

DS-Lab жобасының шеңберінде корпоративтік клиенттерге арналған деректерді талдау бойынша білім беру курстары мен консалтингі жүзеге асырылуда. Нархоз Университеті Қазақстанда және аймақтағы үлкен деректерге талдау жүргізу бойынша сапалы білім беруді дамыту және оның деңгейін көтеру қажеттілігін белгілейді. DS-Lab келесі бағыттар бойынша жұмыс жоспарлайды: үлкен деректерді талдау сферасында білім беру – бизнес қызметкерлері үшін деректерді талдау бағдарламаларын меңгеру курстары; коммерциялық компанияларға деректерді талдау сферасында жобалық консультация қызметін көрсету; «Бизнес талдаушылар қауымдастығы» кәсіби-сарапшы қоғамдастығын құру.

Директор: Виталий Ли, vitali.li@narxoz.kz

Толық ақпарат www.narxoz.kz/kz/research/ сайтында

Нархоз Университетінің зерттеу қызметі ғылым департаментімен үйлестіріледі: ari@narxoz.kz

Біз ынтымақтастықтың жаңа идеялары мен мүмкіндіктерін қолдаймыз!

SCIENTIFIC LIFE OF THE UNIVERSITY OF NARXOZ

Narxoz University has a diverse scope of research activities that cover such areas as economics, finance, management, law, sociology, regional studies, ecology, data science, etc.

Along with the faculty and student research, the research activities at the university are based around research centers, laboratories and institutes that provide opportunity for interdisciplinary research and cross-university collaboration.

Narxoz research centers and institutes welcome new ideas; they are open for innovative research, and offer various opportunities for collaboration on the implementation of scientific research in the field of integration and globalization of the economy of Kazakhstan and the Central Asian region.

Narxoz University aims to contribute to the development of economic science and promote the process of Kazakhstan entering the global research environment.

Today, the University has the following research centers and institutes:

GENDER ECONOMICS RESEARCH CENTER (GERC)

The first and only Center for research in gender economics in Kazakhstan and Central Asia (initial funding by the Open Society Foundation). The Center has also recently won the UN Women grant for the project related to the issues of unpaid labor in Kazakhstan. The Center's mission includes the promotion of economic well-being and equality for everyone. The research fellows of the Center conduct research, publish articles, develop academic courses on gender economics in educational institutions of Kazakhstan and Central Asia, and organize public events dedicated to various topics in gender economics. The Center has recently organized a Teaching Gender Studies workshop together with Friedrich Ebert Foundation and the International Forum on Gender Economics.

Director: Maigul Nugmanova, Ph.D., maigul.nugmanova@narxoz.kz

SUSTAINABLE KAZAKHSTAN RESEARCH INSTITUTE (SKRI)

The SKRI is one of the first sustainability research institutes founded in Central Asia. The mission of the Institute is to foster solutions-driven research and field work to solve some of the most pressing sustainability challenges in Kazakhstan and beyond. The Institute is developing a sustainable development strategy for the university and is working on joint projects with international organizations, such as the UN. The Institute has recently won a U.N. Habitat grant for the organization of the "Addressing air quality in emerging economies and innovative technology potentials" event at the World Urban Forum in Abu-Dhabi.

Director: Brendan Duprey, Ph.D., Brendan.duprey@narxoz.kz

HR RESEARCH CENTRE (HRCC)

The Center was founded to promote HR-research in Kazakhstan and Central Asia. The goal is in HRCC aims to be a catalyst in bringing human resource researchers and practitioners together to maximize knowledge about human capital through a combination of teaching, research, and engagement with organizations. Project topics include research on influence of HR Practices on Organizational and Employee outcomes; empirical research on strategic agility in SMEs located in Central Asia; research on knowledge transfer through expatriates by focusing on Chinese expatriates working in Central Asia; an empirical study on HR differentiation and I-Deals, and other. The Center's partners include scholars from leading British universities, such as University of Bath, Essex University, among others.

Director: Assylbek Nurgabdeshev, Ph.D., assylbek.nurgabdeshev@narxoz.kz

SILK ROAD CASE CENTER (SRCC)

Key objectives of the Center include pioneering "Case Research and Development" on and for Central Asia and becoming a knowledge hub and resource Center for Case Research on Central Asian contexts. Foci include: Case Development on Central Asian Organizations (targeted toward both regional and global audience); translating global case studies in regional languages; leading the "Case Study Movement" in Central Asia for

developing future leaders with technical, social, environmental and ethical acumen; establishing a window of exchange between the academic and business communities in order to foster mutual learning and knowledge development.

Director: Anjan Ghosh, Ph.D, anjan.ghosh@narxoz.kz

EURASIAN CENTER FOR ECONOMICS AND LAW RESEARCH (ECELR)

ECELR is an expert and analytical platform for the development and implementation of legal and economic policies in Central Asia and beyond. The Center's activities include carrying out research in the field of legal and economic policies; providing expertise to local, national and international stakeholders on legal and economic policymaking; support for educational initiatives in this sphere; partnership development with key national and international organizations. Together with local and international experts and partners, ECELR has undertaken research and practical work on human rights education in schools of Kazakhstan, the development and impact of legal technology and digitalization, administrative justice reform, and regulation of industry in Kazakhstan.

Director: Andrey Shenin, Ph.D., andrey.shenin@narxoz.kz

QAZAQ RESEARCH INSTITUTE FOR FUTURES STUDIES (QRIFS)

QRIFS is an "interdisciplinary" research-based and practice-driven learning lab designed to further futures studies and foresight across Qazaqstan, Central Asia, and beyond. Futures studies is an academic discipline for examining trends and emerging issues that uses a range of research methods. Foresight is practice-driven process by which organizations explore the future to impact policy, planning, strategy, and decision-making processes. Since its inception in February 2019, QRIFS has partnered, consulted, and engaged in research activities with the United Nations, INTERPOL, the UAE government, Academies of Public Administration in both Kazakhstan and Uzbekistan, QazTech Ventures, and other local and international agencies and organizations.

Director: John Sweeney, Ph.D, john.sweeney@narxoz.kz

DS-LAB

Big data science has already become a significant driver of economy, business, and other areas of human endeavor. The data science lab aims to work on various projects related to big data analysis. The primary goal is to work with the business community, teaching them to use applied tools and software in analyzing data. A second area of activity is consulting for e-commerce companies. The Lab also aims to create a pool of experts, an Association of Business Analysts, who will be involved in data science projects in different formats and fields.

Director: Vitaly Li, vitali.li@narxoz.kz

Detailed information about Narxoz research centers can be found at
www.narxoz.kz/en/research/

Research activity at Narxoz University is coordinated
by the Research Department ari@narxoz.kz

We welcome new ideas and collaboration possibilities!

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ УНИВЕРСИТЕТА НАРХОЗ

Сфера научно-исследовательской деятельности Университета Нархоз разнообразна и охватывает такие направления, как экономика, финансы, менеджмент, право, регионоведение, социология, экология, data science и другие.

Наряду с исследованиями профессорско-преподавательского состава и обучающихся, научная деятельность в университете формируется на базе научно-исследовательских центров, лабораторий

и институтов, которые предоставляют возможность для междисциплинарных исследований на факультетах и междууниверситетского сотрудничества.

Исследовательские центры и институты Университета Нархоз приветствуют новые идеи, открыты к инновационным исследованиям и предлагают различные возможности для сотрудничества исследователей и обучающихся в реализации научных исследований в области интеграции и глобализации экономики Казахстана и Центрально-азиатского региона.

Университет Нархоз нацелен внести устойчивый вклад в развитие экономической науки и способствовать процессу вхождения Республики Казахстан в мировое научное пространство.

На сегодняшний день в Университете действуют следующие научно-исследовательские центры и институты:

ЦЕНТР ИССЛЕДОВАНИЙ ГЕНДЕРНОЙ ЭКОНОМИКИ (GERC)

Центр исследований гендерной экономики был открыт при финансовой и экспертной поддержке Open Society Foundation Сорос-Казахстан. Недавно был также выигран грант ООН-Женщины по проекту, посвященный теме неоплачиваемого труда в Казахстане. Целью Центра является содействие экономическому благополучию и равенству для всех. Научные сотрудники Центра проводят исследования, публикуют статьи, организуют мероприятия и продвигают учебные дисциплины по гендерной экономике в высших учебных заведениях Казахстана и Центральной Азии. Недавние мероприятия включают серию семинаров *Teaching gender economics* (совместно с Friedrich Ebert Foundation) и международный форум по гендерной экономике.

Директор: Майгуль Нугманова, к.э.н., maigul.nugmanova @narxoz.kz

ИНСТИТУТ ПО ИССЛЕДОВАНИЯМ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ В КАЗАХСТАНЕ (SKRI)

SKRI является одним из первых научных институтов в Центральной Азии в сфере устойчивого развития. Миссия института заключается в содействии академическим и полевым исследованиям, ориентированным на подходы, которые направлены на решение некоторых из наиболее насущных проблем устойчивости в Казахстане и за его пределами. Институт разрабатывает стратегию устойчивого развития для Университета и работает над проектами совместно с международными организациями (ООН и другие). В частности, Институтом был недавно выигран грант ООН (UN habitat) для проведения мероприятия «Качество воздуха в растущих экономиках и инновационный технологический потенциал» на Мировом форуме по урбанистике в Абу-Даби.

Директор: Брендан Дюпри, Ph.D., Brendan.duprey@narxoz.kz

ЦЕНТР HR-ИССЛЕДОВАНИЙ (HRRC)

Центр HR-исследований был основан с целью продвижения исследований в области HR в Казахстане и Центральной Азии. Целью является объединение исследователей и практиков в сфере человеческих ресурсов. В проекты центра входят исследования о влиянии HR-практик на организационные результаты и результаты сотрудников; эмпирические исследования стратегической гибкости в МСБ, расположенных в Центральной Азии; исследования по передаче знаний через экспатриантов с акцентом на китайских экспатриантов, работающих в Центральной Азии; эмпирические исследования по дифференциации персонала и I-Deals и другие. Партнерами центра являются профессора из ведущих британских вузов (University of Bath, Essex University и др.).

Директор: Асылбек Нургабдешов, Ph.D., assylbek.nurgabdeshev@narxoz.kz

ЦЕНТР КЕЙСОВ ШЕЛКОВОГО ПУТИ (SRCC)

Обучение по кейсам является обязательным педагогическим методом в образовании. По мере усложнения бизнес-среды в условиях взаимосвязанной глобальной экономики, потребность в кейсах, предлагающих воздействие на различные контексты, постоянно возрастает. В задачи кейс-центра входит разработка кейсов центрально-азиатских организаций, ориентированных как на региональную, так и глобальную аудиторию; перевод мировых кейсов на региональные языки; продвижение «Case

study movement» в Центральной Азии для развития лидеров с технической, социальной, экологической и этической проницательностью; активное сотрудничество с ведущими мировыми издателями и исследовательскими кейс-сообществами.

Директор: Анжан Гош, Ph.D, anjan.ghosh@narxoz.kz

ЕВРАЗИЙСКИЙ ЦЕНТР ЭКОНОМИКО-ПРАВОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ (ECELR)

ECELR является экспертно-аналитической площадкой по вопросам выработки и реализации мер правовой и экономической политики в Центральной Азии и за ее пределами. Деятельность Центра включает проведение исследований в сфере правовой и экономической политики; экспертная поддержка местных, национальных и международных стейкхолдеров в сфере формирования правовой и экономической политики и правоприменения; поддержка образовательной деятельности в этой сфере; развитие партнерства с ключевыми национальными и международными организациями. Совместно с местными и международными экспертами Центр проводит исследовательскую и практическую работу по вопросам образования в сфере прав человека в школах Казахстана, развития и влияния LegalTech и цифровизации, реформе административной юстиции, а также регулированию экономической деятельности в Казахстане.

Директор: Андрей Шенин, к.и.н., andrey.shenin@narxoz.kz

КАЗАХСТАНСКИЙ ИНСТИТУТ ПЕРСПЕКТИВНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ (QRIFS)

В Университете Нархоз был открыт первый в Казахстане и Центральной Азии институт по исследованиям будущего и прогнозирования. Прогнозирование на сегодняшний день является одним из актуальных направлений в мировых исследованиях, существует острая необходимость изучения быстроменяющихся региональных и мировых трендов (политические, экономические, социокультурные и иные) с использованием сценарного метода и других подходов. Целью института является стать основоположником междисциплинарных исследовательских проектов по стратегическому прогнозированию в странах Центральной Азии. На данный момент прорабатываются совместные исследовательские проекты и заключаются меморандумы с ООН, ЮНЕСКО, Интерполом, Мировым Банком, Правительством ОАЭ, Академией государственной службы Казахстана, Узбекистана и др.

Директор: Джон Суини, Ph.D, john.sweeney@narxoz.kz

DATA SCIENCE LAB (DS-lab)

В рамках проекта DS-Lab реализуются образовательные курсы и консалтинг по анализу данных для корпоративных клиентов. Университет Нархоз видит необходимость в развитии качественного обучения и повышения уровня проведения анализа больших данных в Казахстане и регионе. DS-Lab планирует работу по следующим направлениям: обучение в сфере анализа больших данных – курсы по освоению программ для анализа данных для сотрудников бизнеса; проектное оказание консультаций в сфере анализа данных коммерческим компаниям; и создание профессионального экспертного сообщества «Ассоциация Бизнес Аналитиков».

Директор: Виталий Ли, vitali.li@narxoz.kz

Подробную информацию Вы можете найти на <https://narxoz.kz/research/>

Исследовательская деятельность Университета Нархоз координируется департаментом науки ari@narxoz.kz

Мы приветствуем новые идеи и возможности сотрудничества!

Central Asian Economic Review №1 (130) 2020

Жазылатын индекс / – 74002

Редакторлары / Редакторы – **А.Ж. Сарсембаева**
Компьютерде беттеген / Компьютерная верстка – **А.Т. Акылова**

Басуға / Подписано к печати 25.02.2020.

Пішімі / Формат 70×100^{1/8}.

Көлемі б.т./ Объем 27,6 п.л. / Есептік б.т. / Уч-изд. 25,6 п.л. / Шартты б.т./ Усл. 20,8 п.л.

Таралымы / Тираж 300 дана /экз.

«Фортуна полиграф» баспасы»ЖШС / ТОО «Издательство «Фортуна полиграф»
050063, Алматы қаласы, 1-ықшам ауданы, 81-үй / 050063, г. Алматы, 1-микрорайон, д. 81.

Fpolygraf@bk.ru

Тел: +7 701 787 32 92, +7 771 574 57 05,
+7 701 940 76 86